

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBI ȘI LITERATURI STRĂINE
ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN ROMÂNIA**

Catedra de limbi slave

Catedra de filologie rusă

ROMANOSLAVICA

Vol. XLVII, nr.2

Volum dedicat celei de-a 75-a aniversări a profesorului Mihai Mitu

**Editura Universității din București
2011**

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

Referenți științifici: prof.dr. Tiberiu Pleter
prof.dr. Constantin Geambașu

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof.dr. Constantin Geambașu, prof.dr. Mihai Mitu, prof.dr. Antoaneta Olteanu,
conf.dr. Mariana Măngiulea (redactor responsabil)

COMITETUL DE REDACȚIE:

Acad. Gheorghe Mihăilă, membru al Academiei Române, prof.dr. Virgil Șoptereanu, cercet.dr. Irina Sedakova (Institutul de Slavistică și Balcanistică, Moscova), prof.dr. Mieczysław Dąbrowski (Universitatea din Varșovia), prof.dr. Panaiot Karaghiozov (Universitatea „Kliment Ohridski”, Sofia), conf.dr. Antoni Moisei (Universitatea din Cernăuți), prof.dr. Corneliu Barborică, prof.dr. Dorin Gămulescu, prof.dr. Jiva Milin, prof.dr. Ion Petrică, prof.dr. Onufrie Vințeler, asist. Camelia Dinu (secretar de redacție)

Tehnoredactare: prof.dr. Antoaneta Olteanu

© Asociația Slaviștilor din România (Romanian Association of Slavic Studies)
kgeambasu@yahoo.com
mariana.slave@yahoo.fr
antoaneta_o@yahoo.com

IMPORTANT:

Materialele nepublicate nu se înapoiază.

**PROFESORUL MIHAI MITU
LA A 75-A ANIVERSARE**

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

PROFESORUL MIHAI MITU LA 75 DE ANI

Anul acesta profesorul Mihai Mitu aniversează 75 de ani de viață și peste cinci decenii de susținută activitate didactică și științifică în domeniul slavisticii, al filologiei slavo-române și al polonisticii. Cercetător riguros și competent, prof.dr. Mihai Mitu s-a afirmat pe plan național și internațional, contribuind astfel în mare măsură la dezvoltarea și consolidarea slavisticii românești.

Născut la 21 februarie 1936 în localitatea Câmpulung-Muscel, urmează cursurile elementare și liceale la București. În 1954 absolvă ca șef de promoție Școala medie de activiști culturali și bibliotecari, de pe lângă Ministerul Culturii. Doi remarcabili profesori ai acestei școli îi vor insufla tânărului Mihai Mitu pasiunea pentru carte și pentru munca de documentare în arhive și biblioteci. Este vorba despre Augustin Z.N. Popp și Dan Simonescu, personalități marcante ale culturii române, care își vor îndruma elevul spre studiul limbilor slave și cărora, de atunci și până astăzi, prof. Mihai Mitu continuă să le poarte o amintire vie și o profundă recunoștință.

Astfel, devine student al Facultății de Filologie a Universității din București (specialitatea limbă și literatură polonă), pe care o absolvă în anul 1959, iar, în octombrie același an este angajat ca preparator la Catedra de limbi slave sudice. Cariera sa didactică și pedagogică a urmat un curs ascendent, pe deplin meritat, prin avansarea la gradul de asistent în anul 1961, de lector în 1970, de conferențiar în 1991 și de profesor universitar în anul 1999. Titlul de doctor în filologie îl obține în anul 1971 cu teza intitulată *Opera lui Ioan Budai-Deleanu în contextul relațiilor culturale și științifice româno-slave*.

Între anii 1969-1972 și 1973-1976, profesorul Mihai Mitu a activat ca lector de limba și literatura română la Institutul de filologie romanică al Universității Jagiellone din Cracovia și a ținut cursuri practice de limba română, cursuri de istoria culturii și civilizației românești, de folclor, de literatură română veche.

Pedagog înnăscut, permanent preocupat să transmită informația teoretică într-o manieră clară și atractivă, profesorul Mihai Mitu a predat cu dăruire și pasiune cursuri fundamentale de slavistică. În cadrul secției de slavă veche a fost titularul cursului de Slavă veche și slavonă românească, de Gramatică comparată și de Paleografie slavo-română. După 1990 a preluat cursul și seminarul de Limbă polonă contemporană (sintaxă și lexicologie), a ținut cursul de Introducere în filologie și a organizat studiile de masterat la secția de slavistică, unde a predat Istoria slavisticii, Istorie culturală româno-slavă, Paleografie slavă. Toate aceste cursuri, bazate pe o temeinică documentare, s-au bucurat de largă audiență printre studenții și masteranzii de la secțiile de limbi slave ale Facultății de Limbi și Literaturi Străine, de la Facultatea de Litere și de la Facultatea de

Istorie.

O recunoaștere a meritelor sale de cadru didactic și de specialist a constituit-o abilitarea sa, din anul 2003, de a îndruma activitatea doctoranzilor în specialitatea „Filologie slavă”. Aceștia beneficiază de vasta pregătire profesională a profesorului și se bucură de sprijinul său competent, generos, de îndrumarea sa exigentă și plină de înțelegere.

Simțul său pedagogic deosebit transpare și în modul de elaborare a unor lucrări cu caracter didactic, de certă valoare științifică, cum ar fi capitolul *Lexicul* din binecunoscutul manual universitar de *Slavă veche și slavonă românească* (coord. prof. Pandele Olteanu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975), volumul *Slavona românească. Studii și texte*, Editura Universității din București, 2002, publicat într-o a doua ediție în 2005, ce reprezintă suporturi didactice indispensabile.

Preocupările științifice ale prof.dr. Mihai Mitu se remarcă prin diversitatea temelor abordate din domenii precum slava veche și slavona românească, limba și literatura polonă, relații culturale și științifice româno-slave (cu deosebire româno-polone), interferențe lingvistice româno-slave (mai ales româno-polone), istoria cărții, bibliologie. Unul dintre meritele prof.dr. Mihai Mitu este de a fi adunat un bogat și variat material științific din biblioteci și arhive, atât din România, cât și cu prilejul călătoriilor sale de documentare în Polonia, Cehia, Slovacia, Bulgaria, Iugoslavia, Rusia și de a le fi valorificat în peste 100 de studii și articole științifice.

După 1990 publică, la edituri consacrate, câteva volume bine primite de specialiști: *Cercetări lingvistice și literare româno-slave*, EUB, 1996, *Oameni și fapte din secolul al XVIII-lea românesc*, București, Ed. Atos, 1998, *Studii de etimologie româno-slavă*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2001, *Cercetări etimologice și lexico-semantică*, București, Ed. Academiei, 2006, *Romano-Polonica. I. Studii de istorie culturală*, EUB, 2007. Titlurile sunt grăitoare și ilustrează direcțiile de cercetare predilecte ale prof.dr. Mihai Mitu.

Interesul constant pentru o prestație de calitate la catedră a fost în mod fericit acompaniat de o permanentă muncă de cercetare, precum și de o prezență activă la numeroase congrese, simpozioane și sesiuni științifice în țară și străinătate. De-a lungul anilor sunt numeroase participările domniei sale cu comunicări, cele mai multe publicate, la sesiuni științifice organizate de Universitatea din București, de celelalte universități de prestigiu din țară, în cadrul Asociației Slaviștilor, al Societății de Științe Filologice sau la Academia Română. Prof.dr. Mihai Mitu a luat parte, până în prezent, la 6 congrese internaționale de slavistică, precum și la manifestări științifice de anvergură din Polonia, Cehia, Franța, ocazii cu care a devenit cunoscut în lumea slavisticii românești și străine. Din 1992 colaborează la alcătuirea *Bibliografiei internaționale de lingvistică slavă* și, din 1995, la *Enciclopedia istoriografiei literare polone*. Este membru al colectivului de redacție al *Dicționarului etimologic al limbii române* (în pregătire la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei

Române). Semnalăm că, pentru colaborarea la ediția jubiliară a *Bibliei de la București (1688)*, i s-a decernat premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe anul 1998.

În gama variată de preocupări profesionale ale prof.dr. Mihai Mitu un loc aparte îl ocupă traducerile în limba română din proza și poezia polonă. Traducător înzestrat, are în palmares douăsprezece volume, însoțite de prefete sau studii introductive, printre care amintim: W.St. Reymont, *Țăranii*, vol. I-II, București, ELU, 1967; ed. II, București, Ed. Minerva, 1986; Stanisław Lem, *Ciberiada*, București, Ed. Albatros, 1976; Jan Potocki, *Manuscrisul găsit la Saragossa*, București, Ed. Minerva, 1989; Ryszard Kapuściński, *Abanos*, Ed. Paralela 45, 2002 și, de același autor, *Călătorind cu Herodot*, traducere, postfață și note, București, Ed. Art, 2008. Ca urmare a contribuțiilor sale la popularizarea culturii și literaturii polone în România, autoritățile poloneze i-au acordat înalte distincții.

Acest profil al profesorului Mihai Mitu ar fi incomplet dacă nu am evidenția contribuția sa semnificativă la buna organizare a activității Asociației Slaviștilor din România ca secretar al Asociației din 1976 până în 1990, când a fost ales membru în Comitetul de conducere. Pe parcursul aceleiași perioade, 1976-1990, a îndeplinit cu seriozitate, pricepere și operativitate funcția de secretar de redacție al culegerii de studii „Romanoslavica”, ce apare sub egida Asociației Slaviștilor din România în colaborare cu Catedra de limbi și literaturi slave și Catedra de filologie rusă ale Facultății de Limbi și Literaturi Străine – Universitatea din București. În momentul de față, continuăm să ne bucurăm de ajutorul neprețuit al domniei sale în calitatea sa de referent științific și de membru al Colegiul de redacție al publicației „Romanoslavica”.

În aceste rânduri am încercat să creionăm portretul unui om care a purtat cu noblețe misiunea sa de dascăl și de cercetător, căreia i se dedică și astăzi cu energie. Personalitate profundă și sensibilă, fațetă pe care profesorul o devoalează mai rar, cu prilejurile în care ne împărtășește timid din creațiile sale poetice, omul Mihai Mitu este o prezență elegantă și discretă – în pofida staturii impozante. Deși aflat la vârsta pensionării, în calitatea sa actuală de profesor consultant, prof. dr. Mihai Mitu rămâne o constantă a Catedrei de limbi slave, la ale cărei ședințe participă activ și ale cărui păreri și sfaturi sunt luate în considerație. Nelipsit este profesorul și de la lunarele ședințe de comunicări din cadrul Asociației Slaviștilor din România, iar acest lucru ne onorează. Avem în continuare nevoie de competența sa profesională, avem în continuare ce învăța de la domnia sa.

La acest moment aniversar, toți colegii, colaboratorii, foștii studenți și masteranzi, doctoranzii săi îi urează domnului profesor Mihai Mitu deplină sănătate și putere de muncă.

La mulți ani!

Mariana Manguilea

Bibliografie selectivă a lucrărilor profesorului Mihai Mitu

1. Cărți, monografii

a) de autor

1. *Cercetări lingvistice și literare româno-slave*, EEUB, 1996, 312 p. și 38 p. ilustrații
2. *Oameni și fapte din secolul al XVIII-lea românesc*, București, Ed. Atos, 1998, 272 p.
3. *Studii de etimologie româno-slavă*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2001, 240 p.
4. *Slavona românească. Studii și texte*, EUB, 2002, 84 p. și 68 texte
5. *Slavona românească. Studii și texte*. Ed. II, EUB, 2005, 80 p + 68 texte
6. *Cercetări etimologice și lexico-semantică*, București, Ed. Academiei, 2006, 160 p.
7. *Romano-Polonica. I. Studii de istorie culturală*, EUB, 2007, 338 p.

b) în colaborare:

1. *Slavă veche și slavonă românească*, București, EDP, 1975, p. 227-238, 314-316 și 354-358
2. *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini (corespondență emisă și primită)*, vol. III, București, Ed. Minerva, 1984, p. 188-190, 209-210, 212-218, 243-248, 253-261, 266-271, 275-279
3. *Biblia adevă Dumnezeiasca Scriptură (Biblia de la București, 1688)*, ediție jubiliară, București, Ed. Institutului Biblic, 1988, p. 429-446, 446-452, 614-621, 632-639
4. *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1996, z uzupełnieniami za lata 1992-1995*, pod red. Zofii Rudnik-Karwatowej, Polska Akademia Nauk. Instytut Slawistyki. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Varşovia, 2001

2. Ediții:

1. Ion C. Chițimia, *Scrieri alese*. Ediție îngrijită, prefăcută și note de Mihai Mitu, EUBi, 2008, 436 p.

3. Studii, articole

1. *Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești (1388-1517)*, „Romanoslavica”, VIII, 1963, p. 155-224
2. *Etimologii românești în „Dicționarul limbii polone”*, „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 67-92
3. *Ioan Budai-Deleanu et les problèmes de l'étymologie slavo-roumaine*, „Revue roumaine de linguistique”, XIV, 1969, p. 143-154

4. *Concepții și metode moderne în opera lingvistică și filologică a lui Ioan Budai-Deleanu*, „Limba și literatură”, 27, București, 1971, p. 159-175
5. *Scrisori ale lui Jan Baudouin de Courtenay către B.P. Hasdeu*, „Romanoslavica”, XVIII, 1972, p. 347-362. (Retipărit în vol. colectiv *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini*, vol. I, București, Ed. Minerva, 1972, p. 59-70)
6. „*Pentru începutul limbei românești...*” (Ioan Budai-Deleanu – scrisoare către Petru Maior), „Manuscriptum”, III, 1972, nr. 1 (6), p. 53-69 (în colaborare)
7. *Ioan Budai-Deleanu – o licitație la Lvov*, „Manuscriptum”, IV, 1973, nr.3 (12), p. 145-161 („Scriitori români în arhive străine”)
8. *Note lexicale și etimologice*, „Limba română”, XXIII, 1974, nr.2, p. 123-133 (atestări, sensuri și etimologii la 44 de cuvinte, completări pe marginea DLR, literele M și O)
9. *Note lexicale și etimologice*, „Limba română”, XXV, 1976, nr.1, p. 73-81 (atestări, sensuri și etimologii la 40 de cuvinte, completări pe marginea DLR, literele N și P)
10. *Contribuții la istoria relațiilor culturale italo-polono-române în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, „Revista de istorie și teorie literară”, 25, 1976, nr.1, p. 137-142
11. *Note lexicale și etimologice*, „Limba română”, XXVII, 1978, nr.6, p. 589-595 (atestări, sensuri și etimologii la 44 de cuvinte, completări la DLR, literele M și N)
12. *Voltaireism și rousseauism în opera poetică a lui Ioan Budai-Deleanu*, „Analele Universității din București”, seria Limbi și literaturi străine, XXVII, 1978, fasc. II, p. 53-58
13. *Note lexicale și etimologice*, „Limba română”, XXVIII, 1979, nr.1, p. 15-24 (atestări, sensuri și etimologii la 66 de cuvinte, completări la DLR, literele O, P și R)
14. *O pagină necunoscută din istoria slavisticii românești: cercetările de etimologie slavo-română ale lui Iosif Naniescu*, „Romanoslavica”, XIX, 1979, p. 83-94
15. *Ioan Budai-Deleanu și cultura europeană*, „Revista de istorie și teorie literară”, XXVIII, 1979, nr.3, p. 351-363
16. *Note de lexicologie românească – „marmaziu”*, „Studii și cercetări lingvistice”, XXX, 1979, nr.4, p. 371-375
17. *Un poem epic polonez despre daci: Teofil Lenartowicz*, „Dacia”, „Manuscriptum”, XI, 1980, nr.2 (39), p. 66-72 (Studiu și traducerea integrală în versuri)
18. *Știri despre limba română într-o revistă pragheză din 1813*, în vol. *Din istoricul slavisticii românești*, coord. Elena Lința, TUB, 1982, p. 243-255
19. *Cracovia și relațiile culturale româno-polone*, în vol. *Relații culturale româno-polone*, coord. Ion Petrică, TUB, 1982, p. 9-15
20. *Ecouri goliarde în „Țiganiada” lui Ioan Budai-Deleanu*, „Revista de istorie și teorie literară”, XXXI, 1982, nr.3, p. 249-280
21. *O pagină din istoria relațiilor culturale româno-iugoslave în Epoca Luminilor* (Ioan Budai-Deleanu și Martin Kuralt), în vol. *Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave*. Actele Simpozionului VI (București, 21-25 octombrie, 1982), TUB, 1982, p. 261-271
22. *Cu privire la evoluția semantică a românismelor în limbile slave*, „Cercetări lingvistice”, Cluj-Napoca, XXVIII, 1982, nr.1, p. 55-61
23. *Conceptul de „împrumuturi în serie” (cu referire la polonismele limbii române)*, „Studii și cercetări lingvistice”, XXXIV, 1983, nr.1, p. 12-18
24. *Biblioteca lui Ioan Budai-Deleanu (I și II)*, „Limba și literatură”, 1983, nr.2, p. 200-209, și nr.3, p. 343-353

25. *Între bibliologie și lingvistică (însemnările pe cărți – izvor pentru cercetarea etimologică)*, „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVII, 1986, nr.3, p. 198-203 (19 etimologii pentru cuvinte culese din însemnările manuscrise; unele absente în DLR)
26. *Gheorghe Asachi și cultura polonă (noi contribuții)*, „Analele Universității din București”, Seria Limbi și literaturi străine, XXXV, 1986, p. 25-30 (Reprodus și în „Limba și literatură”, 1987, nr.4, p. 463-470)
27. *Ignaz von Born – un transilvănean, geniu european*, „Zeitschrift der Germanisten Rumäniens”, București, VII, 1998, nr.1-2 (13-14), p. 133-140
28. *Interferențe lexicale germano-polono-ucrainene în graiurile românești din Bucovina*, în vol. *Prima conferință națională de bilingvism (București, iunie 1997)*, București, 1998, p. 160-169
29. *Relațiile româno-polone oglindite în lexicul limbii române*, în vol. *Relații polono-române de-a lungul timpului. Materialele simpozionului, Uniunea Polonezilor din România, Suceava, 2001*, p. 159-165
30. *Prima disertație românească despre lipoveni (1803)*, în vol. *Cultura rușilor credincioși de rit vechi în context național și internațional*, vol. 3. *Culegere de comunicări prezentate la Seminarul științific internațional desfășurat la București, 18-19 noiembrie 2000*, București, Ed. Kriterion, 2001, p. 268-280
31. *Integrala Miron Costin în limba polonă*, „România literară”, XXXIV, 2001, nr.12, 28III – 3IV, p. 20-21
32. *Note etimologice*, „Studii și cercetări lingvistice”, LI, 2001, nr1, [Profesorului G. Mihăilă la a 70-a aniversare]
33. *Petre P. Panătescu (la 100 de ani de la naștere)*, „Romanoslavica”, XXXVII, 2001
34. *Gheorghe Asachi și literatura polonă*, în vol. *Comunicările „Hyperion”*, Filologie, 11, București, Editura Victor, 2002, p.55-69
35. *L'œuvre d'Adam Mickiewicz dans le contexte roumain*, în vol. *Le Verbe et l'Histoire. Mickiewicz, la France et l'Europe*. Sous la direction de François Xavier Coquin et Michel Maslowski, Paris, Institut d'Etudes Slaves, 2002, p. 123-132
36. *Dimitrie Cantemir în context cultural româno-polon (date și interpretări noi)*, în vol. *Profesorul Virgil Cândea la a 70-a aniversare*, București, Ed. Roza Vânturilor, 2002
37. *Noi date privind legăturile lui B.P. Hasdeu cu filologi polonezi*, în vol. *Pro fide et patria. Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hăjdău-Hasdeu*, fasc. 1, Chișinău, Ed. Epigraf, 2002, p. 60-68
38. *Cracovia și relațiile culturale româno-polone*, în vol. *Cracovia – Pagini de cultură europeană*, coord. C. Geambașu, București, Ed. Paideia, 2002, p. 241-246
39. *Orientalizmy leksykalne w języku polskim i rumunskim (Próba porównania) în Dzieje Słowian w świetle leksyki, pamięci Profesora Franciszka Ślawnickiego*, Cracovia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2002, p. 301-306
40. *Du „sacré” au „profane” dans l'évolution sémantique (sur les slavonismes roumains)*, „Romanoslavica”, XXXVIII, 2003, p. 25-36
41. *Noi date despre Bucovina pe baza unor memorii și descrieri de la începutul secolului al XIX*, în vol. *Relații polono-române. Materialele Simpozionului*, Suceava, 2004, p. 236-244

42. *Interférences franco-slavo-roumaines dans la terminologie politique et sociale roumaine des XIX et XX siècles*, în vol. *Langues et sociétés de l'Europe moderne*, Cahiers, nr. 3-4, 2005, vol. I. Sous la direction de Danuta Bartol et Henri-Calaude Gregoire, Nancy, 2005, p. 253-260
43. *Bibliogicala*, „Revista română de istorie a cărții”, II, 2005
44. *Petite histoire de la slavistique en Roumanie (les travaux linguistique)*, în vol. *Contributions a l'histoire de la slavistique dans les pays non-slaves* Edité par Giovanna Brogi Bercoff, Pierre Gonneau, Heinz Miklas, Viena, Verlag des Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005, p. 407-417
45. *Câteva considerații asupra limbii Țiganiadei lui Ioan Budai-Deleanu*, în vol. *Floarea Daniilor. In memoriam Dan Gheție*, Bucureș, Ed. Academiei Române, 2005
46. *Un fanariot – erou literar polonez*, în vol. *Gabriel Ștrempel la 80 de ani...*, Satu-Mare, 2006, p.496-502
47. *Un manuscris românesc din sec al XVIII-lea tradus din limba polonă*, vol. *Omagiul Profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, Constanța, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, 2006, p. 738
48. *Poetul și despărțirea de lume (S. Wyspiański)*, „Observator cultural”, VIII, 2007, nr.144(402), 13-19 XII, p. VII
49. *Slava veche și slavona românească*, în *Catedra de limbi și literaturi slave. Scurt istoric*, EUB, 2008, p. 15-27
50. *Bogdan Petriceicu Hasdeu – polonistul. La 100 de ani de la moartea sa*, în vol. *Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele Simpozionului*, Suceava, 2008, p. 271-275
51. *Câteva observații asupra lexicului păstoresc de origine română în limba polonă (I)*, „Romanoslavica”, XLVI, nr. 1, 2010, p. 171-177
52. *Un posibil portret al lui Ioan Budai-Deleanu*, „România literară”, XLII, 2010, nr.26, 16 iulie, p. 12-14
53. *Grupul consonantic slav *zgl (*žgl) în elementele slave ale limbii române (jgheab, pojghiță)*, în vol. *In honorem Gheorghe Mihăilă*, EUB, 2010, p. 225-230

4. Varia (articole omagiale, recenzii, prefețe)

1. *Petre P. Panaitescu la 100 de ani de la naștere*, „Romanoslavica”, XXXVIII, 2003, p. 191-197
2. *Emil Vrabie (1927-2003)*, „Limba română”, LIII, 2004, nr.1-2, p. 97-99
3. Recenzie la Jan Pirożyński, *Jan Gutenberg*, Kraków, 2001, „Revista română de istorie a cărții”, II, 2005
4. *Pandele Olteanu – un deceniu de la dispariție*, „Romanoslavica”, XLI, 2006, p. 313-314
5. *Un bibliolog polonez la a 90-a aniversare. Tadeusz Ulewicz*, „Romanoslavica”, XLII, 2007, p. 317-324 (și în „Revista română de istorie a cărții”, III-IV, nr. 3-4 (2006) (2007), p. 257-262
6. *Halina Mirska-Lasota (1930-2006)*, „Romanoslavica”, XLII, 2007, p. 335-336

7. *Moje podróże z mistrewa [R. Kapuściński] în pol. Podróże z Ryszardem Kapuścińskim – Opowilsci trzynastu tlmaczy* (Călătorii cu R. Kapuściński. Povestirile celor 13 traducători), Krakow, Znak, 2007, p. 169-183 (versiunea în limba polonă a articolului comemorativ din „România literară”, 2007)
8. Prefață la Pandele Olteanu, *Studii de filologie slavă*, EUB, 2008, p. 1-2
9. Recenzie la Radu Mârza, *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*, Cluj-Napoca, 2008, 624 p., „Romanoslavica”, XLVI, nr. 3, p. 213-214
10. *Un mare prieten al culturii române: polonezul Władysław Hordyński*, „Revista română de istorie a cărții”, V, 2008, nr.5, p. 103-114
11. *Profesorul Ion Chițimia – cum l-am cunoscut, cum îl știu, cum mi-l voi aminti întotdeauna*, „Romanoslavica”, XLIV, 2009, p. 21-26
12. *Dan Horia Mazilu (1943-2008)*, „Romanoslavica”, XLIV, 2009, p. 387-388
13. Prefață la Cosmin Vilău, *Oltenia în istoria slavisticii românești*, Craiova, Ed. Alma, 2009, p. 5-9
14. Recenzie la Halina Mirska-Lasota, Joanna Porawska, *Marele dicționar român-polon*, Cracovia, 2009, CVIII+990p., „Romanoslavica”, XLVI, nr.1, 2010, p. 220-222
15. Bibliografia lucrărilor academicianului Gheorghe Mihăilă (1954-2010), în vol. *In honorem Gheorghe Mihăilă*, EUB, 2010, p. 21-57

5. Traduceri

1. *Nuvela polonă contemporană*, București, ELU, 1965, 270 p. (traduceri din J. Andrzejewski, K. Brandys, Maria Dąbrowska, J. Hen, J. Iwaszkiewicz, S. Mrozek, J. B. Ożóg, J. Parandowski, J. Putrament, A. Rudnicki, S. Wygodzki, precedate de note bio-bibliografice)
2. Zofia Posmysz, *Pasagera* (roman), București, ELU, 1967, 214 p.
3. W. St. Reymont, *Țăranii*, vol. I-II, București, ELU, 1967, 800 p.; ed. II, București, Ed. Minerva, 4 vol., 1986
4. Janusz Korczak, *Regele Maciuś Întâiul*, București, Ed. Tineretului, 1969, 260 p.
5. Juliusz Słowacki, *Beniowski* (fragment din poem), în *Antologie de literatură universală*, II, București, EDP, 1971
6. Stanisław Lem, *Ciberiada*, București, Ed. Albatros, 1976, 304 p.
7. Kazimierz Brandys, *Cărticica* (roman), București, Ed. Univers, 1976, 144 p.
8. Jan Potocki, *Manuscrisul găsit la Saragossa*, 3 vol., București, Ed. Minerva, 1989, 844 p.
9. Ryszard Kapuściński, *Împăratul*, București, Ed. Globus, 1991, 192 p.
10. Ryszard Kapuściński, *Abanos*, București, Ed. Paralela 45, 2002, 352 p.
11. Ryszard Kapuściński, *Călătorind cu Herodot*, traducere, postfață și note, București, Ed. Art, 2008, 312 p.
12. Ryszard Kapuściński, *Șahinșahul*, traducere și note, București, Humanitas, 2009, 188 p.

ANII PROFESORULUI MIHAI MITU PETRECUȚI LA CRACOVIA

În octombrie 1969, asistentul universitar, slavistul și polonistul Mihai Mitu ocupă postul de lector de limba română la Institutul de Filologie Romanică al Universității Jagiellone din Cracovia. Conștient că va continua opera marilor predecesori, dintre care îi voi aminti doar pe lectorii români dinainte de război – Grigore Nandriș și Petre P. Panaitescu – tânărul universitar român își consacră întreaga energie activității didactice și științifice. De la începutul activității sale la Uuniversitatea Jagiellonă dovedește nu numai talent didactic și pasiune pentru cercetare, dar devine și cronicarul secției de limba română, nou înființate în cadrul facultății. Atitudinii sale de filolog autentic, conștient de faptul că *verba volant, scripta manent*, îi datorăm Jurnalul Catedrei de Filologie Română păstrat până astăzi la Institutul de Filologie Romanică. La baza acestei părți a activității lui Mihai Mitu în timpul sejurului său de șapte ani în Alma Mater Cracoviensis a stat convingerea că merită să ții cronici și memorii, că din perspectiva instituțiilor europene universitare chiar și întâmplările în aparență modeste se pot dovedi, după ani, aluatul unor importante fapte în domeniul culturii. Nu numai descrierea legăturilor culturale mai vechi româno-polone, cu sublinierea deosebită a rolului Cracoviei și a Universității Jagiellone, trebuia oglindită, dar un alt scop era și prezentarea de mărturii din lumea contemporană. În afară de descrierea activității strict științifice, pe care o fac ceilalți autori ai acestui volum omagial, merită să consacrăm câteva cuvinte acestei pasiuni de cronicar.

Jurnalul – cronică începe cu înregistrarea istorică pentru secția de română de la Cracovia:

Prin hotărîrea Magnificenței Sale Rectorul Universității Jagiellone Profesor Doctor Mieczysław Klimaszewski, din ziua de 26 aprilie 1970, s-a înființat în cadrul noului Institut de Filologie Romanică al Universității Catedra de Filologie Română. Noua Catedră a început să funcționeze în ziua de 1 mai 1970. Șeful Catedrei a fost numit docent dr. Stanisław Widłak (Rozporządzeniem Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Profesora Doktora Mieczysława Klimaszewskiego, z dnia 26 kwietnia 1970 r., założono w ramach nowopowstałego Instytutu Filologii Romańskiej UJ Katedrę Filologii Rumuńskiej. Nowy Zakład uruchomiono w dniu 1 maja 1970 r. Kierownikiem Zakładu został docent dr Stanisław Widłak). La data aceasta, ca lector de limbă română în cadrul acordului cultural polono-român, funcționează Mihai Mitu, numit din octombrie 1969.

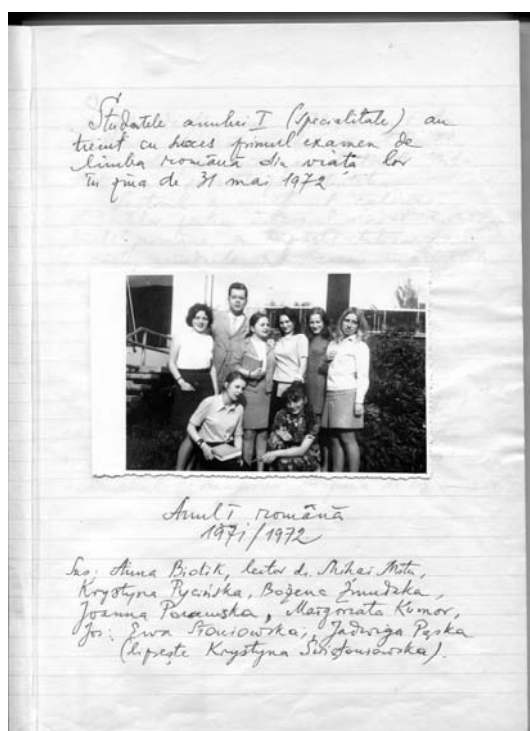
Autorul notează toate faptele mai importante din perioada cuprinsă între anii

1970-1976, iar printre cele care ne interesează pe noi astăzi menționează ședințele științifice, consacrate tematicii românești, serile literare cu participarea studenților (de exemplu, cea din 1 aprilie 1971, organizată cu participarea Uniunii Scriitorilor Polonezi și a actorilor care au citit poezie românească în traducerea studenților), „zilele folclorice”, care aveau loc săptămânal, în fiecare vineri (sub îndrumarea dr. Zdzisław Wagner), prelegeri ale oaspeților români (de exemplu, vizita profesorului I. C. Chițimia în noiembrie 1975). Aflăm, de exemplu, că pe 20 mai 1971 a avut loc ședința științifică festivă și deschiderea expoziției cu prilejul centenarului Nicolae Iorga; în aceeași perioadă a avut loc vizita unei delegații alcătuite din personalități ale conducerii UJ și reprezentanți ai Institutului de Filologie Romanică la Universitatea din Cluj, cu care s-a stabilit o colaborare bilaterală. În plus, consemnările referitoare la diferite vizite oficiale, articolele din presă păstrate dovedesc activitatea lectorului și a studenților noii secții. Au fost înregistrate temele lucrărilor de diplomă, scrise pe teme românești (cel mai adesea în comparație cu limba franceză) și numele absolvenților. Printre aceste însemnări apare și o notiță modestă: *În ziua de 8 februarie 1971 lectorul român, Mihai Mitu și-a susținut cu succes teza de doctorat cu tema „Opera lui Ioan Budai-Deleanu în contextul relațiilor culturale și științifice româno-slave”.*

Mihai Mitu în 1971

În anul 1971, an semnificativ pentru secția de română la Cracovia, atuorul cronicii notează: *Începînd din acest an, conform dispoziției Ministerului Învățămîntului al R.P. Polone, limba română se învață în cadrul Catedrei de filologie română la Universitatea din Cracovia ca **specialitate distinctă**, încă din anul I (4 ore săptămînal), urmînd ca la sfîrșitul studiilor studenții înscriși să primească diplomă de magistru cu dublă specialitate: franceză și română. S-au înscris 15 studenți.* Sub data de 17 decembrie același an găsim o descriere exactă a festivității care a avut loc cu prilejul celor 50 de ani de studii românești la Universitatea Jagiellonă (seminarul de filologie română) și – așa cum stă bine demersului de cronicar modern – a plasat și câteva fotografii cu descrierea persoanelor participante. Atrag atenția portretele profesorilor care încă mai trăiau atunci și care au pus bazele studiilor de romanistică – profesorul Zygmunt Czerny, prof. Emil Biedrzycki, alături de alte cadre didactice și studenți ai IFR.

Profesorul Mihai Mitu la Cracovia, în 1972, împreună cu studentele de la secția de română

Nu întâmplător, după un sfert de veac numele lui Mihai Mitu apare printre membrii fondatori ai Societății Polono-Române din Cracovia (*Towarzystwo Polsko-Rumuńskie w Krakowie*), înființate la data de 19.05.2001, care reînvie tradiția Societății Polono-Române din perioada 1932-1939, având ca membri profesori și asistenți ai Universității Jagiellone. Cronica inițiată de profesorul Mitu în anii '70 din păcate nu a fost continuată, dar acest hiatus este astăzi parțial umplut de informațiile de pe pagina de internet deschisă de societate. Pagina reprezintă, firește, așa cum se întâmplă în haosul de pe internet, o colecție de texte diferite, din care cândva pot fi extrase lucruri esențiale. Însuși Mihai Mitu rămâne un cercetător fidel și consecvent al relațiilor culturale româno-polone, care nu-și permite analize și interpretări superficiale, nebazate pe documente și atestări. La biblioteca Jagiellonă din Cracovia încă mai lucrează persoane din generația mai în vârstă care zâmbesc auzind de numele său și se grăbesc să ne ajute, când este nevoie să verificăm ceva pentru el în așa zisul „catalog vechi”. Profesorului nu-i sunt străine nici noile modalități de a obține informația. Pe pagina de internet www.tpr.pl a fost postat un succint istoric al căutării eventualelor rude poloneze sau urmași ai lui I. Budai-Deleanu care ar putea păstra documente și amintiri de familie, precum și apelul de a fi contactat.

Acest scurt text, care completează descrierea activității strict științifice a profesorului Mihai Mitu, nu este decât un omagiu din partea unui martor al evenimentelor de atunci de la Cracovia, infestat în anii de studenție de pasiunea pentru cercetare a profesorilor săi. Tânărul lector din România a reușit nu doar să transmită cercului de studenți entuziasmul său, ci a rămas în memoria acestora ca primul lor mentor, un fel de „model de Sèvres”, în domeniul cercetărilor filologice amplu concepute. Pentru toate acestea îi mulțumim și îi urăm *Ad multos annos*, panie profesorze!

Joanna Porawska

OMONIMIA LA NIVELUL TERMINOLOGIEI GEOGRAFICE POPULARE

Iustina BURCI

Le phénomène de l'homonymie a donné lieu à des opinions contradictoires dans la pratique lexicographique. Les controverses sont liées à la fois à la place que ce phénomène occupe dans la langue (central ou périphérique) et s'il influence ou non, l'évolution de la langue, et aussi l'importance de cette influence. La toponymie et le lexique géographique populaire sont fondés, en grande mesure, sur des mots appartenant au grand vocabulaire roumain comportant des structures qui ne sont pas essentielles. Pour cette raison, les relations (d'homonymie, de synonymie, d'antonymie etc.), qui se sont établis entre les mots devenus noms de lieux sont maintenus également à ce niveau. Entre les termes géographiques populaires, ces types de rapports apparaissent parce que, dans le processus de la dénomination, les gens utilisent les mêmes appellations et ont des habitudes similaires de choisir le nom. Ainsi, une appellation topique peut être utilisée pour décrire la même forme de relief, en tout ou en plusieurs régions du pays.

Dans cet article, on analyse, sur un petit corpus d'exemples (en raison de l'espace d'impression limitée), la façon de présenter l'homonymie au niveau de la terminologie géographique populaire.

Mots-clés: vocabulaire, emprunt, métaphore, termes géographiques populaire, dénominations homonymiques, généralité, fréquence.

Analizat de către numeroși lingviști de-a lungul timpului, din puncte diferite de vedere, vocabularul a fost clasificat în subsisteme, în funcție de relația lor, externă, cu vorbitorii, sau internă, cu celelalte unități lexicale (ca structură și conținut semantic). Astfel, în funcție de sfera de utilizare au fost stabilite următoarele categorii: vocabular activ/vocabular pasiv; vocabular literar/vocabular neliterar; vocabular de uz general (comun, mediu)/vocabular cu utilizare limitată: arhaic – neologic, regional – sectorial – de grup; vocabular de bază/masa vocabularului¹.

Între toate aceste sfere lexicale nu există granițe stricte, tocmai pentru că limba este un organism viu, aflat permanent în mișcare; ele interferează adesea, apelativele putând fi transferate dintr-o zonă în alta, în funcție de numeroși factori lingvistici și

¹ Ion Toma, Elena Silvestru, Lucian Chișu, *Compendiu de limba română*, București, Ed. Fundației România de Măine, 2005, p. 58.

extralingvistici. Unul dintre factori este acela că „limba nu creează, de obicei, cuvinte noi din combinații noi de sunete, ci se folosește de materialul existent pentru a da o nouă numire, iar când lucrurile noi sunt cunoscute din contactul cu alte popoare, odată cu lucrul se împrumută... și numele”¹. „Lucrurile noi trezesc în mintea oamenilor imaginea lucrurilor din experiența anterioară, cu care se aseamănă în vreo privință și, pe baza acestei asociațiuni, numele lucrurilor cunoscute trec și asupra celor noi”².

Astfel, un cuvânt poate avea, pentru un singur corp fonetic, cel puțin două sensuri, limba acordând vorbitorilor o anumită libertate de a acționa asupra acestora³. Studiarea conținutului semantic al diferitelor unități existente la nivelul lexicului unei limbi, precum și urmărirea relațiilor care se instituie între aceste unități – de polisemie, sinonimie, antonimie, omonimie, paronimie –, au generat păreri diferite în legătură cu aceste „fenomene”. Cauzele apariției lor sunt multiple. Ele trebuie căutate în procesul schimbărilor istorice și socio-economice specifice oricărei societăți, în contradicția dintre limbă și gândire⁴ sau, după cum susțin unii autori, de multe ori, restrângerile sau lărgirile de sens ale cuvintelor reprezintă o consecință a tendinței de economie în limbă⁵.

Considerată, la începutul secolului trecut, drept o boală periculoasă a limbii, împotriva căreia era necesar să se ia măsuri lingvistice „terapeutice”⁶, omonimia a atras în permanență atenția cercetătorilor⁷. Concluziile studiilor întreprinse în lexicologia

¹ D. Pușchilă, *Observațiuni cu privire la terminologia geografică populară și la toponime*, „Anuar de geografie și antropogeografie”, București, 1910, p. 159.

² *Ibidem*.

³ Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, București, Ed. All, 1992, p. 184.

⁴ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 39.

⁵ St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, ed. a II-a, Berne, 1959, p. 199.

⁶ J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, 1921, apud Vasile Șerban, Ivan Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Ed. Facla, 1978, p.181; D.N. Șmeliov, în *Современный русский язык. Лексика*, Moscova, 1977, p.77, vorbește despre omonime ca despre niște „cuvinte bolnave”, deoarece funcția lor informațională a fost diminuată, prin aceea că mai multe sensuri primesc același corp fonetic pentru a se exprima; vezi și D.E. Rosenthal, I.B. Golub, M.A. Telenkova, *Современный русский язык*, Moscova, „Международные отношения”, 1994, p.45-46.

⁷ Amintim o mică parte dintre aceste lucrări: L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studiu istoric despre tranzițiunea sensurilor*, București, Tipografia Academiei Române 1887; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954; Iordan, *op.cit.*; Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, SCL, 1958, nr.3; Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, „Probleme de lingvistică generală”, vol.I, 1959; Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, „Probleme de lingvistică generală”, vol.II, 1960; S. Stati, *Omonimia în sistemul morfologic*, „Probleme de lingvistică generală”, vol.II, 1960; Tatiana Slama-Cazacu, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965; Al. Popescu-Mihăiești, *În legătură cu definiția omonimelor*, LL, nr.18, 1968; I. Coteanu, A. Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană*, II. *Vocabularul*, București, 1975; Gh.N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975; Livia Vasiluță, *Considerații asupra omonimiei semantice*, CL, XXI (1976), nr.1 etc.

românească, precum și în cea străină ne conduc spre ideea că apariția acestor „gemeni falși”¹ ai limbii este strâns legată de modificările petrecute în cadrul sistemelor lingvistice. Caracterul modificărilor este de natură diferită și privește, în general, aspecte legate de evoluția structurii fonetice a cuvintelor, coincidențe între formele sonore ale unor cuvinte autohtone (sau moștenite) și a împrumuturilor din alte limbi, coincidențe întâmplătoare ale cuvintelor împrumutate din limbi diferite sau, în cadrul aceleiași limbi (în rusă și franceză, de exemplu), coincidențe în pronunțarea anumitor cuvinte cu grafie diferită, ruperea legăturii semantice între sensurile aceluiasi termen, împrumutul de omonime din alte limbi, derivare (același radical, derivat cu ajutorul unui prefix sau unui sufix cu valori multiple, dă naștere omonimiei derivațională²).

Definit, în principiu, ca același corp fonetic care trimite la doi referenți diferiți, fenomenul omonimiei a dus la apariția unor păreri contradictorii în practica lexicografică. Controversele sunt legate atât de locul pe care el îl ocupă în limbă (central sau periferic), cât și de modul în care influențează sau nu evoluția limbii, și cât de importantă este această influență. Opiniile se împart între cei care susțin că omonimia este cauza dispariției din lexic a multor cuvinte, un fenomen negativ, deci, și aceia care nu-i acordă o prea mare importanță³. Cuvintele omonime nu se întâlnesc, de regulă, în același context lingvistic, limba rezolvând astfel, prin mijloace proprii, situațiile de ambiguitate omonimică.

Pe de altă parte, există o opoziție de idei privind sfera cuvintelor care intră în această categorie. Într-o accepție mai largă, sunt considerate omonime cuvintele care au mai multe sensuri⁴ pentru același complex sonor, fără a se lua în discuție niciun alt criteriu de analiză al lexemului respectiv⁵. În sens restrâns însă, au fost încadrate în clasa omonimelor cuvintele identice ca formă, dar cu etimologii diferite. Pe acestea din urmă Iorgu Iordan și Vladimir Robu le catalogau⁶, fără alte comentarii, drept omonime etimologice.

*Dicționarul enciclopedic român*⁷ glosează omonimul ca fiind un cuvânt identic ca formă și ca pronunțare cu un alt cuvânt, de care diferă însă ca sens și ca origine. Pornind de la acest aspect al identității totale sau parțiale (identitate fie de formă, fie de pronunțare), omonimele lexicale au fost tratate ca „nucleu al categoriei mai generale a

¹ Șerban, Evseev, *op. cit.*, p.184.

² *Ibidem*, p.174; Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Ed. Facla, 1976, p.102.

³ V.I. Abaev, *О подаче омонимов в словаре*, „Вопросы языкознания”, Moscova, „Международные отношения”, 1957, n° 3, p.31.

⁴ Iordan, *op.cit.*, p.39.

⁵ După Șerban, Evseev, *op.cit.*, p. 175, curentul acesta este, se pare, și cel care predomină în lexicologia românească.

⁶ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, EDP, 1978, p.267.

⁷ *Dicționarul enciclopedic român*, vol. III, București, Ed. Politică, 1965.

omofoniei lingvistice”, înțelegând prin aceasta coincidența numai sub aspect grafic a două unități deosebite¹.

Problema considerării etimologiei drept criteriu al omonimiei cuvintelor apare și în domeniul toponimiei. Părerile sunt și aici împărțite.

În *Despre numele românești*², D. Buzatu distinge clar între cele două categorii: sunt omonime două sau mai multe nume cu aceeași formă în pronunție și în scriere, cu aceeași obârșie etimologică, dar care denumesc persoane (obiecte – n.n.) diferite. Spre deosebire de acestea, denumirile cu același corp fonetic, dar nu și cu aceeași etimologie, alcătuiesc categoria numelor omofone („în toponomastică, mai multe localități *Baia* au sensul de «mină», pe când *Baia* din raionul Fălțiceni pornește de la o cu totul altă origine, cu însemnarea de «olărie» în limba sașilor”). După cum se poate observa, omofonia nu are aici în vedere o pronunțare identică, ci pune în discuție etimologia cuvintelor analizate.

Între „omofon” și „omonim” există, de cele mai multe ori, în toponimie, o relație de sinonimie, lucrările de specialitate nefăcând o distincție categorică între acestea.

Pentru Vasile Ioniță omonime sunt denumirile care aparțin, în cadrul onomasticii, unor ramuri diferite: „*Ghizela* (sat) și *Ghizela* (nume de persoană); *Sculea* (sat) și *Sculea* (n. pers.), *gai* apelativ topic și *Gai* (numele satului timișan), *slatină* apelativ topic și *Slatina*, nume de localitate etc., dar *Slatina* de lângă Oravița și *Slatina* din Valea Timișului nu sunt omonime, chiar dacă fac parte din aceeași sferă semantică, omonimia fiind înlăturată prin adăugarea unor determinanți diferiți: *Slatina* (Timiș) și *Slatina* (Nera)”³. Este adevărat că cele două toponimice au primit, pentru o mai bună identificare⁴, determinanți diferiți, și nu mai pot fi, practic, omonime. Există însă, în afară de acestea, încă trei nume de locuri *Slatina* – în Argeș, Olt și Suceava –, fără ca vreunul dintre ele să aibă un determinant. Asupra acestora autorul nu se pronunță în niciun fel, deși este de acord mai departe că, prin individualizare „se înlătură omonimia, care, la rândul ei, stă la baza apariției determinativelor”.

Aceeași problemă, a etimologiei, este pusă în discuție și de către Ioan Pătruț în *Nume de persoane și nume de locuri românești*⁵. El analizează, din punctul de vedere al provenienței, o serie de toponime (*Craiu*, *Buda*, *Uda* etc.), pe baza cărora conchide că nu există în toponimie dublă etimologie, ci nume omofone.

În multe alte lucrări de specialitate se atinge, într-un fel sau altul, problema omonimiei. Astfel, fie conceptul de „nume de locuri omonime” este adoptat și folosit ca

¹ Bucă, Evseev, *op cit.*, p.100; v. și Al. Popescu-Mihăești, *În legătură cu definiția omonimelor*, LL, nr.18, 1968, p.127.

² D. Buzatu, *Despre numele românești*, MO, XX, nr.9-10, 1968, p.737.

³ Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Ed. Facla, 1982, p.96.

⁴ Fiind și apropiate spațial – jud. Caraș-Severin.

⁵ Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p.28-35.

atare¹, fără ca autorii să teoretizeze asupra termenului respectiv, fie se ascunde sub alte denumiri, autorii evitând, poate, să folosească apelativul „omonim”. Despre „nume identice” vorbește Emilian N. Bureștea², iar Veselina Urucu³ consideră că roirea este unul dintre factorii ce determină nașterea „toponimelor duble sau triple”.

Materialul înregistrat la nivelul întregii țări demonstrează că nu este vorba doar despre dublete sau triplete, ci, de multe ori, de adevărate serii de nume omonime. În toponimia majoră există numeroase localități care poartă aceeași denumire⁴: de exemplu – *Dumbrava* (29), *Fântânele* (27), *Florești* (22), *Izvoarele* (22), *Lunca* (46), *Măgura* (32), *Pădureni* (32), *Poiana* (44), *Popești* (41), *Slobozia* (32), *Strâmba* (20), *Văleni* (39), *Viișoara* (25) etc. Cele mai multe dintre ele au la bază termeni entopici. La nivelul limbii comune, acești termeni se dovedesc a fi, de asemenea, omonimi, căci, utilizarea aceleiași mulțimi de nume comune, din care se selectează cele care vor deveni termeni entopici, ca și obișnuințele asemănătoare de alegere a acestor nume și condițiile comune de viață social-economică și istorică determină repetarea unora dintre ei într-un anumit spațiu, mai mult sau mai puțin întins⁵. Un apelativ topic poate fi utilizat pentru a descrie aceeași formă de relief, în toate sau în mai multe regiuni ale țării. De exemplu⁶: *arie* (cu sensul „loc de treierat sau unde se adună recolta în câmp”), *canal* (cu sensul „canal care aduce apa dintr-un râu la moară, la grădini pentru udat”), *cascadă* (cu sensul „cădere de apă, zgomotoasă”), *mlaștină* (cu sensul „loc mlăștinos, mocirlos, cu apă multă pe care crește și stuf”), *ostrov* (cu sensul „pământ înconjurat din toate părțile de apă”), *pârloagă* (cu sensul „loc rămas necultivat un timp”), *răzor* (cu sensul „fâșie îngustă de pământ care desparte două loturi de teren arabil”) etc. au fost înregistrate în toate județele.

Dar, în același timp, o formă de relief, o particularitate a acesteia ori o construcție făcută de mâna omului pot fi numite printr-o multitudine de termeni, într-un

¹ Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972; Ion M. Ungureanu, *Elemente toponimice din Mehedinți*, Centrul Județean al Creației Populare Mehedinți, Drobeta Turnu-Severin, 2000; Iordan, Robu, *op.cit.*; Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic*. I. *Formații de plural*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t.XXI, Iași, 1970; Constantin Bărbulescu, *Universul înruderii. Între istorie și antropologie*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2000 etc.

² Emilian N. Bureștea, *Contribuții la studiul toponimiei Românești*, Craiova, Ed. Universitaria, 1994, p.134.

³ Veselina Urucu, *Denumiri de sate și orașe în Câmpia Romanașilor*, SCO, nr.4, 1999, p.170.

⁴ Exemple extrase din Iorgu Iordan, Petre Gâțescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, Ed. Academiei Române, 1974.

⁵ Vezi și Ion Toma, *Toponimia Olteniei*, Craiova, Reprografia Universității din Craiova, 1988, p.32, care se referea la repetabilitatea toponimelor într-un număr de localități ale unui ținut oarecare.

⁶ Apelativele au fost selectate din Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, Iustina Burci, Ion Toma, *Dicționarul entopic al limbii române*, vol. I (A-M), Craiova, Ed. Universitaria, 2009; vol.II (N-Z), Craiova, Ed. Universitaria, 2010.

lanț sinonimic; astfel, *o coastă care se prăvăleşte, se surpă* a primit nu mai puțin de 51 de denumiri¹: *alunecare* (Bt, Ph, Vs), *dărământură* (Bz, Cț, Nț, Sb), *dărăpănătură* (Nț), *dărământură* (Bc, Mh, Nț, Ph, Tr), *dăvăliș* (Cv), *divale* (Bc, Gl, Nț), *fugitură* (Ph, Vs), *gârdoman* (Bv), *hoampă* (Ab, Ag, Cj, Cț, Hd, Mm, Sv, Vl), *hoarje* (Ag), *hreapă* (Nț), *huluitură* (Ar, Hd, Sb), *hurnitură* (Vl), *huruială* (Hd), *joampă* (Hd), *lom* (Cs, Mm, Nț), *mal* (Cț, Dj, Hd), *mâncătură* (Cț, Vs), *năruitură* (Nț, Sv), *pantă* (Gl, Tr), *ponorâre* (Gl), *pornitură* (Vs), *pravale* (Tr), *prăbușitură* (Vs), *răschitură* (Bt), *râpă* (Ab, Ag, Bc, Bv, Cj, Cs, Cț, Db, Dj, Gl, Hd, Il, Mm, Nț, Ot, Sv, Tl, Tr, Vl), *ruptură* (Ar, Bh, Bv, Cj, Cț, Dj, Nț, Ot, Ph, Sv, Tr, Vr, Vs), *sodoame* (Gl, Vl), *sorupătură* (Cs), *stârmină* (Cs, Dj, Gj, Hd, Sv, Tl, Vl), *stârminos* (Gj, Mh), *stirmină* (Dj), *sudom* (Ag, Cs, Cț, Dj, Gj, Hd, Mh, Tr), *sudumitură* (Gj, Mh), *suduniște* (Dj), *surâpituri* (Vl), *surduc* (Sv), *surpare* (Bv, Tl), *surpătoare* (Bv), *surpătură* (Ab, Ag, Bc, Br, Bt, Bv, Bz, Cs, Cț, Db, Dj, Gl, Hd, If, Il, Mm, Nț, Ot, Ph, Sv, Tl, Mm, Tr, Vl, Vr, Vs), *surpinată* (Bt), *surpină* (Sb), *surpătură* (Ag, Bt, Ot, Vl), *surpuș* (Ag), *surupat* (Hd, Mm), *surupină* (Ag, Bt, Bz, Cs, Cț, Db, Dj, Hd, Mh, Mm, Nț, Ot, Ph, Sb, Tl, Tr), *surupiş* (Hd, Sb, Vl), *surupişte* (Dj, Gj, Vl), *surupitură* (Vl), *surupoasă* (Mm), *vale* (Tr).

Unul și același apelativ topic poate cumula, în același timp, un număr mare de sensuri, desemnând forme geografice dintre cele mai variate. Un exemplu este *vale*, pentru care s-au înregistrat 114² sensuri, mai mult sau mai puțin diferite. Toate denumirile locurilor, provenite de la entopicul *vale*, sunt, în acest caz, omonime.

În terminologia geografică populară, majoritatea termenilor au mai multe sensuri, puține fiind acelea monosemantice. Lucrul acesta se datorează spiritului uman și capacității sale imaginative, capabile să vadă și să denumească, sub un termen generic, cele mai mici particularități ale mediului în care omul trăiește.

Vom prezenta în continuare, în ordine alfabetică, o foarte mică parte (din economie de spațiu) a entopicelor omonime, cu sensurile lor:

adăpost s.n. – **1.** *Adâncitură, groapă mică în pământ:* Ar. **2.** *Găuri în stânci, în care se pot adăposti omul și animalele:* Bv, Cț, Dj, If, Ot, Ph, Sb, Vr. **3.** *Loc de popas, de odihnă al vitelor:* Dj, Il, If, Sv. **4.** *Locul unde iernează vitele:* Ag, Dj, Tl. **5.** *Adăpost făcut de oameni la locul de muncă:* Ot, If, Vs. **6.** *Locul unde peștii depun icrele și se face bătaia peștelui:* Tl. **7.** *Loc de pândă pentru vânat:* Bc, Br, Bv, Hd, Ot, Tl, Tr, Vr.

adâncitură s.f. – **1.** *Scobitură în pământ, loc accidentat, vale adâncă cu coaste repezi:* Bv, Dj. **2.** *Căldare între stânci înalte, mari:* Vl. **3.** *Vale adâncă, prăpăstioasă, îngustă, fără apă:* Ab, Cj, Sv. **4.** *Fundul unei văi adânci:* Bv. **5.** *Loc mai adâncit, format prin căderea apei:* Ab, Ag, Br, Ot. **6.** *Crovuri mari și adânci cu apă (în munte):* Ag. **7.** *Loc de scaldă cu apă adâncă:* Ag, Tr. **8.** *Drum mai adâncit:* Bc.

arsură s.f. – **1.** *Loc unde a ars pădurea, fără intervenția omului, sau pădure arsă cu scopul de a face curătură:* Ab, Ag, Ar, Bc, Br, Bt, Bv, Bz, Cj, Cs, Cț, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Nț, Ot, Ph, Sb, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs. **2.** *Pământ ars, nisipos:* Ag, Br, Cț, Db, Dj, Hd,

¹ *Ibidem.*

² *Ibidem.*

If, Mh, Sb. **3.** *Loc fără vegetație:* Gj, Db, Hd, Ot, Sv. **4.** *Ridicătură stearpă de pe deal, o muche golașă:* Hd. **5.** *Loc cu pietriș mărunț:* Ag, Db, If.

baltă s.f. – **1.** *Adunătură mică de apă stătătoare de ploaie sau din mici izvoare (făcută uneori de oameni), în care se scaldă rațele:* Ab, Ag, Ar, Bc, Bt, Bv, Bz, Cj, Cț, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Mr, Nț, Ot, Ph, Sb, Sv, Tl, Tr, Vl, Vs. **2.** *Apă mocirloasă, stătătoare, acoperită cu vegetație bogată, vara seacă:* Ab, Ag, Ar, Bc, Br, Bt, Bv, Bz, Cj, Cs, Cț, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Nț, Ot, Ph, Sb, Sm, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs. **3.** *Groapă făcută pentru strâns apa:* Ag, Bt, Cs, Cț, Gj, Hd, Mm, Nț, Sb, Sv, Vl, Vr. **4.** *Locuri cu apă lină, adâncă și curată pe cursul unui râu:* Ab, Ag, Cț, Dj, Mm, Nț, Ot, Sv. **5.** *Apă limpede stătătoare și neadâncă cu fund de nisip, pietriș, cu scoici și cochilii sfărâmate:* Bc, Bv, Bz, Dj, Gj, Mm, Sv, Tr, Vl. **6.** *Depresiune lungăreață, o parte dintr-o fostă gârlă:* Bv, Cț, Dj, Gj, Sb, Vl. **7.** *Braț mort într-o luncă, primăvara curge apă pe el, iar vara apa este stătătoare:* Bc, Cs, Hd, Ot. **8.** *Luncă băltoasă:* Ag, Bc, Hd, If, Ot, Sb, Tl, Tr, Vl. **9.** *Loc mai adânc în albie unde se scaldă copiii, săpat de apa care se răsucesce în cot:* Bv, Cs, Cv, Dj, Hd, Nț. **10.** *Locul în apă, unde se topește (se murează) cânepa:* Ag, Bc, Bt, Bv, Bz, Dj, Gj, Mh, Mm, Nț, Ot, Ph, Sv, Tr, Vl, Vr, Vs. **11.** *Baltă mică, cu pește, unde se poate pescui:* Ag, Br, Bt, Bv, Bz, Cs, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Nț, Ot, Tl, Tr, Vl. **12.** *Ochi de apă în câmpie:* Ag, Bc, Bv, Cj, Dj, Gl, If, Mh, Mm, Ot, Ph, Sv, Tr, Vr. **13.** *Heleșteu foarte mare, lac mare:* Ar, Br, Bv, Bz, Dj, Gl, If, Mm, Mr, Tr. **14.** *Lac mare, băltoș și mlăștinos pe margini:* Bc, Bv, Bz, Db, Dj, Gj, Hd, Il, Mm, Ot, Tl, Tr, Vl. **15.** *Lac format artificial prin oprirea apei curgătoare, prin îndiguire sau prin stăvilă:* Bz, Dj, Gj, If, Mm, Nț, Vl, Vr. **16.** *Lac, loc întins, lung, neadânc unde se păstrează apa revărsată:* Ab, Ag, Ar, Bc, Br, Bv, Bz, Cj, Cs, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, If, Mh, Ot, Ph, Sb, Sv, Tr, Vl, Vs. **17.** *Lac mic, neadânc, uneori mlăștinos, baltă mlăștinoasă:* Ag, Bc, Bt, Bv, Cs, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Mh, Mm, Nț, Sv, Vr.

bâtcă s.f. – **1.** *Ridicătură de pământ sau de piatră pe coasta unui munte:* Ab, Ag, Bc, Bt, Bv, Cț, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, Mh, Mm, Nț, Sv, Tl, Vs. **2.** *Ridicătură mai mare de pământ, de formă neregulată în regiuni de șes sau de luncă:* Nț, Sv. **3.** *Movilă răzleață, un deal izolat:* Bv, Nț, Sv. **4.** *Ridicătură de pământ în apă:* Bc. **5.** *Dâmb, colină mai ascuțită:* Nț. **6.** *Mlaștină cu izvoare proprii și cu vegetație foarte bogată:* Nț.

beznă s.f. – **1.** *Vale adâncă și întunecoasă între dealuri:* Bt, Bv, Sb, Sv. **2.** *Cădere de apă:* Bt.

bold s.n. – **1.** *Ridicătură mare și ascuțită la vârf:* Ag, Gj, Mh. **2.** *Vale răpoasă, stâncoasă:* Gj. **3.** *Piatră, stâncă mare, acoperită cu vegetație:* Mh.

bot s.n. – **1.** *Bot de stâncă, râț:* Ag, Bc, Bv, Bz, Cs, Cv, Dj, Gj, Hd, Mh, Mm, Nț, Ot, Sb, Sv, Tl, Vl, Vr, Vs. **2.** *Partea dinainte, ascuțită și lunguiață a unei înălțimi:* Ab, Ag, Bc, Bv, Bz, Cs, Cț, Dj, Gl, Mh, Nț, Sb, Tr, Vl, Vr. **3.** *Muchie de deal, cioc, ca un cârlig:* Bt, Dj. **4.** *Locul unde o apă, un drum, un deal fac un cot brusc:* Bv, Mh. **5.** *Bolovan mare, țuguiaț:* Bz. **6.** *Vârful ascuțit al unei înălțimi:* Dj. **7.** *Loc de scaldă cu apă adâncă (de obicei la un cot al apei):* Dj, Mh.

braț s.n. – **1.** *Braț de apă:* Ag, Bc, Bv, Cj, Cț, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mr, Nț, Ot, Ph, Sv, Tr, Vl, Vr. **2.** *Ramificația unui munte, deal:* Ag, Bv, Cț, Db, Dj, Gj, Hd, If, Mr, Nț, Ot, Ph, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs. **3.** *Linia de despărțire dintre două moșii, ogoare, locuri de muncă:* Bt. **4.** *Canalul de legătură dintre două lacuri:* Gl.

buduroi s.n. – **1.** *Izvor amenajat pentru băut apă:* Ag, Db, Dj, Mh, Nț, Sv. **2.** *Adâncitură în pământ unde se strânge apa de ploaie:* Nț. **3.** *Cădere de apă zgomotoasă:* Cs, Mh,

Nț, Ot, Ph, Sv, Vl, Vs. **4.** Fundul văii, locul înfundat de unde începe o vale: Dj. **5.** Piatră mare, stâncă cu puțină vegetație: Ph. **6.** Loc unde sunt scorburii cu albine sălbatice: Nț, Ph, Sv, Tr, Vl, Vs. **7.** Copac scorburii: Mh, Vl.

burtă s.n. – **1.** Ieșitură mai lungă și îngustă pe coasta unui munte sau deal: Bv. **2.** Bucată de piatră, stâncă mare, proeminentă, pe o coastă sau plai: Ot. **3.** Partea mai ridicată a unei bucăți de teren arabil (când arăturile au început de la margine): Tr. **4.** **burta vacii** – zonă măloasă, mlăștinoasă: Dj, Tr. **5.** **burta babelor** – loc cu pământ mișcător: Ph.

cale s.f. – **1.** Drumuri înguste, numai de picior, în câmp sau în pădure: Ab, Ar, Bv, Cj, Cs, Gj, Hd, Mș, Sb. **2.** Drumul animalelor din pădure: Ab, Ar, Bv, Cj, Hd, Mh, Sb. **3.** Drum de picior sau cam pe muchia dealului: Ab, Bv, Cs, Hd, Sb. **4.** Fâșie îngustă de loc, bătătorită, peste câmp sau pădure, pe care se umblă cu carul: Ab, Bv, Cj, Hd, Mm, Mș, Sb, Sv. **5.** Drum mai adâncit, urma lăsată de care printr-un loc mai moale: Bv, Mm, Sb. **6.** Drum greu, prăpăstios, folosit de obicei de animale: Bv, Cs. **7.** Drum care merge chiar pe fundul albiei unui pârâu sau al unei văi: Bv, Gj, Sb. **8.** Drum îngust pe marginea unei prăpăstii, loc prăpăstios: Hd. **9.** Drum de poștă: Br, Db, Gj, Ph, Tr. **10.** Drum îngust, râpos, ca un jgheab abrupt, repezit, într-o coastă: Bv, Gl. **11.** Ogaș ca un jgheab pe care se scurg lemnele la vale: Bv. **12.** Locul mai înalt de lângă sat: Ab. **13.** Fâșie îngustă de pământ care desparte două loturi de teren arabil: Sb. **14.** Hotarul dintre pământurile a două sate: Sb. **15.** Fâșie îngustă pe care se umblă cu carul: Sb. **16.** Loc bătătorit care trece peste câmp: Il.

canal s.n. – **1.** Braț artificial al unei ape, făcut pentru mori, joagăre, irigații, pescuit: în toate județele țării. **2.** Canal care aduce apa dintr-un râu la moară, la grădini pentru udat: în toate județele țării. **3.** Văgăună, canal de scurgere a apei: Ag, Bc, Bt, Bz, Cs, Cț, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, Il, Mh, Nț, Tr, Vs. **4.** Construcție făcută din lemne, pe care se dă drumul la lemne la vale, cu apă sau fără apă: Ab, Ag, Bc, Bv, Bz, Cs, Cv, Nț, Ph, Vr. **5.** Gura râului, canal de legătură între două lacuri: Ag, Br, Bv, Bz, Cs, Db, Dj, Gj, Hd, If, Il, Mh, Ot, Tl, Tr, Vs. **6.** Șanț prelungit pe o mare întindere, format prin ruperea apelor sau la ridicarea șoselei, digului, groapă naturală mică, dar adâncă: Ar, Bz, Dj, Gj, Hd, If, Il, Ot, Sm, Sv, Tr, Vl. **7.** Ruptură de teren pe care vine apa din ploii: Hd, Ot, Sv. **8.** Gături lungi și înguste umplute cu apă stătătoare: Bv, Dj. **9.** Vale îngustă, lunguiață, neadâncă în regiune inundabilă, pe care intră apa: Cs, Vs. **10.** Izvor care curge pe un scoc, cu tub: Bv, Dj, Sv. **11.** Vad de adăpat vitele: Cț, Dj. **12.** Apă curgătoare mai mare, care nu se poate trece cu piciorul și care vara poate seca: Gl, Nț. **13.** Ogaș ca un jgheab pe care se scurg lemnele: Ag, Bc, Bv, Cs, Dj, Ph, Vr. **14.** Scobitură în pământ, mai accentuată, prin care se scurg apele din munte: Br, Dj, Gj, Ot, Sv, Vs. **15.** Întăritură făcută la țărnuțului unei ape: Bt, Tl, Vl. **16.** Lac format artificial prin oprirea apei curgătoare, pentru îndiguire sau printr-un stăvilar: Bc. **17.** Baltă mică, cu pește, unde se poate pescui: Dj.

cap s.n. – **1.** Partea dinainte, ascuțită și lunguiață, a unei ridicături: Bz, Dj, Mh, Ot, Vl. **2.** Vârf ca o căpățână: Ab, Bv, Br, Dj, Mm, Mș. **3.** Bot de stâncă, râț: Dj, Ot, Sb, Vl. **4.** Fundul văii, loc înfundat de unde începe o vale: Bv, Cț, Mh, Sb, Sv. **5.** Partea mai ridicată a unui teren arabil: Il, Ph. **6.** Capătul unei ridicături, partea opusă capului: Ag, Bv, Cț, Dj, Gj, Nț, Vs. **7.** Cioc de deal, puțin îndoit deasupra văii, acolo unde e o curmătură: Ab. **8.** Partea dinspre izvor a unei ape vijelioase, spumoase: Vl. **9.** Ieșitură mai lungă și îngustă pe coasta unui munte sau deal: Vl. **10.** Partea de început a unei înălțimi: Ab.

capră s.f. – **1.** Întăritură făcută la țărnuțului unei ape pentru ca aceasta să nu se reverse: Ag, Hd. **2.** Locul unde se pune sare, huruială pentru oi: Ag, Bc, Bv, Dj, Nț, Vs. **3.** Punctele de

trecere obligatorii peste graniță: Sb.

căciulă s.f. – **1.** *Vârf înalt, mai subțiat în partea de mijloc, parcă ar fi un mănunchi, partea de sus seamănă cu un moț:* Bv, Vs. **2.** *Vârf înalt care de departe pare o movilă rotundă:* Bc, Bv, Hd. **3.** *Vârf sub forma unui stog:* Br, Bv, Il. **4.** *Vârf rotund, ridicat mai sus ca altele, e ca o umflătură:* Ag, Bv. **5.** *Vârf rotunjit al unui deal:* Ag, Db. **6.** *Vârf în forma unui acoperiș de casă sau ca pălăria unei ciuperci care adăpostește un loc:* în toate județele țării.

căldare s.f. – **1.** *Vale hârtopoasă în formă rotundă:* în toate județele țării. **2.** *Adâncitură mare într-un relief muntos:* Ag, Bv, Gj, Hd. **3.** *Adâncitură mare între munți cu pereți înalți, drepti:* Gj, Hd, Nț, Sb. **4.** *Adâncitură mare și prăpăstioasă în munți, ca o căldare:* Ag, Bv, Dj, Gj, Hd, Mh, Vl. **5.** *Vâlcea adâncă, ascunsă între piscuri, prăpăstioasă, ca o strachină cu pereții prăpăstioși:* Bv, Cs, Hd, Mm. **6.** *Căldare, adâncitură între stânci înalte, mari:* Ab, Ag, Ar, Bv, Cj, Cs, Dj, Mh, Mm, Nț, Sb, Sv, Vl. **7.** *Loc neted, înconjurat de dealuri sau la poalele unei înălțimi, care ține apa:* Ag, Bv, Mș, Vl. **8.** *Scufundătură adâncă și largă pe un deal:* Ab, Bc, Bv, Mh, Sb, Vl. **9.** *Scobitură în pământ, loc accidentat, cu găuri, vale adâncă cu coaste repezi, teren accidentat cu gropi:* Ag, Cs. **11.** *Spinarea unei înălțimi care înconjoară locul, ca un cerc:* Ag, Mm. **12.** *Fundul unei văi adânci:* Bv, Gj. **13.** *Poteci de zăpadă, rămasă netopită vara în munți:* Bv. **14.** *Cunună de stânci înalte, masive, întinsă pe distanță mai mare:* Sb.

căsoaie s.f. – **1.** *Întăritură făcută la țărmul unei ape pentru ca aceasta să nu se reverse:* Nț, Sv. **2.** *Locuința pădurarului:* Ar, Bt, Gl, Hd, Mh, Tr. **3.** *Adăpostul, locul unde iernează vitele:* Gl, Nț. **4.** *Adăpost (pentru vite, pentru fân):* Dj. **5.** *Adăpost făcut de oameni la locurile de muncă, pășuni (poiană ascunsă):* Vs, Gl, Tl, Tr, Vr.

căuș s.n. – **1.** *Scobitură de granit, de forma unei linguri sau a unei pâlnii:* Ag, Bc, Bv, Bz, Dj, Gl, Hd, Il, Mm, Nț, Ph, Sv, Tl, Tr, Vs. **2.** *Loc lăsat, care ține umezeală, apă:* Nț. **3.** *Spinare îngustă cu coaste late, dar repezi:* Tl. **4.** *Movilă răzleață, deal izolat, boltit:* Tl. **5.** *Adâncitură cu apă, uneori mocirlă:* Tr.

căzătură s.f. – **1.** *Cădere de apă zgomotoasă:* Cs, Dj, Gl, Mm, Sv, Tr. **2.** *Cădere mică de apă pe cursul unui pârâu:* Cț, Hd. **3.** *Pădure doborâtă de furtună:* Ab, Ag, Bz, Hd, Mm, Nț, Sb, Sv. **4.** *Locul unde s-a tăiat pădurea:* Nț.

câmp s.n. – **1.** *Loc neted mai puțin întins sau foarte întins:* în toate județele țării. **2.** *Locul unde se cultivă cereale:* Ab, Ag, Bc, Br, Bt, Bv, Bz, Cț, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Nț, Ot, Ph, Sb, Tl, Tr, Vl, Vr. **3.** *Teren arabil:* Ab, Br, Bv, Bz, Cs, Cț, Db, Dj, Gl, If, Il, Mh, Ot, Tl, Tr, Vr, Vs. **4.** *Poiană care are pășune la marginea unei ape:* Cj. **5.** *Loc de pășune neoprită, izolată:* Ar, Hd. **6.** *Locul unde se revarsă un râu:* Br. **7.** *Loc cultivat cu porumb, grâu:* Ab, Bv, Bz, Cs, Dj, Tr, Vs. **8.** *Loc de pășunat:* Bh, Hd. **9.** *Poieni pe o înălțime sau pe o coastă, un loc lăsat între înălțimi:* Bh, Sm. **10.** *Loc arabil lăsat nelucrat pe care cresc fânețe naturale:* Ag. **11.** *Loc de treierat sau unde se așază recolta în câmp:* Tr. **12.** *Loc cu iarbă grasă pentru pășune:* Ar.

cetate s.f. – **1.** *Ridicătură mare de pământ ca o întăritură bine apărută:* în toate județele țării. **2.** *Ridicătură cu urme de întărituri sau urme vechi de locuire:* Cț, Dj, Gj, Mh, Ot, Sv, Tl, Tr. **3.** *Locul unde a fost o veche vatră de sat și s-au găsit urme de locuri:* Ag, Dj, Tr. **4.** *Locul mai înalt de lângă sat (sau în sat), unde pe vremuri se făcea de pază, strajă:* Ar, Bv. **5.** *Ridicătură mare și ascuțită la vârf, rotundă la bază:* Sb. **6.** *Înălțime mai mare, izolată, lungă, cu spinare lată în formă de pod:* Sb. **7.** *Locul unde un pârâu (râu) se revarsă în altă apă:* Tl. **8.** *Locul unde se bifurcă un râu:* Tr.

ciocârlan s.m. – **1.** *Dâmb, colină mai ascuțită:* Bv, Bz, Cț, Cv, Db, Dj, Il, Mh, Mm, Nț,

Ot, Ph, Sv, Tr, Vs. **2.** *Vârf de piatră ca un dinte:* Tr.

cioroi s.m. – **1.** *Cădere de apă zgomotoasă:* Ar, Hd. **2.** *Izvor care curge pe un scoc, cu tub:* Cj. **3.** *Gura râului, canalul de legătură între două lacuri:* Hd. **4.** *Cascadă mică:* Bv, Mm.

ciupercă s.f. – **1.** *Vârf sub formă de acoperiș:* If, Sv, Tr. **2.** *Piatră mare îngropată în pământ, de forma unei ciuperci:* Ag, Ar, Cj, Db, Dj, If, Sb, Sv, Vl. **3.** *Vârf ca o căpătână:* Nt.

clisos adj. – **1.** *Loc cu humă:* Br, Bv, Gl, Vr, Vs. **2.** *Loc cu pământ greu, humos, care crapă pe uscătură:* Br, Ct, Gl, Ph, Tr. **3.** *Pământ umed, apa se poate storce cu mâna:* Bz, Gl. **4.** *Locuri cu tină și nămol:* Ph. **5.** *Partea neadâncă, nisipoasă a fundului unui pârau:* Vl.

coastă s.f. – **1.** *Partea înclinată a unui deal sau munte:* în toate județele țării. **2.** *Latura înclinată a unei înălțimi, terenul prelungit de la poale la vârf, pe care se merge la munte:* în toate județele țării. **3.** *Înălțime potrivită, cu coaste line, despărțită de alta asemănătoare printr-o vale largă, cu locuri frumoase și bune de muncă sau de pășuni, pometuri:* Ag, Bt, Bv, Db, Dj, Hd, Il, Nt, Ot, Sb, Tr, Vl, Vr. **4.** *Înălțime mijlocie cu pante ușor de urcat:* Ab, Ag, Bv, Bz, Cs, Dj, Gl, Hd, Il, Mh, Mm, Nt, Ot, Sv. **5.** *Partea de jos a unei coaste:* Bv, Cj, Mh, Nt, Ot, Ph, Sv, Vs. **6.** *Spinare îngustă, cu coaste late, dar repezi:* Bv, Db, Dj, Gj, Mh, Ot, Vl. **7.** *Coastă în formă de scaun, cu terasă:* Bc, Bt, Gj, Gl, Il, Mh, Sv. **8.** *Coastă cu înclinare foarte mare, pe care te poți lăsa într-o vale:* Ab, Ag, Ar, Bh, Bt, Ct, Cv, Db, Dj, Gl, Hd, Mh, Mm, Mș, Ot, Sb, Vl. **9.** *Locul pe unde se coboară fânul de pe deal cu târșul:* Ag, Bv, Bz, Cs, Db, Hd, Il, Nt, Sb, Sv, Tr. **10.** *Ridicătură prelungă pe malul unei ape, versantul ce dă în apă fiind abrupt, ca o ruptură:* Ag, Ct, Gl, Hd, Mh, Mm, Nt, Sb, Vl. **11.** *Coastă repede, greu de urcat:* Ab, Ag, Bv, Cj, Gj, Hd, Mh, Nt, Ot, Sv, Vl. **12.** *Partea mai ridicată a unei bucăți de teren arabil:* Ab, Ar, Bh, Br, Bv, Ct, Dj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Nt, Ot, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs. **13.** *Dâmb jos, dar foarte lung:* Bc, Ot. **14.** *Colină mai ascuțită:* Ar, Bc, If, Mh, Nt, Sb. **15.** *Grămadă mare și lunguiață de pământ și piatră cu coaste slab înțelenite:* Dj, Nt, Tr, Vl. **16.** *Înălțime surupăcioasă și încreștită:* Bv, Cj, Mm, Sb, Sv. **17.** *Deal mic, drum peste deal și pădure:* Dj, Mh. **18.** *Ridicătură mai înaltă decât cele din jur:* Ab, Dj, Mm. **19.** *Înălțime (deal) cu spinarea larg boltită și puțin alungită:* Ab, Dj, Hd, Mh. **20.** *Înălțime mai întinsă, prelungită, cu spinarea largă:* Dj, Gl, Hd, Nt, Sv, Vl. **21.** *Ridicătură de pământ, măgură:* Bv, Vs. **22.** *Movilă răzleață, deal izolat, boltit:* Sv, Tr. **23.** *Fața expusă la soare a unei coaste:* Bt, Ct, Dj, Gl, Nt. **24.** *Spinare lată, cu pante repezi, între două dealuri:* Ag, Bz, Dj, Hd, Vl. **25.** *Perete stâncos drept:* Ab, Ag, Bz, Dj, Mh. **26.** *Schimbare bruscă a pantei:* Ag, Cv. **27.** *Coastă care se povârnește brusc, care coboară brusc:* Bv, Ct, Dj, Mm, Nt, Sb, Vl. **28.** *Ridicătură stearpă de pe deal, muchie golașă:* Ab, Bt, Bv, Gl. **29.** *Creastă înaltă din stânci mari, pietre tari, dure, greu accesibile:* Bc, Hd. **30.** *Capătul unei ridicături, partea opusă capului:* Bc, Dj, Ot, Vs. **31.** *Ieșitură mai lungă și îngustă pe coasta unui munte sau deal:* Bt, Db. **32.** *Vale răpoasă, stâncoasă:* Db, Il, Nt. **33.** *Fund de vale îngust, cu coaste în pantă, acoperite cu păduri:* Ag, Sb. **34.** *Loc pentru pășunatul timpuriu unde soarele dă mai repede și zăpada nu ține mult:* Hd, Ot, Vr. **35.** *Loc mai înalt de lângă sat (sau în sat) unde pe vremuri se făcea de pază, de strajă:* Mm, Sv. **36.** *Locul care se surpă mereu:* Ag. **37.** *Loc cu pământ mișcător:* Ag. **38.** *Parte mai abruptă a unui deal:* Vl.

cocoș s.m. – **1.** *Înălțime cu spinarea larg boltită:* Bz. **2.** *Vârf înalt, mai subțiat în partea de mijloc:* Db. **3.** *Vârf înalt, foarte ascuțit, ca o țeapă:* Mm. **4.** *Ieșitură mai lungă și îngustă pe coasta unui munte sau deal:* If.

codrișor s.m. – **1.** *Ridicătură mai mare de pământ, de formă neregulată, în regiuni de șes sau luncă:* Hd. **2.** *Dâmb mic, movilă de pământ:* Hd. **3.** *Locul de pe unde se rostogolesc*

pietrele, râpa din care se rupe pământul: Hd. **4.** Vale care seacă în timpul verii: Hd. **5.** Pădure tânără: Bv.

copac s.m. – **1.** Semn pus pentru delimitarea pădurilor: Ag, Ph, Tl. **2.** Copac uscat, cu crengi rupte de furtună sau arse de foc: Bv, Bz, Dj, Gj, Gl, Hd, Il, Ot, Tl, Tr, Vl, Vs. **3.** Loc cu copaci scorburoși: Br, Bt, Bv, Cj, Dj, Gj, Il, Nt, Ot, Tl, Tr. **4.** Limita, hotarul dintre pământurile a două sate: Nt, Vr. **5.** Matca unui râu, adâncitură între două dealuri: Mm, Nt.

copcă s.f. – **1.** Gaură făcută în gheață sau pământ: în toate județele țării. **2.** Adâncitură în matca unui pârâu: Bz, Gl. **3.** Izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpatul animalelor: Dj, Sv. **4.** Scufundătură adâncă și largă: Dj, Il. **5.** Adâncitură de dimensiuni diferite, naturală sau făcută de om, sau o depresiune mică, adâncă, o gaură pe malul apei: Ot, Tr. **6.** Văgăună, canal de scurgere a apei: Db, Gl. **7.** Baltă mică, cu pește, unde se poate pescui: Dj. **8.** Scobitură în malul unei ape: Bz, Db, Gl, Il, Tr, Vl. **9.** Locul în apă unde se topește cânepa: Br. **10.** Vale îngustă, lunguiață, neadâncă în regiune inundabilă pe care intră apa: Bv. **11.** Gaură făcută în gheață: Sv. **12.** Scobitură naturală în pământ, mai mică sau mai largă, în care intră o apă în pământ: Tr. **13.** Baltă mai adâncă: Vr.

creștet s.n. – **1.** Partea cea mai de sus a unui șir de munți, ascuțită, locul de întâlnire a costelor, punctul de despărțire a apelor: Ab, Ag, Bc, Bv, Bz, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, Mh, Mș, Nt, Ot, Ph, Sb, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr, Vs. **2.** Vârful ascuțit al unei înălțimi: Dj, Mh. **3.** Vârful de munte: Ab.

cureche s.f. – **1.** Locul în care sunt cultivate legumele: Sb. **2.** Loc în vatra satului unde nu sunt case: Sb. **3.** Bucată de teren arabil, cuprinsă între răzoare, între haturi: Sb. **4.** Fâșie de pământ nelucrat: Sb.

dulău s.m. – **1.** Dâmb mai ridicat: Cj. **2.** Drum de picior sau car: Ar. **3.** Fâșie de pământ nelucrat: Ar.

fântână s.f. – **1.** Izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat vitele: în toate județele țării. **2.** Groapă făcută pentru strâns apa: Ag, Bv, Cj, Hd, If, Il, Mm, Nt, Sb, Sv, Vl. **3.** Fântână seacă: locul unde se îngroapă animalele moarte: Ar, Bv, Ct, Dj, Hd, Nt, Sb, Tl. **4.** Loc cu fire subțiri de apă, care ies pe o suprafață mai mare: Cs, Dj, Il, Mh. **5.** Vadul de adăpat vitele: Ab, Bh, Dj, Hd.

fereastră s.f. – **1.** Loc mai lăsat de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților: Ag, Bv. **2.** Scobitură în granit de forma unei linguri: Bv, Cj.

furcă s.f. – **1.** Locul unde se bifurcă un râu: Ag, Bv, Cs, Gj, Sb, Sm, Tr. **2.** Locul unde un drum sau o cărare se despart în mai multe direcții: Ag, Ct, Il, Sm, Sv. **3.** Locul unde se pune sare, huruială pentru oi: Il, Mh, Mm, Ph. **4.** Loc înalt, care separă izvorul în două ape: Cs, Sb.

gingie s.f. – **1.** Locul unde se rostogolesc pietrele, râpa din care se rupe pământul: Ag. **2.** Întrerupere bruscă a unei muchii care atârână deasupra văii: Vl. **3.** Fâșie de pământ nelucrat între două moșii: Gj.

gol s.n. – **1.** Loc în pădure fără copaci, poiană în pădure: Ag, Bc, Br, Bv, Bz, Cs, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mh, Mm, Nt, Ot, Ph, Sm, Sv, Tl, Tr, Vl, Vr. **2.** Ridicătură stearpă pe deal, muche golașă: Ag, Bv, Bz, Cv, Ph, Sv, Vr. **3.** Loc în pădurea tăiată, unde au rămas resturi de lemne, cioate, surcele: Bt, Bz, Mh, Ph. **4.** Locul de pe munte unde iarba se păstrează mai mult, până mai târziu (loc pentru pășunat): Bv, Gj, Ph. **5.** Loc curățat de copaci prin tăiere sau ardere, pentru a fi cultivat: Bv, Vs. **6.** Porțiune dintre două rânduri de pomi: Br, Il, Mm. **7.** Loc în vatra satului pe care nu sunt case: Br, Bv, Mh, Sb. **8.** Scobitură în stâncă: Hd.

grădină s.f. – **1.** Loc în care se cultivă legume: răspândit în toate județele țării. **2.** Deal

îngrădit: Ag, Cj, Cs, Mm, Nt, Ot. **3.** *Loc în vatra satului pe care nu sunt case*: Ag, Bc, Bh, Bv, Cv, Dj, Gl, Mm, Nt, Sb, Sv, Tr, Vl.

iad s.n. – **1.** *Râpă mare, vale ca un canion*: Ab, Mm, Sv. **2.** *Loc băltoș cu noroi, mocirlă*: Tr.

iudă s.f. – **1.** *Surpătură, loc neregulat, cu pământ fugitiv*: Ag, Db. **2.** *Pădure doborâtă de furtună*: Ag, Bv, Ct, Cv, Db, Dj, Gj, Mm, Ot, Ph, Tl. **3.** *Coastă în trepte, terasată*: Ag.

lac s.n. – **1.** *Lac mare băltoș și mlăștinos pe margini*: Ar, Bc, Bz, Ct, Cv, Il, Mș, Ot, Sb, Sv. **2.** *Ochi de apă în câmpie*: Ar, Gj, If, Il, Tl, Tr. **3.** *Apă limpede, stătătoare*: Br, Bz, Db, Dj, Sm. **4.** *Heleşteu foarte mare*: Bc, Cs, Ct, Gj, Hd, Ph. **5.** *Lac pe coasta unui deal sau munte*: Br, Bz, Dj, Gj, Hd, Sb. **6.** *Baltă mică cu pește*: Ag, Db. **7.** *Adâncitură în pământ unde se strânge apa de ploaie*: Bz, Tr. **8.** *Lac mic, neadânc, uneori chiar mlăștinos*: Ar, Ct, Gj. **9.** *Lac neadânc în regiune inundabilă*: Db, Sb. **10.** *Lac cu apă curată, limpede, de obicei în munți*: Dj. **11.** *Vale care seacă în timpul verii, depresiune cu apă*: Bc, Gj, If, Tr. **12.** *Crovuri adânci, cu apă*: Bz. **13.** *Groapă făcută pentru strâns apa*: Ag, Bz, Sb. **14.** *Lac artificial, format prin oprirea apei curgătoare*: Bz, Gj, Il, Ot, Tr. **15.** *Adunătură de apă mică, stătătoare, formată din ploi*: Br, Dj, Sb. **16.** *Loc în apă unde se topește cânepa*: Ag, Bz, Db, Sb, Tr, Vr. **17.** *Loc băltoș, cu noroi*: Db, If. **18.** *Braț artificial al unei ape, făcut pentru pescuit*: Db. **19.** *Loc neted, înconjurat de dealuri, care ține apă*: Tr.

magazie s.f. – **1.** *Locul unde se pune sare, huruială pentru oi*: Bv. **2.** *Locul în care se depozitează grâul*: Mh.

mijloc s.n. – **1.** *Partea mai ridicată a unei bucăți de teren arabil (atunci când arătura s-a început de la margine)*: Bv, Dj, Gj, Gl, If, Mh, Tl, Tr, Vs. **2.** *Locul de joacă sau horă*: Mh, Vl.

mladă s.f. – **1.** *Pădure tânără*: Bc, Bt, Cs, Nt, Sv, Vs. **2.** *Suprafață acoperită cu vegetație, cu copaci de diverse soiuri*: Bc, Bt. **3.** *Restul de tulpină, rămas după tăierea copacului*: Bt. **4.** *Pădure deasă, întunecoasă, cu arbori de diferite soiuri*: Bt.

momâie s.f. – **1.** *Ridicătură mai mare de pământ, de formă neregulată, în regiuni de șes sau luncă*: Ag, Bz, Ct, Dj, Gj, Gl, If, Mh, Ot, Sb, Sv, Tl, Tr, Vl, Vs. **2.** *Mormane de pământ ca semne de hotar între moșii*: If, Nt, Tr, Vl. **3.** *Semn din pământ pus pentru delimitarea pădurilor*: Vl. **4.** *Ridicătură mare și ascuțită la vârf, rotundă la bază*: Gl. **5.** *Munte mare și foarte întins*: Il. **6.** *Lanț de înălțimi știrbite, un șir de movile înalte, făcute de oamenii de demult*: Tr. **7.** *Înălțime mai mare, izolată, lungă, cu spinarea lată, în formă de pod*: Tr. **8.** *Dâmb mic, movilă de pământ*: Vs.

netrebnic adj. – **1.** *Loc sterp, unde nu crește nimic*: Ct, Nt, Vr. **2.** *Loc rămas necultivat un timp*: Bc, Ct, Gl. **3.** *Loc lipsit de vegetație*: Ct, Vr. **4.** *Fâșie de pământ nelucrat între două proprietăți*: Bc. **5.** *Pământ ars, nisipos*: Ct. **6.** *Loc cu pietriș mărunț*: Nt. **7.** *Loc cu tufăriș și mărăcini, pe teren neted*: Vr. **8.** *Pământuri sărate*: Vr.

oală s.f. – **1.** *Vale hârtopoasă în formă rotundă*: Ct, Ph. **2.** *Fundul unei văi adânci*: Ab. **3.** *Adâncitură cu pământul adunat pe margini, ca un eleșteu*: Ag. **4.** *Vârf înalt, care de departe pare o movilă*: Sv. **5.** *Ridicătură stearpă de pe un deal*: Vr.

ochi s.m. – **1.** *Porțiune de apă limpede într-o baltă, mlaștină: în toate județele țării.* **2.** *Vârtej mare într-o apă curgătoare*: Ag, Bc, Bh, Bv, Bz, Ct, Cv, Db, Dj, Gl, Il, Nt, Ph, Sb, Sm, Tr, Vr. **3.** *Loc mai adânc în albia unde se scaldă copiii, săpat de apa care se răsucesc în cot*: Ag, Bh, Bv, Bz, Db, Gl, Ph, Sm, Vr, Vs. **4.** *Loc adânc în albia unei ape, unde apa face vârtej*:

Ag, Bc, Br, Bv, Bz, Cv, Db, Dj, Il, Ph, Sm, Vr, Vs. **5.** *Loc în pădure fără copaci, poiană în pădure:* Ag, Bv, Cț, Dj, Gj, Il, Ph, Vl. **6.** *Ochi de apă în câmpie, loc mlăștinos lângă apă:* Bv, Bz, Db, Dj, Gl, Hd, Sb, Sv, Vs. **7.** *Loc mai mic, fără copaci, în mijlocul pădurii:* Ag, Bv, Bz, Cs, Db, Dj, Gl, Ph, Sv, Vr. **8.** *Adâncitură în matca unui râu:* Bh, Bv, Db, Dj, Gl, Nț, Tr, Vr, Vs. **9.** *Apă limpede stătătoare și neadâncă, cu fund de nisip, pietriș, cu scoici și cochilii sfărâmate:* Hd, Sb, Sv, Vl. **10.** *Scobitură naturală în pământ, mai mică sau mai largă, în care intră o apă:* Bv, Mm, Nț, Sv. **11.** *Adâncitură în pământ unde se strânge apa de ploaie:* Ph, Sv, Vs. **12.** *Gaură făcută în gheață sau în pământ:* Bv, Hd, Sb. **13.** *Groapă făcută pentru strâns apa:* Nț, Ph, Sb, Sv, Vs. **14.** *Adâncitură cu pământul adunat pe margini:* Nț. **15.** *Loc neted înconjurat de dealuri sau la poalele unei înălțimi, care ține apa (care se acoperă cu apă din ploaie sau zăpadă):* Bv, Sv. **16.** *Lac lungăreț, neadânc, în regiune inundată, în care se păstrează apa revărsată:* Ag, Sb. **17.** *Lac cu bulboane:* Bz, Cț. **18.** *Rariște, loc cu copaci rari, în pădure:* Mh, Nț, Ot, Ph, Vl. **19.** *Locuri cu apă lină, adâncă și curată pe cursul unui râu:* Ph, Tl, Vs. **20.** *Scufundătură adâncă și largă pe un deal:* Gl, Nț. **21.** *Lac cu apă curată, limpede, de obicei în munți:* Mm, Nț. **22.** *Surpături, loc neregulat, cu pământ fugitiv, parcă fierbe pământul:* Vs. **23.** *Locuri cu tină, nămol:* Bz, Sb, Vs. **24.** *Locuri mai adânci pe întinderi mai mari de lacuri sau iazuri, adăpostite de stuf, papură:* Ag, Bv, Nț, Tr. **25.** *Apă amestecată cu nisip, noroi, care iese din pământ:* Dj, Mm. **26.** *Lac pe coasta unui deal, unui munte:* Cs. **27.** *Izvor (pârâu) care dispare într-un anumit loc sub pământ și reapare mai încolo:* Ab, Bz. **28.** *Baltă mică, cu pește, unde se poate pescui:* Cț, Nț, Sb. **29.** *Parcelă în pădure:* Dj, Ph. **30.** *Cataracte pe cursul unei ape:* Bz, Cv. **31.** *Pământ înconjurat din toate părțile de apă:* Mh, Nț, Sv, Vs. **32.** *Loc de scaldă cu apă adâncă:* Br, Bv, Db. **33.** *Bulboană cu vârtej mare într-o apă curgătoare:* Ag, Bc, Bh, Br, Bv, Bz, Cț, Db, Gj, Gl, Ph, Tr, Vr. **34.** *Cădere de apă, locul mai adâncit pe apă format din căderea apei sau din mângătura acesteia:* Ag, Br, Bv, Gj. **35.** *Locul de unde iese apă din pământ, continuu, formând un pârâu, râu:* Br, Mm. **36.** *Crovuri mari și adânci, cu apă (în munte):* Mm. **37.** *Sărătură mlăștinoasă cu bălți și lăcușoare:* Vs. **38.** *Poiană mică într-o pădure:* Vl.

ou s.n. – **1.** *Vârf sub forma unui stog:* Sv. **2.** *Vârf înalt, care pare o movilă rotundă:* Vr.

pădurice s.f. – **1.** *Suprafață acoperită cu vegetație mică:* Ag, Bc, Br, Bv, Bz, Cț, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Mh, Nț, Ot, Ph, Sm, Sv, Tl, Tr, Vr, Vs. **2.** *Pădure mică de arini:* Cț, Mm. **3.** *Parcelă în pădure:* Mm, Vl. **4.** *Pădure tânără (crescută de la sine sau plantată anume):* Ag, Br, Bv, Cs, Cț, Dj, Hd, Mh, Ph, Sb, Tl, Tr, Vl, Vs. **5.** *Loc cu tufăriș și mărăcini:* Cț.

pătul s.n. – **1.** *Adăpost (pentru vite, pentru fân):* Ag, Bz, Cv, Db, Dj, Gj, Ph, Tr. **2.** *Loc de pândă pentru vânat:* Bv, Cs, Nț, Ph. **3.** *Adăpost pentru vite, construit din copaci culcați la pământ:* Gl. **4.** *Ridicătură mică de pământ sau nisip în locurile de obicei acoperite cu apă:* Vr.

pâine s.f. – **1.** *Locul unde se cultivă cereale:* Gl. **2.** *Loc cultivat cu grâu:* Gl.

petec s.n. – **1.** *Fâșie îngustă de teren arabil:* Ag, Dj, Tr. **2.** *Parcelă în pădure:* Sv, Vs. **3.** *Pădure mică de arini:* Dj. **4.** *Fâșie de teren arabil, cuprins între răzoare:* Ot, Vl.

podîșcă s.f. – **1.** *Porțiune de teren neted pe o înălțime sau care leagă două înălțimi:* Sv, Tr. **2.** *Cădere mai mică de apă:* Bc. **3.** *Întăritură făcută la țărmul unei ape:* Br. **4.** *Platformă mică și îngustă în lungul coastei:* Bv. **5.** *Înălțime mai mare, izolată:* Sv.

prisacă s.f. – **1.** *Loc unde sunt scorburi cu albine sălbatice:* Bc, Bt, Dj, Mh, Tl. **2.** *Loc curățat de copaci prin tăiere sau ardere, pentru a fi cultivat:* Ab, Ag, Bc, Db, Bz, Cț, Db, Gj, Gl, Hd, Mm, Nț, Ph, Sv, Tl, Vs. **3.** *Platformă mică, îngustă, în lungul coastei:* Bv, Dj, Gl, Hd, Il, Ot, Tr. **4.** *Gard care desparte izlazul de sat:* Mm. **5.** *Locul de unde s-a tăiat pădurea:* Gj, Hd. **6.**

Platformă pe coastă, care iese în afara dealului ca o prispă mică, pe care se poate merge, potecă de-a lungul coastei: Il.

răscoală s.f. – **1.** Locul unde se revarsă un râu: Tr. **2.** Locul pe unde se trece peste gard dintr-o grădină în alta: Dj.

rât s.n. – **1.** Bot de stâncă, rât: Ab, Ag, Ar, Bc, Br, Bv, Bz, Cj, Cs, Cț, Cv, Db, Dj, Gj, Gl, Hd, If, Il, Mm, Ot, Ph, Sb, Sv, Tr, Vl, Vr. **2.** Depresiune umedă cu fânețe, loc mlăștinos sau mai umed: Bh, Cs, Hd. **3.** Loc mai lăsat, întins, mlăștinos: Cs, Hd. **4.** Loc neted, mai puțin întins sau foarte întins: Cj, Hd, Mm. **5.** Loc în luncă, puțin nisipos: Cs. **6.** Loc cu fire subțiri de apă: Cs. **7.** Ochi de apă în câmpie: Cs. **8.** Locuri mlăștinoase pe unde crește papură, trestie: Hd. **9.** Ridicătură mică de pământ sau nisip în locurile de obicei acoperite cu apă: Ar. **10.** Loc arabil pe care cresc fânețe naturale: Cj, Sm. **11.** Dâmb jos, dar foarte lung: **12.** Loc larg unde se revarsă apa: Cs. **13.** Bot de stâncă: Vr. **14.** Loc băltoș, cu noroi: Cs. **15.** Fâșie de pământ în lungul unei ape: Cj. **16.** Crovuri mari și adânci, cu apă: Cs. **17.** Porțiune de apă limpede într-o baltă: Ar. **18.** Locul unde peștii depun icrele și se face bătaia peștelui: Cs. **19.** Fâșie de pământ nelucrat între două proprietăți: Hd. **20.** Loc de pășunat: Ab. **21.** Loc de pășune neoprită, izlaz: Bh. **22.** Loc în vatra satului, pe care nu sunt case: Mm.

scaun s.n. – **1.** Coastă în formă de scaun, cu terasă: în toate județele țării. **2.** Platformă pe coastă, care iese în afara dealului ca o prispă mică pe care se poate merge, potecă de-a lungul coastei: Ag. **3.** Locul unde se pune sare pentru oi: Bh. **4.** Înălțime cu vârful retezat: Cs.

sec adj. – **1.** Loc sterp unde nu crește nimic: Br, Bv, Bz, Cț, Vl, Vr. **2.** Loc lipsit de vegetație: Br, Bv, Bz, Cț, Mm, Ph, Vl, Vr. **3.** Ridicătură stearpă de pe deal, muchie golașă: Cț, Vl. **4.** Loc curățat de copaci: Ag, Gj. **5.** Pământ ars, nisipos: Bv, Tr. **6.** Loc unde apa e suptă de pământ: Cs. **7.** Loc rămas nelucrat: Bv. **8.** Vale adâncă, ruptură mare: Sv.

sfoară s.f. – **1.** Parcelă de pământ, rezultată din împărțirea pământului, loc lung și îngust, arător: Bz, Dj, Nț, Tr. **2.** Fâșie îngustă de teren arabil: Nț, Ph. **3.** Firul central al unei ape (loc cu mai multe firicele de apă): Dj. **4.** Bucată mare de pământ (cu iarbă sau fără iarbă), scoasă de fierul plugului când se ară în pământ tare: Br. **5.** Fâșie de pământ lungă și îngustă: Gl.

slab adj. – **1.** Loc cu vegetație târătoare: Nț. **2.** Loc cu pământ mișcător: Vr.

șosea s.f. – **1.** Drum de poștă: Ag, Bc, Dj, Ot, Ph, Vs. **2.** Fâșie îngustă de loc, bătătorită, peste câmp sau pădure, pe care se umblă cu carul: Cț, Tr. **3.** Canal care aduce apa dintr-un râu la moară: Dj. **4.** Limita, hotarul dintre pământurile a două sate: Tr.

ulcior s.n. – **1.** Vârtej mare într-o apă curgătoare: Bc, Gj, If, Ot, Tr, Vl. **2.** Adâncitură de dimensiuni diferite: Gj. **3.** Loc adânc în albia unei ape, unde se scaldă copiii, săpat de apa care se răsucesc în cot: Gl, If, Vl. **4.** Loc adânc în albia unei ape, mic ca suprafață, unde apa face vârtej: Gl, If, Ot, Tr, Vl. **5.** Bulboană cu vârtej, foarte periculoasă pentru înec, chiar pentru înnotători: Gj. **6.** Val mare de apă, care vine pe râu când inundă: Vl. **7.** Bulboană cu vârtej mare într-o apă curgătoare, cotitură bruscă a apei: Dj, Gl, Tr. **8.** Cădere de apă, locul mai adâncit pe apă din căderea apei sau din mâncătura apei: Gl. **9.** Locul prin care apa este suptă în pământ: Dj. **10.** Adânciturile lăsate de apă: Bc. **11.** Cataracte pe cursul unei ape: Ot.

uliță s.f. – **1.** Fâșie îngustă de loc, bătătorită, peste câmp sau pădure, pe care se umblă cu carul: Bv, Sv. **2.** Loc bătătorit, pe care se umblă cu carul: Sv. **3.** Locul vechi al satului: Dj. **4.** Drumurile animalelor din pădure: Ab. **5.** Drumuri înguste, numai de picior: Gl. **6.** Drum ce se abate de la șosea pe anumite părți ale satului: Mh. **7.** Drum care merge chiar pe fundul albiei unui pârâu sau unei văi: Ag. **8.** Drum de poștă: Nț.

uscat adj. – 1. *Copac uscat, cu crengile rupte de furtună sau arse*: Br, Nț. 2. *Pământ nelucrat*: Br. 3. *Pământ ars, nisipos*: Br.

vărzărie s.f. – 1. *Locul în care sunt cultivate legume*: Dj, Gj, Mh, Ot, Sb, Vl. 2. *Loc cultivat cu porumb, grâu, orz, ovăz, secară, cartofi etc.*: Cs. 3. *Locul unde se cultivă varză*: Gj, Mh.

vulcan s.m. – 1. *Surpături, loc neregulat, cu pământ fugitiv, parcă fierbe pământul*: Bc, Bz. 2. *Izvor care izbucnește din pământ cu zgomot*: Ag, Db, Dj, Ot.

Am încercat, mai sus, să selectăm apelative care denumesc forme cât mai variate de relief (pozitive și negative, ape, păduri etc.) ori particularități ale naturii înconjurătoare (*copac uscat, cu crengile rupte de furtună sau arse; locul pe unde se trece peste gard dintr-o grădină în alta* etc.), și care aparțin, în același timp, unor câmpuri lexicale cât mai diferite: geografie propriu-zisă (*câmp, lac, vulcan*), părți ale corpului uman (*braț, burtă, cap, ochi*), animale și părți ale corpului acestora (*capră, bot, rât*), păsări (*ciocârlan, cocoș*), vegetale (*ciupercă, copac*), obiecte de vestimentație (*căciulă*), alimente (*cureche, ou, pâine*), obiecte din gospodărie (*căldare, oală, scaun, ulcior*), religie (*iad, iudă*) etc. Spațiul geografic, cu marea lui varietate de forme, constituie, de altfel, unul dintre sectoarele vocabularului în care se îmbină noțiuni diverse. Dacă termenii generici sunt strict specializați¹, există, pe lângă aceștia, o serie de apelative nespecifice, provenite din terminologia altor științe și din limbajul uzual, care îmbogățesc considerabil vocabularul geografic. Ele își găsesc originea în graiul viu al vorbitorilor, țin de limbajul afectiv sau expresiv² al acestora și „trădează o anumită atitudine subiectivă a poporului față de lumea fizică înconjurătoare, cum vede el lucrurile în mijlocul cărora trăiește și cum reacționează lingvistic atunci când nevoia de a le distinge unele de altele îi cere să le dea un nume”³.

Cu cât un apelativ topic este mai cunoscut pe cuprinsul întregii țări, cu atât mai mult cresc șansele ca el să fie utilizat mai frecvent (spre deosebire de termenii mai puțin cunoscuți – cum ar fi cei regionali), harta denumirilor omonime, formate de la acesta, fiind una foarte extinsă. De exemplu, entopicul *sărătură*⁴, cu sensul „pământuri sărate” este întâlnit în toate zonele. Ceilalți termeni, cu sens identic, au o răspândire redusă adesea la perimetrul unui singur județ: *albitură* (Ot), *arsătură* (Tl), *bostăniș* (Br), *bozuc* (Cț), *ceair* (Cț), *mloscină* (Hd), *murătoare* (Hd), *netrebnic* (Vr), *nisipiște* (If), *ocnă* (Sv), *pământ* (Cs, Ot, Sm), *salină* (Cs), *saramură* (Ag, Bz), *sălărie* (Cs), *sărașe* (Mh), *sărat* (If), *sărărie* (Ag, Bc, Mh, Nț, Tr), *sărățel* (Gj), *săroase* (Tr), *slatină* (Ab, Bc, Bn, Bv, Cj, Cs, Gj, Gl, Hd, If, Mm, Nț, Ot, Ph, Sb, Sv, Tm, Vl, Vr), *slătinișuri* (Sv), *slătioară* (Mm), *soloneț* (Tl), *șlatână* (Nț), *zlătiniș* (Bc).

¹ Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Ed. Facla, 1982, p.100.

² Anatol Eremia, *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, Știința, 2006, p. 9.

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p.312.

⁴ Vezi Bolocan, Șodolescu-Silvestru, Burci, Toma, *op. cit.*

Totodată, se poate îmbogăți considerabil și numărul sensurilor cumulate de apelativele care au un caracter semantic mai general. Am dat deja ca exemplu entopicul *vale*, cu 114 accepții. Alături de acesta se află multe altele: *baltă* (17), *cărare* (24), *coastă* (38), *pisc* (33), *râpă* (40), *trecătoare* (33), *țanc* (36), *vad* (75), *văgăună* (73), *vâlcea* (53), *vârf* (71) etc. Sensurile respective pot fi apropiate, diferența fiind una de nuanță, de mod de percepție a obiectului geografic de către persoana care îl denumește. Astfel, în cazul lui *căldare*, printre semnificații se numără: „vale hârtopoasă în formă rotundă”, „adâncitură mare într-un relief muntos”, „adâncitură mare între munți cu pereți înalți, drepți”, „adâncitură mare și prăpăstioasă în munți, ca o căldare”, „vâlcea adâncă, ascunsă între piscuri, prăpăstioasă, ca o strachină cu pereții prăpăstioși”. Sensul poate fi, de asemenea, unul restrâns sau lărgit, ca în cazul lui *vârzărie*: „locul unde se cultivă varză”, dar și „locul în care sunt cultivate legume” ori cereale „loc cultivat cu porumb, grâu, orz, ovăz, secară, cartofi etc.”. Dar, s-au înregistrat și situații în care sensurile aceluiași entopic devin antonimice. Dintre exemplele noastre, în această postură se află *căldare* – „fundul unei văi adânci” / „cunună de stânci înalte, masive”, *căuș* – „scobitură de granit de forma unei linguri sau a unei pâlnii” / „loc lăsat, care ține umezeală, apa” / „movilă răzleață, deal izolat, boltit”, *câmp* – „locul unde se cultivă cereale” / „loc arabil lăsat nelucrat pe care cresc fânețe naturale”, *oală* – „vale hârtopoasă în formă rotundă” / „fundul unei văi adânci” // „vârf înalt care de departe pare o movilă” / „ridicătură stearpă de pe deal” etc. Diferențele mari de sens, adesea opuse, se explică prin modificarea condițiilor geografice, ceea ce duce la pierderea caracterului motivat al termenilor respectivi¹. Dar, chiar dacă mediul natural se schimbă, vechile nume se pot menține în circulație vreme îndelungată după dispariția obiectului geografic pe care l-au denumit; s-a diluat însă tot mai mult legătura cu trecutul și, astfel, s-a redus posibilitatea de a cunoaște etimologia corectă a unor termeni entopici.

Apariția denumirilor omonime este, de fapt, rezultatul îmbinării mai multor factori: pe de o parte semnificația cuvântului, iar pe de altă parte fizionomia geografică și condițiile social-istorice similare dintr-un spațiu delimitat, toate acestea determinând alegerea anumitor termeni pentru realități identice și, după cum văzut, nu numai identice. Referindu-se la numele de locuri, Ion Toma² arăta că analogia toponimică are ca urmare și economia în memorarea și folosirea toponimelor, lucru care este valabil și în cazul termenilor geografici populari.

¹ Gh. Bolocan, Elena Șodolescu-Silvestru, *Dicționarul entopic al limbii române*, SCO, nr.1/1995, Craiova, p. 70. Printre elemente topografice cu caracter trecător se numără mai ales „pădurile ce pot fi tăiate, copaci însemnați care dispar de la un timp, drumuri care pot fi părăsite, fântâni care pot fi astupate, fânețe care pot fi transformate în locuri arătoare, iazuri care pot seca etc.” spunea Nicolai Grămadă în *Toponimia minoră a Bucovinei*, vol. I, București, Ed. Anima, 1996, p.18.

² *Toponimia Olteniei*, Reprografia Universității din Craiova, 1988, p.25.

ARTA BOGOMILĂ ȘI SIMBOLURILE SALE

Anca DIACONESCU

The Bogomil art and its symbols is a study which tries to identify and classify the main motives and symbols that decorate the funeral monuments of the bogomils, the so- called *stečak*. These *stečaks* are mainly characteristic to Balkan countries (Bulgaria, Serbia, Bosnia, Dalmatia etc.), where the heretic religious movement of the bogomils had a great impact on culture and mentality.

The decorative motives can be classified in four specific groups:

- a) *animal decorative motives* (the stag, hunting scenes etc.)
- b) *vegetal decorative motives* (the grape vine, the lily etc.)
- c) *cosmic decorative motives* (the sun, the spiral etc.)
- d) *human decorative motives* (the man with the right hand raised up, the hora etc.) and
- e) *other motives*: the cross, the dove, the snake, the bow etc.

Each symbol or motif has its own meaning and our attempt is to unfold the hidden language that hides behind their ornamental surface and put it in the right context.

Key-words: Bogomil art, *stečak*, Bogomil symbol, motive, funeral, Serbia, Bulgaria, Bosnia.

Arta bogomilă se face remarcată prin lipsa unei structuri ilustrative propriu-zise, ea își regăsește esențele printr-o interpretare originală a artei monumentale, deoarece arta funerară poate fi considerată într-o anumită măsură aparținând acestei categorii. Pietrele tombale sculptate devin o emblemă a artei bogomile, ele transimțind propriile mesaje codificate care își păstrează mesajul secret până în zilele noastre.

Simbolurile și motivele utilizate și preferate de mitologia dualistă bogomilă își găsesc expresia pe pietrele tombale prezente pe teritoriul Bulgariei, Serbiei, Croației, Herțegovinei, Dalmației etc unde sunt cunoscute sub denumirea generică de *stečak*¹, teritorii unde aceste mișcări eretice au găsit teren fertil pentru ideologia propagată.

¹ „*Stečak* is a massive limestone monolith distinguished by rich figural and scenic imagery. It is now generally accepted that the *stecak* was a common type of tombstone in pre-Ottoman and even early Ottoman times among all confessional and social groups in medieval Bosnia-Herzegovina, betraying class and status only in lapidary representations” (*Stečakul* este un monolit de piatră, masiv care se distinge printr-o imagistică figurală și scenică bogată. Este un

În aceste zone existând situri arheologice vestite, unul dintre ele fiind cele din Brotnice, (Croatia) sau necropolele din Radimlja (secolele al XV-lea – al XVI-lea) Bosnia. Remarcabilă este capacitatea acestei forme de artă de a se răspândi în aproape întreaga Peninsulă Balcanică, numărul stećakurilor fiind de aproximativ șaizeci de mii, dintre care doar zece mii sunt decorate sau inscripționate, cele mai frumoase fiind cele din Radimlja.

Monumentele funerare care se constituie ca element specific al acestei mișcări ideologice, oferă un sistem complex de simboluri și motive care necesită un anumit tip de decodificare, astfel pe sarcofage sunt redată o serie de motive decorative care se întâlnesc frecvent în iconologia eretică bogomilă : ornamente geometrice, figuri de oameni, scene de vânătoare și joc, luna, soarele sub forma stilizată de cerc, spirale etc. Fiecare element în parte din acest sistem de semnificații transmite un anumit mesaj, ele făcând referire la o anumită secvență mitologică deja consacrată în legile de bază ale dualismului bogomil.

Aceste motive se evidențiază prin simplitate și originalitate (cel mai interesant motiv este cel al figurii masculine care apare pe majoritatea pietrelor funerare cu mâna dreaptă ridicată, acesta fiind semnul distinctiv care definește această figură față de celelalte elemente care populează spațiul artistic și mitologic al bogomililor).

Tipurile de motive decorative se pot clasifica în cel mult patru grupe principale: a) motive animaliere (ex. cerbul, scenele cinegetice); b) motive vegetale (vița de vie, crinul etc.); c) motive cosmice (soarele, spirala etc.); d) motive umane/antropomorfe (omul cu mâna dreaptă ridicată, hora etc.); e) motive diverse.

a) Motivele animaliere

Motivul cerbului are o bogată tradiție culturală în întreaga lume, el a fost adoptat și grefat pe un nou tip de mitologie. Cerbul este un vechi simbol, fiind deja vestite picturile rupestre, unde cerbul, alături de alte animale, are un rol central, acesta făcând

fapt general acceptat că stećakul este un tip comun de piatră tombală datând din perioada pre-otomană și otomană timpurie, răspândită în majoritatea grupurilor sociale și confesionale din Bosnia și Herțegovina medievală, reprezentând statutul și clasa socială numai în reprezentări lapidare; v. Amila Buturović, *Stonespeaker: medieval tombs, landscape and Bosnian identity in the poetry of Mak Dizdar*, New York, Palgrave Mcmillan, trad. Fr. R. Jones, 2002, p.53).

În cadrul aceleiași lucrări se fac remarci interesante la variantele lingvistice pe care le poate suferi denumirea deja consacrată de *stećak*; astfel, în Herțegovina și Dalmația este cunoscut sub termenul de *mashet* (noțiune derivată din it. *masetto-piatră*) sau *meshet*, denumire de origine turcească care desemnează piatra funerară dedicată unui erou, în Bosnia, *mramor* (*marmură*), iar în Serbia și Muntenegru – *usadjenik*. În perioada medievală *stećak*-ul mai era cunoscut și sub denumirea de *kam* (termen medieval pentru *piatră*) sau *biljeg* (semn, marcă, v. Buturović, *op.cit.*, p.53).

pereche cu taurul care întruchipează dualismul cosmogonic arhaic. El simbolizează elementul solar care se opune elementului chtonic, iar în limbajul creștinismului timpuriu cerbul apare ca un *modus vivendi* pentru credincioși, deoarece, cum el smulge șarpelui otrava, tot așa creștinul adevărat trebuie să înfrunte și să strivească păcatul.

Cercetătorul german H. Biderman precizează că datorită capacității sale de înnoire a coarnelor și datorită faptului că acestea semănă cu un copac, el deseori este asociat cu ideea de reînnoire, de reîntinerire, de reînviere precum și de scurgere a timpului; însă ceea ce ar putea să apropie acest motiv mitologic de subiectul cercetării este valoare solară care i se atribuie cerbului – se precizează că, în limbaj simbolic, coarnele sale reprezintă razele soarelui¹ (apropierea care se poate realiza între acesta și mitologia bogomilă este oferită de importanța care se acordă Soarelui contextul religios bogomil, iar aici ne referim la legende de creație).

În concluzie simbolul cerbului servește în mod evident sensurilor mistice pe care bogomilismul a încercat să le răspândească tocmai prin capacitatea deosebită a acestui semn de adaptare la noi modalități de interpretare.

Un alt motiv decorativ funerar extrem de popular este acela al *vânătorului sau vânătorii*.

Bogomilii dădeau diverse semnificații anumitor evenimente biblice, făcând, în mod evident, apel la alegoria sau metafora religioasă, iar acești sectanți erau adevărați maștri ai șaradelor. Euthymus Zigabenis² arată cum diferite texte religioase sunt transformate la nivel „semantic-mental”, de exemplu: în Biblie citim că Domnul Iisus Hristos a părăsit Nazaretul pentru Capernaum – în noua interpretare Nazaretul reprezintă Biserica Ortodoxă, iar Capernaumul – mișcarea eretică; un alt exemplu de același tip este oferit de vestita expresie *a nu arunca mărghăritare la porci*, adică a nu descoperi adevăruri esențiale în prezența ortodocșilor.

Concluzia care se poate trage din situațiile prezentate mai sus este următoarea: alegoria este unica modalitate de exprimare a unor elemente doctrinare fără ca sensul inițial, primar să sufere schimbări majore, de aceea scenele de vânătoare pot fi interpretate din mai multe perspective, dar, în principal imaginea poate fi înțeleasă ca o expresie a persecuțiilor la care bogomilii au fost supuși; astfel, imaginea animalelor vâdate este un substitut pentru persecuțiile la care ei au fost supuși de către oficialitățile bisericești canonice.

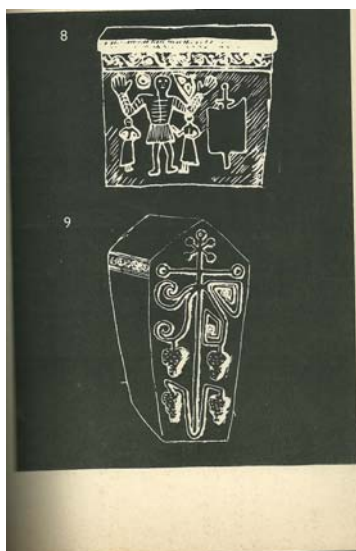
¹ Hans Biderman, *Речник на символите*, РИВА (RIVA), 2003 p.121-122.

² Teolog bizantin și exeget al Bibliei (sec. XI-XII), aparținând ordinului Sf. Vasile; el este cel care, la ordinul împăratului Alexandru Comnenul (1081-1118), va scrie *Panoplia Dogmatica*. Lucrarea care descrie cele mai importante erezii existente în acel moment în Bizanț a fost scrisă pe parcursul a patru ani, 1111-1115 (v. D. Anghelov, *Богомилството в България*, Sofia, Nauka i Iskustvo, 1969, p.48).

b) Motive vegetale

Motivul viței-de-vie (al fructului și al frunzei) se încadrează tot în perioada „creștinismului timpuriu” (il. 1). Această plantă s-a bucurat dintotdeauna de un respect deosebit în majoritatea culturilor – în Egipt și Mesopotamia era emblema a fertilității și bogăției, aflându-se în strânsă legătură cu divinitățile de esență chtonică.

O altă caracteristică este reprezentată de tradiția funerară unde acest element deține valori profunde, vița-de-vie devenind simbol al Mântuirii, al Salvării și al Vieții veșnice. În tradiția Bisericii Creștin-Ortodoxe, vița-de-vie sau, mai bine-zis, produsul finit al fructului – vinul – apare ca simbol al sângelui Domnului Iisus Hristos.

1.

Vinul este unul dintre simbolurile capitale ale religiei creștin-ortodoxe, alături de cel al pâinii – ca trup al Fiului lui Dumnezeu, aceste fiind doar câteva dintre sensurile pe care le include simbolul viței-de-vie, al strugurelui și vinului; la acestea se pot adăuga variatele nuanțe pe care planta le poate poseda în diferite circumstanțe. Ereticii din Bosnia, Herțegovina, Sudul Franței și Bulgaria încarnau divinul sub forma viței de vie,

mai exact a cârceilor acestei plante care, în Bulgaria, vor fi redați, în mod special, doar sub forma spiralelor¹.

Despre originea viței-de-vie filosofia dualistă are o mitologie proprie, se crede că planta este „fructul” Erosului androgin de care toate puterile inferioare se îndrăgostesc, iar din vinul acesta cei care beau sunt cuprinși de dorința acuplării. Anumiți copaci, cum ar fi smochinul și arborele de rodu, ale căror fructe sunt asociate, conform tradiției, vulvei, răsar din sămânța masculină și feminină a arhonților, iar florile sunt produsul sângelui menstrual al mai multor entități celeste, trandafirul provine din Primului Suflător, iar florile parfumate sunt cele șapte fecioare ale Prononiei².

Motivul crinului în cultura europeană este unul dintre cele mai răspândite motive, concentrând o varietate inedită de valori mitice. H. Biderman precizează că acesta se afla la înaltă prețuire în cultura egipteană și minoică, fiind preferat ca motiv decorativ. În creștinism, crinul reprezintă curățenia, puritatea, el fiind floare emblematică pentru figura Arhanghelului Gavril și întruchiparea imaginii Fecioarei Maria, iar în heraldică este cunoscut sub denumirea *fleur de lis*, reprezentând regalitatea franceză.

Simbolistica populară mai păstrează și o valoare inedită a crinului: el mai poartă denumirea de „moartea albă”, datorită credinței conform căreia dacă un crin apare, în mod misterios, într-o mănăstire acesta prevestește moartea unui călugăr³.

Floarea de crin are o puternică tradiție în cadrul spațiului cultural-religios din Croația și Bosnia⁴. Ea este simbolul tradițional al statului bosniac medieval, precum și marcă a regalității, iar în cadrul dialecticii bogomile are o reprezentare duală – floare a purității și a suferinței⁵.

c) Motive cosmice

Motivul spiralei există și în Irlanda, fiind înțeles ca simbol solar, deși deține o mare complexitate de sensuri. Hans Biderman prezintă câteva dintre variatele aspecte pe

¹ Panaiot Ivanov, *Относно символичните знаци на богомилите (Светлина върху тема, неизследвана от нашите учени)* în *Науч. Съобщ. на СУБ*, кл. 9 (2007 г.) Уеб версия, ИСТОРИЯ, p.50.

² I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, Polirom, 2002, p.121 – *Pronoia* (gr. *πρῶνοια*) este întruchiparea noțiunii de *Providență* și unul dintre elementele centrale ale misticii gnostice.

³ Biderman, *op.cit.*, p.231.

⁴ Maya Shatzmiller, *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states*, Ontario, Mc Gill –Queen’s Press-MQUP, 2002, p.48.

⁵ *Idem*.

care aceasta le poate avea: „în principiu spirala este un sistem dinamic care, în funcție de perspectiva din care este privit – fie se desfășoară, fie se închide”¹.

Această dublă mișcare are ca punct de plecare și sosire în același timp, centrul, ea fiind echivalentă cu noțiunea de cerc ca structură solară. Toate fenomenele se produc în jurul centrului, acest tip de decorațiuni, fiind recunoscute ca specifice monumentelor megalitice.

Spirala poate simboliza marcosmosul, dar în aceeași măsură poate semnifica apa și modul său de manifestare sau mișcarea astrelor pe firmament, vehiculându-se ideea „morții și învierii” ca structură ciclică; un interes deosebit îl suscită motivul spiralelor duble ca simboluri ale evoluției și involuției. Motivul spiralei se întâlnește nu numai pe deja sus-menționatele monumente megalitice (ex. Irlanda, Drogheda) sau pe stećak-uri; de altfel, între aceste două forme există un anumit tip de afinitate structurală. Ele au un spațiu de răspândire mult mai larg, de exemplu, în Iran, unde au valoare decorativ-funerară. Motivul spiralei și cel al labirintului sunt interdependente, aceste simboluri întâlnindu-se în cele mai diverse situații (ex., în spațiul românesc se poate observa ca motiv decorativ pe tradiționalele „mărțișoare”).

Același fenomen se produce și în cazul labirintului care apare în domeniul vestimentației ca formă a eleganței extreme (v. tabloul lui Bartolomeo Veneto, *Portretul de bărbat cu labirint*, 1510), sau în diferite tablouri cu tematică religioasă, alături de imaginea Domnului Iisus Hristos, iar, în domeniul simbolisticii bogomile, poate sublinia ideea de reînoire sau renaștere spirituală.

Motivul Soarelui. Soarele este simbolizat sub forma unui cerc sau a unei rozete, ambele semne codificând figura Domnului Iisus Hristos. Aceste simboluri se explică prin *Evangelhia Sfântului Ioan*, unde se precizează că Fiul lui Dumnezeu este adevărata lumină care se revarsă asupra oamenilor. Biserica oficială va respinge aceste reprezentări prin anatemizarea celor care susțineau că Domnul Iisus Hristos este întruchiparea alegorică a soarelui. O altă imagine sub care se regăsește chipul Fiului lui Dumnezeu este cea a unui soare cu șapte (uneori șase sau opt) raze sau sub forma unei rozete.

Panaiot Ivanov menționează un monument, datat din secolul al IX-lea din Gorni Lozen, în apropiere de Sofia, pe care este schematizată o figură umană cu mâinile întinse iar pe umerii săi se află o cruce. Capul figurii este reprezentat printr-un cerc, fiind o aluzie indirectă la imaginea soarelui. Această imagine este aproximativ identică, precizează cercetătorul, cu cea existentă pe un sarcofag din Milič, Bosnia².

Acest semn astral a cunoscut încă din antichitate o mare răspândire și importanță în mentalitatea popoarelor: în Egipt zeul Ra este personificarea acestui astru,

¹ „По принцип спиралата е динамична система, която според начина на разглеждане или се навърна, или се развърна” (În principiu spirala este un sistem dinamic, care în funcție de perspectiva din care este privit, se desfășoară sau se închide, Biderman, *op.cit.*, p.418).

² Ivanov, *op.cit.*, p.48-49.

în mitologia greacă este reprezentat de Apollo, cel care îl ucide pe Python (șarpele din Delphi – simbol al întunericului și haosului), iar în simbolistica alchimistă soarele este una dintre unitățile cheie care ajută la formarea pietrei filosofale, ca metal corespunzându-i aurul, el fiind alături de Lună, căreia, din punct de vedere alchimic, îi corespunde argintul, unul dintre luminătorii esențiali ai boltei cerești. Datorită valorii sale pozitive în iconografia creștină acestui semn i se conferă și posibilitatea reprezentării Dumnezeirii, Soarele fiind imaginea Domnului Iisus Hristos¹.

Tot în cadrul simbolisticii creștine, el este întruchiparea ideii de imortalitate și de renaștere, acesta datorându-se în principal faptului că Soarele răsare din partea estică. El reprezintă forța și principiul masculin, opunându-se celui feminin întruchipat de Lună. Simbolul soarelui se asociază de cele mai multe ori cu cu figura cercului – simbol al perfecțiunii. Ceea ce este cu adevărat de mare însemnătate, este valoarea care i se acordă simbolului în economia religioasă bogomilă.

Acești aștri joacă un rol însemnat în noul sistem religios creat de acești eretici originali; astfel, în urma amestecului între materia pură și arhonți² (structuri impure), se produce un amestec nefericit între cele două substanțe. În ciuda acestui eveniment vor rezulta pe lângă elementele de arhitectură cosmică și o serie de rămășițe de esență pură.

Luna și Soarele au un rol semnificativ în mitologia dualistă, ele sunt mijloacele prin care materia pură este transportată către sferele celeste, ele făcând parte din așa numita Roată Cosmică – Vehiculul Mare este Soarele, Vehiculul Mic este Luna, prin intermediul unei coloane de energie fiind trimise rămășițele de materie pură benefice către ultimul nivel celest unde se afla adevăratul Creator³.

I.P. Culianu explică acest tip de mitologie în felul următor: „lumina trebuie recuperată, astfel că un întreg mecanism este pus la cale, unde fiecare „actor” își cunoaște foarte bine rolul pe care îl are de îndeplinit”, pe lângă acestea se adaugă următoarea precizare: „Lumina se duce la comoara de sus, materia este aruncată trimișilor (*leitourgoi*), arhonților, care vor fabrica din ea, după procedeul cunoscut, suflete de oameni și de animale. La rândul lor, alți doi Paraleptori sau Exactori (*paraleptores* sau *paraleptai*), plasați în Soare și în Lună, urmăresc drumurile arhonților și pun stăpânire pe resturile de Lumină pe care apoi le depun în Soare, de unde vor fi luate de trimișii lui Melchisedek”⁴. Cele două corpuri cerești sunt

¹ Biderman, *op.cit.*, p.411-413.

² Arhonte (gr. *αρχοντες* = *conducători, principii*) - denumire care desemnează entitățile de structură inferioară („înger subaltern”) din mitologia gnostică care se opun planului universal inițial hotărât de către Creator (v. Culianu, *Gnozele*, cap. V, *Demiurgul ignorant*, p. 113-171).

³ *Ibidem*, p 129.

⁴ *Idem*, *Leitourgoi* și *Paraleptori* sau *Exactori* sunt structurile esențiale din procesul recuperării, purificării și mântuirii spiritului conform gnosticismului. *Leitourgoi* (gr. *leitourgeia-funcție*) sunt trimișii arhonților, așa-zișii *miniștri*, cei care continuă ciclul transmigrației sufletelor. *Paraleptorii* sau *Extractorii* (lat. *exactor* – paracliser, cel care adună) reprezintă structurile opuse miniștrilor, ei fiind cei care recuperează spiritul și îl eliberează.

considerate corăbii unde este depozitată substanța pură, existența acestor simboluri cosmice centrale joacă un rol esențial în sistemul gnostic de structurare a ordinii universale, totul fiind prezentat sub forma unui mesaj a cărui decriptare se poate realiza doar de către cei inițiați. Aceasta este una dintre explicațiile posibile și probabil una dintre cele mai plauzibile, referitoare la importanța celor două astre în mitologia dualistă bogomilă.

Referitor la valoarea astrelor cerești ca mijloace de transport spiritual, cercetătorul bulgar P. Ivanov amintește câteva din reprezentările existente pe monumentele din Veliki Preslav sau din Dobrogea de Nord, citând totodată și un cântec medieval eretic, descoperit de cercetătorul rus A. Soloviov, în care trăsăturile ideologice menționate anterior sunt evidențiate:

Adu-l pe Nicola,
Să mergem în pădure
Corăbii să facem
Să luăm sufletelele
De pe lumea asta, în cealaltă¹.

d) Motive antropomorfe

Motivul omului cu mâna dreaptă ridicată (il.1). În dicționarele de simboluri se menționează existența motivului pe pietrele tombale din Bosnia, Serbia, la aceasta adăugându-se o interpretare realistă a ceea ce ar putea semnifica gestul său prins în piatră în concepția bogomilă: – se pare că cele cinci degete sunt un indicativ al celor cinci elemente care stau la baza orânduirii cosmice².

Alt sens care se acordă acestui gest enigmatic poate fi interpretat și prin altă prismă; astfel, M. Eliade, în *Istoria credințelor și ideilor religioase*, menționează, la un moment dat, faptul că în cadrul sectei maniheilor era considerat un semn de recunoaștere întinderea mâinii drepte, acesta fiind codul celor inițiați, el devenind o formă de protejare a tainei care îi lega pe cei cunoscători. Acest gest se pare că se află la originea banalului salut dintre bărbați din zilele noastre (*a da noroc*). Făcând comparație cu gestică creștină timpurie, respectivul semn poate avea valoarea unei binecuvântări misterioase, care mai târziu a fost preluată de sectele creștine atribuindu-i-se valori diferite față de sensul său inițial.

¹ A. Soloviov, *Симболика средневековых гробных споменика у Босни и Херцеговинил*, Гоишньак Исторического друштва Босне и Херцеговине, VIII, 1956, *apud* Ivanov, *op.cit.*, *Tu ostani, Никола/Да идем в гората./Да правим кораби./Да возим душици/От този свят на онзи*, p.50.

² Biderman, *op.cit.*, p.375.

Motivul horei. Referitor la acest motiv și la posibilele sale interpretări pe care acesta le poate deține vom prezenta opiniile a doi cercetători români consacrați asupra motivului: din punctul de vedere al lui R. Vulcănescu hora este considerată un motiv solar (la bulgari și la sârbi hora poartă denumirea de *kolo* – „cerc”, cercul fiind un simbol solar consacrat); pe o poziție diferită se află Elena Niculiță-Voronca, ce încadrează hora în sfera tradițiilor telurice „consacrate unei divinități chtoniene”¹.

Aceste opinii fac însă fond comun, acest dans a fost la origine un ritual mistic complex a cărui semnificație s-a pierdut de-a lungul timpului. Diferențele între cele două sensuri ale horei s-au făcut datorită modalităților de formare – astfel, în primul caz avem structura solară a cercului, iar, în cel de-al doilea caz se întâlnește hora în spirală. Datorită formei sale specifice, Elena Niculiță-Voronca consideră că tipul acesta de structură a dansului trimite, prin simbolistica sa, la imaginea șarpelui, „bătăile cu piciorul în pământ reprezintă un gest magic de fertilizare a solului, întărit prin ridicarea brațelor semnificând creșterea plantelor”².

Datorită interpretărilor oferite mai sus, hora poate determina mai multe posibilități de citire, cea mai plauzibilă fiind cea care face referire la modul de prelucrare și transmitere a materiei în sistemul dualist: anume, roata cosmică care strânge bucățile de substanță pură pentru a le trimite prin coloana de energie spre locul de origine, se înrudește cu imaginea circulară a horei, imagine susținută de R. Vulcănescu.

e) Motive diverse : crucea, porumbelul, șarpele, vulturul și arcu

O altă categorie specială de simboluri este reprezentată prin crucile (*il. 2*) încadrate în cercuri sau crucile simple așezate una lângă cealaltă în cerc, toate în număr de trei ca personificare a Sfintei Treimi (mănăstirea din Ravna); împotriva unor astfel de semne se va ridica Sf. Ilarion Maglenski (Macedonia), după cum arată Eftimie Tarnovski – „Cum aveți îndrăznirea să faceți trei cruci din lemn, să le puneți împreună și să le numiți Sfânta Treime?”³

În cele mai frecvente ilustrări de acest tip, crucea centrală sau cercul care o conține este mai mare decât celelalte două pentru a se evidenția ideea inegalității între Tatăl, ca formă superioară Fiului și Sfântului Duh. O altă reprezentare la fel de inedită este cea a celor patru cruci situate în cadrul unui cerc de dimensiuni mai mari sau neîncadrate, ele fiind imaginile stilizate ale celor cinci răni ale lui Hristos sau ale celor patru Evangheliști ; ca un factor inedit, structura aceasta simbolică se află și pe drapelul gruzin.

¹ Ivan Evseev, *Dicționar de magie, mitologie și demonologie românească*, Timișoara, Ed. Amarcord, 1997, p.173.

² *Idem.*

³ Ivanov, *op.cit.*, p.51.

2.

Un alt element inedit îl reprezintă imaginea arcului și a săgeții care se întâlnește, în mare majoritate, pe sarcofagele din Bosnia, prin intermediul acestor semne evidențiindu-se marea apreciere pe care ereticii o aveau față de *Psalmii lui David* (cu remarci evidente la *Psalmul 10*) – ei subliniind prin aceasta că îl au de partea lor pe Dumnezeu în lupta inegală dusă împotriva Bisericii oficiale și a puterii feudale¹.

Porumbelul, cocoșul, vulturul sau șarpele sunt alte motive care se întâlnesc pe sarcofage, fiecare posedând o semnificație proprie: cocoșul este simbolul Sf. Petru, vulturul este personificarea Sf. Ioan Evanghelistul, iar șarpele este întruchiparea ispitei².

În afara acestor tipuri de decorațiuni se pot menționa și inscripțiile specifice de pe pietrele tombale, simbolistica modelelor sculptate axându-se pe mesajul pe care aceste semne și configurații îl transmit. Schema faptelor culturale prezentate nu poate fi completă fără o „traducere” corectă a mesajelor incryptate în piatră. Se poate realiza o analogie între acest tip de artă și cel mult mai renumit al tablourilor-metaforă, creații ale unor pictori celebri precum: Bosch, Bruegel cel Bătrân etc.

Stećakurile și mesajul lor sunt la fel de valabile, de autentice ca și acum câteva sute de ani, vechile motive fiind „reciclate”, astfel motivele existente în artă cu referire la varii modalități de exprimare sunt identice, imposibilitatea de recunoaștere producându-se datorită camuflajului mitic. În final, această multitudine de simboluri și motive de structură religioasă creează un sistem propriu de comunicare care oferă noi niveluri de percepere a unei realități codificate.

¹ *Idem.*

² *Ibidem*, p.52.

Bibliografie:

- Anghelov, Dimităr, *Богомилството в България*, Sofia, Nauka i Izkustvo, 1969
Biderman, Hans, *Речник на символите*, РИВА (RIVA), 2003
Buturovič, Amila, *Stonespeaker: medieval tombs, landscape and Bosnian identity in the poetry of Mak Dizdar*, New York, Palgrave Mcmillan, trad. Fr.R. Jones, 2002
Culianu, I.P., *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, Polirom, 2002
Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Ed. Amarcord, 1997
Ivanov, Panaiot, *Относно символичните знаци на богомилите (Светлина върху тема, неизследвана от нашите учени) în Науч. Съобщ. на СУБ кл. 9 (2007 г.), ИСТОРИЯ*
Shatzmiller, Maya, *Islam and Bosnia: conflict resolution and foreign policy in multi-ethnic states*, Ontario, Mc Gill – Queen's Press-MQUP, 2002

Lista ilustrațiilor

- 1, 2** – reprezentări ale unor stećakuri din secolele al XI-lea – al XVI-lea (zona Radimlja), sursa: *Богомилството в България*, Sofia, Nauka i Izkustvo, 1969.

DEMERSUL COMPARAT ASUPRA LITERATURILOR SLAVE

Constantin GEAMBAȘU

The author makes a brief overview of the contributions of the Romanian Slavists in the field of comparative literature, showing the importance of the comparative method in expanding and deepening the analytical approach. Tracking the motifs, topics, ideas, influences and literary parallels between the Slavic and Romanian writers in a broad historical-cultural context transpires in major works that have strengthened the status of the Slavic comparative literature in the Romanian milieu. After 1989 they have opened new perspectives in front of the literary exegetes (European programmes of academic mobility, international congresses and scientific sessions, access to the Internet etc.), which generates hope for reviving this important subject.

Key-words: Comparative literature, Slavic literature, comparative method, Slavic literary milieu, Al. Dima, I.C. Chițimia, C. Barborică, S. Velea, I. Petrică, S. Gruia, Magdalena Laszlo-Kuțiuk, Olga Zaicik, Romanian specialists in Slavic literatures.

Literatura comparată în România s-a conturat ca disciplină de sine stătătoare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar a luat amploare o dată cu înființarea catedrei de literatură comparată și universală în cadrul Universității din București și editarea revistei „Studii de literatură universală”. Întemeietorul și titularul catedrei a fost T. Vianu, care, prin studiile și cercetările sale, a exercitat o puternică influență asupra dezvoltării disciplinei respective. În anul 1967, conducerea catedrei a fost preluată de Al. Dima, care a continuat strădaniile predecesorului său în această direcție. Cele două cărți publicate (*Conceptul de literatură universală și comparată*, 1967, și *Principii de literatură comparată*, 1969, 1972) încearcă să delimiteze cât mai riguros obiectul de studiu, precum și direcțiile viitoare de cercetare, pe baza unei bibliografii bogate din spațiul românesc și german.

La început, studierea literaturilor slave în România s-a concentrat îndeosebi asupra literaturii și culturii ruse, și mai puțin a celorlalte literaturi slave. Abia după al doilea război mondial, o dată cu înființarea Catedrei de slavistică la București, în anul

1949, s-au pus bazele sistematice ale formării de specialiști în domeniu. În celelalte centre universitare (Iași, Cluj, Timișoara) funcționau catedre de limba și literatura rusă, celelalte limbi slave fiind studiate la nivel de lectorat, și nu ca specialitate de bază.

Primele cercetări comparate literare slave au fost inițiate în anii '60 de profesorii de la Catedra de filologie rusă și slavă. Drept model teoretic serveau studiile concrete, semnate de T. Vianu, G. Călinescu și, ulterior, Al. Dima, dar și lucrările timpului, îndeosebi din zona franceză (vezi Paul van Tighem sau P. Bachelard) sau cea germană (vezi îndeosebi lucrările de stilistică literară comparată).

Pornind de la lucrarea lui Al. Dima, *Principii de literatură comparată*, care delimita în mod sistematic direcțiile și problemele concrete, specifice demersului comparat, primele studii aparțin profesorului I.C. Chițimia, cunoscut polonist și specialist în literatură română veche și folclor. O atenție deosebită a acordat-o lui A. Mickiewicz, privit și studiat în context comparat (vezi trimerile la Pușkin, la Byron, în general la romantismul european). I.C. Chițimia a atras pentru prima dată atenția asupra influenței baladelor lui A. Mickiewicz asupra lui Gh. Asachi, într-un studiu publicat în revista „Romanoslavica”¹, în care a analizat modalitatea de transpunere în română a unor balade ale poetului polonez, mai exact de adaptare a acestora la realitățile locale, fără a fi însă indicată sursa de inspirație, așa cum se proceda, de altfel, în spiritul timpului. Tocmai metoda comparată îl ajută pe autor la dezvăluirea structurilor comune și diferențiatore din textul polonez și cel românesc. Într-un alt studiu, bazându-se pe comparația dintre *Cântarea României*, a lui Al. Ruso, și *Cărțile pelerinajului și poporului polonez*, de A. Mickiewicz, polonistul român a pus în circulație ideea paternității lui N. Bălcescu asupra textului românesc, având în vedere spiritul mesianic al celor două texte, mult mai familiar istoricului român datorită preocupărilor sale și colaborării nemijlocite cu autorul polonez². S-ar putea afirma că, în întreaga sa activitate, de cercetare, slavistul I.C. Chițimia nu a renunțat la metoda comparată, pe care o aplică de fiecare dată când este vorba de motive, teme, structuri, influențe, analogii, paralelisme în cadrul unor opere sau chiar curente și perioade întregi (vezi, de exemplu, monografia *Probleme de bază ale literaturii române vechi*³). Merită subliniat aici și paralela dintre textul neoromanticului St. Wyspianski (*Nikt nad grobem mi nie placze*) și *Mai am un sigur dor* de Eminescu, un exemplu practic de analiză comparată, urmărind scoaterea în relief a unui mod similar de gândire sau a unor figuri de stil caracteristice imaginației romantice târzii. Cursul *Historia literatury polskiej (XIV-XVIII w.)* cuprinde, pe lângă informațiile de bază, necesare studenților sau celor interesați de literele poloneze, interpretări originale, bazate adeseori pe extinderea contextului

¹ I.C. Chițimia, *Adam Mickiewicz et l'écrivain roumain G. Asaki*, „Romanoslavica”, I, București, 1958.

² I.C. Chițimia, *A. Mickiewicz, N. Bălcescu i „Vospevanije Rumynii”*, „Romanoslavica”, II, București, 1958.

³ I.C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1973; *idem, Szkice rumunistyczno-polonistyczne*, Varșovia, 1983.

interpretativ prin compararea cu opere românești sau străine. Deschiderea lui I.C. Chițimia spre literatura comparată s-a răsfrânt și asupra îndrumării științifice a discipolilor săi, care aleg cu prioritate ca temă de doctorat fenomenul receptării în sens larg. În anii '70 se observă în mod evident orientarea spre receptarea diferitelor literaturi slave de-a lungul unor perioade concrete. Au fost susținute peste 10 teze de doctorat pe această temă, majoritatea din ele fiind publicate sub formă de curs universitar la tipografia universității sau de monografii la alte edituri. Cele mai multe dintre ele se concentrau asupra relațiilor literare și culturale dintre literatura slavă respectivă și cea românească, într-un context amplu cu caracter istoric-cultural, sprijinit de multe ori pe cercetări de arhivă sau pe periodicele vremii (vezi, de exemplu, Al. Toader, I. Petrică, V. Jeglinski, S. Gruia, Magdalena Laszlo-Kuțiuik etc.). Dincolo de aprecierile critice, referitoare la calitatea traducerilor sau a materialelor critice publicate în presă sau în reviste de specialitate despre un scriitor sau altul, în atenția autorilor s-au aflat teme, motive, paralelisme, structuri tipologice, așa cum erau ele enunțate în cartea lui Al. Dima¹, servind drept ghid practic în privința indexului tematic comparativist. În acest sens merită subliniate studiile din partea a doua a monografiei polonistului I. Petrică (motivele Codrii Cosminului, Kârdjali, Domnița Ruxandra), o ilustrare convingătoare a aplicării benefice a metodei comparate, cu ajutorul căreia se pun pregnant în evidență mijloacele narative concrete, influențate de viziunea ideologică diferită a autorilor polonezi și români. Tot aici se înscrie și teza Mariei Vâncioroveanu, consacrată tipologiei romanului istoric pe baza paralelei dintre creația lui H. Sienkiewicz și M. Sadoveanu, fiind urmărite structuri narative, procedee artistice, viziuni imagistice, menite să sublinieze, pe de o parte, particularitățile genului în sine, iar, pe de alta, originalitatea fiecărui scriitor în parte. În același efort interpretativ se înscriu studiile comparate semnate de cunoscutul istoric literar S. Velea², bun cunoscător al lucrărilor teoretice ale domeniului. Urmărind cu atenție studiul Sadoveanu și Sienkiewicz (verifică) sau Reymont și Rebreanu³, se poate observa eficiența demersului comparat prin extinderea sferei interpretative și dezvăluirea unor mecanisme similare în interpretarea lumii (de exemplu, rolul peisajului, al pământului, al descrierilor naturii, al obiceiurilor). În ultimii ani, această direcție a fost continuată de polonistul C. Geambașu, interesat de afinitățile dintre scriitori aparținând unor zone sau perioade culturale ceva mai îndepărtate (vezi, de exemplu, studiile *Ipostaze ale intelectualului în opera Mariei Dąbrowska și a lui G. Călinescu* sau «*Patul lui Procust*» de Camil Petrescu și

¹ Domeniul de cercetare configurat de Al. Dima cuprindea teme, genuri și structuri compoziționale, relații directe între literaturi, influențe și izvoare, paralelisme și trăsături diferențiale. Vezi și S. Velea, *Universalisti și comparatiști români contemporani*, București, Ed. Medro, 1996, p. 45-46.

² Cf. S. Velea *Paralelisme și retrospective literare*, București, 1976; *idem, Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, București, 2001.

³ S. Velea, *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, București, 2001.

«Antihrist» de E. Stanev)¹, sugerând viziuni similare în receptarea și construirea lumii artistice. De un interes deosebit s-au bucurat studiile comparate elaborate de Magdalena Laszlo-Kuŕiuk, nu doar în rândurile specialiștilor români, ci și ai celor slavi, cu precădere ucraineni (vezi «Kateryna» de Ŗevcenko și «Eda» de Baratynski, Poemul «Moisei» de I. Franko și poemul dramatic «Moise» de Madach Iura; I. Franko și E. Zola; Lesia Ukrainka și G. Hauptmann)², cuprinzând numeroase interpretări originale, adeseori mult diferite de punctele de vedere susținute în critica ucraineană. Perspectiva comparată, vizibilă și în cărțile ulterioare (printre altele, *Exotica limitrofă*, 1977), a permis nu doar surprinderea conexiunilor literare româno-ucrainene, dar, în primul rând, plasarea literaturii ucrainene într-un adecvat context european și universal.

Nu doar proza a constituit obiect de cercetare comparată. În anul 1965, Olga Zaicik a publicat monografia *Pasiunea romantică*, în care analizează cu mijloacele istoricului comparatist coordonatele fundamentale ale poeziei romanticilor polonezi A. Mickiewicz și J. Slowacki, aducând în discuție numeroase date din zona poeziei romantice europene. O contribuție în domeniu este lucrarea ucrainistului S. Gruia (*T. Ŗevcenko – poet romantic*), surprinzând trăsăturile definitorii ale ideologiei romantice a poetului și reliefând rolul fundamental al acestuia la dezvoltarea conștiinței naționale ucrainene³. Tot aici se cuvine menționat studiul bohemistului C. Barborică: *I. Krasko - M. Eminescu*, cu numeroase note specifice romantismului central și sud-est-european. De altfel, în judecarea fenomenului literar, C. Barborică apelează frecvent la apropieri comparative, demers ce înlesnește construirea ierarhizărilor de valoare și lărgțește perspectiva receptării. Atenția autorului nu se limitează doar la paralelisme sau relații, ci se îndreaptă, în spiritul sugestiilor comparatiștilor europeni, spre analiza unor specii sau genuri concrete (vezi, printre altele, *Metamorfozele formelor epice în versuri; Corespondențe în universul poeziei slave simboliste*)⁴. Se cuvine adăugat faptul că majoritatea investigațiilor de acest gen au stat la baza cursului de literaturi slave comparate, pe care C. Barborică l-a ținut la secția de slavistică a Universității din București timp de peste un deceniu. De aici interesul mai larg manifestat față de celelalte literaturi slave, precum și efortul de sinteză, propriu slaviștilor europeni, ce tindeau spre elaborarea unor istorii literare ale întregii comunități slave⁵, efort realizat doar parțial.

În ansamblul cercetărilor de acest fel, un loc distinct îl ocupă lucrările monografice, consacrate scriitorilor din spațiul slav (vezi, de exemplu, S. Velea, *Reymont, idem, Mickiewicz; idem, Sienkiewicz*; C. Barborică, *Čapek*; S. Gruia, *T.*

¹ În Maria Dabrowska. *Proza interbelică*, București, Ed. Medro, 1996; idem, *Ipostaze lirice și narative. Incursiuni în literaturile bulgară, polonă și română*, București, 1999.

² Cf. Magdalena Laszlo-Kuŕiuk, *Velika tradiția*, București, Ed. Kriterion, 1979.

³ Cartea a apărut în versiune ucraineană la Ed. Kriterion, București, 1976.

⁴ Publicate în volumul C. Barborică, *Studii de literatură comparată*, București, Ed. Univers, 1987.

⁵ Cf. *probleme ale cercetării comparate a literaturilor slave*, în Barborică, *Studii...*, p.5-89.

Șevcenko; C. Geambașu, Maria Dąbrowska etc.), bazate în mare măsură pe critica din țara slavă respectivă, dar beneficiind și de teoria critică românească și de raportări la scriitori sau fenomene din spațiul cultural românesc, ceea ce a extins și a diversificat orizontul interpretării. Lucrările de acest gen, inspirate în mare parte de cărțile sau studiile referitoare la literaturile mari (engleză, franceză, germană, rusă, americană), au beneficiat totodată de propunerile teoretice ale școlii ruse, cehe sau poloneze¹. Un impact concret nu numai asupra slaviștilor români l-a exercitat traducerea lucrărilor formalistilor ruși, a studiilor semnate de R. Ingarden, V. Tomașevski, J. Mukaržovski sau H. Markiewicz, accentul mutându-se vizibil spre structurile imanente ale textului literar și a valorilor estetice ale acestuia. Este relevantă în acest sens monografia *Zasadī poetīkī* (1983) a Magdalenei Laszlo-Kuțiuk care demonstrează, de această dată, asimilarea instrumentelor moderne de investigare, ceea ce transpare în însăși structura cărții: *coordonatele intertextualității, arhitectonica romanului, gramatica povestirii* etc. La rândul său, C. Geambașu, pornind de la clasificarea romanului românesc, propusă de criticul român N. Manolescu, a urmărit prezența structurilor narative de tip doric sau corintic la câțiva prozatori polonezi (vezi *Maria Dąbrowska – scriitoare dorică; Structuri narative în romanul Regele celor Două Sicilii de A. Kusniewicz; Viziunea mitică în proza lui B. Schulz, S. Bănulescu și I. Radicikov*)². Ipostazele narative și evoluția acestora au constituit obiectul tezei de doctorat a regretatei profesoare Voislava Stoianovici (*Romanul iugoslav contemporan*), temă continuată și extinsă prin raportări la literatura română de I. Deaconescu, de la Universitatea din Craiova.

După 1989 se înregistrează o vizibilă înviorare a investigațiilor comparatiste, datorită eliminării cenzurii și înlesnirii deplasărilor la arhivele și bibliotecile din țările slave. A crescut, așadar, accesul la izvoare documentare și informative. Comparatiștii se ocupă de literatura exilului în comparație cu literatura autohtonă. În atenția lor pătrund probleme referitoare la zonele de graniță dintre cultură și literatură, fiind abordate acum teme considerate până de curând tabu: miturile și stereotipurile naționale, relația dintre identitate și alteritate, dintre tradiționalitate și europenitate, dintre noi și ceilalți. O dată cu desființarea regimului vizelor, slaviștii români și cei central-europeni au posibilitatea de a se deplasa la centre de slavistică din Occident, de a stabili legături cu slaviști din alte centre universitare sau institute de cercetări, de a vedea și consulta la fața locului cărți și alte surse inaccesibile și imposibile cu un deceniu în urmă. În fața comparatisticii literare se deschid orizonturi noi de cercetare, de aprofundare a fenomenului literar în condiții noi de înțelegere și completare a imaginii generale a evoluției științelor umaniste și a vieții noastre spirituale.

¹ Vezi bogata serie a studiilor de critică și teorie literară, apărute la Ed. Univers din București.

² *Ipostaze lirice și narative. Incursiuni...*, București, 1999.

GOMBROWICZ ÎN OCHII ROMÂNILOR

Cristina GODUN

Both in Romania, as well as in Poland Witold Gombrowicz had a late, but successful debut (1988). Since the release of the first Romanian edition of his *Jurnal. Teatru*, the writer comes to the attention of the Romanian readers, fascinating, provoking, intriguing. The essay discusses the reception of Witold Gombrowicz's literary works in Romania based on two different outlooks: a) one represented by professional critics, b) the other one focuses on Gombrowicz being discussed on the Internet literary blogs and forums.

Regardless of whether we look at his works as a literary critic, or as a lover of literature, we can state that Gombrowicz always has something new to offer.

Key words: Ferdydurke, Pornography, Cosmos, Trans-Atlantic, The Posessed, Diary, Theatre

Este aproape imposibil să vorbești despre Gombrowicz fără să aluneci pe nesimțite în clișee, chiar dacă ai grijă să folosești un filtru gros menit să cenzureze orice etichete prestabilite de istoria literaturii sau de subiectivitatea receptorului. Gombrowicz – cel care s-a autocreat permanent în timpul scrierii¹, se autocreează mereu și după dispariția fizică, operele sale suscitând neîncetat reacții admirative și revelații. Gombrowicz-scriitorul stăpânit de obsesia – sau poate doar de fascinația – anormalității, Gombrowicz-demolatorul formelor închistate și a miturilor despre Polonia, Gombrowicz-atacatorul despotismului culturii și contestatarul codului social rigid care înăbușă manifestările creatoare ale personalității individuale a devenit cunoscut cititorului român începând cu anul 1988, când Editura Univers, în prezent inexistentă pe piața editorială din România, a avut minunata inițiativă a publicării fragmentelor din *Jurnal* și a pieselor de teatru, apoi a romanelor scriitorului, aducând în atenția publicului larg un monstru sacru al literaturii universale, cunoscut intelectualilor români în special din traduceri în limba franceză. Din momentul apariției versiunii în limba română a

¹ Aluzie la comentariul făcut de W. Gombrowicz în *Testament* pe marginea romanului *Cosmos*, despre care spunea că este „un roman care se autocreează în timpul scrierii”, în W. Gombrowicz, *Testament*, Varșovia, 1990, p. 92.

volumului *Jurnalul. Teatru*, în excelenta traducere a Olgăi Zaicik, Gombrowicz pătrunde în conștiința cititorilor români, fascinând, provocând, intrigând, revoltând, trezind reacțiile pe care literatura scriitorului le-a stârnit pretutindeni. A dobândit faima de precursor al literaturii absurde, de fin observator al realității și de neobosit răzvrătit împotriva oricăror manifestări neautentice în viață, societate sau în relațiile interumane. Abia opt ani mai târziu, în 1996, atunci când a apărut primul și cel mai aclamat roman al scriitorului, *Ferdydurke*, a devenit limpede că cel pe care vocea interioară îl împingea năvalnic: „Fii neobișnuit, fii nou, născoceste, trăiește ceva încă necunoscut”¹ a urmărit în viață cu multă consecvență demascarea atitudinilor umane neautentice, demitizarea fenomenelor culturale arhetipale, anacronice, precum și subminarea întregii mitologii naționale care se învârtă neobosit în jurul ideilor romantice a misionarismului polonez sau a polonității ideale.

Demersul nostru de schițare a portretului lui Witold Gombrowicz prin prisma modului cum a fost el receptat în România se sprijină, cum este și firesc, pe două puncte de vedere: unul reprezentat de critica de specialitate, adică de cei despre care Gombrowicz spunea cu acreală că îl interpretează fără imaginație exclusiv prin prisma tradițiilor istorico-literare, ceea ce înseamnă inevitabil catalogarea ca exponent al unei anumite convenții. De câte ori are prilejul, Witold Gombrowicz dă glas temerii că opera sa este citită „prea îngust și prea superficial”², că întotdeauna se vor găsi cititori care nu se vor sfii „să-l lămurească ei pe autor”³ cu privire la sensurile creației. Celălalt punct de vedere este constituit de modul cum a fost receptat direct de cititori, adică de forurile neautorizate, diletante. Acest din urmă aspect integrează câteva dintre cele mai interesante opinii exprimate deschis pe Internet, în blogurile frecvent vizitate din România.

Fraza cu care Ion Petrică, traducătorul celor patru romane gombrowicziane și, la vremea respectivă, profesor de literatură polonă la Universitatea din București, și-a deschis succinta, dar extraordinara postfață la primul roman al lui Gombrowicz, *Ferdydurke*, este pe cât de justă, pe atât de provocatoare: „Există scriitori care își câștigă cititorii încă de la prima carte, alții trebuie să lupte toată viața pentru a se impune. Scriitorul Witold Gombrowicz aparține celor din urmă”⁴. Fraza de început stârnește curiozitatea cititorilor, care găsesc apoi în cele șase pagini ale expunerii intitulate semnificativ *Witold Gombrowicz între teroarea formei și obsesia devenirii* cheia sumară

¹ W. Gombrowicz, *Dziennik*, în *Dziela wybrane*, III, Wydawnictwo Literackie, Cracovia, 1986, p.188-189.

² Witold Gombrowicz, *Tran-Atlantic*, RAO, București, 2006, traducere din limba polonă, postfață *Provocarea lui Gombrowicz* (p. 120-124) și note de Ion Petrică. Romanul este prefăcut de scriitor, p.5.

³ Witold Gombrowicz, *Pisma zebrane. Bakakaj i inne opowiadania*, Wydawnictwo Literackie, Cracovia, 2002, p.337-366.

⁴ Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, Ed. Univers, București, 1996, traducere, tabel cronologic, postfață și note de Ion Petrică, p.248-262.

a înțelegerii universului gombrowiczian, autorul postfeței fiind de altfel unul dintre cei mai inspirați comentatori ai creației gombrowicziane în spațiul românesc. Eforturile polonistului român de revelare a universului de creație gombrowiczian și de explicare a multiplelor straturi semantice ale narațiunii scriitorului polonez au continuat și în postfețele următoarelor trei romane pe care le-a tradus cu aceeași măiestrie: *Trans-Atlantyk* (Univers, 1999), *Pornografie* (Univers, 1999) și *Cosmos* (Univers, 2000). Se cuvine subliniat faptul că Ion Petrică are meritul de a fi tradus admirabil cele patru romane ale lui Witold Gombrowicz și de a fi punctat cu foarte mare finețe a observațiilor trăsăturile caracteristice ale atelierului de creație gombrowiczian, fiind unanim recunoscut pentru strădaniile sale. Pentru traducerea romanului *Ferdynand*, Ion Petrică primește în 1996 Premiul Asociației Scriitorilor din București, iar pentru celelalte trei i se decernează, în anul 1999, Premiul Uniunii Scriitorilor din România. Din postfața la *Trans-Atlantic*, intitulată *Provocarea lui Gombrowicz*, aflăm că perseverența cu care Witold Gombrowicz „și-a promovat opțiunile literare nonconformiste au făcut din el cel mai controversat scriitor polonez al secolului nostru”¹. Într-o atmosferă ce stă de la început până la sfârșit sub semnul bizarului și al grotescului, Gombrowicz se distrează creând un tablou de-a dreptul naturalist al emigrației poloneze, pe care o înzestrează în mod voit exagerat cu toate neajunsurile, complexele și cusurile societății și tradiției poloneze, adică – în viziunea auctorială – o înzestrează cu toate valențele formei poloneze. Și cu toate că în prefața la roman scriitorul ține să sublinieze faptul că imaginea pe care o conturează nu e neapărat una realistă – ceea ce nu înseamnă că este neverosimilă! –, ea este absolut necesară, deoarece polonezii încă mai sunt împovărați de tradiție și încă mai există adânc înrădăcinat în ei complexul polonez². Și, cu toate acestea, precizarea lui Gombrowicz că niciodată nu a scris niciun cuvânt despre altceva decât despre sine însuși nu a părut să atenueze în ochii contemporanilor și conaționalilor săi șocul receptării mesajului romanului *Trans-Atlantic*³.

Odată cu publicarea în limba română a romanului *Pornografie*, editura pare să-și propună să trezească în cititorii români „interesul pentru o operă îndelung controversată în patria autorului și descoperită cu uimire de restul Europei”, citim în postfața la roman⁴. Cred că aprecierea de „controversat” nu face dreptate doar romanului *Pornografie*, ci este un atribut valabil pentru absolut toate operele gombrowicziane, de la povestirile sale de tinerețe și până la însemnările din *Jurnal*. Ba chiar aș include aici și romanul *Posedații* care, deși nu este considerat de nivelul celorlalte scrieri, îl trădează totuși cât se poate de limpede pe Gombrowicz.

¹ Gombrowicz, *Trans-Atlantic*, p. 120.

² *Ibidem*, p. 5-6.

³ *Ibidem*, p. 7.

⁴ Witold Gombrowicz, *Pornografie*, Ed. Univers, București, 1999, traducere din limba polonă și postfață de Ion Petrică, p. 184-188.

Dacă despre *Trans-Atlantic* Ion Petrică spunea în comentariile sale critice că este „cu siguranță cel mai bizar și mai controversat roman al său”¹, în postfața intitulată *Abisurile suferinței lui Gombrowicz* este de părere că cel de-al patrulea și ultim roman al scriitorului este „cea mai bizară și mai nebuloasă operă a lui”², demonstrând astfel cele afirmate mai sus: toate creațiile gombrowiciene sunt deopotrivă de bizare, controversate, originale, pentru a menționa doar trei caracteristici care nu reușesc nicidecum să cuprindă valoarea operelor autorului polonez. Uneori comentatorii operelor lui Gombrowicz par să se învârtă în cerc, folosind un vocabular care se regăsește la toți deopotrivă, confirmând de fapt un lucru: Gombrowicz este prea mare pentru a fi redus la câteva cuvinte, oricât ar fi ele de sugestive. Pentru a-l asimila cel mai bine pe Gombrowicz, ideal ar fi să-l poți simți cu toată ființa. Gombrowicz este în sine „un mod de a fi, de a simți, de a gândi, de a vorbi, de a acționa”.

După desființarea Editurii Univers, prima care a publicat cele mai importante opere ale lui Witold Gombrowicz în limba română, proiectul este reluat și dezvoltat de o altă editură prestigioasă, RAO, care are inițiativa de a-l include pe Witold Gombrowicz în seria de cărți de autor intitulată „Biblioteca Witold Gombrowicz”. În această serie, RAO își propune publicarea integrală a operelor gombrowiciene, ceea ce înseamnă reeditarea operelor scoase de Univers și traducerea în premieră a celorlalte din serie. Deocamdată au apărut romanele în condiții grafice dintre cele mai reușite³, povestirile din volumul *Bakakai*, volumul de piese de teatru⁴ care include și piesa *Istoria*, tradusă pentru prima oară în limba română, *Jurnalul* integral, *Amintirile poloneze* și *Testamentul* etc. Pe coperta a treia a cărților din seria „Biblioteca Witold Gombrowicz” editura a inserat o succintă biografie a scriitorului, pe care îl prezintă ca pe un „autor de origine poloneză”, formulare surprinzătoare mai ales atunci când e folosită cu referire la Gombrowicz. El nu numai că a scris toată viața în limba polonă (făcând abstracție de încercările sale de a scrie în spaniolă în perioada argentiniană), chiar dacă mai mult în emigrație, dar a fost eminent polonez, polonez până în măduva oaselor, în poftida aparențelor și a controverselor cărora i-a făcut mare plăcere să le dea naștere.

Revenind la momentul debutului lui Gombrowicz în România, acesta s-a petrecut în anul 1988 odată cu publicarea fragmentelor din *Jurnal* în traducerea Olgăi

¹ Gombrowicz, *Trans-Atlantic*, p. 120-124.

² Witold Gombrowicz, *Cosmos*, Ed. Univers, București, 2000, traducerea și postfața *Abisurile suferinței lui Gombrowicz* (p. 156-159) de Ion Petrică.

³ Le enumăr pe rând, în funcție de data apariției: Witold Gombrowicz, *Ferdynand*, RAO, București, 2000; *Trans-Atlantic*, RAO, București, 2006; *Pornografie*, RAO, București, 2007; *Cosmos*, RAO, București, 2007. Toate romanele păstrează postfețele semnate de Ion Petrică, asemenea edițiilor anterioare.

⁴ Witold Gombrowicz, *Teatru*, RAO, București, 2009, 320 p.

Zaicik¹, care a operat și selecția, a însoțit textul cu note explicative mai mult decât bine venite și a scris o amplă și extrem de bine structurată postfață². Pentru prima dată cititorul român are ocazia să cunoască personalitatea fascinantă a lui Witold Gombrowicz, pe care traducătoarea îl prezintă într-o postfață panoramică ce poate fi considerată fără exagerare o mini-monografie gombrowicziană. Desprindem din postfața Olgăi Zaicik datele biografice necesare pentru înțelegerea climatului în care a crescut și evoluat scriitorul și experiențele personale care i-au modelat personalitatea. Pe lângă prețioasele informații biografice, excursul critic al Olgăi Zaicik poartă cititorul într-o alertă și deloc obositoare călătorie prin universul creației gombrowicziene, discutându-i romanele, piesele de teatru, comentându-i jurnalul și aducând lămuriri importante cu privire la toate obsesiile și miturile gombrowicziene cu care Gombrowicz a operat neîncetat: ideea deformării și neautenticității, conceptul formei, măștile, fascinația trezită de binomii tinerețe – bătrânețe, maturitate – imaturitate, pentru a enumera doar câteva aspecte revelate de autoare în postfața la volumul de teatru și jurnal. În încheierea pledoariei sale pro-Gombrowicz, Olga Zaicik subliniază importanța evenimentului editorial al publicării în limba română a fragmentelor din *Jurnal*, scriind: „*Jurnalul* este [...] istoria devenirii lui Gombrowicz care se demască pentru a se făuri neconținut sub ochii cititorilor săi. Scriitorul este așa cum și-a propus singurul și principalul personaj al *Jurnalului* său”³.

În *Notă asupra ediției*, traducătoarea aduce lămuriri cu privire la decizia de a opera o selecție a *Jurnalului* și nu de a-l traduce integral, motivându-și alegerea cu „dorința de a-i oferi cititorului român o selecție cuprinzătoare și reprezentativă din opera cea mai relevantă a lui Gombrowicz nu numai pentru înțelegerea personalității sale umane și scriitoricești, ci și pentru abordarea adecvată a creației în ansamblul ei. [...] Paginile din *Amintiri poloneze*, deși puține la număr – ne spune Olga Zaicik – suplinesc sarcina biografului cu un text al cărui interes îl sporește autenticitatea mărturisirii directe”⁴.

De altfel, adevăratul și, într-un fel, microdebutul lui Witold Gombrowicz în România nu a avut loc în anul 1988 cu *Jurnalul*, ci cu doisprezece ani mai devreme, în 1976, odată cu apariția unui volum de nuvele poloneze contemporane tot în traducerea Olgăi Zaicik, care a operat selecția celor mai cunoscute proze scurte ale unor scriitori polonezi contemporani, a prefăcut volumul și l-a însoțit cu notele de rigoare. Volumul poartă titlul *Banchetul*, după povestirea ce deschide seria nuvelor, aparținând lui

¹ Olga Zaicik este un traducător și critic român care prin activitatea sa a contribuit semnificativ la popularizarea literaturii polone în România. Pentru merite deosebite în sfera culturii, Editura Univers i-a decernat în anul 1999 premiul pentru traducere.

² Witold Gombrowicz, *Jurnal. Teatru*, Ed. Univers, București, 1988. Selecție, traducere, note, notă asupra ediției și postfață de Olga Zaicik (p.447-463) și o prefăcută semnată de Romul Munteanu (p.5-15).

³ *Idem*, p.462-463.

⁴ Vezi *Notă asupra ediției* la Gombrowicz, *Jurnal. Teatru*, op.cit., p. 16.

Witold Gombrowicz. *Banchetul* este una dintre povestirile care au alcătuit cândva *Jurnalul din perioada maturizării* și a fost, putem spune, o avanpremieră la traducerea integrală în limba română a celor zece povestiri reunite ulterior sub titlul *Bakakai*, publicate de RAO treizeci și doi de ani mai târziu (2008).

Volumul *Jurnal. Teatru* a fost prefătat de unul dintre cei mai competenți și talentați critici de la vremea respectivă – Romul Munteanu, profesor de literatură comparată la Universitatea din București, critic, istoric și teoretician literar, editor român. Din 1970 până în 1989 a fost directorul Editurii Univers, unde a contribuit la unul dintre cele mai interesante proiecte culturale postbelice, și anume la crearea unei „biblioteci universale” în limba română. În discursul său, intitulat sugestiv *Măștile lui Witold Gombrowicz*, structurat în două părți consacrate celor două componente ale volumului – *Jurnalul* și *Teatrul* –, Romul Munteanu oferă câteva sugestii sau chei de tălmăcire a universului artistic al lui Witold Gombrowicz, fără să iasă totuși din făgașul comod al interpretării manieriste, formaliste.

Jurnalul a fost reeditat tot la Editura Univers, în anul 1998, de data aceasta fără teatru, și cu o nouă și foarte izbutită prefată, semnată de dr. Kazimierz Jurczak, profesor de limba română la Universitatea Jaghellonă și fost consul al Poloniei la București. Spre deosebire de prefata ediției anterioare, noua prezentare îl surprinde mai nimerit pe Gombrowicz creatorul și îi citește mai bine personalitatea. Dacă, pentru Romul Munteanu, *Jurnalul* era o manifestare a „eului în curs de gigantizare” pe care Gombrowicz și-l etalează în paginile jurnalului, dacă considera că scriitorul „se exhibează cu o adevărată înverșunare, se dă pe față prin scriitura sa confesivă, având mereu conștiința că se trădează pe sine”, pentru Kazimierz Jurczak *Jurnalul* este cea mai matură operă a Marelui Demolator, „o consecință directă și firească a ipostazierii «eului» vorbitor, a existenței mai multor măști ale Autorului, care nu se lasă «definit, prins de mână»”¹. Se simte și faptul că K. Jurczak a avut avantajul de a fi putut valorifica în excursul său și surse critice poloneze actuale. Așteptăm cu nerăbdare apariția primului volum integral din *Jurnal* gombrowiczian, preconizat să apară în anul 2011 (Editura RAO, în traducerea Olgăi Zaicik și a Cristinei Godun).

O altă reeditare cu un plus de inedit totodată o constituie republicarea pieselor de teatru ale lui Witold Gombrowicz (*Ivona, prințesa Burgundiei*; *Opereta*; *Cununia*), completate cu piesa *Istoria (Opereta)*, tradusă pentru întâia dată în limba română. Volumul *Teatru* (2009) este o invitație adresată cititorului de a redescoperi actualitatea teatrului gombrowiczian chiar și într-o lectură de ultimă oră. Pornind de la premisa că celelalte piese sunt deja cunoscute publicului român atât din prima lor apariție editorială, cât și din numeroasele reprezentații scenice, se cuvine discutată pe scurt *Istoria (Opereta)* care are un statut aparte printre piesele de teatru ale scriitorului polonez. Chiar și în Polonia piesa a văzut pentru întâia oară lumina tiparului târziu, mai exact în anul

¹ Witold Gombrowicz, *Jurnal*, selecție, traducere și note de Olga Zaicik, prefată de Kazimierz Jurczak, Ed. Univers, București, 1998, p.5-16.

1981, când este publicată sub îngrijirea reputatului critic K.A. Jeleński, prietenul și traducătorul lui Gombrowicz, cel care a prefătat piesa cu un amplu studiu introductiv, intitulat *Od bosości do nagości (O nieznanej sztuce Witolda Gombrowicza)*¹. Piesa însăși a fost scrisă prin anii '50 ai secolului al XX-lea în Argentina și a avut mai multe versiuni, dintre care s-au păstrat două; ele ne permit în prezent să urmărim pas cu pas geneza și fazele succesive ale atelierului de creație gombrowiczian. Așa cum reiese din articolul nostru, *Viziunea lui Gombrowicz asupra Istoriei în piesa Istoria*², această creație ocupă în patrimoniul literar al operelor scriitorului un loc important din varii motive, dintre care o să enumăr doar câteva: viziunea asupra istoriei și a condiției omului contemporan, relațiile de interdependență dintre individ și istorie și dintre individ și familie, reconstituirea fazelor succesive ale atelierului de creație gombrowiczian, aluziile autobiografice importante care vin să întregască portretul unui creator ce a știut mereu să intrige, să se învâluie într-o aură enigmatică, stârnind de multe ori controverse, antipatii, reacții de tot felul. De altfel, tocmai modul cum a știut Gombrowicz să abordeze problema istoriei și a individului l-a făcut pe Konstanty Jeleński să afirme în prefața la *Istoria* că piesa dezvăluie „situația existențială a lui Gombrowicz”, deoarece în nicio altă operă, nici măcar în *Trans-Atlantic*, este de părere criticul polonez, Gombrowicz „nu a mers atât de departe pe calea confesiunii intime”³. Ecouri despre teatrul și jurnalul gombrowiczian putem citi în articolul Ancăi Măniuțiu, *Mrozek, Herbert i Gombrowicz – triada de aur*, publicat în revista „Observator cultural”⁴, o foarte pertinentă și atentă analiză a fenomenului literar polonez, reprezentat de cei trei scriitori menționați. Discutând despre creația dramatică a „rebelului” Gombrowicz, autoarea articolului punctează câteva dintre obsesiile și elementele cheie care construiesc universul literar al prozei și dramaturgiei scriitorului polonez: „tema deformării, a inautenticității, a măștilor, a relației absurde dintre individul sufocat de «iluzii [...] și teorii găunoase», obsedat de aparențe, căruia îi rămâne străină propria lui identitate (și pe care nici nu vrea să o cunoască), și [...] o existență lipsită de realitate, preocuparea pentru grotescul și absurdul cotidianului, pentru misterul pe care l-ar putea ascunde acest vid existențial”⁵. Și fiindcă nu se poate discuta despre Gombrowicz fără să fie menționată măcar și în treacăt obsesia sa pentru formă, și Anca Măniuțiu discută conceptul formei gombrowiciene, pe care îl vede ca „fundamental pentru înțelegerea

¹ Witold Gombrowicz, *Historia (Operetka)*, prima ediție națională, Wydawnictwo KOS, Cracovia, 1981. Ediție îngrijită și prefătată de K.A. Jeleński, *Od bosości do nagości. O nieznanej sztuce Witolda Gombrowicza*, p.3-28. Studiul introductiv a fost ulterior publicat într-o variantă extinsă în revista „Kultura”, Paris, 1975, nr.10 / 337, p.3-55.

² Cristina Godun, *Viziunea lui Gombrowicz asupra Istoriei în piesa Istoria*, în curs de apariție în volumul omagial Onufrie Vințeler, Cluj.

³ Vezi nota 1.

⁴ Anca Măniuțiu, *Mrozek, Herbert i Gombrowicz – triada de aur*, „Observator cultural”, mai 2010, nr. 526.

⁵ *Ibidem*.

operei sale dramatice”¹, apropiindu-l și opunându-l, pe rând, dualismului pirandellian oglindit de strânsa interdependență și împletire dintre Viață și Formă, fără de care existența omului nu poate fi autentică. La Gombrowicz, totuși, încercările omului de a se exprima pe sine sunt sortite permanent eșecului și singura salvare din absurdul existențial, așa cum afirmă *Istoria (Opereta)*, vine tocmai din încercarea de eliberare a omului din om... Numai aceasta poate da libertatea supremă, eliberarea de formă, convenții, de absurd.

În anul 2006 apare traducerea în limba română a romanului *Posedații*², al cincilea roman al lui Witold Gombrowicz, a cărui paternitate a recunoscut-o târziu. În felul acesta, putem vorbi despre o integrală a romanelor gombrowicziane. În prefața la *Posedații*, intitulată *Posedații, un roman gombrowiczian?*, traducătorul Constantin Geambașu schițează în linii mari personalitatea creatoare a lui Witold Gombrowicz prin discutarea celor mai importante aspecte ale romanului care l-a făcut celebru pe scriitor – *Ferdynand*, roman considerat de prefăcător „o mărturie convingătoare a despărțirii de valorile culturii tradiționale și de stilistica discursului patriotic”³, „de poetul romantic Adam Mickiewicz – simbolul polonității ideale –, iar odată cu el, de întreaga mitologie națională”, deoarece – precizează C. Geambașu – „în locul reprezentativității naționale, scriitorul preferă reprezentativitatea individuală”⁴. Discută de asemenea pe marginea romanului *Posedații*, încercând să explice ce l-a îndemnat pe Gombrowicz să creeze o operă epică atât de atipic pentru el; aduce lămuriri cu privire la valoarea estetică și istorico-literară a narațiunii precum și la locul pe care îl ocupă romanul printre celelalte texte din patrimoniul scriitorului.

Despre Witold Gombrowicz profesorul Constantin Geambașu s-a ocupat cu câteva ocazii și în texte de critică literară. În volumul său de studii comparatiste intitulat *Ipostaze lirice și narative*⁵, în care discută despre modelul prozei corintice⁶ în literaturile polonă, bulgară și română, face câteva trimiteri și la operele lui Witold

¹ *Ibidem*.

² Witold Gombrowicz, *Posedații*, traducere din limba polonă și prefață de Constantin Geambașu Ed. Paralela 45, București, 2006.

³ Marius Lazurca, *Witold Gombrowicz sau crizele polonității*, „A Treia Europă”, 1998, nr.2, p.121-132.

⁴ *Ibidem*, p.5-15.

⁵ Constantin Geambașu, *Ipostaze lirice și narative. Incursiuni critice în literaturile bulgară, polonă și română*, Ed. Medro, București, 1999.

⁶ Conceptul de „proză corintică” este împrumutat de la criticul român Nicolae Manolescu care în cartea sa, *Arca lui Noe*, București, I-III, 1991, analizează romanul prin prisma structurii narative a lumii prezentate, evidențiind trei tipuri de roman: doric, ionic și corintic. Modelul corintic amintit aici se distinge printre altele prin: dispariția verosimilității și a iluziei vieții, a cronologiei și a succesiunii evenimentelor, autorul nu mai e suveran, creația literară devine un joc, un surogat de creație. Modelul corintic valorifică frecvent convenții și procee precum ironia, grotescul, parodia, alegoria. Realitatea este mai degrabă o pseudorealitate, personajele sunt marionete, depersonalizate, exprimând procesul de alterare a lumii și de alienare a individului.

Gombrowicz, considerându-l pe scriitor esențial în procesul de modernizare a romanului polonez. Într-un alt volum de articole și studii critice, *Scriitori polonezi. Secolul XX*¹, care își propune interpretarea unor texte semnificative din literatura polonă contemporană, mai puțin cunoscute și cercetate în spațiul românesc, Constantin Geambașu a surprins câteva din trăsăturile identitare poloneze, așa cum transpar ele din literatură. În studiul *Literatura polonă între tradiție și modernizare*, în care urmărește evoluția literaturii polone a secolului al XX-lea (mai exact perioada interbelică și postbelică), autorul reia câteva observații din studiul *Romanul sub semnul modernității*, din volumul anterior, lucru de înțeles având în vedere că temele se suprapun în mare măsură. Cu acest prilej, Constantin Geambașu îl menționează pe Witold Gombrowicz ca scriitor preocupat de cultivarea grotescului, ironiei și batjocurii în proza anilor '30. Mai pe larg despre Gombrowicz tratează în studiul său, *Despre conceptul identitar la Gombrowicz și Czesław Miłosz*², în care surprinde efortul de redefinire a conceptului identitar după prăbușirea ideologiei comuniste, când conștiința națională a trecut prin aceeași criză acută ca cea trăită în perioada interbelică. Witold Gombrowicz este socotit de autorul studiului printre intelectualii avangardiști care au experimentat cel mai pătrunzător sentimentul prăbușirii componentei tradițional-patriotice și necesitatea de a se îndepărta de mitul conacului nobiliar, adică de conceptul identitar al sarmatismului. Vede în Gombrowicz un scriitor angajat în procesul deconstrucției identității poloneze, căci nu tinde spre rolul de creator-bard și respinge preluarea mecanică a tradiției³, spre deosebire de Czesław Miłosz, care observă în cultură „trăinicia valorilor fundamentale și a moștenirii de la generațiile anterioare”, concluzionează C. Geambașu.

Este firesc să-l căutăm pe Witold Gombrowicz în monumentală *Istoria literaturii polone* în trei volume a polonistului și comparatistului român Stan Velea, autorul singurei istorii a literaturii polone din spațiul sud-est european. *Istoria* reprezintă o încercare de abordare panoramică a literaturii polone din perioada Renașterii până în contemporan, cuprinzând portretele celor mai reprezentativi scriitori polonezi, discutarea succintă a perioadelor literare, abordate în general în context european. Chiar dacă din perspectiva de azi putem constata anumite lipsuri și chiar dacă stilul în care a scris autorul este destul de anevoios și manierist, *Istoria* lui Stan Velea rămâne o sursă neprețuită de informații, mai ales pentru necunoscătorii de limbă polonă, care nu pot găsi informații în mod direct, dar și pentru poloniștii în formare. Pentru *Istoria literaturii polone*, Stan Velea a fost distins de Academia Română cu Premiul „Titu Maiorescu” pe anul 1995.

Stan Velea este autorul a numeroase studii și monografii consacrate scriitorilor polonezi⁴, fenomenelor literare din spațiul cultural polonez și problemelor de receptare a

¹ Constantin Geambașu, *Scriitori polonezi. Secolul XX*, Ed. Paideia, București, 2002.

² Constantin Geambașu, *Despre conceptul identitar la Gombrowicz și Czesław Miłosz*, „Romanoslavica” XXXIX, 2004, p.67-72.

³ *Ibidem*.

⁴ Ca, de exemplu, Władysław Reymont, Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz.

literaturii polone în România. Dintre volumele care ne interesează pe noi menționăm *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*¹ și *Silue literare din Țara Vistulei*², bineînțeles, alături de *Istoria literaturii polone* (vol. III). Primul volum acoperă o vastă perioadă care se întinde din 1917 până în anul 2000, adică până în momentul pregătirii pentru tipar, și cuprinde prezentări sintetice, excursuri comparatiste și receptări ale personalităților ilustrative din literatura polonă, abordate din perspectiva traducerilor și a studiilor critice. La secțiunea consacrată literaturii polone contemporane, în subcapitolele *Proza* și *Dramaturgia* găsim informații despre Witold Gombrowicz – „nonconformistul prozei formelor deformante”³. După părerea lui Stan Velea, *Jurnalul* lui Gombrowicz oferă cheia miraculoasă „ce deschide ușa ferecată spre universul interior al operei” scriitorului și publicarea acestuia în limba română „umple o lacună importantă, contribuind substanțial la înțelegerea concepției despre literatură și viață, încifrată în cărțile lui Witold Gombrowicz”⁴.

În *Istoria literaturii polone* (III), lui Gombrowicz îi revin trei capitole ordonate cronologic și tematic, după cum urmează: *I. Nonconformism, snobism narcisiac sau obsesia autenticității superdotate*; *II. Proza formelor deformante* și *III. Creații scenice*, de-a lungul cărora Stan Velea prezintă analitic „tribulațiile vieții și teoria convențiilor degradante în relația imaturitate-maturitate, ilustrate în structurile romanești și dramatice”⁵. Și în volumul *Silue literare din Țara Vistulei* Stan Velea include un potret Witold Gombrowicz, pe care îl apreciază ca fiind „o personalitate fascinantă și complexă, deși controversată”⁶.

Într-o foarte reușită recenzie la *Vâltoarea neagră* a lui Michał Paweł Markowski, tradusă și în limba română și publicată cu prilejul aniversării Anului Gombrowicz în Polonia, semnatul, Jacek Gutorow, observa că în Polonia nu s-a prea scris despre „acel Gombrowicz care, în operele sale, se învârtă obsesiv în jurul problematicii trupului, corporalității și fizicității; iar, dacă s-a scris, de obicei s-a scris cam în același stil și cu același rezultat”⁷. Observația recenzentului polonez este valabilă și pentru tabloul receptării lui Gombrowicz în România, unde scriitorul a fost mai degrabă abordat în cheia clasică a interpretării conferită de antinomiile maturitate – imaturitate, individualitate – colectivitate, tinerețe – bătrânețe, mască, poponel, mutră, etc. Despre importanța extraordinarei simbolici a trupului și părților corpului în operele

¹ Stan Velea, *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, Ed. Saeculum I.O., București, 2001.

² Stan Velea, *Silue literare din Țara Vistulei*, Ed. Pegasus Press, București, 2004.

³ *Idem*, *Literatura...*, p. 360.

⁴ *Ibidem*, p. 382.

⁵ *Ibidem*, p. 387.

⁶ Velea, *Silue...*, p. 380.

⁷ Jacek Gutorow, *Gombrowicz da capo* (recenzie la M.P. Markowski, *Vâltoarea neagră. Gombrowicz, lumea, literatura*, Ed. Paralela 45, București, 2005, în traducerea lui Carmen Bartl), „Tygodnik Powszechny”, noiembrie 2004.

lui Gombrowicz, care constituie în esență un vehicul erotic, dar și o altă formă de combatere a imaturității și neautenticului am pomenit în eseul *Bakakai sau Gombrowicz la superlativ*¹.

Penultima apariție editorială din seria „Biblioteca Witold Gombrowicz” a fost volumul de povestiri *Bakakai*² – „o carte care deconstruiește convențiile literare, conținând în nuce temele literaturii lui Witold Gombrowicz, combinația între bizar și obișnuit fiind foarte reușită”³, citim în revista „Observator cultural”. Povestirile s-au bucurat de o foarte bună primire atât din partea criticilor, cât și a cititorilor, iar volumul a fost lansat în prezența soției scriitorului, Rita Gombrowicz. Prezența la lansare a Ritei Gombrowicz se concretizează într-o serie de interviuri în presă care conturează portretul unui altfel de Gombrowicz, mult mai accesibil, mai cald, mai uman. Un Gombrowicz care, deși a lăsat mereu impresia unui misogin convins, și-a legat spre finalul vieții destinul de a-l unei femei. Într-una dintre ultimele recenzii la *Bakakai*, publicată în numărul din luna mai (2009) a revistei de cultură „Dilemateca”, specializată în analiza aparițiilor de carte, sub titlul *Ultimul stilist*, Răzvan Petrescu, dramaturg, editor și prozator român, prezintă succint povestirile lui Gombrowicz prin raportarea lor la Eugen Ionesco, Boris Vian sau chiar Allan Poe. Din această comparație Gombrowicz este însă „marele perdant”, deoarece, în opinia recenzentului „prozele din *Bakakai* le uiți cam la vreo 34 de minute după ce le-ai citit; remarc totuși că în momentul lecturii ești subjugat, fermecat, ai plăceri”⁴. Recenzia se încheie totuși în notă optimistă, autorul declarându-l pe Gombrowicz „ultimul stilist al lumii”. Ca o contrapondere, menționăm recenzia *Viața e o tragedie*, semantă de Marius Chivu, în opinia căruia *Bakakai* este „cel mai bun volum de proză scurtă tradus la noi de la *Armele secrete* (Humanitas, 2007) al lui Julio Cortazar încoace”⁵. Orice operă literară este, în fond, supusă subiectivității cititorului, fie el critic sau diletant, obiectivitatea în aprecierea unei creații fiind o artă greu de stăpânit. În momentul acesta îmi vine inevitabil în minte hipersensibilitatea lui Gombrowicz la critice și veșnica lui controversă cu cei care nu-i înțelegeau opera – critici și cititori deopotrivă. Acestora, scriitorul le-a spus odată tăios, dar cu umor: „E simplu, cu cât e cititorul mai inteligent, cu atât și cartea se dovedește mai inteligentă; în schimb, cu cât e cititorul mai prost și mai steril, cu atât și cartea i se va părea mai proastă”⁶...

Cuvintele lui Gombrowicz fac cel mai bine trecerea spre partea a doua a tabloului receptării operei sale în România, care cuprinde câteva dintre părerile „cititorilor inteligenți” exprimate pe bloguri. Mi se pare foarte interesant de urmărit

¹ Cristina Godun, *Bakakai sau Gombrowicz la superlativ*, „Romanoslavica”, nr. XLIV, 2009, p.97-104.

² Witold Gombrowicz, *Bakakai*, RAO, București, 2008, trad. Cristina Godun.

³ Ovidiu Șimonca, *Interviu cu Rita Gombrowicz*, www.observatorcultural.ro.

⁴ Răzvan Petrescu, *Ultimul stilist*, „Dilemateca”, nr 36, mai 2009, p. 45.

⁵ Marius Chivu, *Viața e o tragedie*, www.adevarul.ro din 4 martie 2009.

⁶ Gombrowicz, *Pisma zebrane...*, op.cit., p. 339.

dinamica receptării lui Witold Gombrowicz de către cititorii „de rând”, nu de specialiștii avizați, pe care scriitorul îi ataca din cauza deformăției profesionale de a judeca prin prisma convențiilor rigide ale tradițiilor literare ce nu fac altceva decât să înăbușe spiritul creator și să înghesuie personalitatea scriitorului în șabloane. Spiritul creator nu poate fi cuprins într-o anumită convenție sau într-un model literar care să fie deopotrivă aplicabil sau valabil pentru alte zeci de individualități, ne dă de înțeles Gombrowicz. Atitudinea lui nu ne surprinde, căci ea nu reprezintă decât manifestarea în realitatea nonfabulară a uneia dintre obsesiile operelor sale: individualitatea creatoare versus colectivitatea oprimentă.

Așadar, interesantă ni se pare părerea „celor mulți” iubitori de literatură care nu exersează scrisul „ca meserie” și Internetul, prin multitudinea de bloguri, ne oferă o bogăție de astfel de exemple grăitoare ale receptării operelor lui Gombrowicz în spațiul românesc... virtual. Despre *Cosmos*, bloggerul Cristian Sârb scria că este „un puzzle autoconfesiv, grotescă tentativă de parcelare a absurdului pentru a-l face digerabil. O hăcuire în dumaticuri inegale a adevărului despre sine, menită a înlesni cumva enunțarea lui, eliberarea lui în lume și, astfel, exorcizarea sperată de scriitori”¹; un altul care semnează Camir: „[*Cosmos*] îmi dă impresia de cameră mobilată, ce se mișcă odată cu naratorul. E apropiat de Faulkner prin metoda sincopată, dar și de Javier Marias, prin analiza minuțioasă a unor amănunte, dar e mai dinamic, mai interesant”²; iar un altul, Vitalie Sprânceană, spunea despre *Cosmos* că „nu este un roman povestibil, ci unul studiabil. Este o terapie”³. Foarte comentat pe Internet este *Jurnalul*, apreciat în general ca excepțional, o lectură fundamentală. „Nu ești la fel ori, măcar, nu mai gândești la fel după ce ai citit *Jurnalul* lui Witold Gombrowicz”, este de părere cel care semnează Vasgar. Iar Danysh scria: „*Jurnalul* lui Gombro m-a tulburat profund... după fiecare pagină trebuia să iau o gură de aer... Scrisul lui îmi tăia respirația... parcă vorbea pentru mine...”⁴. Cele două comentarii ale bloggerilor vin ca răspuns la comentariul pe marginea *Jurnalului* al celei care semnează Luciat: „Doar ceva ce am înțeles din șleahiticul polonez: scria Arta cu A mare, în timp ce refuza să se prosterneze în fața statuiilor lui Adam Mickiewicz sau Borges sau Racine. Restul e mult mai complicat, e o încercare disperată de a păstra majuscula, în ciuda tuturor minusculelor”⁴.

O interesantă masă rotundă foarte alertă și nonconformistă în jurul operei și personalității lui Witold Gombrowicz a avut loc cu prilejul vernisării expoziției de artă foto „Portret Witold Gombrowicz”, autor Bohdan Paczowski. La discuție au participat printre alții scriitorii Denisa Comănescu, Simona Popescu, Vasile Gârneț și Vitalie Ciobanu iar dezbaterea l-a adus în prim plan pe Gombrowicz ca artist marcat de două obsesii majore: lupta împotriva formei, în viață și în literatură, și o relație destul de complexă, necomplezentă, cu patria sa, Polonia (Vitalie Ciobanu), ca artist iconoclast

¹ <http://www.blogger.com/>

² <http://fotopoeziemuzica.wordpress.com/2008/05/06/witold-gombrowicz-cosmos/>

³ http://spranceana.blogspot.com/2007_07_01_archive.html

⁴ Luciat, *Un șleahitic polonez*, <http://www.terorista.ro/despre-blog/>.

care a deranjat tot timpul (Denisa Comănescu), un simbol al Poloniei, unic în singurătatea și în demnitatea lui orgolioasă” (Vasile Gârneț). Despre Witold Gombrowicz se pot purta discuții nesfârșite, pasionale, aprinse și din fiecare putem desprinde un alt fel de Gombrowicz, fiindcă, în ultimă instanță, fiecare îl poartă în suflet pe Gombrowicz-ul său personal. De aceea mi se pare potrivit să închei discuția despre receptarea lui Gombrowicz în România citând pledoaria pro-Gombrowicz adresată de Simona Popescu la dezbaterea pomenită mai sus: „Gombrowicz este un mare scriitor, [tocmai] pentru că el contează enorm pentru mine, așa cum contează 5-6 mari scriitori din miile de mari scriitori câți sunt pe lumea asta”¹.

Bibliografie selectivă

- Gombrowicz, Witold, *Bakakai*, RAO, București, 2008
Gombrowicz, Witold, *Cosmos*, Ed. Univers, București, 2000
Gombrowicz, Witold, *Dziela wybrane*, I-III, Wydawnictwo Literackie, Cracovia, 1986
Gombrowicz, Witold, *Ferdydurke*, Ed. Univers, București, 1996
Gombrowicz, Witold, *Jurnal. Teatru*, Ed. Univers, București, 1988
Gombrowicz, Witold, *Pisma zebrane. Bakakaj i inne opowiadania*, Wydawnictwo Literackie, Cracovia 2002
Gombrowicz, Witold, *Posedații*, Ed. Paralela 45, București, 2006
Gombrowicz, Witold, *Pornografie*, Ed. Univers, București, 1999
Gombrowicz, Witold, *Trans-Atlantic*, RAO, București, 2006

Geambașu, Constantin, *Ipostaze lirice și narative. Incursiuni critice în literaturile bulgară, polonă și română*, Ed. Medro, București, 1999
Geambașu, Constantin, *Scriitori polonezi. Secolul XX*, Ed. Paideia, București, 2002
Velea, Stan, *Literatura polonă în România. Receptarea unei mari literaturi*, Ed. Saeculum I.O., București, 2001
Velea, Stan, *Siluate literare din Țara Vistulei*, Ed. Pegasus Press, București, 2004

¹ Dezbaterea *Witold Gombrowicz – un model intelectual de actualitate* în „Contrafort”, nr. 3-5 (125-127), martie-mai 2005, <http://www.contrafort.md/2005/125-127/827.html>

**IOSIF BRODSKI: EXPERIMENTAREA POETICĂ
A SITUAȚIEI-LIMITĂ**

Marina ILIE

*Чем станет человек,
когда его столетие возвысит,
когда его возьмет двадцатый век -
век маленькой стрельбы и страшных
мыслей?*¹

Iosif Brodski, *Oaspetele*, 1961

В данной статье предлагается анализ поэтического текста Иосифа Бродского с точки зрения так называемых пограничных ситуаций которые переживаются лирическим героем.

Поскольку жизненные события и душевные состояния оставили глубокий след в творчестве поэта, экзистенциальную тематику необходимо рассматривать в контексте литературно-биографического взаимодействия. Стихотворение «Я входил вместо дикого зверя в клетку...» (1980) является красноречивым в этом отношении, потому что включает в себя некоторые из самых трудных и эмоциональных состояний реального существования поэта. Автор, полностью отождествлен с лирическим героем, ответит на многие смысловые вопросы, поднимаемые философией экзистенциализма в XX веке.

Другие стихотворения приведенных здесь, «Ниоткуда с любовью...» (1976) и «Август» (1996), будут рассмотрены, в частности, как поэтическое экспериментирование двух пограничных ситуациях: *страдание* и *смерть*.

Ключевые слова: Стихотворение, экзистенциальные темы, пограничная ситуация, страдание, отчуждение, смерть

¹ „Ce va ajunge omul / când al său secol se va înălța, / când veacul douăzeci îl va-nhăța – / veacul focului mic și-al groaznicelor gânduri?” (t.n.). Iosif Brodski, *Razgovor s nebozhitelem* (1977), SPb., Izd. Dom „Azbuca-klassika”, 2008, pp. 9-10.

Traducerile poeziilor din articolul de față, cu excepția celor însoțite de numele traducătorului, ne aparțin și sunt redată, în mare parte, în vers alb.

Conștiința limitei, eșecului, angoasei, absurdului reprezenta în secolul trecut nu doar obiectul filosofării, ci și al trăirii artistice. Eul, preocupat de soarta propriului Sine, de *orientarea în lume*, de temporalitate, tindea tot mai mult să-și împărtășească „clipa originală”, acea trăire individuală ce desemnează marca existenței autentice.

Problema ființei și a devenirii personale, în întreg ansamblul ei, a fost intens dezbătută de filosofi existențialiști (S. Kierkegaard, K. Jaspers, G. Marcel, J.P. Sartre ș.a.) și transpusă spectaculos în literatură, cu precădere de reprezentanții *teatrului absurdului*. Poezia nu a încetat nici ea să dezvăluie aspecte etico-estetice și religioase privind existența umană în genere și ceea ce o transcende, deschizând noi direcții de interpretare și reprezentare a ceea ce este *dincolo* și ceea ce este *dincoace* de noi, oricât ar fi de extins în timp și în spațiu.

Tematica variată ce rezultă din problematica vieții interioare, pur subiective și personale a individului, se întâlnește din plin în arta literară rusă, mai ales prin contribuția exponenților conaționali ai „existențialismului creștin” european, Lev Șestov și Nicolai Berdiaev. Scrierile lor au influențat modul de gândire și opera multor scriitori notorii, având un rol determinant în formarea „existențialismului literar” ca filosofie de viață, de supraviețuire și rezistență¹.

Poezia lui Iosif Brodski (1940-1996), unul dintre poeții ruși reprezentativi ai secolului al XX-lea, constituie un etalon al antrenării faptelor și experiențelor de viață în textul poetic, în care se întrepătrund viziunea tragică asupra existenței, generată de sentimentul pierderii libertății sau al înstrăinării individului, cu atitudinea stoică ce rezultă din depășirea situațiilor-limită de viață.

Recunoașterea lui Iosif Brodski ca poet rus de rezonanță mondială s-a petrecut în emigrație (începând cu anul 1972), când creația sa începe să fie publicată în limba engleză. Dacă primul volum, *Poezii și poeme* («Стихотворения и поэмы», Washington, N.Y., 1965), cucerea îndeosebi cititorii ruși din afara granițelor țării, cele care i-au urmat – în traducerea unor filologi dedicați limbii și literaturii ruse (Nicholas William Bethell, George L. Kline, G.S. Smith, Alan Myers, Melissa Green) și în autotraducere – îi asigurau succesul creației poetice în rândul cititorilor anglofoni, fiind consacrat și de critica literară internațională². Volume ca *Parte de vorbire* (1977), *Sfârșitul unei epoci minunate* (1977), *Elegii romane* (1982), *Stanțe noi către Augusta* (1983), *Marmura* (piesă, 1984) anticipează acel „viitor literar strălucit” prezis tânărului discipol de către Anna Ahmatova. Astfel, în anul 1987, Academia Suedează îi decernează Premiul Nobel pentru Literatură, al cincilea oferit unui exponent al culturii ruse, după

¹ T.N. Krasavcenko, *Gajto Gazdanov: Filosofija zhizni* // Ros. literaturoved. zhurn. M., 1993. №2, pp. 98-99.

² Pe parcursul întregii sale activități, Iosif Brodski a fost onorat cu numeroase distincții, printre care: Premiul de Exelență al Centrului Internațional din New York (1986), Premiul Național al Criticii de Carte pentru colecția de eseuri *Mai puțin de o unitate* ('Less Than One', 1986), Poet Laureat al Statelor Unite al Americii (1991), Membru de onoare al Academiei Internaționale de Științe.

Ivan Bunin (1933), Boris Pasternak (1958), Mihail Șolohov (1965) și Aleksandr Soljenițin (1970)¹.

Dimensiunea existențialistă a liricii brodskiene

La începutul anilor '60, după ce a parcurs aproape în întregime opera poezilor ruși Osip Mandelștam, Marina Țvetaeva, Boris Pasternak, precum și pe cea a metafizicianului englez John Donne (1572-1631) și a contemporanului american Robert Frost (1874-1963), Brodski a mărturisit că spaima existențială și revelația metafizică întâlnite în creația acestora i-au tulburat conștiința și i-au influențat în mod decisiv perceperea lumii². *Singurătate* (1959), *Livada* (1960), *Oda despărțirii* (1964) sunt doar câteva poezii din acea perioadă în care se întâlnesc motivele dorului, despărțirii amare, liniștii, singurătății etc.

Potrivit lui Lev Losev, Brodski descoperea gândirea existențialistă prin intermediul lecturilor din Kierkegaard, Dostoievski, Șestov, Kafka, Camus, Beckett. În timp ce la Nietzsche și Sartre s-a raportat critic³, pe Lev Șestov îl considera un maestru al stilului dostoevskian.

Eroul liric brodskian, ajuns în mod conștient un singuratic și un anonim, își desfășoară existența fie în spații publice (stând la masă într-o cafenea, pe o bancă în parc, într-o cameră de hotel, într-un oraș străin, într-o țară străină), fie în locuri deschise (pe țărmul unei mări, într-o zonă de munte, pe o insulă etc.). În ceea ce privește spațiul intim, acesta se înfățișează cu precădere atunci când eroului liric îi revin în minte amintirile nostalgice despre copilărie și despre scurta perioadă a unei iubiri împlinite. După cum remarcă Virgil Șoptereanu, spațiul brodskian nu este unul mitizat sau abstract, ci „material, concret, rămânând unul existențial, adică – trecut prin percepția vizuală a omului. [...] Aici își trăiește clipele de dragoste și de despărțire, pierderile, momentele de disperare”⁴ eroul liric, tot mai izolat de viața socială, mai înstrăinat, fiindcă nu se află nici acasă, nici în familie, nici în patrie. În acest sens, Lev Losev invocă exemplul locatarului pensiunii venețiene „Accademia” din poezia *Laguna* (1973), un „nimeni absolut, un om în pardesiu, / ce și-a pierdut memoria, patria și fiul” («совершенный никто, человек в плаще, / потерявший память, отчизну, сына»).

¹ Dumitru Balan, *Poezia rusă din secolul XX*, EUB, 1997, p. 87.

² Apud S.I. Kormilov (red.), *Istoriia russkoj literatury XX veka (20-90e gody). Osnovnye imena*. M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 1998, p. 261.

³ Brodski și-a exprimat atitudinea critică față de filosoful francez chiar și în condițiile în care acesta a intervenit pentru eliberarea sa din detenție (în regiunea Arhanghelsk, unde poetul rus executa pedeapsa pentru „parazitism”), printr-o scrisoare deschisă adresată conducerii, datată 17 august 1965 și reprodusă în „Komsomol'skaja pravda” din 19 decembrie 1992, p.22.

⁴ V. Șoptereanu, *Metafizica timpului și spațiului în opera lui Vl. Nabokov și I. Brodski*, în *Studii de literatură rusă și comparată*, EUB, 2006, p. 267.

În accepție existențialistă, alienarea (înstrăinarea) este un atribut al existenței umane, întrucât eul individual se află permanent într-un mediu străin care îl modifică și îl depersonalizează. Omul, „aruncat” în această lume, pe de o parte, trăiește viața speciei și a colectivității, pe de alta, își are „Sinele său și propria lui *angoasă* – îngrijorarea față de soarta Sinelui”¹. Potrivit lui Martin Heidegger, în existența reală omul este pierdut sau înstrăinat, iar prin trăirea angoasei sau teama de moarte el dobândește existența autentică. Lumea în care omul se orientează, este simțită de acesta prin îngrijorare sau frică și înțeleasă prin interpretare, având la dispoziție vorbirea. Așadar, pe plan estetic, artei (în cazul nostru, poeziei) îi revine „sarcina de a dezvălui adevărul Existenței autentice a trăirii umane”². În poezia brodskiană, sentimentul alienării de lume și de propriul sine vibrează neconținut, de la începuturile sale până în ultimii ani de creație:

Сумев отгородиться от людей,
я от себя хочу отгородиться.
Не изгородь из тесных жердей,
а зеркало тут больше пригодится.
Я озираю хмурые черты,
щетину, бугорки на подбородке.

Трельяж для разводящейся четы,
пожалуй, лучший вид перегородки³ («Сумев отгородиться от людей», 1966)

„Cuplul care se desparte” reprezintă separarea existenței *în sine* (reală, socială) de existența *pentru sine* (autentică, individuală) a poetului. Desigur, imaginea ar putea fi interpretată în cheia tradițională a dedublării (confruntarea cu sine, cu existența spirituală), dacă nu ar fi existat primele versuri referitoare la „îngrădirea” de oameni și de sinele propriu. În opinia lui M. Kreps, aceste versuri, deși amintesc de cele ale lui A. Blok, V. Hodasevici, S. Esenin, ilustrează o abordare existențială de tip nou în poezia rusă.

În acest context, se impune accentuarea faptului că întreg itinerarul existențial al lui Iosif Brodski, cu drama rupturii de patrie și de părinți, de cultura și limba maternă, de persoana iubită etc., s-a reflectat nu doar în conștiința și amintirile omului matur, ci, mai ales, în creația poetică, care a înregistrat până în ultimul moment o amplificare a dimensiunii autobiografice. Prin urmare, destinul personal al poetului a determinat o raportare rezervată la viața socială și la mediul înconjurător. Tema „retragerii dintre oameni” este caracteristică pentru creațiile lirice din perioada deportării în regiunea Arhanghelsk (1964-1965). Spre exemplu, în poezia *Către regiunea nordică* („К северному краю”), eroul promite că se va feri de orice suflare omenească, prefăcându-

¹ A. Surdu, *Filosofia contemporană*, Ed. Paideia, București, 2003, p. 112.

² *Ibidem*, p. 115.

³ I. Brodski, *Ostanovka v pustyne*, New York, 1970, p. 128.

se într-un surd sau ascunzându-se precum o vulpe¹. Spaima și experiențele prin care a trecut îl îndeamnă să-și ia angajamentul în fața „ținutului nordic” de a se comporta ireproșabil, pentru a evita alte suferințe:

Нет, не волнуйся зря:
я превращусь в глухаря,
и, как перья, на крылья мне лягут
листья календаря.
Или спрячусь, как лис,
от человеческих лиц,
от собачьего хора,
от двуствольных глазниц.²

În emigrație, tema alienării este dezvoltată în legătură cu solitudinea, îmbătrânirea, suferința, timpul, neantul, moartea. Starea generală a creatorului este definită de incertitudine, viață obscură, neîncredere în ziua de mâine, nostalgie, ceea ce corespunde convingerii lui Șestov, potrivit căreia „creația este o trecere neîntreruptă de la o nefericire la alta”.

Libertatea și captivitatea ca premise ale înstrăinării

Împlinirea destinului personal – de „erou virgilian”, condamnat să nu se întoarcă niciodată acasă³, dar și de poet universal apreciat în patrie drept un „al doilea Pușkin”, datorită „forței verbului său, a inventivității lingvistice și metaforice”⁴ – a fost anevoioasă, cu renunțări și încercări zguduitoare. Poate cea mai elocventă dovadă în acest sens o constituie poezia *Am intrat în cușcă în locul fiarei sălbatice* («Я входил вместо дикого зверя в клетку», 1980), scrisă chiar în ziua aniversării a patruzeci de ani ai poetului:

Я входил вместо дикого зверя в клетку,
выжигал свой срок и кликуху гвоздем в бараке,
жил у моря, играл в рулетку,
обедал черт знает с кем во фраке.
С высоты ледника я озираю полмира,

¹ M. Kreps, *O poezii Iosifa Brodskogo*, Ardis Publishers, Ann Arbor, 1984, pp.200-201.

² Brodski, *op.cit.*, p.108.

³ Bengt Jangfeldt, *Joseph Brodsky: A Virgilian Hero, Doomed Never to Return Home*. Nobelprize.org. 1 Dec 2010 http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1987/brodsky-article.html.

⁴ Valoare atribuită tot mai mult de critica literară din Rusia. *Apud* Boris Marian, *După 4000 de Ani*, Ed. Ideea Europeană, București, 2008.

трижды тонул, дважды бывал распорот.
Бросил страну, что меня вскормила.
Из забывших меня можно составить город.
Я слонялся в степях, помнящих вопли гунна,
надевал на себя что сызнава входит в моду,
сеял рожь, покрывал черной толью гумна
и не пил только сухую воду.
Я впустил в свои сны вороненый зрачок конвоя,
жрал хлеб изгнания, не оставляя корок.
Позволял своим связкам все звуки, помимо воя;
перешел на шепот. Теперь мне сорок.
Что сказать мне о жизни? Что оказалась длинной.
Только с горем я чувствую солидарность.
Но пока мне рот не забили глиной,
из него раздаваться будет лишь благодарность. (24 мая 1980 г.)

Din relatările Valentinei Polukhina, autoarea și editoarea celor mai importante studii critice despre opera lui Iosif Brodski¹, aflăm că poetul avea o preferință specială pentru această poezie nelipsită din prezentările în fața publicului literar².

Ajuns la o vârstă a constatărilor și noilor orientări, într-un moment prielnic atât pentru a trage concluzii asupra propriei vieți, cât și pentru a-și configura atitudinea față de prezent și viitor, poetul rememorează și revaluează principalele etape existențiale străbătute: arestările și închisoarea („în cușcă”, „mi-am însemnat [...] porecla cu un cui în baracă”), deportarea și munca „prestată în folosul societății” în satul Norinskoe din regiunea Arhanghelsk („am semănat secară și-am învelit cu carton gudronat negru hambarul”), emigrarea și pribegia („Am renunțat la țara care m-a crescut”, „am mâncat pâinea exilului fără să las firimituri”)³. Sunt amintite și expedițiile geologice în care tânărul Brodski a fost antrenat la începutul anilor '60, când a străbătut o bună parte a lumii: din ținuturile mlăștinoase baltice până în Taigaua Siberiană, din nordul Iakutiei, unde a cutreierat regiuni de tundră („hoinăream prin stepele evocatoare de strigăte-ale hunului”), până în munții Tian Shan, unde, din mărturisirile prietenului G.I. Ginzburg-Voskov, într-adevăr s-a aflat de mai multe ori la un pas de înec⁴.

¹ Cele mai însemnate sunt: *Iosif Brodski: Un poet pentru vremurile noastre* (1989), *Brodski prin ochii contemporanilor săi* (1992; 1997 și 2005 – ediții în limba rusă), *Dicționarul tropilor lui Brodski* (1995), *Iosif Brodski: Arta unei poezii* (1999), *Brodski – critic literar* (2000), *Cum funcționează poezia lui Brodski* (2002, în limba rusă), *Iosif Brodski: Cartea interviurilor* (2000 și 2005, în limba rusă).

² *Apud* O. Glazunova, *O stihotvorenii Iosifa Brodskogo „a vhodil vmesto dikogo zverja v kletku”*, „Neva”, 2004, №10.

³ Este de remarcat faptul că expulzarea din țara natală apare drept un act deliberat, iar exilul – o grea încercare.

⁴ *Apud* Valentina Poluhina, „Ja vhodil vmesto dikogo zverja v kletku...” (1980), în (coord. L. Loseff, V. Poluhina, V.), *Kak rabotaet stihotvorenii Brodskogo*, Moscova, 2002, p. 152.

Am intrat în cușcă în locul fiarei sălbătice este o poezie concludivă nu doar sub aspectul lexicului, ci și al tematicii, reunind cele mai importante motive ale liricii brodskiene (captivitatea, patria, exilul, viața, suferința, timpul, Dumnezeu și omul, poetul și societatea).

„Curajul de a exista” este o temă importantă în lirica poetului care a ajuns de timpuriu la concluzia că, în veacul al XX-lea, disperarea, suferința, durerea nu sunt „abateri de la regulă”, ci norme¹: «и, как всегда в двадцатом веке, / звучит далекая стрельба, / и где-то ловит человека / его безумная судьба»².

După aproape două decenii, în poezia prilejuită de momentul aniversar, dorința de a descifra cursul destinului transformă eul într-un observator imparțial al celor mai importante întâmplări din viața sa. Maturitatea gândirii și seninătatea cu care rememorează episoadele tinereții reprezintă cheia interpretării mesajului ascuns al poeziei: sensul vieții nu rezidă în ceea ce ni se întâmplă, oricât de dramatic ar fi, ci în atitudinea noastră. Altfel spus, modul de raportare al fiecăruia dintre noi la situații-limită – în care s-ar părea că omul nu mai găsește niciun motiv de justificare a vieții în această lume – ar trebui să decurgă din așa-zisul „stoicism al smereniei”. Însuși tonul textului poetic indică o tărie sufletească îmbinată cu sentimentul demnității („Le-am permis fibrelor mele oricare sunet, în afară de urlat”); poetul nu condamnă, nu judecă, nu exagerează gravitatea vicisitudinilor, ci, din contră, afișează mărinimie și renunțare de sine.

În mod paradoxal, coșmarul captivității („Am lăsat pupila brumată a escortei să-mi pătrundă-n vise”) și al nenorocirilor cărora poetul le-a făcut față de-a lungul timpului, trezesc sentimente de grație: „până când nu-mi va fi astupată gura cu glină / voi rosti doar cuvinte de recunoștință”.

Tema durerii, prezintă aici într-o formulă nouă („Doar cu durerea mă simt solidar”), a fost abordată cu perseverență de Brodski, încă de la începuturile creației sale. În poezia *Dedicație lui Gleb Gorbovski* («Посвящение Глебу Горбовскому»), spre exemplu, el afirmă:

Это трудное время. Мы должны пережить, перегнать эти годы,
С каждым новым страданием забывая былые невзгоды,
И встречая, как новость, эти раны и боль поминутно,
Беспокойно вступая в туманное новое утро.³

¹ Poluhina, *op. cit.*, p. 137.

² „În veacul douăzeci, ca și-nainte, / un foc de armă depărtat vuiește, / iar undeva, o soartă-nnebunită / asupra omului se năpustește”) [t.n.]. Poemul *Roman petersburghez* (1961), în *Razgovor s nebozhitelem*, pp. 14-15.

³ „Aceasta e o perioadă grea. Avem de supraviețuit acestor ani, de întrecut, / Cu fiecare nouă suferință uitând necazurile de demult, / Și înfruntând durerea și-aste răni, în orice clipă, ca pe-o noutate, / intrând îngrijorați în noua dimineață-ncețoșată” (t.n.), în *Stihotvoreniia i poemy*, Inter-Language Literary Associates: Washington, D.C.-New York, 1965, p. 41.

Încă din primii ani de creație, tânărul Brodski experimenta la nivelul artei literare trăiri individuale precum înstrăinarea, autoizolarea, solitudinea, deznădăjduirea, în cele mai diverse și complexe registre emoționale. Se pare că sentimentul durerii, al suferinței fizice și spirituale profunde, evoluează în plan artistic similar, dacă nu simultan, cu evenimentele traumatizante din existența concretă a poetului:

И боль в душе. Вот два столетия.
И улиц свет. И боль в груди.
И ты живешь один на свете,
и только город впереди. («Петербургский роман», 1961)¹

[...] потому что не жизнь, а другая какая-то боль
приникает к тебе, и уже не слышать, как приходит весна,
лишь вершины во тьме непрерывно шумят, словно маятник сна. («Ты
поскачешь во мраке...», 1962)²

И если погаснет свет,
зажжет свой фонарик боль. («Вдоль темно-желтых квартир...», 1962-1963)

Отче, прости сей стон. Это все рана. Боль же
не заглушить ничем. Дух не властен над нею.
Боже, чем больше мир, тем и страданье больше,
дольше — изгнание, вдох — глубже! («Прощальная ода», 1965)

La Brodski, teama și angoasa se instalează atunci când sentimentul de libertate, pe lângă sporirea posibilității de mișcare în spațiu, facilitează înstrăinarea eului de lume. După ipostazierea lirică a individului atât în „victimă a spațiului îngust” (în «От окраины к центру», 1962), cât și în „victimă a aglomerației” (în «Я не то что схожу с ума, но устал за лето...», 1975), poetul ajunge la concluzia că exilul, ca și alienarea de altfel, reprezintă o stare de normalitate a ființei umane (eseul *The condition We Call Exile*, 1988)³.

Criticul literar Irena Grudzińska-Gross admite că Brodski nu era atât de confortabil instalat „nici în lume, nici în propria limbă”, dacă se ia în considerare obstinarea cu care va încerca să se (re)orienteze o bună parte din viață și să (re)construiască o patrie în absența celei devenite inaccesibile, prin exerciții de imaginație, de memorie și limbă, stabilind din nou nordul, sudul, vestul și estul⁴. Condiția de surghiunit i-a alimentat convingerea că „omul pleacă întotdeauna de

¹ Brodski, *Razgovor s nebozhitelem*, p. 33.

² I. Brodski, *Holmy. Stihotvorenija*, SPb., Izd. Dom „Azbuka-klassika”, 2010, p. 40.

³ I. Brodski, *The Condition We Call Exile*, „The New York Review of Books”, January 21, 1988.

⁴ *Apud* Krzysztof Czyżewski, *Linia de întoarcere (II). Despre practicarea zonei de frontieră, în dialog cu Czesław Miłosz*, traducere de Vasile Moga, „Observator cultural”, nr. 479, iunie, 2009.

unde va” fără a avea opțiunea întoarcerii. Într-o lume a *modernității lichide*, condiția lui Brodski este „condiția omului care nu cunoaște persistența Itacăi” și, în consecință, nu poate realiza nici întoarcerea lui Ulise¹.

Critica a remarcat că în poeziile brodskiene de la începutul celui de-al șaselea deceniu al secolului trecut, atitudinea romantică de protest împotriva neajunsurilor vieții lasă loc unei tot mai accentuate înstrăinări placide față de societate. Imaginația metafizică, cât și contingența cu locurile și lucrurile neînsuflețite, dobândesc un rol central în dezvoltarea poeziei sale². Prin examinarea principalelor teme și motive lirice brodskiene, identificate și clasificate în studii de specialitate ale exegeților L. Losev, M. Kreps, V. Polukhina, A. Ranchin, poate fi lesne remarcată predilecția lui Iosif Brodski pentru tema înstrăinării.

Din nicăieri, cu dragoste... sau despre apogeul suferinței

Поскольку боль — не нарушение правил:
страдание есть
способность тел,
и человек есть испытатель боли.
Но то ли свой ему неведом, то ли
ее предел. («Разговор с небожителем», 1970)³

Până a defini omul drept o ființă creatoare de sens, care se poate autodetermina (*Critica rațiunii dialectice*, 1960), Jean-Paul Sartre postulează primul principiu al existențialismului – „Omul este ceea ce face el din sine” – extins la formula „Omul este condamnat să fie liber” (*Ființa și neantul*, 1943). Potrivit filosofului francez, „libertatea absolută” poate fi dobândită doar ca acțiune individuală, prin *înstrăinarea* omului de societate. Dincolo de limitele vieții colective, el dobândește o existență autentică și o independență totală, însă, această stare de libertate nu se reduce la opinia karamazoviană „totul este permis”; ea presupune luciditate și responsabilitate în îndeplinirea îndatoririlor față de propria persoană și față de ceilalți.

Libertatea constituie o adevărată povară pentru omul căruia îi este teamă sau refuză să-și asume răspunderea pentru alegerile făcute, pentru consecințele lor. Din aceste motive, mulți preferă să renunțe la ea în favoarea unei existențe sociale unitare, sub autoritatea legilor mulțimii sau ale celor de grup⁴. Libertatea absolută este greu

¹ *Ibidem*.

² Thomson Gale, *Dictionary Of Literary Biography*, Vol.329: *Nobel Prize Laureates In Literature*, Part 1: Agnon-Eucken, 2006, p. 189.

³ Brodski, *Razgovor s nebozhitelem*, p. 323.

⁴ Kreps, *op. cit.*, p. 246.

accesibilă și pentru faptul că dobândirea ei reclamă însingurarea ființei umane. Singurătatea, de cele mai multe ori, aduce individul în pragul *suferinței*, care, în accepția existențialistului german K. Jaspers, ar fi una dintre situațiile-limită de viață.

În poezia *Te întorci în patrie*, eroul liric, revenind acasă după o îndelungă absență, își evaluează singurătatea absolută:

Как хорошо, что некого винить,
как хорошо, что ты никем не связан,
как хорошо, что до смерти любить
тебя никто на свете не обязан.

Как хорошо, что никогда во тьму
ничья рука тебя не провожала,
как хорошо на свете одному
идти пешком с шумящего вокзала. («Воротишься на родину», 1961)¹

Sentimentul singurătății generează în conștiința lui satisfacția unei vieți trăite independent, plenar, dezirabil chiar, dacă luăm în considerare repetiția aprecierii „ce bine este” în raport cu poziția incertă pe care o ocupă într-o lume nedefinită ce abundă în incertitudini: „некого винить”, „никем не связан”, „никто не обязан”, *никогда*, „ничья рука”. Conștientizarea faptului „că nu ai pe cine învinui” pentru suferințele cauzate de propriul destin, alimentează resemnarea și evitarea insistentă a victimizării, ceea ce constituie, de altfel, o trăsătură definitorie a autodefinirii poetice din perioada timpurie a creației brodskiene, după cum se observă și în poezia *De la periferie spre centru*, scrisă un an mai târziu: „Slavă Domnului, sunt străin./ Nu condamn pe nimeni pentru asta./ Să nu știu nimic./ Merg, mă grăbesc, las în urmă./ Cât de ușor îmi este acum./ Când nu m-am despărțit de nimeni./ Slavă Domnului, pe acest pământ am rămas fără patrie” («Слава Богу, чужой./ Никого я здесь не обвиняю./ Ничего не узнать./ Я иду, тороплюсь, обгоняю./ Как легко мне теперь./ Оттого, что ни с кем не расстался./ Слава Богу, что я на земле без отчизны остался»).

În poezia *Izbutind să mă desprind de oameni...* (1966), singurătatea izolatului naște dorința unei confruntări cu sine, cu propria imagine. Eroul liric este încredințat că, prin oglindire, își va întâlni dublul. Rezultatul acestei întâlniri, însă, nu va fi regăsirea, ci abandonarea sinelui: „Izbutind să mă desprind de oameni, / vreau să mă desprind, în fapt, de mine. / Decât gard din palițe cioplite, / mai curând oglindă-mi prinde bine”².

Singurătatea lirică din aceste poezii nu este totuși una dramatică. Ea denotă orgoliul poetului singularizat, care își asumă vina pentru mersul nefiresc al lucrurilor („во всем твоя одна, твоя вина”), dar nu își deplânge situația și nici nu se autocondamnă („и хорошо. Спасибо. Слава Богу”). În plan artistic, Brodski pune

¹ Brodski, *Stihotvorenija i poemu*, p. 58.

² Versurile sunt prezentate în original în prima parte a articolului.

accentul pe un erou „solitar, cu o conștiință elitistă, a cărui filosofie de viață se sprijină pe afirmarea singularității și izolării individualiste”¹. Poetul nu insistă pe accentuarea detaliilor sentimentului, ci mai degrabă pe consecințele lui, pe propria capacitate de stăpânire a emoțiilor și reechilibrare sufletească, de detașare față de un mediu perturbator, adeseori ostil.

Poeziile brodskiene reunite în ciclul de versuri *Parte de vorbire* (1977), spre deosebire de cele scrise pe vremea când poetul se afla în țară, dezvoltă tema singurătății dramatice, reprezentată de nefericiri omenești precum exilul și înstrăinarea maladivă, marginalizarea și singurătatea sufletească.

Parte de vorbire este considerat de criticii literari cel mai pesimist ciclu de versuri din întreaga lirică brodskiană. Alcătuit din douăzeci de poezii fără titlu – de câte douăsprezece versuri fiecare, grupate de obicei în trei strofe – acesta formează un ansamblu poetic echilibrat, cu structură uniformă și tematică oscilatorie între suferința provocată de despărțire și singurătate, pe de o parte, și tristețea izvorâtă din neîncrederea în viitor și în oameni, pe de alta.

Reprezentativă atât pentru pentru ciclul de versuri menționat, cât și pentru perioada „marilor schimbări și renunțări” pe care poetul o traversează la mijlocul anilor '70, este chiar prima poezie (*Din nicăieri, cu dragoste...*, 1975-1976), cunoscută cititorului român prin traducerea lui Emil Iordache (1995):

Никоткуда с любовью, надцатого марта,
дорогой, уважаемый, милая, но неважно
даже кто, ибо черт лица, говоря
откровенно, не вспомнить, уже не ваш, но
и ничей верный друг вас приветствует с одного
из пяти континентов, держащегося на ковбоях;
я любил тебя больше, чем ангелов и самого,
и поэтому дальше теперь от тебя, чем от них обоих;
поздно ночью, в уснувшей долине, на самом дне,
в городке, занесенном снегом по ручку двери,
извиваясь ночью на простыне -
как не сказано ниже по крайней мере -
я взбиваю подушку мычащим «ты»
за морями, которым конца и края,
в темноте всем телом твои черты,
как безумное зеркало повторяя².

¹ Șoptoreanu, *op.cit.* p. 263.

² „Din nicăieri, cu dragoste, în sprezece martombrie,/ dragul meu, stimat, iubito, dar n-are nici/ importanță că și chipul tău din memorie/ mi s-a șters, dar nici al vostru, dar nici/ al nimănui bun prieten acum vă transmite,/ salutări de pe unul din cele cinci continente, sprijinit pe cow-boys;/ te-am iubit mai mult decât pe îngeri, decât pe Cerescul Părinte,/ și de-aceea-s acum mai departe de tine decât de ei amîndoi,/ noaptea tîrziu, în valea adormita, chiar în afund,/ în orașelul pînă la

Eroul liric brodskian, abandonat sau uitat de lume, copleșit de durere în urma pierderii iubirii, condamnat la solitudine fizică și sufletească, este cuprins de o adâncă depresie, însoțită de momente de dezorientare și chiar pierdere a lucidității.

Estomparea reperelor temporale („în sprezece martombrie”), sub impulsul singurătății dramatice, amintește de experiențele personajului gogolian din *Însemnările unui nebun* („martobrie`86”, „februarie, 30”) ¹. Eroul brodskian, angajat într-o corespondență unidirecțională imaginară, se adresează în calitate de „al nimănui bun prieten” unui destinatar cu chipul „șters din memorie”, nu doar într-o zi inexistentă în calendar, ci și dintr-un loc pierdut sau imposibil de găsit pe harta lumii (după cum reiese din utilizarea perifrizei „de pe unul dintre cele cinci continente, sprijinit pe cowboy”).

Deși în volumul *Parte de vorbire* există poezii în care locurile sunt denumite astfel încât cititorul să deducă fără dificultate corespondentul lor real – „M-am născut și-am crescut în mlaștinile baltice” (nordul-vestul Rusiei), în poezia omonimă din 1975; „În orașul din care moartea se împrăștia pe harta școlară” (München), în poezia omonimă din 1975; „în vestiarul de la capătul de est al Europei” (atunci când poetul descrie o zi de școală petrecută în Leningrad) ², în *Dimineață bleumarin într-un cadru acoperit de brumă...* (1975-1976) etc. – în poezia *Din nicăieri, cu dragoste*, ca și în alte câteva asemănătoare, locurile își pierd referințele geografice, fiind definite în raport cu trăirile, amintirile și propriile constatări ale personajului liric: „orașelul până la clanța ușii troienit”; „satul pierdut în mlaștini,/ împădurit de provincie” (*Ai uitat satul...*, 1975); „orașul înlemnit” (*Lângă ocean, la lumina lumânărilor...*, 1975) etc.

Iubirea nemărginită este singura experiență autentică a eroului, singura în măsură să-l readucă din lumea himerică a alienatului în starea de sesizare conștientă a realității: „te-am iubit mai mult decât pe îngeri, decât pe Cerescul Părinte,/ și de-aceea-s acum mai departe de tine decât de ei amândoi”. Distanța dintre protagoniști sporește pe măsură ce dragostea personajului liric dobândește dimensiuni cosmice. Rătăcirea fără scop între două lumi contrare, la ceasul încercărilor („noaptea târziu”), pe cărări dezolante („în valea adormita, chiar în afund”), este consecința depărtării nefaste, care transformă îndrăgostitul într-un solitar și îl aruncă în disperare: „scutur perna cu un „tu” mugit din greu,/ de peste mările, a căror pustietate e nesfârșită,/ repetând în beznă cu întreg trupul meu/ liniile tale, ca o oglindă smintită”.

clanța ușii troienit de cu seară,/ zvîrcolindu-mă pe cearșaful ud/ (ceea ce nu se spune mai jos, bunăoară)/ scutur perna cu un „tu” mugit din greu,/ de peste mările, a căror pustietate e nesfârșită,/ repetînd în beznă cu întreg trupul meu/ liniile tale, ca o oglindă smintită” (Iosif Brodski, *Din nicaieri, cu dragoste*, trad. Emil Iordache, Ed. Timpul, Iași, 1995, p. 27).

¹ «Мартобря 86 числа», «Февуарий тридцатый». Apud O.I. Glazunova. *Iosif Brodskij: amerikanskij dnevnik. O stihotvorenijah, napisannyh v jemigracii*. SPb.: «Nestor-Istorija», 2005, p.5.

² Kreps, *op.cit.*, p. 248.

August – sfârșitul vieții și al creației

Între omul care are sentimentul morții și cel care nu-l are, se deschide abisul dintre două lumi care nu comunică între ele; și totuși amândoi mor; dar unul își ignoră moartea, celălalt o știe; unul nu moare decât timp de o clipă, celălalt moare întruna...

Emil Cioran, 1948¹

Ни тоски, ни любви, ни печали,
ни тревоги, ни боли в груди,
будто целая жизнь за плечами
и всего полчаса впереди.

Iosif Brodski, 1962²

Pe lângă așa-zisele situații-limită ale suferinței, culpei, luptei, dragostei există și una extremă – a morții, însă nu în orice împrejurare. Mai exact, ea ajunge o situație-limită atunci când omul depășește stadiul rătăcirii în teama de moarte, în grija de a o evita, ori în indiferența față de aceasta – încercări oricum sortite eșecului – implicându-se cu întreaga sa existență într-o situație istorică concretă: fie *moartea* anumită *a aproapelui meu*, fie *moartea mea* (K. Jaspers, 1956). Datorită suferinței provocate de moartea aproapelui el poate trăi „experiența pierderii ireparabile a persoanei iubite și, în același timp, însemnătatea profund existențială a acestei legături, care se relevă acum, desprinsă de contextul evident al vieții, cu o forță dureroasă”³.

La Brodski, anumite trăiri cu privire la *moartea aproapelui* își găsesc expresia poetică în poeziile *In memoriam*. Acestea ocupă un rol aparte în creația sa, cu precădere cele ocazionate de dispariția poezilor care l-au marcat prin destinul sau opera lor. Este cazul elegiilor funerare *În memoria lui E.A. Baratinski* («Памяти Е.А. Баратынского», 1961), *La moartea lui Robert Frost* («На смерть Роберта Фроста», 1963), *La moartea lui T.S. Eliot* («На смерть Т.С. Элиота», 1965). Poezia *La centenarul Annei Ahmatova* («На столетие Анны Ахматовой») – dedicată omagierii a 100 de ani de la nașterea

¹ E. Cioran, *Tratat de descompunere*, trad. Irina Mavrodin, Humanitas, București, 1992, p.20.

² „Nici nostalgie, nici iubire, nici tristețe,/ nici durere în piept, nici agitație,/ de parcă o viață întreagă e în spate/ și doar o jumătate de oră în față” (t.n.), în *Sochinenija Iosifa Brodskogo*, Vol.5, SPb.: Pushkinskij fond, 1998, p. 185.

³ Jürgen Trinks, *Moartea ca situație limită – existență și transcendență*, pp. 158-162, în *Manual de filozofie*, trad. din germană Ioana Constantin, Humanitas, București, 1997.

poetului căruia Brodski îi atribuia „o inconfundabilă construcție sufletească” (apud A. Dobre, p. 93) – reprezintă un caz particular, deoarece titlul o distanțează, iar conținutul o apropie de elegiile menționate deja.

În eseu *Despre o poezie* (1981), Brodski își justifică oarecum numărul impresionant de poezii ocazionale care au ca temă principală moartea:

De regulă, fiecare dintre poeziile *La moartea...* constituie pentru autorul ei nu doar un mijloc de exprimare a propriilor sentimente în legătură cu pierderea, ci și un prilej de reflecție asupra fenomenului morții. Deplângând pierderea (ființei dragi, eroului național, prietenului sau stăpânitorului gândurilor), autorul adeseori – în mod direct, indirect sau inconștient – se autodeplânge, căci tonul tragic este întotdeauna autobiografic. Cu alte cuvinte, în orice poezie „*La moartea...*” există un element al autoportretului. Acest element este de neînlăturat atunci când obiectul deplângerii este un confrate în ale scrisului” *Ob odnom stihotvorenii* (M. Cvetaeva), 1981.

Pentru că *moartea proprie* nu poate fi trăită ca experiență de viață, ea poate fi „exersată” ca o situație-limită prin durerile fizice, spaima de moarte (de neantul existenței), o moarte în aparență inevitabilă (în care pericolul este depășit) etc.¹ În cazul poetului Iosif Brodski, agonia și moartea sunt abordate la nivelul experimentării poetice, prin prisma experiențelor sufletești, temerilor, neliniștilor dezvăluite de eroul liric în poezii ca *Zbor de noapte* (1962), *Scrisoare în sticlă* (1964), *Natură moartă* (1971), *În munți* (1984). Pesimismul general și gândurile deprimante reprezintă produsul reflecțiilor și constatărilor personale ale poetului, pentru care fiecare experiență creatoare reprezintă un „exercițiu al morții” («упражнение в умирании»):

Вот так всегда — когда ни оглянись,
проходит за спиной толпою жизнь,
неведомая, странная подчас,
где смерть приходит, словно в первый раз,
и где никто-никто не знает нас.
Прислушайся — ты слышишь ровный шум,
быть может, это гул тяжелых дум,
а может, гул обычных новостей,
а может быть — печальный ход страстей.² («Шествие», 1961)

Lirica scrisă în emigrație abundă în motive și teme existențiale, legate direct sau tangențial de tema morții.

¹ Trinks, *op. cit.*

² „Așa-i mereu – nici n-ai băgat de seamă bine,/ că pe la spate viața iute se strecoară,/ misterioasă, uneori bizară,/ unde nu te cunoaște nimeni, nimeni,/ iar moartea vine parcă-ntâia oară./ Ascultă – auzi zgomotul constant,/ poate-i tumultul gândurilor grele,/ sau poate vâlva veștilor firești,/ sau poate – tristul mers al patimilor” (t.n.). Poemul *Procesiune*, în *Razgovor s nebozhitelem*, p. 40.

Poezia *August*, datată „ianuarie 1996”, este ultima creație a lui Iosif Brodski, poetul stingându-se din viață la scurt timp după scrierea acesteia, pe 28 ianuarie 1996. Deși criticii literari nu au manifestat un interes deosebit pentru ultimele versuri brodskiene, sunt remarcabile aprecierile unor comentatori precum Piotr Vail, care vede în *August* un exemplu de „poezie absolută”, cu o „înalță economie a limbii”, Anton Jelnov, denumind-o „cinematografică”, Jens Herlth, care vorbește despre o poezie cu caracter conclusiv (în articolul *Poetul și calomniile. Despre un motiv al ultimei poezii a lui Brodski*)¹.

În opinia autorilor menționați (cărora li se alătură și nume ca G.S. Smith, Leonid Batkin, Andrei Ranchin, Georgii Levinton, A. Reynolds)², misterul din jurul acestei ultime creații a poetului rus se amplifică pe măsură ce apar întrebări legate de fondul propriu-zis al lucrării, de substratul ei metafizic:

Маленькие города, где вам не скажут правду.
Да и зачем вам она, ведь все равно — вчера.
Вязы шуршат за окном, поддакивая ландшафту,
известному только поезду. Где-то гудит пчела.

Сделав себе карьеру из перепутья, витязь
сам теперь светофор; плюс, впереди — река.
И разница между зеркалом, в которое вы глядитесь,
и теми, кто вас не помнит, тоже невелика.

Запертые в жару, ставни увиты сплетнею
или просто плющом, чтоб не попасть впросак.
Загорелый подросток, выбежавший в переднюю,
у вас отбирает будущее, стоя в одних трусах.

Поэтому долго смеркается. Вечер обычно отлит
в форму вокзальной площади, со статуей и т.п.,
где взгляд, в котором читается “Будь ты проклят”,
прямо пропорционален отсутствующей толпе.

La o primă lectură, poezia *August* amintește de o alta, *Seară de toamnă într-un oraș modest* («Осенний вечер в скромном городке», 1972), scrisă în primul an de emigrație, când poetul se stabilește pentru o perioadă de câțiva ani în Ann Arbor, localitate din statul american Michigan. Aici este ilustrat cel mai bine arhetipul brodskian al „micilor orașe”: o localitate lipsită de proporții și de strălucire, existența pe

¹ Apud Anton Jelnov, *O poslednem stihotvorenii Iosifa Brodskogo*, „Znamja”, 2004, № 9.

² Apud Andrei Reynolds, *Returning the Ticket: Joseph Brodsky's August and the End of the Petersburg Text?*, „Slavic Review”, Vol.64, No.2 (Summer, 2005), pp. 307-332.

hartă fiind o calitate de preț («Осенний вечер в скромном городке,/ гордящимся присутствием на карте»), în care localnicii, absorbiți de grijile mărunte ale vieții, pot „uita de calendar”, pentru că timpul are o curgere adaptată locului, și deci, domoală, înceată. Spațiul se „dispensează de povara grandorii”, care persistă doar în semnele distinctive ale străzii principale, iar biserica ar rămâne definitiv într-un con de umbră, dacă nu s-ar situa în apropierea oficiului poștal. În asemenea orașe, seara, „nu mai întâlnești nici-o suflare”, ca după un război nuclear căruia doar greierii mânioși i-au supraviețuit («Здесь буйствуют кузнечики в тиши./ В шесть вечера, как вследствие атомной/ войны, уже не встретишь ни души.»). Aparenta existență tihnită, însă, este zguduită de tragismul unei morți prevestite sarcastic – în vis, printr-un plic conținând adresa destinatarului – și neștiute de nimeni, poate doar de lăptarul care află, din întâmplare, în dimineața următoare, despre moartea acestuia («Здесь снится вам не женщина в трико,/ а собственный ваш адрес на конверте./ Здесь утром, видя скисшим молоко,/ молочник узнает о вашей смерти.»).

Așadar, „micile orașe” reprezintă la Brodski spații în care omul se stinge în același mod în care își duce existența: cu discreție. Ele sunt prezente în poezia *August*, după cum remarcă Viktor Kullje, ca o imagine colectivă a tuturor locurilor îndrăgite de poet în decursul vieții, de la „cotloanele provinciale ale Rusiei” până la „micile centre universitare din Noua Anglie (S.U.A.)”¹. Andrei Jelnov, în schimb, asociază existența unor imagini întâlnite aici (precum cea a „adolescentului bronzat, alergând în față” sau a statuii din piața gării) cu acea călătorie imaginară a poetului în patrie, săvârșită de atâtea ori prin intermediul poeziei. Spre exemplu, în *Kellomjaki* (Келломяки”, 1982), al cărui titlu este dat de numele unei așezări de tip urban din apropierea Sankt-Petersburgului (denumită în prezent Komarovo), ca și în *August*, se resimte însemnătatea pe care poetul o acordă mediilor urbane de proporții reduse, familiare, retrase. Ele furnizează cadrul prielnic rememorării clipelor petrecute în compania persoanei iubite, precum în *Kellomjaki*, sau altor experiențe profunde. Totuși, în ultima creație a lui Brodski, aceste orașele, împreună cu elementele lor caracteristice (semaforul, obloanele „acoperite de bârfe”, piața gării, statuia), se pierd undeva în afara granițelor spațio-temporale («все равно – вчера»; ландшафт, «известный только поезду»; «впереди – река»; «вечер [...] отлит в»), se dematerializează treptat: „Seara-i turnată, de regulă,/ în forma unei piețe de gară, cu o statuie ș.a.”. Însuși hotarul dintre existența factică și lumea de dincolo se estompează în acord cu „amurgul îndelungat”, oferindu-i parcă răgaz eroului să conștientizeze din plin clipa extincției.

Se poate remarca, încă din prima strofă a poeziei, că atitudinea destinsă, impasibilă a personajului liric, cât și tonul neutru, rece, ușor ironic, nu exprimă câtuși de puțin spaima obișnuită de a pierde existența reală. Ba mai mult, într-o prelungire forțată a propriei vieți, sugerată de atmosfera crepusculară, el acordă importanță priveliștii („Ulmii foșnesc dincolo de geam, ținând isonul peisajului/ cunoscut doar de tren. O

¹ Apud Jelnov, *op.cit.*

albină zumzăie undeva”), în defavoarea descifrării *adevărului* dintotdeauna tănuit de lume.

În strofa a doua, economia extremă a mișcărilor eroului, reduse la privirea în oglindă, marchează pulsul încetinit al vieții și accentuează starea de imobilitate. Din această poziție discordantă cu dinamica naturii – o stare de veghe prelungită – eul contemplativ trăiește o experiență ciudată a neantului. Mai întâi se constată o întrerupere în curgerea firească a timpului individual (la începutul poeziei, prin ancorarea în trecut – «ведь все равно — вчера», iar în a treia strofă, prin apropierea „viitorului” de către „adolescentul bronzat, alergând în față”), apoi o pierdere a lumii, așa cum reiese din ultima strofă.

După cum s-a menționat la început, poezia *August* este interpretată în lumina unei călătorii ipotetice spre locul natal. Eroul, un rătăcitor aflat în agonie, ajunge în cele din urmă într-o piață de gară similară celor din patria sa¹, cu o statuie în privirea căreia se citește „Fii blestemat!”. Criticul Andrei Ranchin refuză să vadă în ea monumentul Poetului, în primul rând datorită amplasamentului, considerând că „statuia și blestemul aparțin liderului, puterii”². În plus, faptul că privirea statuii „este direct proporțională cu mulțimea absentă”, după cum ilustrează ultimul vers, sugerează că, la întoarcere, poetul găsește un oraș „eliberat”, ideal.

Tema neantizării ființei și a lumii a fost reluată de nenumărate ori în poezia brodskiană, inclusiv în *August*, unde relaționează cu alte două teme esențiale: libertatea umană și moartea. În ultima strofă, locul în care ajunge personajul liric este gol, iar în lipsa oamenilor, autoritatea nu își găsește rațiunea de a exista. Ipostazele răului (atitudinea ostilă, blestemul, ura etc.), înfruntate și date uitării de mulțimea care a ales să plece, apar pietrificate, lipsite de suflul vieții. Chiar dacă s-ar presupune că blestemul, acea condamnare la nenorocire din penultimul vers, ar proveni din privirea unui om și nu din cea a statuii, conchide Andrei Zhelnov, oricum, proporționalitatea directă cu izolarea și „mulțimea absentă” accentuează libertatea³, spațiul pustiit, non existența, zdruncinând din temelii însăși ierarhia realității⁴.

¹ În eseul *Un loc la fel ca oricare altul* (1986), I. Brodski descrie în detaliu atmosfera dintr-o gară, în plină epocă sovietică: „Iar piețele din fața garilor! Cu fântânile arteziene și statuile Liderului, cu forfota stârmită de mașini și afișiere, cu femeile ușoare agățând tineretul, cerșetorii, alcoolicii, lucrătorii sezonieri; cu taxiurile și șoferii lor mici și îndesați, invitându-vă țipător, în graiuri nebănuite” (t.n.). Acest fragment este invocat de Andrei Ranchin în sprijinul ideii potrivit căruia statuia este a unui lider, nicidecum a poetului. *Apud Jelnov, Ibidem*.

² Andrei Ranchin, «*Na piru Mnemoziny*»: *Interteksty Iosifa Brodskogo*. M.: NLO, 2001, p. 283. *Apud Zhelnov, Ibidem*.

³ La Brodski, libertatea este sinonimă cu singurătatea, individualizarea, separarea de oameni.

⁴ Jelnov, *op. cit.*

*

Judecând după poeziile scrise în țară (*Te întorci în patrie*, 1961; *Stanțe*, 1961; *Adio, Mademoiselle Véronique*, 1967 etc.), s-ar părea că Brodski întrezărea în viitorul său un lung șir de peregrinări, anticipând oarecum depărtarea irevocabilă de locurile natale. Petersburgul, în care poetul și-a petrecut copilăria și adolescența, devenea în ochii tânărului de atunci „o arenă a reflecțiilor asupra vieții și a morții, asupra libertății și a captivității” (T. Rîjkova)¹. Inclusiv gândurile referitoare la propria dispariție se îndreptau spre orașul de pe Neva: „Nici țară, nici cimitir/ nu vreau să aleg/ pe insula Vasilevski/ voi veni să mă sting” («Ни страны, ни погоста/ не хочу выбирать./ На Васильевский остров/ я приду умирать») [*Stanțe*, «Стансы», 1962]; „Să nu-mi fie dat/ să mor departe de tine/ în munți de porumbei” («Да не будет дано/ умереть мне вдали от тебя,/ в голубиных горах») [*Stanțe orașului*, «Стансы городу», 1962] etc.

Deși la începutul anilor '90, după aproape trei decenii de la scrierea acestor versuri, nimic din ceea ce-l adusese pe calea exilului nu avea să-l mai împiedice pe poet să revină în țară, el nu va ajunge acasă decât prin intermediul poeziilor sale, esemeni eroului liric pușkinian din *Exegi monumentum*: Нет, весь я не умру – душа в заветной лире / Мой прах переживет и тленья убежит².

Bibliografie:

- Brodski, I., *Holmy. Stihotvorenija*, SPb., Izd. Dom „Azbuka-klassika”, 2010
Brodski, I., *Ostanovka v pustyne*, New York, 1970
Brodski, I., *Razgovor s nebozhitelem*, SPb., Izd. Dom „Azbuka-klassika”, 2008.
Brodski, I., *Stihotvorenija i poemy*. Inter-Language Litrary Associates: Washington, D.C.-New York, 1965
Brodski, J., *The Condition We Call Exile*, „The New York Review of Books”, January 21, 1988
Brodski, I., 1987, *Uranija*, SPb., Izd. Dom „Azbuka-klassika”, 2009

Balan, D., *Poezia rusă din secolul XX*, EUB, 1997
Bengt, Jangfeldt, *Joseph Brodsky: A Virgilian Hero, Doomed Never to Return Home*. Nobelprize.org. 1 Dec 2010 http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1987/brodsky-article.html.
Dobre, A., *Itinerare poetice*, EUB, 1997
Glazunova, O.I., *Iosif Brodskij: amerikanskij dnevnik. O stihotvorenijah, napisannyh v jemigracii*. SPb.: «Nestor-Istorija», 2005

¹ T. Rîjkova, *Ot okrainy k centru s Iosifom Brodskim*, „Literatura”, 2009, № 19.

² „Nu, n-am să mor cu totul, și sufletu-mi în liră./ Lăsând în țărână trupul, va dăinui mereu” (A.S. Pușkin, *Poezii*, EPL, București, 1962, p. 250).

- Glazunova, O.I., *O stihotvorenii Iosifa Brodskogo „Ja vhodil vmesto dikogo zverja v kletku”*, „Neva”, 2004, № 10
- Jelnov, Anton, *O poslednem stihotvorenii Iosifa Brodskogo*, „Znamja”, 2004, № 9.
- Kormilov, S.I. (red.), *Istorija russskoj literatury XX veka (20-90e gody). Osnovnye imena*. M.: MGU im. M.V. Lomonosova, 1998, p. 261
- Kreps, M., *O poezii Iosifa Brodskogo*, Ardis Publishers, Ann Arbor, 1984
- Loseff, L., Poluhina, V. (coord.), *Kak rabotatet stihotvorenje Brodskogo*, Moscova, 2002
- Reynolds, A., *Returning the Ticket: Joseph Brodsky's August and the End of the Petersburg Text?*, „Slavic Review”, Vol. 64, No. 2 (Summer, 2005), pp. 307-332
- Surdu, A., *Filosofia contemporană*, Ed. Paideia, București, 2003
- Șoptereanu, V., *Studii de literatură rusă și comparată* (Metafizica timpului și spațiului în opera lui Vl. Nabokov și I. Brodski, pp. 255-272), EUB, 2006
- Thomson, Gale, *Dictionary Of Literary Biography*, Vol.329: *Nobel Prize Laureates In Literature*, Part 1: Agnon-Eucken, 2006
- Trinks, J., *Moartea ca situație limită – existență și transcendență*, pp. 158-162, în *Manual de filozofie*, Fürst, M., Trinks, J., trad. din germană Ioana Constantin, Humanitas, București, 1997

FRÉDÉRIC CHOPIN ȘI CEHIA

Anca Irina IONESCU

Czech music and musicians have played an important role in Chopin's professional and sentimental life. His first piano teachers both when he was still a child and at the Warsaw Conservatory were Czech expatriates such as Zitny, Jírovec and Wurfel. Later on he became friends with the Czech "Paganini", the violinist Slavik and many others. The Slavonic political thought, which had been growing since the early nineteenth century, was also a factor in Chopin's admiration for the Czechs, and fostered in him an urgent desire to see 'The Golden Slavonic City of Prague.' Nowadays the Chopin Society of Mariánské Lázně is the second in the world and has a major contribution in promoting the musical heritage of the "poet of the piano" throughout the world.

Key-words: Frédéric Chopin, George Sand, Prague, Mariánské Lázně, Wallenstein, piano, concert, ballet, waltz.

Frédéric Chopin (1810-1849), supranumit de cehi „poetul pianului”, a avut relații strânse cu cehii, care l-au iubit și l-au venerat întotdeauna. Organizația UNESCO a stabilit ca anii 2009-2010 să fie dedicați tematic marelui compozitor polonez. Așadar, am sărbătorit de curând bicentenarul nașterii lui Frédéric Chopin, care, așa cum știm, a trăit până la vârsta de douăzeci de ani în Polonia. Tatăl lui era francez și și-a petrecut cea de-a doua jumătate a scurtei sale vieți în Franța. Dar ceea ce se știe mai puțin este că a avut legături foarte strânse cu muzica și cu muzicienii cehi ai vremii, care au exercitat o anumită influență, deloc neglijabilă, asupra formării sale.

Cehii sunt un popor extrem de muzical. Există un proverb ceh care spune „Co Čech to muzikant” (Orice ceh este un muzician), exprimând faptul că cehii sunt muzicali prin firea lor. Pe lângă aceasta, în Cehia s-a dezvoltat și o cultură muzicală foarte temeinică – este de ajuns să spunem că s-au păstrat manuscrise cu notații muzicale încă din secolul al XIV-lea¹.

¹ Este vorba de *Tratatul* lui Jan din Holešov despre cântecul în limba cehă *Hospodine, pomiluj ny*, cea mai veche poezie religioasă cunoscută în limba cehă, datând probabil de la cumpăna

Și iarăși, nu este lipsit de interes să amintim și faptul că, în prezent, toți cei care încep să studieze principalele două instrumente muzicale recurg la lucrările de pedagogie muzicală și studiile a doi renumiți muzicieni cehi, contemporani ai lui Chopin, Karel Černý¹, pentru pian, și Otakar Ševčík², pentru vioară.

Muzicieni cehi care au contribuit la formarea lui Chopin. În secolul al XVIII-lea, înainte de nașterea lui Chopin, a avut loc o puternică emigrație a muzicienilor cehi în numeroase țări europene. În Polonia acelor vremuri, acești muzicieni cehi au activat în calitate de șefi de orchestră, șefi de cor, s-au încadrat, de asemenea, în orchestrele nou înființate. Mulți cehi au făcut parte din Orchestra Regală din Dresda, oraș cu care Varșovia avea strânse legături politice. În acest context, nu este deloc de mirare că primii pași muzicali ai micului Chopin au fost îndrumați de muzicieni cehi, căci mulți dintre ei se numărau și printre membrii cercului de prieteni intimi ai tatălui lui Chopin. Printre aceștia, un rol fundamental în formarea lui Chopin revine lui Vojtěch Živný, care i-a predat pianul întâi surorii mai mari a lui Chopin, Louise, și a început să lucreze cu Chopin când acesta a împlinit vârsta de șase ani. De fapt, se poate spune că acesta a fost primul și singurul profesor al lui Chopin în adevăratul sens al cuvântului.

Vojtěch Živný (cu numele polonizat *Wojciech Żywny*, 1756-1842) a fost pianist, violonist, contrabasist, compozitor el însuși și profesor, a activat un timp la Stuttgart și Zweibrücken, dar, în preajma anului 1790, s-a stabilit în Polonia, unde și-a petrecut tot restul vieții. A compus numeroase lucrări pentru pian, vioară și piese orchestrale în stil clasic cu influențe romantice și cu anumite accente de muzică populară cehă. Chopin a studiat cu Živný în perioada 1816-1822, *la vârsta fundamentală pentru crearea deprinderilor de mai târziu*. Sub îndrumarea lui, a dat primul concert la vârsta de 7 ani și a început să fie comparat curând cu Mozart și cu Beethoven³. Curând, micul pianist și-a depășit în virtuozitate profesorul, dar în semn de adâncă prețuire, în anul 1821, pe când abia împlinise unsprezece ani, îi dedică o compoziție proprie: *Polonaise pour le Piano*

secolelor al X-lea și al XI-lea, păstrată într-o copie din secolul al XIV-lea la Biblioteca Națională din Praga (NK ČR, III.D.17).

¹ *Carl Czerny* (1791-1857) a fost considerat copil minune, la vârsta de 9 ani a interpretat în public un concert pentru pian de Mozart. Nu a vorbit germană până la vârsta de zece ani, a studiat cu Salieri și cu Beethoven și a avut la rândul său elevi străluciți, printre care și Liszt. Este renumit pentru exercițiile de digitație elaborate de el și pe care le parcurge în mod obligatoriu orice pianist.

² *Otakar Ševčík* (1852-1934) este creatorul unei metode proprii de vioară (*Škola houslové techniky, Škola smyčcové techniky, Houslová škola pro začátečníky*), după care studiază în mod obligatoriu toți cei care doresc să devină violoniști.

⁴ U. Warakomska, *Chopin jako pedagog. Ogólna charakterystyka rozwoju pedagogiki fortepianowej...*, *Nauczyciele Chopina*. <http://www.awans.net/strony/muzyka/warakomska/chopin/rozd12.html>.

*forte composée et dédié à Monsieur A. Żywny par son Elève Fryderyk Chopin à Varsovie ce 23 Avril 1821*¹.

Un alt moment marcat de legătura cu muzicienii cehi este pentru micul Chopin *primul lui concert în public*, pentru care Živný îi alege o lucrare a unui foarte prolific compozitor ceh, *Vojtěch Matyáš Jírovec* (1763-1850), cunoscut în străinătate sub numele Adalbert Gyrowetz, Gyrowez sau Gürovetz, care a compus muzică în genul lui Haydn și Mozart, dar, spre deosebire de acești uriași ai muzicii, a fost dat uitării curând după moartea sa. A compus 60 de simfonii, 40 de sonate pentru pian, 40 de balet, 20 de messe și 26 de opere (cea mai importantă fiind *Oční lékař – Oftalmologul*, prezentată și în Cehia până în 1841), precum și cântece pe texte cehe. Singurele compoziții care se mai cântă astăzi sunt cele religioase, datorită melodicității și accesibilității lor tehnice.

Se poate spune că Jírovec avea muzica în gene, a compus de la o vârstă foarte fragedă și știa să cânte la câteva instrumente, iar la Viena a studiat cu Haydn și cu Mozart. Mai mult chiar, în 1785, Mozart însuși i-a cântat într-un concert una dintre simfonii. L-a cunoscut pe Goethe pe care l-a condus prin Roma și, în 1789, fugind de frica Revoluției Franceze la Londra, a reluat legăturile cu Haydn i-a facilitat timp de trei ani pătrunderea în cercurile nobilimii cu care era familiarizat, ajutat fiind în această sarcină și de cunoștințele sale prodigioase de limbi străine (cehă, germană, italiană, franceză, engleză, latină)². În anul 1846 s-a întâlnit cu Chopin la Karlovy Vary și, cum în această perioadă își scria *Memoriile*³, acesta apare în paginile sale.

La Varșovia activa în acea perioadă un adevărat cerc de muzicieni cehi, din care făceau parte personalități recunoscute, de pildă *Leopold Eustach Čapek* (Czapek) precum și *Antotnín Březina*, librar și editor care a publicat primele lucrări ale lui Chopin. Ideea panslavismului care se afirma tot mai mult și pornise de la cehi se bucura de admirația cercurilor intelectuale din Polonia, ceea ce făcea ca muzicienii cehi să exercite o atracție și mai puternică asupra tânărului Chopin, care dorea tot mai mult să viziteze „Praga, orașul slav de aur”, dorință care i se va împlini ceva mai târziu.

La Conservatorul din Varșovia, Chopin a încăput pe mâinile competente ale muzicienilor cehi. Astfel, i-a avut profesori aici pe *Josef Javůrek* (1756-1840), care a predat toată viața muzica la Varșovia, dar mai ales *Josef Elsner*.

Józef Antoni Franciszek Elsner (1769-1854), silezian⁴ avea legături strânse cu cultura cehă și a fost unul dintre primii compozitori care au introdus în lucrările lor elemente din folclorul muzical slav. Dacă mai înainte, pe când era copil și adolescent,

¹ Jachimecki, Z. *Chopin, Fryderyk Franciszek*, în *Polski słownik biograficzny*, vol. III, Cracovia, Polska Akademia Umiejętności, 1937, p.420-26.

² M. Poštolka, *J. Haydn a naše hudba 18. století*, în *Sborník hudebních věd, Praha 1961*; online; *KDO BYL KDO v našich dějinách do roku 1918*, s.v.

³ Traduse în cehă sub titlul *Vlastní životopis Vojtěcha Jírovce* (trad. František Bartoš), Praga, 1940.

⁴ I-a plăcut să se numească „silezian” până la sfârșitul vieții, deci nici ceh, nici polonez, sau și una, și alta.

Vojtěch Živný fusese cel care îl învățase pe micul Chopin elementele fundamentale ale tehnicii cântatului la pian și îl încurajase să compună, ajungând la vârsta tinereții, acesta avea nevoie de un profesor mai talentat pentru a putea progresa și acesta a fost Josef Elsner¹. La Conservatorul din Varșovia, sub îndrumarea lui Elsner, Chopin a cunoscut *Preludiile* și *Fugile* lui Bach, lucrările lui Clementi, Mozart, Beethoven. Elsner i-a condus studiile cu multă grijă și pricepere și, ceea ce este cel mai important, nu a încercat să-i impună nici un stil anumit. În semn de recunoștință pentru tot ceea ce învățase de la el, Chopin i-a dedicat în 1828 lui Elsner o compoziție, *Sonata pentru pian nr. 1 în do minor, op. 4*. Este una dintre lucrările lui Chopin în care se simte influența unui alt muzician ceh foarte cunoscut din generația mai veche, *Jan Ladislav Dusík* (1760-1812)².

Tot acum a făcut cunoștință, fără îndoială, cu lucrările fundamentale de teorie a muzicii ale cehului *Antonín Rejcha* (Anton, uneori Antoine Reicha, 1779-1836). Acesta, după o copilărie petrecută în cea mai mare parte ca vagabond pe străzile Pragăi, a învățat să cânte la mai multe instrumente (violoncel, oboi, flaut) și a ajuns membru în orchestra de la Bonn în care cânta și tânărul Ludwig van Beethoven la violă, împreună cu care a frecventat cursurile de matematică și filozofie ale universității și s-a inițiat în lucrările lui Bach. A studiat în mod independent și ca autodidact teoria muzicală. Ulterior, a devenit profesor și director al Conservatorului din Paris, iar printre elevii lui s-au numărat Hector Berlioz, César Franck, Charles Gounod și Franz Liszt. Este neîndoios că Chopin cunoștea lucrările lui teoretice, apărute începând din 1814, dar mai ales *Cours de composition musicale, ou Traité complet et raisonné d'harmonie pratique* (1818)³ pentru că, pregătindu-se să plece la Paris, avea intenția să studieze cu Rejcha.

Și un alt ceh, pianistul și compozitorul *Václav Würfel* (1790-1832), care în perioada 1815-1824 a fost profesor la Conservatorul din Varșovia, l-a învățat pe Chopin să cânte la orgă și a avut o mare influență asupra orientării lui stilistice romantice. Și tot el este acela care i-a fost ghid la Viena, în prima sa călătorie în capitala muzicală a

¹ Elsner, Józef, articol în *Encyklopedia Polski*, Cracovia, Wydawnictwo Ryszard Kluszczyński, 1996, p. 154.

² Cunoscut în lumea muzicală mai ales sub numele de Dussek, a compus aproape în exclusivitate pentru pian și este unul dintre cei mai importanți precursori ai romantismului în muzică. A locuit zece ani în Anglia, unde a cunoscut de aproape mecanica pianului de tip englez la firma Broadwood, ceea ce i-a influențat stilul componistic. La cererea lui, firma a mărit claviatura pianului cu câteva clape. Este considerat primul compozitor de pian care a marcat folosirea pedalei (până atunci lăsată la discreția interpretului).

³ Înainte de sosirea lui Chopin la Paris, Rejcha publicase deja *Traité de mélodie*, 1814; *Petit traité d'harmonie pratique*, 1814; *Cours de composition musicale, ou Traité complet et raisonné d'harmonie pratique*, 1818; *Traité de haute composition*, Zetter, 1824 (reeditat 1826).

Europei la vremea aceea și l-a încurajat să dea un concert, asigurându-l că este momentul cel mai potrivit, căci vienezii sunt dornici de o muzică nouă¹.

Legăturile cu muzicienii cehi după terminarea studiilor. Muzicienii cehi au continuat să se numere printre prietenii lui și după ce și-a terminat studiile la Conservatorul din Varșovia. La puțin timp după absolvire, l-a cunoscut la Viena pe tânărul violonist ceh *Josef Slavík*, supranumit și „Paganini” ceh (*český Paganini*). Un adevărat copil minune, Slavík era prim violonist la vârsta de nouă ani și în continuare nici o piesă de vioară nu i-a pus vreodată vreo problemă tehnică. A compus lucrări violonistice de mare virtuozitate, iar despre Concertul lui de absolvire, profesorul B. V. Pixis a exclamat: „Ce rost are să compui asemenea aiureli, dacă nimeni nu va putea să le cânte?” Dar Slavík l-a cântat perfect, spre uimirea profesorului și a ascultătorilor săi². În 1830, Chopin l-a cunoscut personal pe Slavík, cu care intenționa să scrie împreună variațiuni pe o temă de Beethoven și a fost profund impresionat de talentul acestuia: „*Po Paganinim nic podobnego nie słyszałem – 96 nut staccato na jeden smyczek itd., nie do uwierzenia!*”³ – notează el în decembrie. Iar ceva mai târziu, tot la Viena, se împrietenește cu Josef Dessauer (1798-1876), compozitor ceh cunoscut în special pentru liedurile sale și pentru câteva opere mai puțin reușite. Chopin îi dedică una dintre compozițiile lui, *Poloneza în do minor op. 26*, compusă în intervalul 1831-1836⁴.

Prezența lui Chopin în Cehia. Chopin a fost în Cehia de cinci ori, de două ori fiind, de fapt, în trecere. Dar de trei ori a rămas mai mult timp în Cehia și aceste sejururi au constituit momente importante în viața lui (întâlnirea cu părinții și cu familia logodnicei). A făcut prima vizită în Cehia și la Praga în august 1829, pe când avea numai nouăsprezece ani, venind de la Viena cu scrisori de recomandare de la prietenii cehi de acolo, pentru a da un concert în capitala cehă. Acesta nu a avut loc, deoarece Chopin se simțea prea emoționat. A vizitat însă Conservatorul din Praga, unde a fost primit foarte bine de profesorul Friedrich Wilhelm Pixis, al cărui elev era acel „Paganini

¹ Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, *Kalendarium życia Chopina*, Rok 1829. <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/life/calendar/year/1829>

² În 1825 s-a stabilit la Viena și aici l-a cunoscut ceva mai târziu pe Paganini, venit să susțină o serie de concerte. După unul dintre ele la care a cântat pentru prima oară vestitul său Rondo *La Campanella*, piesă de mare dificultate tehnică, a fost de acord să-l asculte pe tânărul violonist și acesta, spre stupoarea lui, i-a cântat chiar acest rondo, pe care îl memorase perfect după o singură audiere. Se povestește că Paganini ar fi spus: „Sunteți un diavol! Lumea se cutremură când cântați!”

³ „După Paganini n-am mai auzit nimic asemănător – 96 de note staccato pe aceeași trăsătură de arcuș – de necrezut.” Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, *Kalendarium życia Chopina*, Rok 1830: <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/life/calendar/year/1830>

⁴ Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, *Kompozycje*; <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/composition/detail/page/3/id/268>

ceh”, violonistul menționat mai sus, Josef Slavík. A locuit la hotelul *U černého koně*, aflat chiar în centrul orașului, în apropiere de Turnul Pulberăriei (*Prašná brána*), pe locul unde astăzi de află Banca Națională. O placă comemorativă de pe clădirea băncii amintește astăzi de popasul lui aici.

Orașul i-a plăcut foarte mult, ghidul lui prin Praga a fost vestitul Václav Hanka, cercetător al antichităților slave și bibliotecar la Muzeul Național, vorbitor de polonă și cunoscut în Polonia pentru opiniile lui de slavistică; acesta îi arată „câteva priveliști încântătoare”. Orașul îi face o impresie puternică: „W ogóle miasto wielkie, jak z zamkowej góry widać, stare i niegdyś zamożne”¹. Personalitatea lui Hanka îl impresionează profund și înscrie în Cartea Oaspeților ținută de acesta, în locul însemnărilor obișnuite în astfel de ocazii, o Mazurcă în Fa major. Cartea de onoare se păstrează până în zilele noastre și conține și alte numeroase autografe și însemnări prețioase ale vizitatorilor slavi din Polonia și din Rusia. Tovarășul de călătorie al lui Chopin, poetul polonez Ignacy Maciejowski (1835-1901), a scris în această carte patru versuri laudative în legătură cu descoperirea de către Hanka a unor vechi manuscrise cehe² și studierea acestora: *Jakież kwiaty, jakież wianki*. Deasupra acestor versuri, Chopin a notat primele douăsprezece măsuri din Mazurca în Fa major, urmate de numele lui. Acestea constituie astăzi semnalul de deschidere al Festivalului bienal Chopin de la Mariánské Lázně. „Hanka a fost extrem de încântat și a repetat de câteva ori că nu a văzut niciodată așa ceva din partea vizitatorilor săi”, notează Chopin ceva mai târziu.

La Praga, notează în ziua de 19 august: „Întâlnire cu August Alexander Klengel, elevul lui Clementi, pianistul de curte de la Dresda. L-am ascultat cântându-și fugile timp de două ore. Eu nu am cântat pentru că nu am fost rugat. Cântă frumos, dar aș fi vrut ceva mai bun!”³

Primește de la muzicienii praghezi scrisori de recomandare pentru Francesco Morlacchi, dirijorul orchestrei de curte de la Dresda și pornește în continuare spre Teplice, unde se întâlnește cu prietenul său Ludvik Lempicki și vizitează castelul

¹ „În general este un oraș vechi, așa cum se vede de pe dealul castelului, și cândva bogat”. Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Kalendarium życia Chopina, Rok 1829: <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/life/calendar/year/1829>

² Este vorba de mai multe manuscrise descoperite în perioada 1816 – 1819 de Václav Hanka împreună cu prietenul său, Josef Linda, și alți cercetători sub îndrumarea lor, despre care au afirmat că ar fi provenind din secolele al VIII-lea – al X-lea sau al XIII-lea. Ulterior, mai mulți lingviști au contestat autenticitatea lor, considerându-le drept niște falsuri, contrafăcute de cei doi din dorința de a demonstra vechimea limbii și a culturii cehe.

³ Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Kalendarium życia Chopina, Rok 1829: <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/life/calendar/year/1829>

Wallenstein¹ din Duchov. Descrie cu multă bucurie această excursie într-o scrisoare către ai săi câteva zile mai târziu. Este invitat la o serată muzicală la contele Clary-Aldringen unde improvizează pe teme cerute de societatea artistică: *Moise în Egipt* și *Bărbierul din Sevilla* de Rossini, precum și pe teme ale unor cântece poloneze. Una dintre cele „trei prințese” prezente la serată notează în jurnalul său: „A cântat frumos, *brillant* și cu o expresivitatea de-a dreptul neobișnuită”.² Chopin a mai revenit o dată la Teplice în 1835, pe drumul de la Karlovy Vary la Děčín.

Un moment important în viața lui Chopin a fost marcat de vizita din august 1835 la Karlovy Vary (Karlsbad), unde s-a întâlnit pentru ultima oară în viață cu părinții săi, după cinci ani de despărțire. Tatăl său venise aici la tratament, însoțit de soția sa și s-au întâlnit în secret, căci Varșovia se afla pe atunci sub administrație rusă, iar pe numele lui Chopin, ca exilat politic, se emisese un mandat de arestare. A petrecut 23 de zile cu ei, apoi a fost invitat de contele Thun la castelul său din Děčín³, în Cehia de nord.

Întorcându-se de la întâlnirea cu părinții săi, care au plecat de la Karlovy Vary la Bratislava, în timp ce el s-a îndreptat spre Dresda, Chopin a petrecut câteva zile în familiile elevilor și elevelor sale de la Paris. Contele František Antonín Thun-Hohenstein, tatăl a două dintre cele mai talentate eleve ale lui Chopin, l-a invitat la castelul lui din Děčín. Chopin a notat în Jurnalul fiicei contelui, Josefina Thun-Hohenstein (Joži), prima versiune a *Valsului Op. 34 nr. 1, în La bemol major*, compus probabil chiar la Karlovy Vary, cunoscut și sub numele de „Děčínský” (versiunea definitivă a fost elaborată în perioada 1835-1838)⁴. Valsul de la Děčín este un eveniment special în viața lui Chopin, remarcându-se printr-o atmosferă plină de bucurie, deosebită de alte lucrări similare ale lui Chopin și este probabil o reflectare a clipei fericite pe care le-a petrecut aici cu familia și prietenii săi. A fost ultima dată când și-a văzut părinții și, după mărturia contesei Anna Thun-Hohenstein, după plecarea acestora Chopin a fost atât de abătut, încât nu a mai ieșit toată ziua din camera sa. Și în ziua imediat următoare a notat valsul în jurnalul fiicelor ei. Trecerea lui Chopin prin Karlovy Vary este marcată astăzi printr-o plachetă pusă în 1908 pe Chotkova cesta (Drumul spre Chotkov).

Pe drumul de întoarcere către Paris, în septembrie 1835, Chopin s-a oprit la Dresda unde s-a reîntâlnit cu prietena sa din copilărie, Maria Wodzińska. Mai întâi, îi dedică acesteia o Nocturnă cu urarea *Soyez heureuse! (Fii fericită!)* și două zile mai târziu *Valsul în La bemol major op. 69 nr. 1*, cunoscut și sub numele *Les adieux (Valsul*

¹ Castelul din Duchov, din apropiere de Teplice, unde a trăit și a fost înmormântat vestitul Giacomo Casanova, care a lucrat ca bibliotecar al Contelui Emanuel de Wallenstein în secolul al XVIII-lea.

² *Ibidem*.

³ Zamek Děčín, oficiální stránka. Rok s Fryderykem Chopinem http://www.zamekdecin.cz/web_cz/?p=clanky/rok-s-fryderykem-chopinem

⁴ Narodowy Instytut Fryderyka Chopina, Kalendarium życia Chopina, Rok 1829: <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/composition/detail/page/5/id/228>

de adio). Maria notează în jurnalul ei ceva mai târziu: „Sâmbătă, când ne-ați părăsit, am fost cu toții foarte triști, cu ochii plini de lacrimi. Nu vorbeam decât de dumneavoastră. Iar Valsul acesta – ultimul lucru pe care l-am primit și l-am auzit cântat de dumneavoastră – ne-a servit drept mijloc de apropiere. Am trăit o mare bucurie, ei ascultându-l, eu cântându-l...”¹

A treia vizită a lui Chopin în Cehia a avut loc în vara anului 1836, când a petrecut aproape o lună (28 iulie – 24 august) la Mariánské Lázně, împreună cu familia aceleiași Maria Wodzińska, cu care ar fi vrut să se căsătorească. Maria Wodzińska venise la Mariánské Lázně împreună cu mama și sora sa și cu guvernanta franceză. După o călătorie care a durat nouă zile, Chopin ajunge de la Paris la Mariánské Lázně și se instalează la pensiunea *U bílé labutě* (La lebăda albă). În timpul șederii aici, Chopin se întâlnește frecvent cu Maria, aceasta pictează un portret în acuarelă al compozitorului, iar el îi compune cântecul *Inelul* („*Smutno niańki ci śpiewały, a ja już kochałem...*”), pe care i-l scrie apoi în jurnalul ei pe 8 septembrie, la Dresda, unde o însoțise și unde la 9 septembrie o cere de soție și este acceptat de ea. Logodna rămâne secretă, iar căsătoria nu a mai avut loc, din cauza stării precare a sănătății pianistului.²

Prezența lui Chopin în Cehia de astăzi. Cehii îl prețuiesc pe marele romantic și îi cinstesc în continuare amintirea. Locurile pe unde a poposit sunt marcate cu plăci memoriale sau busturi, iar Pensiunea *U bílé labutě* a fost păstrată în starea originală și astăzi este în *Casa Memorială Chopin*, al doilea muzeu permanent din Europa închinat marelui romantic polonez. A fost inaugurată în 1960 și prezintă informații și obiecte legate de viața pianistului, precum și de piesele pe care le-a compus aici. Tot aici își are sediul și *Societatea Frédéric Chopin* (*Společnost Fryderyka Chopina*), înființată în 1959, ca o încununare a eforturilor legate de sărbătorirea a 150 de la nașterea lui Chopin, aniversare recomandată de UNESCO. Societatea a fost înființată la 10 iunie 1959 și la ședința de constituire au participat reprezentanții orașului Mariánské Lázně, admiratorii lui Chopin, dirijorul Jaroslav Soukup și František Rauch, unul dintre cei mai importanți interpreți cehi ai muzicii lui Chopin.

Principala activitate a Societății este organizarea Festivalului Internațional Frédéric Chopin care are loc în fiecare an în a treia săptămână din august, festival ajuns deja la cea de-a 51-a sa ediție (2010)³. Încă de la înființarea sa, Societatea a organizat și un concurs al tinerilor interpreți ai muzicii pentru pian a lui Chopin. Principalul inițiator al concursului și președinte al juriului a fost până la moartea sa, maestrul Václav

¹ *Ibidem*, <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/composition/detail/page/7/id/73>

² Chopin i-a mai dedicat alte două Studii și a păstrat cu sfințenie toate scrisorile ei toată viața. Le-a legat cu o fundă albastră și a scris pe ele *Moja bieda* (Durerea mea). Scrisorile au fost găsite alături de el pe patul de moarte în casa din Place Vendôme din Paris.

³ Singurul an în care nu s-a ținut, mai exact, s-a întrerupt, a fost 1968, din cauza intervenției armate a statelor membre ale Pactului de la Varșovia.

Holzknecht¹. Inițial, concursul a avut loc în fiecare an, ulterior a devenit bienal. La acest concurs se interpretează numai muzică de Chopin.

Nu numai muzicienii cehi cinstesc amintirea marelui romantic polonez, ci și artiștii plastici. Locurile prin care a trecut sau unde a poposit sunt marcate de plăci memoriale sau busturi, iar în anul 1960 la Mariánské Lázně a fost instalată așa-numita *Piatră a lui Chopin*, o sculptură închinată memoriei lui Chopin, situată în parcul orașului sub colonada Izvorului Karolína, vizavi de Cazino, operă a sculptorului Karel Otáhal.

La numai un an după înființarea Societății Fryderyk Chopin din Cehia s-a organizat o expoziție la care au fost prezentate peste nouăzeci de lucrări inspirate de Chopin și semnate de patruzeci de artiști plastici cehi care au activat într-un interval de optzeci de ani. Dintre creatorii inspirați de Chopin și de opera lui pianistică s-au remarcat Miloslav Troup², Libor Wagner, Karel Svolinský dar mai ales Osvald Klapper, membru fondator al Societății Chopin din Mariánské Lázně, care prezintă o viziune netradițională a figurii marelui compozitor polonez. Osvald Klapper este principalul autor al afișelor Festivalului Chopin, expuse la Varșovia în cadrul expoziției cehe închinată lui Chopin și în anul 2000 în cadrul celui de-al XV-lea Festival Internațional de pian Chopin. După părerea lui Václav Holzknecht, pentru afișele autorilor cehi care se ocupă de figura lui Chopin este tipică folosirea mijloacelor moderne de expresie care atrag atenția privitorului prin frumusețea lor interioară³.

Marcarea anilor jubiliari CHOPIN în Cehia. În Republica Cehă, activitățile din cadrul celor doi ani jubiliari recomandați de UNESCO pentru sărbătorirea lui Chopin (2009-2010), au fost inaugurate la 17 octombrie 2009 (comemorarea zilei morții lui Chopin) prin dezvelirea măștii mortuare a lui Chopin din Capela Thun a Catedralei Sf. Vít din Praga, pe care o admirase în timpul primei sale vizite în Cehia (1829) și prin execuția unei compoziții preferate a lui Chopin, cântată și cu 160 de ani în urmă, la slujba de înmormântare a pianistului, oficiată în Catedrala Sf. Madeleine din Paris, și anume *Recviemul* lui Mozart. Televiziunea publică a transmis duminică, 21 martie 2010, o emisiune complexă Chopin, pregătită de doi realizatori foarte cunoscuți, I. Ruml și M. Kubala, în cadrul căreia au fost evocate locurile legate de prezența lui în Cehia.

Un moment aparte l-a constituit apoi Concertul din ziua 15 septembrie 2010 când se împlineau exact 175 de ani de când Chopin înscrișese în jurnalul Josefinei Thun-Hohenstein *Valsul de la Děčín* (Děčínský valčík, opus 34 nr. 1). Muzica lui Chopin a

¹ Václav Holzknecht (1904-1988), cunoscut muzicolog și pianist ceh, unul dintre întemeietorii festivalului muzical internațional *Primăvara la Praga*, director al Conservatorului din Praga (1946-1970).

² Miloslav Troup (1917-1993) pictor, grafician și ilustrator, a studiat la Praga și la Paris la École des Beaux Arts a École des Arts décoratifs., cunoscut mai ales prin grafica de carte (a ilustrat peste 160 de titluri).

³ http://www.ha-vel.cz/data/File/grafika_doplňky/Program_Chopinuv%20festival.pdf

fost interpretată de unul dintre cei mai talentați pianiști ai tinerei generații, Ivo Kahánek, la un pian marca PETROF 210 Pasat. Din program nu a lipsit firește, nici vestitul Vals.

Un alt eveniment cultural remarcabil a fost spectacolul omagial de la Teatrul Ceh de Nord de Operă și Balet din Ustí nad Labem, care a pus în scenă un original balet pe muzică de Chopin, dar și de Rossini, evocând viața marelui artist și mai ales perioada petrecută în Paris. Autorul, regizorul și coregraful spectacolului, cunoscutul Daniel Wiesner de la Teatrul Național din Praga, a optat pentru muzica lui Rossini, deoarece pe vremea lui Chopin ariile lui Rossini răsunau în toate cafenelele pariziene, tot Parisul trăia prin muzica lui. Spectacolul s-a intitulat *Fragmenty ze života slavného hudebního skladatele* (Fragmente din viața vestitului compozitor) și premiera a avut loc în ziua de 5.11.2010, ora 19.00. În foaier, înaintea spectacolului spectatorii au fost întâmpinați de un duo de flaut și harpă pentru „a îndulci așteptarea”. Nu este vorba de un balet clasic, ci de o formă mai nouă de teatru dansat, care evocă momente reale din viața marelui pianist, legate de cele trei mari iubiri ale sale. Prima este *Konstancja Gladkowska* (1810-1899), o tânără soprană pe care a cunoscut-o la Conservatorul din Varșovia și în legătură cu care, într-o scrisoare către prietenul său Titus Wojciechowski, datată 3 octombrie 1829, afirmă că este idealul la care visa și pe care îl slujește cu credință, dar în tăcere, de jumătate de an. Konstancja Gladkowska i-a inspirat și micul Vals op. 70 nr. 3 în Re bemol major¹.

A doua mare iubire evocată în baletul ceh este *Maria Wodzińska* (1819-1896) despre care am vorbit ceva mai înainte, cunoscută de fapt, din copilărie și cu care în 1835 a reînnoit cunoștința și prietenia. Maria era și ea pianistă și a interpretat una din baladele lui Chopin în public, moment din care Chopin s-a îndrăgostit de ea. Aceste prime două mari iubiri au fost mai mult sau mai puțin platonice, spre deosebire de cea de-a treia, chinuitoare și tumultoasă, pentru scriitoarea franceză *George Sand* (Aurore Dupin Dudevant, 1804-1876), pe care a cunoscut-o în 1836 la o serată oferită de amanta lui Liszt, Contesa Marie d'Agoult, unde scriitoarea l-a șocat atât prin ideile ei neconvenționale, cât și prin faptul că fuma trabuc (fuma și pipă). După șapte ani de trai împreună în care adesea George Sand spune despre Chopin că este unul dintre „copiii” ei, relația s-a destrămat la puțin timp după ce scriitoarea a publicat romanul *Lucrezia Floriani* (1846), o relatare foarte puțin voalată a legăturii lor. Cu ajutorul dansului sunt evocate momentele cele mai importante și mai mișcătoare ale vieții marelui artist – copilul-minune, emigrantul tânjind după patria îndepărtată, răsfățatul saloanelor pariziene, introvertitul neînțeles, bărbatul doborât de boală și suferință.²

Solistul spectacolului este balerinul rus Vladimir Goncharov, laureat al unor numeroase și prestigioase concursuri, care, după părerea directorului teatrului, Tomáš Šimerda „chiar și seamănă cu Chopin”. Ceea ce este cu adevărat remarcabil este că

¹ <http://pl.chopin.nifc.pl/chopin/composition/detail/page/7/id/26>; vezi și Frederic Chopin's Romances: The Polish Composer's Love Affairs with George Sand and Others <http://www.suite101.com/content/frederic-chopins-romances-a51267#ixzz1AXeIeuU4>

² <http://www.operabalet.cz/default.php?page=txt&id=5709>

balerinul este și un desăvârșit pianist care în timpul spectacolului se întrerupe din dans de mai multe ori pentru a interpreta fragmente din lucrările lui Chopin, ceea ce este cu totul excepțional în domeniul baletului. Este pentru prima oară în istoria acestei arte când balerinul titular cântă și la pian. Se mai cunoaște un singur caz similar, acela al coregrafului Arthur Saint Léon¹ din perioada romantismului, care dansa și în același timp cânta la vioară.

Și, în sfârșit, cel mai mare eveniment cultural Chopin din Cehia este **Festivalul anual și Concursul internațional bianual de la Mariánské Lázně**, aflat în 2010 la cea de-a 51-a ediție. În cea de-a treia săptămână a lunii august, începând din 1959, când directorul festivalului a fost virtuozul pianist ceh de la Academia de arte Muzicale din Praga, František Rauch, cei mai mari interpreți, cunoscători și iubitori ai muzicii marelui polonez romantic se întâlnesc aici. Începând din 1962, la fiecare doi ani se organizează și un concurs internațional de pian, la care se interpretează numai muzică de Chopin.

Bibliografie

- Gordon-Smith, Maria, *Chopin*, Czytelnik, Varșovia, 1990
Jachimecki, Zdzisław, *Chopin, Fryderyk Franciszek*, în *Polski słownik biograficzny*, vol. III, Varșovia, 1937
Narodowy Instytut Fryderyka Chopina <http://en.chopin.nifc.pl/chopin/>
Prochazka, Jaroslav, *Chopin and Bohemia*, Praga, 1969
Ted Szulc, *Chopin in Paris: the Life and Times of the Romantic Composer*, Scribner, New York, 1998
Válek, Jiří Miloš, *Fryderyk Chopin*, Praga, Orbis, 1970
Zamoyski, Adam, *Chopin*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Varșovia, 1985

¹ Arthur Saint-Léon (pe numele său adevărat Arthur Michel, 1821-1870) coregraf francez, maestru de balet printre altele și la teatrul imperial din Sankt-Petersburg, post în care i-a urmat vestitul Marius Petipa. Este autorul unui sistem propriu denotare a mișcărilor de dans *La Sténochorégraphie, ou l'art de noter promptement la danse*, Paris, 1852.

CÂTEVA PROBLEME CONTROVERSATE ÎN DIDACTICA PREDĂRII LIMBILOR STRĂINE

Maria KIRÁLY, Adriana ULIU

В работе предлагается синтез двух спорных вопросов преподавания иностранных языков. Первая часть работы посвящена отношению коммуникация – грамматика. Авторы подчёркивают значение соблюдения равновесия между данными сторонами процесса преподавания иностранных языков в современном обществе, ставя в центр внимания основную его цель – развитие и обогащение коммуникации на данных языках.

Во второй части работы выявляется значение необходимых изменений в стратегиях методики преподавания иностранных языков на основе новых информационных технологий. В сжатой форме представлена сущность предложенной О.Д. Митрофановой *новой культуроведческой методики*, согласно которой принцип коммуникации должен быть тесно связан с принципом диалога между культурами.

Ключевые слова: коммуникация, билингвизм, родной язык, лингвистическая система, функциональная и практическая грамматика, культурный, межкультурный подход, новая культуроведческая методика, диалог между культурами, информационные технологии.

A. Problema mult controversată a raportului dintre comunicare și gramatică în procesul predării-învățării unei limbi străine ne-a preocupat de mult timp¹. În lucrarea de față vom încerca să evidențiem concluziile la care am ajuns în urma cercetărilor practice și a studierii bibliografiei la care am avut acces, referitoare la tema dată.

¹ Maria Király, *Rolul gramaticii în dezvoltarea aspectului comunicativ al limbii*, în vol. *Comunicare instituțională și traductologie*. Conferință cu participare internațională, 4-5 oct. 2001, Timișoara, Ed. Politehnica, p.391-394; Maria Király, *Relația comunicare-gramatică în predarea limbilor străine în etapa actuală*, în vol. *Actele Simpozionului „Direcții și perspective ale slavisticii din România”*, 15-16 iunie 2006, Cluj-Napoca, Ed. Napoca Star, p.303-311; Maria Király, *Bilingvismul – element de bază în dezvoltarea aspectului comunicativ al limbii*, în vol. *Comunicare profesională și traductologie* 2002, Lucrările Conferinței internaționale, 26-27 sept. 2002, Timișoara, Ed. Orizonturi Universitare, p.29-34; Adriana Uliu, Maria Király, *Роль грамматики в развитии коммуникативной функции языка*, „Romanoslavica”, XLIII, 2008, p. 135-143.

1. Comunicarea este transmiterea de semnificații cu ajutorul semnelor. E. Benveniste¹ arată că limba este cel mai răspândit și caracteristic sistem semiotic, care combină două moduri distincte de semnificare: modul semiotic, propriu semnelor și modul semantic, propriu enunțului.

2. A. Schaff² subliniază ideea că, pentru realizarea unei comunicări efective între doi oameni trebuie, în prealabil, să se stabilească un acord asupra înțelegerii identice a semnificației enunțurilor. Reputatul lingvist aduce un exemplu foarte concludent pentru demonstrarea celor afirmate: propoziția *Brak jest much* pentru un polonez înseamnă *Nu sunt muște*, iar pentru un rus – *Căsătoria mănâncă muște*. Astfel, doi vorbitori (un rus și un polonez) nu se vor înțelege, deoarece cuvintele din propoziția citată au alt sens pentru fiecare dintre ei. Așadar, cei care comunică trebuie să cunoască sistemul de coduri în care se face comunicarea, altfel înțelegerea nu se va putea realiza.

3. Intensificarea relațiilor economice, politice și culturale dintre țări, aflarea și diseminarea rezultatelor obținute în diferite domenii presupune o largă colaborare între specialiștii din alte țări și de pe alte continente, ceea ce atrage după sine și necesitatea cunoașterii a una-două limbi străine, pentru realizarea unei legături nemijlocite și eficiente, apelându-se mai puțin la activitatea traducătorilor.

4. Într-o societate dezvoltată, în care intră în contact diferite grupuri și colective lingvistice bi- și multilingvismul devine o prioritate și un fenomen de cultură. În societatea contemporană dobândirea cunoștințelor într-o altă limbă este imperios necesară pentru realizarea optimă a comunicării interumane. Realitatea socială există mai întâi în interpretările care servesc drept fundamente ale activităților desfășurate de partenerii sociali. În centrul atenției se află comunicarea verbală, conversația, una din formele fundamentale de organizare socială. Lingvistica conversațională susține Jean Lohisse³ studiază manifestarea interacțiunii participanților în derularea unui dialog și încearcă să stabilească principiile lui de organizare.

5. În literatura de specialitate se conturează două orientări privind interpretarea noțiunii de bilingvism: a) prima include în această noțiune a doua limbă învățată în mediu natural, pe cât posibil paralel cu cea maternă, ceea ce se numește *bilingvism natural*; b) cea de a doua consideră bilingvi pe toți cei care învață una sau mai multe limbi străine într-o formă organizată, în cadrul unei unități de învățământ, rezultatul acestui proces fiind denumit *bilingvism educațional* sau *dobândit*.

6. În cazul bilingvismului dobândit, dezvoltarea priceperilor și deprinderilor de stăpânire a sistemelor celor două limbi (A și B) se realizează pornind din puncte diferite. În timp ce, la începutul activității școlare, priceperile și deprinderile sistemului limbii materne (limba A) sunt, într-o mare măsură, deja formate la elevi, ele necesită doar o perfecționare, formarea deprinderilor de a folosi sistemul celei de a doua limbi (limba B)

¹ E. Benveniste, *Sémiologie de la langue, Semiotica*, vol. I, Haga, Ed. Mouton, 1969, p. 6.

² Adam Schaff, *Introducere în semantică*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 372.

³ Jean Lohisse, *Comunicarea. De la transmitere mecanică la interacțiune*, Iași, Ed. Polirom, 2002, p.156.

se află în fază inițială. Deci, procesul formării deprinderilor de folosire a două sisteme lingvistice se desfășoară în aceeași direcție, dar fazele lui nu coincid: etapei avansate în formarea priceperilor și deprinderilor în limba maternă îi corespunde etapa inițială în însușirea limbii străine.

O diferență esențială între formarea bilingvismului natural și a celui dobândit constă și în modul de realizare a acestora: dacă procesul de realizare a bilingvismului natural nu se poate structura pe etape, în dobândirea celui educațional stabilirea etapelor are o mare importanță și anume: activitatea receptivă, activitatea receptiv-reproductivă și activitatea productivă. Deși au existat și există tendințe de a se renunța la aceste trepte și de a se preda limba străină după modelul limbii materne, aceste încercări, în cazul unei limbi care se învață în mediu străin, nu pot conduce la rezultatele dorite.

În prima etapă de învățare, când elevul (copilul) și-a însușit deja într-o măsură importantă sistemul limbii materne și face primii pași în dobândirea celei de a doua limbi, cea maternă va avea un rol dominant în procesul folosirii celor două sisteme lingvistice. În această etapă se poate vorbi de bilingvismul „subordonat”, caracterizat încă de greșeli frecvente, mai ales gramaticale.

În etapa avansată a însușirii celei de a doua limbi, raportul între priceperile și deprinderile folosirii celor două limbi tind să se egalizeze, bilingvul posedând bine ambele sisteme lingvistice. În această etapă bilingvismul dobândit se apropie de cel „coordonat”, dar îl atinge totuși foarte rar.

7. Pentru lingvistica conversațională contemporană însușirea comunicativă a limbii trebuie privită ca un obiectiv final, la care se poate ajunge parcurgându-se mai multe etape. Este vorba de un proces gradual de însușire a comunicării într-o limbă străină, ce urmărește obiective practice, în funcție de situația concretă. Comunicarea presupune întotdeauna un schimb de idei, de informații, ea trebuind să satisfacă cerințele practice și teoretice ale activității la locul de muncă sau ale celei sociale. Deci dobândirea celei de a doua limbi – atât pe cale naturală, cât și pe cea educațională – trebuie să se finalizeze prin însușirea acelei funcții care să asigure folosirea ei ca mijloc de comunicare, ceea ce presupune participarea la actul comunicativ.

8. Obiectivul enunțat mai sus nu se poate atinge excluzând din proces însușirea sistemului limbii, adică a gramaticii, însă ea trebuie prezentată în așa fel încât să asigure realizarea comunicării în limba străină. În vederea însușirii practice a unei limbi străine se utilizează principiile *gramaticii funcționale*¹. Gramatica funcțională este acel mijloc didactic care asigură compatibilitatea abordării sistemice cu cea comunicativă în

¹ Ca orientare de sine stătătoare gramatica funcțională a început să se dezvolte odată cu aprofundarea aspectului comunicativ-pragmatic al limbii. Vezi A.V. Bondarko, *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*, Leningrad, 1983; G. Horn, *Lexical-functional Grammar*, New York 1982; S. Dick, *Studies in functional grammar*, London, Academic Press, 1980 ș.a.

procesul predării-învăţării unei limbi străine¹. Un principiu important al gramaticii funcţionale este abordarea bilaterală a fenomenelor de limbă – „de la conţinut spre formă” şi „de la formă spre conţinut”; el asigură corelaţia dintre obiectivele practice ale predării-învăţării şi activitatea reală de comunicare.

9. În procesul predării limbilor străine, conform orientării practice, atât planul predării-învăţării, cât şi cel al automatizării se bazează pe gramatica practică. Aceasta este ştiinţific întemeiată, dar nu urmăreşte prezentarea exhaustivă a materialului gramatical, ci se limitează doar la acele elemente de gramatică şi vocabular care au ca scop însuşirea activă, comunicativă a unei limbi străine. În cadrul gramaticii practice, la selectarea materialului lexico-gramatical se au în vedere acele unităţi de vorbire care sunt caracteristice pentru limba literară contemporană şi în vederea comunicării active într-un domeniu dat al vorbirii din limba ţintă. Aici materialul de limbă este ordonat după principiul concentric şi nu după cel liniar. Prezentarea liniar-descriptivă a materialului de limbă este întru totul justificată în predarea limbii materne. În acest caz, elevii cunosc bine limba studiată, având nevoie de generalizare, sistematizare şi adâncirea cunoştinţelor. În schimb, elevul care nu cunoaşte limba ţintă când începe să-i studieze gramatica, dacă a învăţat numai câteva părţi de vorbire sau câteva paradigme gramaticale ale acestei limbi, nu poate să comunice cu cei din jur.

Aici intervine principiul concentric, conform căruia materialul nou se introduce pe centre, structurate în aşa fel, încât ele să realizeze legătura între diferitele niveluri ale sistemului limbii – lexic, morfologie şi sintaxă. În această împărţire a materialului se respectă principiul dificultăţii crescânde şi cel al extinderii treptate a materialului de la simplu la complex. Concentrele sunt legate între ele datorită etapelor de predare-învăţare.

Gramatica practică nu descrie o limbă, ci doar îi învaţă pe cei care doresc să o vorbească. Astfel, ea contribuie esenţial la însuşirea activă a limbii străine.

10. Cu toate părerile contradictorii referitoare la rolul gramaticii în procesul învăţării limbilor străine, activitatea practică a demonstrat că fără gramatică (nu teoretică, ci prin aplicarea ei concret-practică) nu se poate însuşi în mod adecvat o limbă. Gramatica ajută la formularea perfectă a unui enunţ, la conexarea corespunzătoare a unităţilor lexicale în îmbinări şi propoziţii, contribuie, de fapt, la realizarea comunicării corecte.

11. Considerăm că este îndreptăţită afirmaţia specialiştirilor care susţin că „tocmai gramatica constituie acel mijloc miraculos ce permite omului exprimarea gândurilor pe care până acum nu le-a formulat niciodată şi înţelegerea altora, despre care până atunci nu i-a vorbit nimeni niciodată”².

¹ L.A. Novicov, *Лингвистические основы методики преподавания русского языка как иностранного*, „Русский язык за рубежом”, 1976, № 2, p.56.

² V.V. Morkovkin, *Рассуждения о некоторых лингвистических понятиях в прикладном аспекте*, „Русский язык за рубежом”, 1979, № 6, p.15.

B. Nu mai puțin controversată este și problema introducerii elementelor noi – în cazul de față a mijloacelor tehnice – în predarea limbilor străine (cu referire concretă la limba rusă).

1. Predarea limbilor străine este un mijloc deosebit de important în dezvoltarea intelectuală și umană a unei persoane, limba străină fiind fereastra deschisă spre o altă lume, cultură, istorie, spre viața altor popoare¹.

2. Comunicarea reală cu străinii este o permanentă comunicare interculturală. O limbă nu se poate studia separat de cultură. Înțelegerea acestui aspect presupune înțelegerea trăsăturilor naționale, a tradițiilor și obiceiurilor partenerilor de discuție.

O.D. Mitrofanova² atrage atenția asupra transformării prin care abordarea comunicativă în metoda predării limbilor străine trece într-o abordare culturală (*культуроведческий подход*), dar și asupra substituirii orientărilor metodice în studierea limbilor străine cu teza lingvodică: „de la principiul comunicativității la principiul dialogului între culturi”. În acest proces un rol foarte important revine în zilele noastre Internetului, datorită accesului, practic nelimitat, la o bogăție de informații științifice și culturale pe care-l permite.

3. Noua orientare în metoda predării limbilor străine este numită de O.D. Mitrofanova *noua metodă culturală* (*новая культуроведческая методика*). Ea se bazează pe abordarea culturală și lingvoculturală în predarea limbilor străine și presupune o nouă interpretare a esenței strategiilor și tehnologiilor aplicate.

4. Orientarea culturală în predarea limbilor străine a impus și necesitatea de a crea o nouă paradigmă a metodicii ca știință³. Dintre problemele dezbătute în această nouă paradigmă amintim doar câteva: a) Schimbarea orientărilor lingvodidactice accentuându-se interesul nu numai și nu atât pentru limbă, cât și pentru cultura aparținătoare ei; b) Pentru atingerea obiectivelor metodicii predării limbilor străine (inclusiv a limbii ruse ca limba străină) cultura proprie și culturile naționale studiate trebuie să fie prezentate în unități care se armonizează între ele; c) O.D. Mitrofanova este de părere că pentru metoda culturală în predarea limbilor străine în dialogul cultural o problemă importantă o constituie ce anume se consideră element primar și ce se consideră element secundar în dialogul limbă – cultură, cu alte cuvinte, să se stabilească formula „limba – scop (obiectiv), cultura – mijloc” sau „cultura – obiectiv, limba – mijloc”.

5. Pentru pregătirea elevilor în vederea întreținerii unui dialog intercultural, a unei comunicări interculturale cercetătoarea rusă propune schimbarea formei de organizare a lecțiilor în școli, transformând-o într-una cu caracter *poliformal*

¹ S.G. Ter-Minasova, Вступительное слово. *Россия и Запад: диалог культур*, МГУ, Moscova, 1994, p.4.

² O.D. Mitrofanova, *О методическом сопряжении родной и изучаемой культуры в практическом курсе русского языка как иностранного*, în vol. *Человек Сознание. Коммуникация. Интернет*, Varșovia, 2004, p.24.

³ Idem, p. 30, 31.

(полиформатный урок)¹. La acest tip de ore vorbirea, textul trebuie combinate cu ilustrații muzicale, cu imagini, simboluri și alte semne legate de cultura poporului a cărui limbă se studiază. Aici intervin cu succes computerul și Internetul, care permit includerea în desfășurarea lecțiilor a confruntării culturale și lingvistice.

6. În anii '80 introducerea activităților pe calculator și apoi folosirea Internetului la orele de limbi străine a fost primită cu destulă circumspecție de către mulți profesori. Mulți metodicieni care au pus sub semnul întrebării eficiența lucrului cu mijloacele tehnice amintite au crezut că se repetă situația cu laboratoarele lingvistice, cunoscută în anii '60.

7. Spre deosebire de cele constatate la activitățile desfășurate în laboratoare, tehnica de predare-învățare pe baza programelor întocmite pentru calculator duce la rezultate tot mai bune; susținătorii noii tehnologii informaționale consideră că aceasta contribuie la eficientizarea procesului de studiere a unei limbi străine, ușurează munca profesorului și o completează în mod creator².

8. Un moment important pentru modernizarea predării-învățării unei limbi străine îl constituie astăzi folosirea în scopuri didactice a noii tehnologii informaționale, a calculatorului și Internetului. Adepții aplicării modelului poliformat de lecții susțin compatibilitatea metodelor tradiționale cu elementele moderne în procesul de învățare a unei limbi străine. Introducerea noilor tehnologii informaționale duce la lărgirea orizontului lingvistic și cultural al celui ce învață o limbă străină, dar și la formarea și dezvoltarea priceperilor de comunicare în limba studiată³.

9. Cu toate încercările multor metodiști-practicanți de a exclude folosirea noii tehnologii informaționale din procesul predării-învățării limbilor străine, astăzi ea cunoaște o aplicare tot mai intensă și datorită accesului tot mai larg al profesorilor, elevilor și școlilor la computere și Internet, existând și programe elaborate special pentru diferite etape de studiere a limbilor străine la care se adaugă, desigur, și cele realizate de profesorii înșiși. Au avut, dar, dreptate acei cercetători și metodiști, care în perioada îndoielilor cu privire la eficiența aplicării noii tehnologii informaționale în procesul de predare-învățare, au considerat că „ar fi fost nedrept față de generațiile viitoare, dacă noi n-am fi recunoscut rolul important al computerelor în procesul didactic”⁴.

¹ Ibidem, p. 26.

² E.G. Azimov, *Методические проблемы использования компьютера в обучении русскому языку как иностранному*, „Русский язык за рубежом”, 1987, № 4, p.78.

³ A.B. Klimkevič, *Новая информационная технология в обучении русскому языку*, „Русский язык за рубежом”, 2007, № 4, p.31-32; L. Šipeleviç, *Интернет и методика. Совместимо ли это?* în vol. *Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет*, Varșovia, 2004, p. 89.

⁴ „Scientific American”, 1984, № 1, p.2-6, apud E.A. Vlasov, F.T. Iudina., A.G. Avramenko, A.B. Šilov, *Компьютеры в обучении русскому языку: проблемы и решения*, Moscova, Изд. Русский язык, 1984, p.75.

BIBLIOGRAFIE

- Klimkevici, A.B., *Новая информационная технология в обучении русскому языку*, „Русский язык за рубежом”, 2007, №4, p. 31-36
- Lohisse, J, *Comunicarea. De la transmiterea mecanică la interacțiune*, Iași, Ed. Polirom, 1966
- Mitrofanova, O.D., *О методическом сопряжении родной и изучаемой культуры в практическом курсе русского языка как иностранного*, în vol. *Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет*, Варшавский университет, Varşovia, 2004, p. 24-32
- Schaff, A., *Introduce în semantică*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1966
- Skrebnev, A.Iu., *Компьютер как новое средство массовой коммуникации*, în vol. *Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет*, Варшавский университет, Varşovia, 2004, p. 165-172
- Vinogradov, V.D., *Роль функциональной грамматики при обучении русскому языку как иностранному*, în vol. *Русское слово в мировой культуре*, vol III, X Конгресс МАПРЯЛ, Sankt-Petersburg, Ed. Politehnika, 2003
- Şipelevici, L., *Интернет и методика. Совместимо ли это?*, în vol. *Человек. Сознание. Коммуникация. Интернет*, Варшавский университет, Varşovia, 2004, p. 88-94
- Vlasov, E.A., Iudina, F.T., Avramenko, O.G., Şilov, A.V., în vol. *Компьютеры в обучении языку: проблемы и решения*. – Moscova, Ed. Russkij jazyk, 1990

ŚWIĘTA GÓRA GRABARKA W POLSCE

Ewa KOCÓJ

The Holy Mountain Grabarka, located in the Podlasie region, near the town Siemiatycze, is one of the most important places of the Orthodox Church in Poland. The beginnings of Grabarka as a place of worship are not well known. In the consciousness of the Orthodox, they date back to old times of the twelfth and thirteenth centuries, when the Eastern rite increasingly began to spread in these areas. Holy Mountain of Grabarka and its miraculous power was occurred in the early eighteenth century, when the local population was decimated by cholera epidemic. The events that took then place are still in the tradition of an exceptional nature are transmitted through oral and written traditions from generation to generation.

For centuries there has been only a small chapel visited by the faithful of different religions. The fame of Grabarka grew up after 1947, the monastery of St. St. Mary and Martha was found with the consent of the Orthodox Archbishop Timothy.

The founder of this monastery was the nun Maria (Komstadius, home Niekludow Sofia), the daughter of a Russian aristocrat related to the court of Tsar Nicholas II highly educated and religious. Nowadays, it is one of the most important Orthodox monastic sites in Poland, bringing together the faithful throughout the year. After the fall of communism in the 80s of the twentieth century, the spiritual life was widely revived here with the long tradition of pilgrimages to this place.

The biggest celebrations are celebrated here on 19 of August, during the Feast of the Transfiguration, when thousands of pilgrims come from not only different areas of Poland, but also from various regions of the Orthodox world.

It is worth mentioning that in the consciousness of the Orthodox position is particularly associated with the sign of the crosses and spiritual Passover. The faithful arrive at Grabarka holding in the hands votive crosses made by themselves.

Key-words: „Orthodox Church in Poland; Holy Mountain Grabarka; Orthodox worship; Icon; Orthodox Cross

Niektórzy, chcąc ukazać swoją religijną tożsamość, nazywają ją „duchowym sercem” prawosławia „w Polsce czy „wizytówką prawosławia na ziemi polskiej”¹. Inni,

¹ Sawa, Prawosławny Metropolita Warszawski i całej Polski, *Miejsce nieustannej modlitwy*, [w:] A. Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu na Świętej Górze*, Śródlesie 2009, s. 4-5.

dostrzegając jej sakralny charakter mówią, że jest „symbolem wieczności i nieśmiertelności”, a także „sanktuarium Boga żywego” na tej ziemi¹. Są też tacy, którzy nie mówią nic i w milczeniu podążają na nią z krzyżem w dłoniach, by złożyć tu ze łzami w oczach słowa podzięk i prośby. Święta Góra Grabarka – najświętsze miejsce prawosławia w Polsce.

Grabarka znajduje się w północno-wschodniej części Polski, na Białostocczyźnie, w okolicach miasta Siemiatycze. Tu, na wzgórzu Puszczy Melnickiej, między lasem krzyży, położony jest monaster św. św. Marii i Marty.

Początki Góry Grabarki jako miejsca kultu religijnego nie są w pełni znane. Z samą etymologią nazwy związane są różne hipotezy, wskazujące na rozmaite konotacje. I tak np. Grabarkę wiązano z ruskim słowem *hrabar*, będącym określeniem człowieka zajmującego się kopaniem rowów, grobów i chowaniem zmarłych (*grabarz*). Inna etymologia wskazywała na folwark Grabarka, znajdujący się ok. 2 km od dzisiejszej Świętej Góry, od którego miejsce to mogło przejąć swą nazwę. Jeszcze inne nazwy Grabarki – Moszczona, Szuminszczyna, Trościniec – wiążą to miejsce z charakterystycznymi elementami krajobrazu geograficznego (rzeka, źródło)².

Losy Grabarki w świadomości prawosławnych sięgają pośrednio odległych czasów przełomu I i II tysiąclecia, kiedy wraz z przyjęciem wschodniego chrześcijaństwa przez Ruś Kijowską, obrządek ten zaczął rozprzestrzeniać się inne tereny³. Niestety, na temat początków wschodniego chrześcijaństwa w Polsce nie zachowały się prawie żadne źródła, co powoduje, iż badacze tematu skazani są na wiele niejasności i trudnych do jednoznacznego rozstrzygnięcia problemów.⁴ Wiadomo, iż w zakładanych na wschodnich terenach Polski grodach rozwijała się rusko-bizantyjska kultura, a cerkiew tworzyła tu powoli swoje struktury. Wraz z rozwojem monastycyzmu, budowano na tych terenach pierwsze świątynie we wschodnim obrządku⁵. Jednymi z najważniejszych miast Podlasia były Mielnik i Drohiczyn, położone na głównych szlakach handlowych i związane z ruskim osadnictwem. W XII i XIII wieku istniały tu centra monastyczne, gdzie oddawano kult ikonie Spasa

¹ Ih. Hermiona, Ihumenia monasteru św. św. Marty i Marii, *Twoja wiara cię uzdrowiła*, [w:] A. Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu na Świętej Górze*, Śródlesie 2009, s. 6.

² o. G. Sosna, K. Gawryluk, www.lozbn.edu.pl; A. Radziukiewicz, op.cit., s. 24.

³ E. Trofimiuk, *Monastery połockie do końca XVI w.*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, s. 103-107; D. Małaszewski, *Niektóre aspekty życia monastycznego na terenie diecezji włodzimiersko-brzeskiej do końca XVI wieku*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, s. 108-114.

⁴ J. Klinger, *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego*, [w:] J. Klinger, *O istocie prawosławia*, s. 365-421; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*, Warszawa 1934, reprint Białystok 2005.

⁵ A. Mironowicz, *Życie monastyczne w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, s. 27-53.

(Chrystusa Zbawiciela)¹. Do jednej z takich cudami słynących ikon, znajdujących się w cerkwi św. Bogurodzicy w Mielniku, przybyć miał w 1260 roku halicki książę Daniel². Do dziś wśród prawosławnych przekazywana jest opowieść o cudownym *statusie* tej ikony na Podlasiu – miała ona zostać wylowiona z rzeki Bug, przepływającej przez miasto. Tradycja prawosławna mówi także, iż niezwykle charakter tej ikony i miejsca, objawiły się po raz kolejny w XIII wieku, kiedy to okoliczni mieszkańcy z obawy przed najazdem Tatarów, ukrywali się w lasach nad Bugiem, wraz z ikoną *Spasa Izbawnika* z cerkwi w Mielniku³. Wówczas, dzięki wstawiennictwu ikony, zostali w cudowny sposób uratowani przed wrogiem. Mimo tego, iż ikona zaginęła, kult Spasa trwał i rozwijał się na tych terenach dalej.

Skomplikowane losy prawosławia na polskich ziemiach, ścieranie się podzielonego pomiędzy Wschód i Zachód chrześcijaństwa, postępująca polonizacja szlachty ruskiej powodowały, iż prawosławie nie miało tu przez wieki sprzyjających warunków do rozwoju. Sytuacja jeszcze bardziej skomplikowała się po przyjęciu w 1596 roku Unii Brzeskiej, w wyniku której doszło do rozdarcia jedności Kościoła prawosławnego na polskich terenach. Rozłam doprowadził do silnych konfliktów między prawosławnymi a greko-katolikami, które odbiły się także na rozwoju całej ówczesnej wschodniej kultury. W tych warunkach wiele zabytków i świątyń prawosławnych zostało podzielonych między dwa odłamy prawosławia; wiele z nich, na wskutek konfliktów między miejscową ludnością, niszczało. Dotknęło to także Grabarkę, która jako dawne miejsce prawosławia, stało się odtąd miejscem kultu obu obrządków.

Święta Góra i jej sakralna przestrzeń po raz kolejny swą cudowną moc okazała w początkach XVIII w., kiedy tereny Podlasia zaatakowała epidemia cholery, dziesiątkująca miejscową podzielną ludność⁴. Wydarzenia, które rozegrały się wówczas na Grabarce, mają do dziś w tradycji miejsca charakter wyjątkowy i są przekazywane drogą tradycji pisemnej i ustnej z pokolenia na pokolenie. Jednemu z miejscowych starców przyśniło się wówczas miejsce na uroczysku, które posiadać miało szczególną moc ratowania z szerzącej się epidemii. Dowiedziawszy się o śnie, mieszkańcy wioski wraz z unickim księdzem Pawłem Smoleńskim, podążyli w procesji do miejsca zwanego Suminszczyna (Szuminszczyna). Po modlitwach i obmyciu wodą ze znajdującego się tam źródła, zaczęli wracać do zdrowia i odzyskiwać siły. Na znak wdzięczności, w latach 1710-1711 wybudowano na tym miejscu małą drewnianą kapliczkę p.w. *Przemienienia Pańskiego*, która w potocznym języku zyskała nazwę

¹ Jeremiasz (Anchimiuk) bp, *Czym jest Grabarka dla prawosławnych?*, „Gazeta Wyborcza”, 1990, nr 191, s.5; o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, *Święte miejsca i cudowne ikony*, Białystok 2006, s. 41; o. Doroteusz Sawicki, *Grabarka. Monaster na Świętej Górze*, Białystok 2009, s. 9.

² Radziukiewicz, op.cit., s.13-19.

³ A. Lechowski, *Między niebem a ziemią – Grabarka. Góra Krzyży*, Białystok 2004.

⁴ A. Jackowski, *A Montana Sagrada de Grabarka. O corazón da Igrexa Ortodoxa Polaca*, [w:] Grabarka. O monte das 6.000 Cruces, Santiago de Compostela 1984, s. 23-30.

Spasa i stała się miejscem jego kultu. Już w tym czasie zaczęto na niej także stawiać wotywny krzyże, początkowo wykonywane przez duchownych, z czasem przynoszone przez pielgrzymów¹. Jednak, losy kaplicy nie toczyły się pomyślnie – stopniowo ulegała zniszczeniu i wymagała odremontowania. Do prac remontowych przystąpiono w 1789 r. – oprócz odnowy miejsca kultu, w kaplicy znalazły się także wówczas ikony Przemienienia Pańskiego, Świętej Trójcy, Zaśnięcia Bogurodzicy oraz św. Michała².

Trudności w ustaleniu praw majątkowych po skasowaniu unii brzeskiej spowodowały, iż świątynia niszczała i popadała wciąż w ruinę, a wraz z nią krzyże. Dopiero koniec XIX w. przyniósł poprawę jej losów. Z lat 1858 oraz 1866 r. pochodzą jedno z najstarszych zapisów archiwalnych dotyczących Świętej Góry, wykonane przez Kwercetusa, nauczyciela z Drohiczyna, który w „Grodzieńskich Wiadomościach Eparchialnych” opisał pielgrzymkę na Grabarkę oraz przebieg święta *Przemienienia Pańskiego* w dniu 6 (19) sierpnia. Według Kwercetusa, w sierpniowe uroczystości na Grabarkę przybywały ogromne rzesze pielgrzymów różnych wyznań (prawosławni, katolicy), w tym wielu chorych i cierpiących. Prawosławne duchowieństwo odprawiało w cerkiewce liturgię, która gromadziła tłumy wiernych. Uroczystości, z powodu ogromnej ilości pielgrzymów, nierzadko przedłużały się i trwały dwa lub trzy dni³.

Kwercetus opisał także wygląd cerkwi:

Cerkiew drewniana, bardzo uboga, ale sławna ze swej wiekowości i cudownych uzdrowień od różnych niemocy dla tych, kto przybywa z wiarą w to święte miejsce. Ściany w tej świątyni prawosławnej są mocne, ale dachu prawie nie ma. W 1857 roku w wyniku starań siemiatyckiego duchownego została ona pokryta słomą. Podłogi w niej zupełnie nie ma, zostały się jedynie legary, na których niegdyś znajdowała się podłoga. Ikonostas składa się tylko z czterech starych, niedużych ikon, malarstwa rusko-bizantyjskiego, które nierzadko spotykamy w starych cerkwiach naszego Kijowa i Nowogrodu. Ołtarz - prosty stolik, przykryty białym płótnem, oczywiście podczas nabożeństw. Wewnątrz tej cerkwi nie ma żadnego wyposażenia, nawet nie ma sufitu⁴.

Ponieważ w XIX wieku obowiązek utrzymania kaplicy na Grabarce należał do parafii z miasta Siemiatycze, w 1884 r., nie bez konfliktów pomiędzy miejscową ludnością, udało się przeprowadzić kolejny remont kaplicy wykonany przez siemiatyckiego księdza Józefa Gierminowicza (Gereminowicza). W 1884 r. wykonano nowe ściany, sufit, podłogę, dach, powiększono wnętrze, a także odnowiono ikonostas i utensylia liturgiczne. Pomocy przy remoncie Grabarki udzielili także prawosławni wierni z Mielnika wraz z ks. Józefem Sosnowskim⁵. Ofiarę na ten cel przekazał także

¹ o. D. Sawicki, *Grabarka. Monaster na Świętej Górze 1947-2007*, Białystok 2007, s.14.

² o. G. Sosna, m. A. Troc-Sosna, op.cit., s.47-48, tam także dalsza bibliografia.

³ o. D. Sawicki, *Grabarka. Monaster na ...*, op.cit., s.16-17; Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu...*, op.cit., s.25-26.

⁴ Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu...*, op.cit., s.26.

⁵ K. Gawryluk, www.lozbjn.edu.pl

rosyjski duchowny prawosławny Jan z Kronsztadu, późniejszy święty Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej¹. Miejscowe życie religijne prawosławnych rozwijało się coraz lepiej. Niespełna pięćdziesiąt kilometrów od Grabarki powstał w tym czasie także nowy monaster prawosławny, ufundowany na miejscu starego i podupadłego w Leśnej przez siostrę Katarzynę z rodu Rurykowiczów².

W okresie międzywojennym, w ówczesnych granicach Polski, znajdowało się kilka znanych i otoczonych ogromnym szacunkiem ze strony wiernych monasterów prawosławnych, m.in. w Supraślu, Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej, Ławrze w Poczajowie, Żyrowicach, Wilnie, Jabłecznej. Wśród nich, działała także Grabarka – miejsce nieustającego kultu Chrystusa Zbawiciela. W tym czasie cerkiew na Grabarce była utrzymana w dobrym stanie. Na szczęście, nie podzieliła losu wielu innych świątyń prawosławnych w Polsce, które były w tym czasie zamykane lub burzone³. Kilka razy do roku odprawiano tu nabożeństwa. Służyła również jako cerkiew cmentarna⁴. Grabarkę ominęła również zawierucha drugiej wojny światowej⁵. Wyznawcy prawosławia z okolicznych wiosek dbali o świątynię, a także o znajdujące się tu przedmioty kultu religijnego⁶.

Rozwój kultury prawosławnej przerwały nacjonalizmy lat 30-tych XX w., a następnie II wojna światowa i związane z jej zakończeniem – nowe granice wytyczone przez ówczesne państwa. W granicach Polski pozostał jedynie prawosławny monaster św. Onufrego w Jabłecznej. Wiele mnichów i mniszek zostało pozbawionych swoich siedzib i nie miało gdzie zamieszkać. Dlatego też zaraz po zakończeniu wojny rozpoczęto starania o powstanie na terenie Polski nowego monasteru żeńskiego, przeznaczonego dla znajdujących się tu bezdomnych mniszek prawosławnych, w którym mogłyby wypełnić swoje powołanie⁷. 4 sierpnia 1947 r., za zgodą ówczesnego prawosławnego arcybiskupa Tymoteusza, erygowano monaster św. św. Marii i Marty na Grabarce. Także, rok później, 2 stycznia 1948 r. prawo do powstania tu monasteru potwierdziło Ministerstwo Administracji Publicznej w Polsce. Miejsce to zostało przekazane w ręce prawosławnych mniszek, które sprawują od tego czasu nad nim

¹ Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu...*, op.cit., s.27.

² Radziukiewicz, *Grabarka. 300 lat cudu...*, op.cit., s.29-30.

³ *Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i Południowym Podlasiu w 1938 roku – uwarunkowania, przebieg, konsekwencje*, praca zbiorowa pod redakcją G. Kuprianowicza, Chełm 2009.

⁴ *Historia cerkwi Przemienienia Pańskiego*, http://www.grabarka.cerkiew.pl/pliki/historia_cerkwi.htm

⁵ ks. diakon A. Kuryłowicz, *Prawosławne ośrodki zakonne na ziemiach polskich w okresie powojennym*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik, s. 256.

⁶ Podczas II wojny światowej miejscowa ludność ukryła w pobliskiej przestrzeni cenne przedmioty kultu, m.in. na cmentarzu należącym do Grabarki ukryto cerkiewne dzwony.

⁷ ks. diakon Kuryłowicz, op.cit., s.256.

nieustającą opiekę. Założycielką tego monasteru została córka rosyjskiego arystokraty związanego z dworem cara Mikołaja II – mniszka Maria (Komstadius, z domu Sofia Niekludow), niezwykle wykształcona i religijna¹. W tym czasie na Grabarce znajdowała się jedynie stara drewniana cerkiewka, otoczona krzyżami, cmentarz, stróżówka i szopa. Początkowo na terenie monasteru zamieszkała mniszka Maria, prowadząc w nim szkołkę dla miejscowych dzieci. Pozostałe siostry nocowały u gospodarzy, przychodząc w dzień i pracując przy rozbudowie monasteru. W niespełna rok po uzyskaniu pozwoleń, z pomocą datków wiernych, udało się im wybudować w pobliżu cerkwi pomieszczenia dla sióstr. W 1949 r. było tu już jedenaście mniszek, które pod kierunkiem matuszki Marii uczyły się trudnego życia we wspólnocie monastycznej². Z tego czasu pochodzi też pierwsza napisana w języku rosyjskim w monastyrze kilkunastonicowa kronika, opisująca życie codzienne mniszek³.

W 1949 r., po dwóch latach od założenia monasteru, niespodziewanie zmarła przełożona Maria. Po jej śmierci obowiązki przełożonej przyjęła mniszka Eufrozyna (Michniewicz). W 1950 roku rozpoczęto budowę nowej, mniejszej cerkwi, wraz z przylegającymi do niej celami dla sióstr. Została ona ukończona w 1956 roku, a jej poświęcenia dokonał ówczesny metropolita warszawski i całej Polski – Makary. Cerkiew otrzymała wezwanie ku czci ikony Matki Bożej Wszystkich Strapionych Radość („Wsiech Skorbiaszczych Radość”).

Kolejne lata przynosiły dalsze zmiany w sakralnej przestrzeni Grabarki. Rozpoczęto budowę domu dla duchownych. W 1960 roku nową przełożoną monasteru została mniszka Barbara (Wiera), która ze wszystkich sił starała się działać na rzecz duchowego rozwoju monasteru oraz poprawić życie żyjących tu sióstr. W 1963 roku odremontowano cerkiew p.w. *Przemienienia Pańskiego* i pokryto ją polichromią. Prace malarskie wykonali znakomici profesorowie Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie – witrażysta i malarz Adam Stalony-Dobrzański (1904-1985), Bolesław Oleszko i jeden z najwybitniejszych współczesnych malarzy polskich – Jerzy Nowosielski⁴. W cerkwi wykonano zarówno freski przedstawiające najważniejsze postacie i wydarzenia ze świata chrześcijańskiego, jak i mozaiki. Polichromię określano jako „niezwykły dla polichromii bizantyjskiej przepych barw i słowiański porządek ornamentu”⁵.

Niestety, z nieznanych przyczyn drewniana cerkiew na Grabarce została spalona w 1990 roku. Zniszczeniu uległo wszystko – zarówno sama świątynia, jak i jej wyposażenie: zabytkowy ołtarz św. Trójcy z XVIII wieku, tabernakulum, krzyż, ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem z II połowy XIX wieku. Z pożaru ocalały jedynie dwie

¹ *Prawosławie w Polsce. Orthodox Christianity in Poland*, red. A. Radziukiewicz, Białystok 2001, s.160.

² *Historia monasteru św. św. Marii i Marty*, tekst opracowany przez mniszki monasteru na Grabarce, zob. http://www.grabarka.pl/index.php?page=HISTORIA_MONASTERU

³ *Góra Przemienienia. Grabarka 1710-2010*, film DVD, reż. R. Wasiłuk, Grabarka 2010.

⁴ K. Czerni, Nowosielski, Kraków (brw), s. 211.

⁵ *Góra Przemienienia. Grabarka 1710-2010*, film DVD, reż. R. Wasiłuk, Grabarka 2010.

ikony znajdujące się na zewnątrz cerkwi – św. Mikołaja, Chrystusa Zbawiciela oraz część Ewangelii.¹ Polskie prawosławie poniosło wówczas dotkliwą ranę, która w świadomości prawosławnych tkwi głęboko do dzisiaj.

Zaraz po tragicznych wydarzeniach przystąpiono do odbudowy cerkwi. Ostateczne ukończenie prac miało miejsce pod koniec lat 90-tych i od tego czasu miejsce to pełni funkcję najważniejszego sanktuarium prawosławia w Polsce. Architektura nowej cerkwi, której projekt wykonali Krzysztof Rymśza Mazur i Jan Pawlicki, nawiązała do wyglądu starej świątyni. Cerkiew została pokryta polichromią wykonaną przez artystę malarza Jarosława Wiszenko z Mielnika. Nowe ornamenty są dokładnym odtworzeniem starych, z drewnianej cerkwi. Rzeźby w metalu i drewnie do wnętrza cerkwi wykonał artysta rzeźbiarz Włodzisław Szum z Siemiatycz, absolwent krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych². Cerkiew otrzymała także nowy ikonostas, do którego ikony napisało małżeństwo prawosławnych artystów plastyków – Michał i Barbara Pieczonko. W 1998 r. metropolita warszawski i całej Polski Sawa dokonał poświęcenia wybudowanej na zgłiszczach nowej cerkwi.

Do 1984 r. monaster na Świętej Górze Grabarce był tylko jednym z dwóch działających w Polsce monasterów prawosławnych. Upadek komunizmu w tej części Europy, a wraz z nim większa liberalizacja życia politycznego i religijnego spowodowały, iż dziedzictwo Kościoła prawosławnego w Polsce wzrasta. Powstają nowe monastera i cerkwie, w których umieszczane są relikwie świętych i cudami słynące ikony, rozwija się ruch pielgrzymkowy, wydawniczy, zakładane są fundacje, stowarzyszenia i organizacje pożytku publicznego.

W 1995 roku przełożoną Grabarki została mniszka Hermiona (Szczur), absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku oraz Petersburskiej Akademii Teologicznej, która ogromnie dba o rozwój duchowy monasteru i jego wyposażenie. W monasterze obowiązuje reguła św. Bazylego i Teodora Studyty. Mniszki składają śluby czystości, ubóstwa i posłuszeństwa. Jednocześnie, każdego dnia starają się poprzez modlitwę i pracę dążyć do samodoskonalenia. Przydzielona im praca w monasterze uczy pokory i przemiany swojego życia – są mniszki, które pracują w kuchni, sprzątają, wypiekają prosię, obsługują sklepik z dewocjonaliami, oprowadzają turystów czy piszą ikony. Praca w monasterze jest przemodlona, tzn. że w trakcie jej trwania mniszki odmawiają modlitwy, ukierunkowując swoją myśl na Boga.

Od lat 90-tych XX wieku wzrasta także bogactwo religijne monasteru na Świętej Górze Grabarce. W 2000 roku, z okazji 2000-lecia chrześcijaństwa, na święto Przemieniania Pańskiego, mnisi z monasteru Iwirion ze Świętej Góry Athos, ofiarowali świątyni na Grabarce, kopię cudownej ikony Matki Bożej, zwanej Iwierską. Ikona ta, według tradycji prawosławnej, napisana została w cudowny sposób – powstanie oryginału przypisane jest apostołowi Łukaszowi. W świadomości prawosławnych, ikona

¹ ks. diakon Kuryłowicz, op.cit., s.260.

² A. Radziukiewicz, *Droga usłana medalami*, „Przegląd Prawosławny”, nr 6, 2005; wersja internetowa: http://www.przeglądprawosławny.pl/articles.php?id_n=908&id=8

ta w cudowny sposób trafiła także na Athos z Azji Mniejszej, a opowieści o tym wydarzeniu, mające charakter acheiropoietyczny, przekazywane są do dziś przez mnichów na Świętej Górze. Ikona Matki Bożej Iwierskiej zasłynęła licznymi uzdrowieniami i obroną Athosu oraz mieszkających tu mnichów przed nieprzyjaciółmi.¹ Dlatego też, ofiarowanie jej kopii monastrowi na Grabarce, odebrane zostało jako niezwykle akt łączności z Athosem, sercem prawosławia i wyróżnienia dla prawosławnych w Polsce. Ikona ta stała się symbolem wiary, pełniącym rolę duchowego przewodnika, mającego wprowadzić prawosławnych w Polsce w trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa.

Święta Góra Grabarka gromadzi wiernych przez cały rok. W latach 80-tych odrodził się tu ruch pielgrzymkowy, a wraz nim tradycja pieszych pielgrzymek do tego miejsca. Największe uroczystości obchodzone są tu 19/6 sierpnia, w czasie święta Przemienienia Pańskiego². Wówczas tysiące pielgrzymów z całej Polski i różnych regionów prawosławnego świata przybywają na Grabarkę. Uroczystości rozpoczynają się 18/5 sierpnia, w wigilię święta Spasa. Wieczorem rozpoczyna się tzw. *wsienoszczne bdienieje*, które trwa całą noc, kończąc się uroczystą liturgią 19/6 sierpnia.

Warto nadmienić, iż w świadomości prawosławnych miejsce to wiąże się szczególnie ze znakiem krzyży i duchowej Paschy. Wierni przybywają na Grabarkę trzymając w rękach wykonane przez siebie wotywnie krzyże. Są one różnych rozmiarów, poczynając od niewielkich rozmiarów krzyży wielkości dłoni, wykonanych z małych drewniek, aż po ogromne wielometrowe krzyże niesione równocześnie przez kilka osób. Krzyże te wkopuje się w ziemię i zostawia w *świętym miejscu* w pobliżu monasteru – stąd też całe wzniesienie przy cerkwi pokryte jest tysiącami krzyży różnej wielkości. Wiele z nich ozdobionych jest kwiatami, kolorowymi wstążkami; niekiedy stawia się także na nich zapalone świece. Krzyże posiadają także napisy, wykonane w językach polskim, rosyjskim lub cerkiewno-słowiańskim, na których przedstawiona jest intencja, w jakiej przybyli na Grabarkę. Obok prośb, przepraszań za popełnione zło i indywidualnych podziękowań za otrzymane wstawiennictwo, pojawiają się także intencje zbiorowe, przynoszone tu przez całe parafie, wspólnoty modlitewne, stowarzyszenia czy grupy zawodowe. Każdy z przyniesionych tu krzyży symbolizuje człowieka, który gotowy jest pójść śladem Chrystusa i przemienić swoje serce. Są nie tylko wyrazem wiary, ale i gotowości do przemiany swojego życia, które niesie ze sobą nie tylko radość i sukcesy, ale także porażki i upadki. Wielu wiernych każdego roku wraca do swoich krzyży na Grabarce, odnawiając je, ozdabiając ręcznikami czy kolorowymi wstążkami i przystając przed nimi w cichej zadumie. Dla wielu z nich krzyże są symbolem przełomowego okresu w życiu, który zostawili za sobą lub w którym, po przemianie, trwają nadal w miłości i dążeniu ku przebóstwieniu. Dlatego też

¹ A. Lechowski, *Grabarka. Góra Krzyży. The Hill of Crosses*, Białystok, 2004, s.23-24.

² Święto Przemienienia Pańskiego obchodzone jest przez prawosławnych w Polsce według starego stylu, tj. kalendarza juliańskiego, w którym jest to dzień 6.08. Według nowego stylu, czyli kalendarza gregoriańskiego jest to dzień 19.08.

Święta Góra Grabarka zyskała w polskim prawosławiu inne nazwy, doskonale odzwierciedlające jej rolę w duchowym rozwoju człowieka – Góra Przebaczenia lub Góra Przemienienia.

NUME LAICE ÎN DOCUMENTELE DE CANCELARIE MUNTENEȘTI
DIN SECOLUL AL XV-LEA

Ruxandra LAMBRU

The present article dedicated to 15th-century secular anthroponyms completes another study on *religious* names in Wallachian Slavic-Romanian documents and sets out to analyze to what extent these names entered the Romanian designation system. Our research is based on the *Documenta Romaniae Historica* series. The preponderance of secular names over religious ones can be explained in terms of the historical context of the period – the direct contact with the Slavs and the diffusion of Slavonic northward of the Danube, as a liturgical language. Most secular anthroponyms are hypocoristic and derived names borrowed by the Romanians from the Southern Slavs and which disappeared once the direct Slavic influence came to an end or, by re-suffixation, stopped being Slavic borrowings and became Romanian words. The features of 14th-16th century Wallachian anthroponymy indicate an evolving process which means settling the designation system, as well as the inventory of anthroponyms.

Key-words: Wallachian Slavic-Romanian documents, *Documenta Romaniae Historica* series, 15th-secular anthroponyms, 14th-16th century Wallachian anthroponymy.

Acest articol consacrat antroponimelor laice din secolul al XV-lea vine în completarea unui alt studiu al nostru privind numele *calendaristice* din documentele slavo-române din Țara Românească¹ și își propune o clasificare a acestora, dar și să analizeze în ce măsură aceste nume au intrat și s-au menținut în sistemul românesc de denotație. Înainte de a trece la descrierea propriu-zisă a antroponimelor inventariate, precizăm că cercetarea se bazează pe seria *Documenta Romaniae Historica*, al cărei prim volum consacrat Țării Românești² cuprinde documente din epoca avută în vedere de noi.

¹ *Noms chrétiens dans les documents valaques du XVe siècle*, în vol. *RESEARCH TOPICS; A Selection of Papers presented at the Annual Conference of the Faculty of Foreign Languages and Literatures*, Bucharest, 7-8 November 2008 (sub tipar).

² *Documenta Romaniae Historica* B. Țara Românească. Volumul I (1247-1500), întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, București, Ed. Academiei R.S.R., 1966.

Potrivit criteriului semantic, antroponimele pot fi împărțite în *calendaristice* (i.e. *creștine*) și *laice*¹. Atragem atenția asupra caracterului exclusiv *semantic* al acestei clasificări; dacă avem în vedere alte criterii, de exemplu cel pragmatic, *nume creștin* vs. *nume laic* ar putea însemna *nume de botez* vs. *supranume* sau vs. *nume de familie* ș.a.md.

În urma analizării celor 558 de nume excerptate din documentele muntenești, se constată că majoritatea sunt nume *laice* (419, față de 139 *calendaristice*). Preponderența numelor laice asupra celor calendaristice se explică prin contextul istoric al perioadei – contactele directe cu slavii și pătrunderea slavonei ca limbă de cultură la nord de Dunăre².

În funcție de structură, antroponimele **laice** pot fi *compuse*, *hipocoristice* și *derivate*. **Numele compuse** întâlnite în documentele cercetate provin din cel mai vechi stadiu al antroponimiei slavilor – continuator al modelului indo-european³ – și sunt bitematice, de tipul *Dragoslav*, *Vladimir*, *Berivoje*. De la aceste compuse s-au format ulterior, prin prescurtare, hipocoristice. Numărul bitematicelor întâlnite în documentele de secol XV este de 18; le redăm în continuare însoțite de variantele grafice în care apar în textul original și de numărul de persoane cărora le sunt atribuite:

Berivoi (БЕРИВОИ) – 1 purtător, *Bogdan* (БОГДАНЪ) – 4 purtători, *Branislav* (БРАНИСЛАВ) – 1, *Brătivoe* (БРЪТИВОЕ) – 1, *Dobromir* (ДОБРОМИР) – 4, *Dobrovoe* (ДОБРОВОЕ) – 1, *Draghislav* (ДРАГИСЛАВ) – 1, *Dragomir* (ДРАГОМИР) – 38, *Dragoslav* (ДРАГОСЛАВ) – 2, *Gradislav* (ГРАДИСЛАВЪ) – 1, *Neagomir* (НѢГОМИР) – 1, *Radomir* (РАДОМИР, РАДУМИР) – 5, *Radoslav* (РАДОСЛАВ) – 3, *Stanislav* (СТАНИСЛАВ) – 5, *Tatomir* (ТАТОМИРЪ, ТАТОМИР) – 3, *Vladimir* (ВЛАДИМИР) – 1, *Vladislav* (ВЛАДИСЛАВЪ, ВЛАДИСЛАВЪ, ВЛАДИСЛАВ, ВЛАДИСЛАВЪ, ВЛАДИСЛАВ, ВЛАДИСЛАВ, ВЛАДИСЛАВЪ, ВЛАДИСЛАВЪ) – 6, *Voislav* (ВОИСЛАВ) – 1.

O situație aparte o are forma neclară *Budușlov* (БУДУШАВЪ), care poate fi interpretată ca variantă a numelui *Budislav*, *Buduslău*⁴. Am comparat această listă cu cea publicată de Aspazia și Corneliu Reguș⁵ și am constatat că *Branislav*, *Brătivoe*, *Dobrovoe*, *Draghislav*, *Gradislav*, *Vladimir* și *Vladislav* apar exclusiv în documente muntenești (inventarul celor doi autori este stabilit pe baza izvoarelor din secolele al XIV-lea – al XVI-lea din Muntenia și Moldova).

După cum se poate observa, variante grafice pentru același nume apar doar în trei situații, dintre care una, cea a antroponimului *Vladislav*, este foarte interesantă: de

¹ Împărțire propusă de N.A. Constantinescu, v. DOR XVIII-XIX.

² G. Mihăilă a demonstrat că putem vorbi încă de la începutul secolului al X-lea de pătrunderea scrierii slave și a liturghiei în această limbă în teritoriile locuite de români (v. DLRV 12-14).

³ Grković, *Imena*, p. 10.

⁴ V. DOR 219 și Tomescu, *Numele* 85.

⁵ Reguș 1985, p. 240-243.

fiecare dată este scris în alt mod. Pentru *Brătivoie* nu este atestată nici în documentele moldovenești o formă presupus anterioară, conformă cu originalul slav (*Brativoie*), la acest nume fiind evidentă adaptarea lui la fonetica limbii române (*a* accentuat > *ă* neaccentuat, *oie* > *oe*).

De la numele compuse se formează noi nume prin *trunchiere* (hipocoristice¹) sau prin *sufixare* (derivate). Hipocoristicele și derivatele reprezintă și ele o influență a onomasticonului slav, caracterizat prin numărul foarte mare de variante scurte ale antroponimelor (foste) compuse. Ca o observație de ordin general, se poate spune că multe hipocoristice și derivate preluate de români de la slavi au dispărut după perioada de influență slavă directă sau, prin resufixare, au încetat să mai fie împrumuturi slave, devenind creații românești.

Hipocoristicele înregistrate de noi în documentele muntenești de secol al XV-lea sunt următoarele:

*Aldea, Baico, Balco, Balea, Ban, Bancea, Batea, Bilă, Bisa, Boba, Bobe, Bora, Bran, Brat, Chită, Dan, Dobre, Dode, Drag, Gal, Goia, Hrana, Moga, Muja, Nan, Neag, Neda, Papa, Preda, Rad, Rusa, Slav*², *Staia*³, *Stan, Stano, Stoe, Stoia, Stroe, Șișa, Trifo, Vișa, Vlad, Zlate*.

Acestea sunt obținute prin trunchierea unor nume compuse (*Bran* < *Branislav*, *Hrana* < *Hranimir*, *Stroe* < *Strojimir*) și au fie terminație consonantică (*Bran, Brat, Slav, Stan*), fie primesc o terminație vocalică (*Stoe, Vișa, Trifo*). Majoritatea acestor hipocoristice sunt formate pe teren (sud-)slav și împrumutate ca atare.

Mai numeroase sunt **derivatele**:

Balin, Banul, Bașait, Bodea, Bodin, Boian, Boșea, Branco, Brata, Bratea, Brateș, Bratul, Bratilă, Buda, Buncea, Buriu, Bușaga, Buțcat, Calotă, Cega, Cernat, Ceucuș, Chirca, Dabul, Daluța, Danciu, Dănișor, Dijanul, Galian, Galeș, Ganea, Gârdea, Godea, Goia, Golea, Golin, Gostei, Gureș, Gușilă, Hacico, Halgaș, Harsean, Hânsea, Hârgota, Hranitul, Iarciul, Iarcân, Iuba, Iuban, Jitianul, Laiotă, Laslo, Lațco, Lihul, Lubaș, Lumotă, Lungaș, Lupșa, Lupul, Maherin, Manciu, Mareș, Mudrăcica, Mândrea, Mânjea, Mezea, Miclea, Milco, Milea, Mileș, Mircea, Mladin, Mogoș, Mogoșel, Moldovean, Mustea, Mușain, Mușat, Naneș, Nanotă, Namul, Neacșa, Neacșul, Neaga, Neagoe, Neagotă, Neagul, Negrea, Negrilă, Negrul, Neanciul, Novac, Oreaov, Oteșanul, Pârvana, Piprea, Pleșesc, Popșor, Proica, Rada, Radul, Raicul, Rădei, Rădiniș, Răitea, Rodea, Roșca, Ruhă, Runceanul, Rusin, Sahac, Sarul, Sârbul, Slăvei, Staia, Staico, Stăit, Stana, Stanca, Stance, Stancea, Stanciul, Stanco, Stancul, Stanilo, Stanul, Stăneasa, Stănilă, Stoian, Stoica, Stoico, Șipin, Șișman, Șolda, Șolea, Știrbeș, Șutilă, Tatul, Teașa, Tepșa, Ticuci, Tihul, Tolan,

¹ În accepțiunea lui Ioan Pătruș, *hipocoristicele* sunt rezultatul scurtării unui nume (compus sau întreg) și derivat sau nu cu sufixe (vezi Pătruș, *Onomastică*, p. 16, nota 1). În articolul nostru am preferat diferențierea hipocoristicelor de derivate.

² *Slav* nu este etnonim, ci hipoc. < *Berislav, Stanislav*, cf. cu numeroasele derivate ale temei întâlnite la slavii de sud.

³ Este vorba de *Staia nb.*, hipoc. < *Stanimir, Stanislav*, și nu de *Staia nf.*

Țigul, Țughea, Utmeș, Vâlcan, Vâlcsan, Vâlcu, Vânjea, Vintilă, Vintilescu, Vlacul, Vladaia, Vladul, Vlaica, Vlaico, Vlaicul, Vlorin, Voia¹, Voicea, Voico.

Pentru aceste derivate este greu de stabilit dacă sunt formate pe teren slav sau românesc. Pentru unele dintre ele, forma indică proveniența: *Branco, Balin, Stanco, Stanilo, Stoico, Milco* sunt evident derivate sud-slave, în timp ce *Rădiniș, Vladul, Vintilă* sau *Știrbeș* sunt derivate românești. Cele mai numeroase derivate românești sunt cele care au primit articolul hotărât -ul : *Banul, Bratul, Neagul, Radul, Stanul, Stancul, Tatul, Vladul, Vlaicul, Vâlcu*. Ioan Pătruș a stabilit un criteriu de identificare a originii derivatelor²: dacă tema este consonantică, derivatele sunt sau pot fi românești (în lista noastră *Tep-ș-a, Vâlc-s-an*), dar și slave; iar derivatele obținute din radicale vocalice sunt formate numai de slavi (mai sus *Bo-r-a, Vo-i-a*).

O categorie aparte a denotației din secolul al XV-lea o reprezintă **numele complementare**. Pe lângă formulele simple de denotație, în număr de 441, apar și 67 de formule multiple de denotație, majoritatea duble, formate dintr-un nume *individual* și unul sau două *nume complementare*: *patronime* sau *supranume*.

Patronimele apar ocazional, având de cele mai multe ori rolul de a diferenția mai mulți purtători ai aceluiași nume prin menționarea numelui tatălui, și de aceea însoțesc mai ales numele individuale cu frecvență mare (*Radu, Stanciu, Neag, Vlad*). Cele două elemente ale denotației nu sunt sudate (uneori apare numele complementar, alteori nu), iar patronimul nu este marcat formal întotdeauna printr-un sufix. În acest ultim caz este greu de stabilit care este numele individual și care cel complementar, vezi formule ca *Ciop Haneș, Stan Mândrea, Nan Pascal, Manea Udriște* (prin compararea cu alte formule am constatat că, de cele mai multe ori, patronimul *urmează*, nu *precede* numele individual). Alte patronime pot fi identificate mai ușor, deoarece sunt derivate cu sufixul specializat -escu (*Vintilescu, Florescu*) sau cu sufixele slave ale genitivului posesiv masculin (în unele cazuri, feminin), care “traduc” o formulă de filiație: -ov, -ev, -ovici³, respectiv -in⁴. Fiind formate de la apelative sau de la alte nume laice, le-am preluat în inventarul nostru.

Patronimele din documentele muntenești de secol al XV-lea sunt:

1. nederivate (în cazul nominativ): *Bugheanul, Buze, Capotă, Corcmaz, Corman, Grama, Halgaș, Haneș, Mândrea, Mezea, Naneș, Pascal, Petru, Popșor, Porca, Ruhă, Rusa, Tătarul, Udobă, Udriște*⁵, *Ursea, Zamona*.

2. derivate cu sufix slav din flexiunea masculină: *Blidev, Buzev, Florev, Furchev, Furcovici, Galianov, Manev, Negrev, Negrovici, Sahacov, Oreav, Udriștev, Vintilov*.

¹ Ne referim la *Voia nf.* și nu la hipoc. *Voja nb.* < *Vojislav*.

² Pătruș, *Onomastică*, p. 29.

³ Sufixe slave cu funcție patronimică, vezi DOR LIX.

⁴ Vezi Grković, *Imena* 77 și DOR LXI.

⁵ Este întâlnit și ca nume unic, și ca supranume patronimic individual.

3. derivate cu sufixul slav –in din flexiunea feminină: *Babușin, Balin, Bilbaneș, Bodin, Ciutin, Golin, Rusin, Ștefina, Vlorin*.

4. derivate cu sufixul patronimic românesc –esc(u): *Pleşesc, Cotesec, Dăbăcescu, Florescul, Vintilescu*.

Același patronim poate fi scris diferit în acte succesive, forma sufixată, “tradusă”, alternând cu cea nesufixată: Mircea *Buzev*/Mircea *Buze*, Stoica *Rusa*/Stoica *Rusin*, Dragomir *Udriște*/Dragomir *Udriștev*. Pot alterna și două sufixe slave: Vâlcesan *Florin*/Vâlcesan *Flore*v.

Supranumele reprezintă un substitut al numelui individual, care poate apărea *alături de acesta sau în loc de acesta*. Sunt o categorie de nume complementare mai numeroase decât patronimele, cel puțin în lista noastră așa apar (47 de patronime și 60 supranume). Din punctul de vedere al originii lor, supranumele pot fi *apelative* sau *toponimice*.

1. Supranume provenite din apelative

În inventarul realizat apar următoarele supranume provenite din apelative: *Afumatul, Buțcat, Cârpițul, Ceapă, Dolofan, Faur, Furcă, Ghizdaveț, Lăpădat, Lăudat, Lungaș, Lungu, Lupul, Murgoci, Nebuneica, Obraz, Oprea, Oprișă, Pardosul, Paunul, Pârlea, Pârlițul, Pârvul, Petec*¹, *Piper, Porca, Puiul, Pușcarul, Răsipă, Sârbu, Sprinten, Sucală, Șoimul, Știrbeț, Taurul, Tătarul, Tâmpa, TâmpEANu, Trendafil, Turcul, Ursea*.

După cum se poate observa, cele mai multe supranume din această categorie provin din elemente lexicale moștenite din latină (*Afumatul, Cârpițul, Ceapă, Dolofan, Faur, Furcă, Lăudat, Lăpădat, Lungu, Lungaș, Lupul, Nebuneica, Oprea, Paunul, Porca, Puiul, Taurul, Ursea*), cărora li se adaugă cele autohtone: *Buțcat* (< *buzat* < *buze*), *Murgoci* (< *murgoci* < *murg*) și cele împrumutate din slavă: (*Ghizdaveț, Obraz, Pardosul, Pârvul, Petec, Trendafil*), din neogreacă (*Piper*) sau maghiară (*Șoimul, Pușcarul*). Apar și trei etnonime: *Sârbu, Tătarul, Turcul*.

2. Supranume provenite din toponime

Acestea sunt de cele mai multe ori derivate cu sufixul românesc de apartenență –*eanu(l)*, care se atașează unui nume de loc: *Bârseanul, Bugheanul, Dijanul, Fagarașanul, Harsean, Izvoranul, Runceanul, Oteșanul, Moldovean, TâmpEANu*. Supranume provenind din toponim sunt și *Craiovescul* și *Cotesec*, sufixul –*eanu* fiind înlocuit de mai frecventul –*escu*, ceea ce arată că specializarea celor două sufixe abia începuse, nefiind aplicată cu consecvență. Originea locală poate fi indicată prin forme analitice: *Duca ot Greci, Stan ot Coțani*, de influență slavă, sau prin forme sintetice, specific românești: *Izvoranul, Dijanul* ș.a. Întâlnim și situații de transfer de la toponim la antroponim și invers. Unele persoane sunt menționate în documente în legătură cu moșia sau hotarul pe care îl au în stăpânire. În câteva cazuri, legătura onomastică este evidentă: un *Cotescul* este din *Cotești*, *Dăbăcescu* are proprietăți în *Dăbăcești*, despre un *Ermon* ni

¹ Acest antroponim nu provine din apelativul românesc *petic*, ci din denumirea slavă pentru numeralul *cinci* sau pentru ziua de *vineri*. *Petec* ar putea intra în seria numelor formate de la numerele ordinale (vezi *Pârvu*) sau de la ziua nașterii (*Nedelja, Subotin*).

se spune că este “stăpân în *Ermonești*”, la fel *Florescul* în satul *Florești*, lui *Godea* i se dau prin poruncă domnească *Godeanii*, un *Dragomir Izvoranul* este numit în alt document *ot Izvorani*, un *Runceanu* este din *Runcu*.

Trebuie să facem aici o precizare importantă: patronimele și supranumele nu sunt ereditare, ele încă se schimbă de la generație la generație, în primul caz, sau dispar în al doilea caz. Un exemplu în acest sens îl constituie fiii lui Radul *Sahacov*, unul numit Radu *Trămândan*, altul Cazan *Sahacov* și ultimul *Sahac*.

Dacă patronimele și supranumele nu se transmit de la o generație la alta, nu același lucru se poate spune despre numele individual. O observație interesantă referitoare la continuitatea numelui de botez în familie au făcut Corneliu și Aspazia Reguș. Această perpetuare a numelor de la o generație la alta explică preponderența numelor slave laice la voievozii munteni și cea a numelor calendaristice la voievozii moldoveni. Confuziile sunt evitate prin determinanți adjectivali (*cel tânăr*, *cel bătrân*) sau prin supranume. Astfel se explică, în opinia celor doi autori, perpetuarea numelor de botez de origine slavă și după perioada de influență slavă¹.

Revenind la prima parte a articolului, menționez că, numeric vorbind, numele laice din documentele muntenești de secol al XV-lea sunt superioare celor calendaristice. Explicația este de natură istorică: în perioada deselor contacte cu slavii, numele acestora erau foarte populare. Secolele al XIV-lea și al XV-lea fac trecerea de la predominanța laic slavă a onomasticonului românesc la cea calendaristică, deoarece importanța Bisericii devine tot mai mare după autonomizarea ei prin organizarea unei mitropolii a Țării Românești². După secolul al XV-lea, raportul se inversează, antroponimele calendaristice depășindu-le numeric pe cele laice. Acestea din urmă nu au dispărut complet, însă, ci au devenit nume de familie, fiind astfel menținute în sistem, vezi *Bodea*, *Bratu*, *Cernat*, *Ganea*, *Golea*, *Milcu*, *Milea*, *Mladin*, *Neacșu*, *Neagoe*, *Neagu*, *Novac*, *Raicu*, *Rădei*, *Staicu*, *Stanca*, *Stanciu*, *Stancu*, *Stoian*, *Stoica*, *Vlaicu*, *Voicu*.

Fără a fi nevoie neapărat să recurgem la statistici, putem constata că astăzi, la început de secol al XXI-lea, au redevenit „moderne” vechi antroponime laice (în special cele cu rezonanță istorică), cum ar fi *Mircea*, *Bogdan*, *Dan*, *Radu*, *Vlad*, frecvente la 1500 și mult mai rare două secole mai târziu.

¹ Reguș, *Continuitatea...*, p. 509-515.

² Subordonată Patriarhiei Constantinopolului, v. Răzvan Theodorescu, *Bizanț*, *Balcani*, *Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, Ed. Academiei RSR, 1974, p. 211 ș. u.

Bibliografie

- DLRV= Mihăilă, Gheorghe, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1974
- DOR= Constantinescu, N.A., *Dicționar onomastic românesc*, București, Ed. Academiei, 1963
- Grković, *Imena = Imena u Dečanskim hrisovuljama*, Novi Sad, s.n., 1984
- Pătruț, *Onomastică* = Pătruț, Ioan, *Onomastică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980
- Reguș, *Nume slave compuse* = Reguș, Aspazia, Reguș, Corneliu, *Nume slave compuse în antroponimia istorică românească*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 3, p. 239-243
- Reguș, *Continuitatea...* = Reguș, Aspazia, Reguș, Corneliu, *Despre continuitatea numelui de botez în familie*, în LR, an XLI, nr. 9, 1992, p. 509-515.
- Theodorescu, Răzvan, Bizanț, Balcani, *Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, Ed. Academiei RSR, 1974, p. 211 ș. u.
- Tomescu, Numele = Tomescu, Domnița, *Numele de persoană la români, O perspectivă istorică*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2001

RECEPTAREA CEHĂ A LUI MIRCEA ELIADE ÎN CONDIȚIILE HIATULUI COMUNIST

Gabriel MAREȘ

Après une absence presque absolue jusqu'aux années quatre-vingts, par la publication de *Mademoiselle Christina* (inclue dans le volume *Pět rumunských novel* - 1984) est lancé un processus de réception soutenue de Mircea Eliade. Cela se passe toutefois dans une période pendant laquelle le venin de la censure totalitaire n'avait pas été encore épuisé.

La rythmicité avec laquelle est maintenant traduite en tchèque l'œuvre d'Eliade (sont, par exemple, publiées les nouvelles *Chez les Tziganes* (1985) et *Le serpent* (1986), tandis qu'en 1989 est publié le livre *Bengálská noc* qui comprend les romans *La nuit bengali* et *Noces au paradis*) démontre une attitude préméditée et, surtout, systématique. Cependant, dans la présentation et l'interprétation de la personnalité créatrice d'Eliade l'accent est encore mis sur sa qualité de prosateur. Aucun ouvrage sur l'histoire de la religion n'est officiellement publié en tchèque avant 1989.

Une spécificité de la réception d'Eliade consiste dans sa manifestation non seulement à un niveau officiel, mais aussi dans la dimension culturelle prohibée. Dans le cas de cet auteur roumain, le processus de réception est, par conséquent, l'un des plus complets de toute la période totalitaire. Le vide représenté par l'absence, sur le marché littéraire tchèque, des œuvres littéraires d'Eliade interdites par le Parti communiste de Tchécoslovaquie (KSČ) est complété, même si dans une mesure limitée, par les écrits parus sous forme de samizdat et en exil. Il s'agit surtout des articles signés par le poète dissident Jan Vladislav (tant en exil – la revue *Národní politika*, que sous forme de samizdat - dans le cahier *Tajný čtenář v Paříži*), par le critique de théâtre Anna Freimanová (dans la revue samizdat *O divadle*) et par Karel Gelnar (dans *Reportér* – magazine politique et littéraire de l'exil tchèque de Suisse).

Mots clés : Mircea Eliade, *Mademoiselle Christina*, *Chez les Tziganes*, *La nuit bengali*, *Noces au paradis*, *Le serpent*, histoire de la religion, Jan Vladislav, Anna Freimanová, Karel Gelnar, l'exil tchèque, traduction en tchèque, samizdat.

Cum este receptat Mircea Eliade în spațiul cultural slav pe fondul rigorilor din perioada totalitarismului comunist? Este aceasta o întrebare la care vom încerca să schițăm câteva răspunsuri limitându-ne însă la o cercetare a celor petrecute la nivelul mediului ceh.

Despre o receptare cehă a literaturii române putem cu adevărat vorbi având drept punct de pornire sfârșitul secolului al XIX-lea. Fenomenul cunoaște mai multe etape aflate în strânsă corelație cu evoluțiile politico-sociale. O perioadă cu o specificitate a parte este *hiatul comunist* (1948-1989). Receptarea are, în acest interval de timp, un caracter dihotomic. Pe de o parte, se manifestă o intensificare a sa pe fondul afinităților ideologice existente între București și Praga. Pe de altă parte, asupra fenomenului receptării se face simțită pecetea grea a elementului ideologic.

Mircea Eliade este personalitatea literară care, datorită forței sale creatoare de excepție, reușește să genereze cel mai captivant traseu al receptării. Această traiectorie se deosebește, de la bun început, de cea a altor autori români prin faptul că se manifestă atât la nivelul vieții literare oficiale, cât și al celei prohibite (materialele publicate în exil și cele apărute sub formă de samizdat). Poate fi, prin urmare, interesant de jalonat reperele receptării cehe a operei eliadiene pe parcursul celor patru decenii supuse analizei.

1. Receptarea lui Eliade în mediul literar oficial ceh

În cazul lui Eliade putem vorbi de o receptare a contrastelor. După o absență aproape desăvârșită până în anii optzeci, cu o singură timidă excepție în 1965¹, prin publicarea *Domnișoarei Christina* (cuprinsă în volumul *Pět rumunských novel*², 1984) sunt pornite motoarele unei captări cehe a autorului. Începând îndeosebi cu anul 1989, receptarea sa avea să devină îmbucurător de alertă și încununată de un succes previzibil. Bunăoară, cu prilejul lansării, în 2007, a transpunerii cehe a *Memoriilor* eliadiene³, Libuše Valentová remarcă faptul că, „în Cehia, Mircea Eliade este unul dintre cei mai traduși și mai cunoscuți autori străini și, cu siguranță, cel mai tradus autor român”⁴. De

¹ Mircea Eliade, *Konec světa v moderním umění. Mýty a masová média* (din vol.: *Le Mythe de l'éternel retour*), trad. Miroslav Drápl, în *Plamen*, 1965, nr. 8, pp. 52-55.

² Mircea Eliade, Vasile Voiculescu, Alexandru Philippide, Cezar Petrescu, Horia Pătrașcu, *Pět rumunských novel* (*Cinci nuvele românești*; Cuprinde: *Domnișoara Christina*, *Sakuntala*, *Îmbrățișarea mortului*, *Adevărata moarte a lui Guynemer* și, respectiv, *Reconstituirea*), trad. Jiří Našinec, Marie Kavková și Jitka Lukešová; ediție îngrijită de Jiří Našinec; Odeon, Praga, 1984.

³ Mircea Eliade, *Paměti (Memorii)*, trad. Jiří Našinec, H & H, Jinočany, 2007.

⁴ Eugenia Bojoga, *Memoriile lui Mircea Eliade în limba cehă*, în „Observator cultural”, 2007, nr.385, 16 aug., http://www.observatorcultural.ro/Memoriile-lui-Mircea-Eliade-in-limba-ceha*articleID_18160-articles_details.html, consultat la 15 iun. 2010.

altfel, încă din anul 1990, scrierile eliadiene erau așezate „printre cele mai reușite produse literare traduse vreodată în limba cehă”¹.

În a doua jumătate a anilor optzeci, procesul de receptare a lui Eliade se produce, încă, în absența oricărui entuziasm al decidenților culturali din aparatul de stat și are loc doar ca rezultat al voinței și pasiunii româniștilor cehi. Aceștia folosesc cu aviditate porțile lăsate întredeschise, nișele (oricât de mici) create de către cenzură mai curând dintr-o stare de extenuare decât din neglijență.

Volumul *Pět rumunských novel* se constituie într-o apariție editorială de referință a anului 1984. Judecând după faptul că vede lumina tiparului concomitent cu o lucrare realizată pe aceeași platformă, *Pět polských novel*², prima tentativă este de o încadra într-o zonă a literaturii centralizate din blocul socialist. O astfel de teorie simplistă este însă infirmată încă de la o analiză sumară.

Publicarea cărții *Pět rumunských novel* marchează pătrunderea pe scena criticii cehe a românistului Jiří Našinec (autorul selecției și analizei celor cinci texte reunite în volum) care aduce și o nouă perspectivă interpretativă. Ruperea tăcerii, de către Našinec, cu privire la Eliade (în raport cu care românistul avea să devină unul dintre cei mai respectați specialiști străini) într-o perioadă în care veninul cenzurii totalitariste nu fusese încă epuizat se conturează într-un moment demn de o atenție specială.

Našinec lansează teza conform căreia în conștiința colectivă a cititorilor cehi se perpetuează convingerea că, în esență, literatura română se limitează la tradiția unei proze rurale cu caracter realist, împânzită de elemente naturaliste care nu fac decât să potențeze coloratura pronunțat balcanică a locului în care se desfășoară acțiunea³. Românistul susține însă că întârzierile evolutive sau absența anumitor etape dintr-o literatură nu echivalează, în mod obligatoriu, cu o pierdere iremediabilă. Drept argument este avansat exemplul „prospețimii stranie și impetuoșității prozei latino-americane moderne”⁴, calități identificate în modul în care autorii izbutesc să îmbine tradițiile și miturile locale cu noile cuceriri ale marilor literaturi. Našinec apreciază că publicul cititor ceh va fi uimit să constate că același principiu este într-un totu aplicabil și literaturii române. Propune, așadar, o analiză dintr-un unghi de vedere denudat de prejudecățile acumulate pe parcursul mai multor decenii în privința interpretării evoluțiilor literare românești. Combaterea unor astfel de concepții avea să se dovedească însă a fi un periplu complex, sechele ale acestora reușind să își demonstreze rezistența pentru încă mult timp.

¹ Pavel Kalina, „Literatura na pomezí cizích světů“, în *Tvar*, I (1990), nr. 39, p.15.

² Jarosław Iwaszkiewicz, Wojciech Żukrowski, Stanisław Zieliński, Julian Kawalec, Bohdan Czeszko, *Pět polských novel*, trad. Olga Hostovská, ediție îngrijită de Otakar Bartoš, Odeon, Praga, 1984.

³ Jiří Našinec, „Tradice i modernost”, în Mircea Eliade *et al.*, *Pět rumunských novel*, trad. Jiří Našinec, Marie Kavková și Jitka Lukešová, Odeon, Praga, 1984, p. 419.

⁴ *Ibidem*.

Într-o atitudine strident dezideologizantă în care pot fi întrezăriți germenii receptării neîngrădite care avea să intervină după Revoluția de catifea, Nașinec îl aduce pe Eliade din străfundul lacului receptării literaturii române la suprafața sa. Este, îndrăznim să susținem, cea mai bruscă mișcare de recuperare literară produsă în mediul ceh din perioada comunistă în raport cu un autor român. Nașinec aduce, de altfel, pe scena receptării cehe, o remarcabilă doză de nonconformism, sau, cel puțin, de ieșire din tipare, insolită în condițiile politice de la jumătatea anilor optzeci.

Eliade este repus pe tapet un an mai târziu, în 1985, prin traducerea nuvelei *La țigănci*¹. Ritmul alert în care Eliade este apropiat de publicul cititor ceh creează impresia unei dorințe de recuperare a timpului pierdut în receptarea unui autor de talia sa. Prin publicarea, în anul 1986, a nuvelei *Șarpele*², devine o certitudine faptul că prezentarea lui Eliade în spațiul ceh, după ani grei de absență stânjenitoare și tot mai greu justificabilă, nu este una accidentală. Dimpotrivă, ritmicitatea transpunerilor în limba cehă a operei eliadiene demonstrează o abordare premeditată și, mai ales, sistematică.

Cu toate acestea, în prezentarea și interpretarea personalității creatoare a lui Eliade accentul cade, încă, pe calitatea sa de prozator. Din „motive extraliterare” (cum avea să numească eufemistic J. Nașinec, în 1989, întârzierea cu care anumite scrieri ale lui Eliade ajung să fie publicate în România³), nicio lucrare a autorului din zona istoriei religiilor sau a eseisticii nu este oficial publicată în cehă înainte de 1989. De asemenea, întrucât alesese să trăiască și să creeze în afara lagărului comunist, latura biografică este în cvasitotalitatea sa înlăturată din materialele despre personalitatea și opera eliadiene. Spre exemplu, nu poate fi socotit drept o simplă întâmplare faptul că subiectului trecerii în neființă, la Chicago, a lui Eliade nu îi este acordat spațiu de către presa culturală publică de limbă cehă.

În analiza făcută *Șarpelui* sunt aduse în discuție prezența aspectelor psihanalitice, influențele folclorului românesc asupra operei, precum și semnificațiile ce pot fi descifrate în urma întrepătrunderii dintre natural și supranatural. Publicarea cărții se înscrie însă ca punct marcant în procesul receptării în special prin accentuarea motivului erotic. Acesta este evidențiat cu precădere de către Vladimír Novotný. Pornind de la „sacralitatea” imprimată principiului iubirii de Eliade, criticul și istoricul literar ceh caracterizează componenta erotică din *Șarpele* drept „nucleu al mesajului auctorial”⁴. La rândul său, românistul J. Nașinec interpretează *eros*-ul prezent în această nuvelă drept „cale către libertatea individuală”⁵, apreciind că este similar celui întâlnit în povestirea eminesciană Cezara (1876).

¹ Mircea Eliade, *U Cikánek*, trad. Jiří Našinec, în *Světová literatura*, XXX (1985), nr. 1.

² *Idem*, *Had*, trad. Jiří Našinec, Odeon, Praga, 1986.

³ Jiří Našinec, „Dvojice milostných románů”, în *Výběr z nejzajímavějších knih*, XXI (1989), nr.2, p.31.

⁴ Vladimír Novotný, „Sen hadí nevěsty”, în *Svobodné slovo*, XLII (1986), 26 nov., p. 5.

⁵ Jiří Našinec, „Paradox fantastického”, în Mircea Eliade, *Had*, Odeon, Praga, 1986, p. 163.

Demn de atenție este și modul în care este interpretat personajul central Andronic. Într-o recenzie asupra cărții, profesorul Zdeněk Hrbata îl numește pe acesta „ispititor care constrânge la depășirea limitelor impuse prin educație și datorită căruia personajele se eliberează de platoșa prejudecăților”¹. De altfel, Z. Hrbata se distinge printr-o evidentă compatibilitate ideatică și interpretativă cu J. Našinec. Chiar dacă nu o poate respinge în mod explicit, evită *ab initio* orice abordare ideologizantă (de altfel, greu aplicabilă operei eliadiene) și analizează textul literar dintr-o perspectivă mai curând antropologică. Aceasta trădează o cunoaștere mai vastă a creației eruditului român, dincolo, așadar, de ceea ce mediul cultural ceh oficial permitea, la acel moment, să fie consultat.

Referitor la același Andronic, în accepțiunea lui J. Našinec el este nu doar principal actor al ritualului inițiat, ci și, foarte interesant, „factor perturbator care îi constrânge pe orășenii blazați să se lepede de ipocrita cămașa de forță a convenienței, a clișeele ideatice și verbale și să conștientizeze propria lor identitate”². Asistăm, așadar, la un tip de afirmație care, în trecut, ar fi fost de neconceput din pricina spațiului interpretativ, cu potențial subversiv din perspectiva cenzurii, pe care îl deschidea. Sunt, implicit, aduse în discuție idei precum libertatea de gândire sau unicitatea și independența ființei umane, ceea ce explică și atitudinea refractară a autorităților culturale față de Eliade.

La nivelul ultimilor cinci ani de regim comunist putem vorbi de o relativă detensionare a climatului imprimat procesului de receptare de către cenzura cehă. Pe acest fond, în 1989 este publicată cartea *Bengálská noc*³. Aceasta cuprinde traducerea romanelor *Maitreyi* și *Nuntă în cer*, ambele percepute drept „studii pătrunzătoare ale vanității masculine”⁴. Cartea, al cărei tiraj de 5000 de exemplare este rapid epuizat, se constituie și în cea care încheie arcul receptării lui Eliade din perioada hiatului comunist, proces reluat, cu un dinamism vivifiant, după Revoluția de catifea.

Critica cehă se oprește asupra fiecăreia dintre cele două componente ale volumului. În opinia recenzenților, trama romanului *Maitreyi* este, bunăoară, doar la o primă vedere calificabilă drept banală și cu nimic ieșită din comun pentru un roman exotic datând din vremea lui Pierre Loti. Conform evaluării cehe, originalitatea operei este garantată mulțumită nucleului său ideatic care presupune confruntarea a două lumi diferite sub aspect etnic, religios și cultural⁵. J. Našinec este de părere că din confruntarea acestor două lumi disimetrice „Europa nu iese cel mai bine în plan

¹ Zdeněk Hrbata, „Had”, în *Tvorba*, XLIII (1987), nr. 3, p. 11.

² Jiří Našinec, „Paradox fantastického”, în Mircea Eliade, *Had*, Odeon, Praga, 1986, p. 162.

³ Mircea Eliade, *Bengálská noc* (cuprinde *Maitreyi* și *Nuntă în cer*), trad. Eva Strebingrová și Jiří Našinec, Melantrich, Praga, 1989.

⁴ Jiří Našinec, „Dvojice milostných románů”, în *Výběr z nejzajímavějších knih*, XXI (1989), nr. 2, p. 31.

⁵ Libuše Valentová, „O lásce”, în *Tvorba*, 1989, nr. 37, p. 12.

moral”¹. Din această perspectivă, raportul de iubire poate fi văzut drept simplu fundal pe care sunt proiectate relații și simboluri noi, încărcate de o nebănuită profunzime.

Reorientarea către opere românești de o valoare literară incontestabilă, consfințită deja în planul literaturii universale, aduce, implicit, un plus de substanță fenomenului receptării. O demonstrează, spre exemplu, volumul *Bengálská noc* prin capacitatea sa de a genera variate opinii ale criticii. Asemenea interpretări care gravitează în jurul lucrării dau naștere și la o polemică cu nuanțe sexiste. Controversa este iscată de ziarista V. Borová într-un articol al cotidianului *Zemědělské noviny* care este deschis astfel:

Soțul citește o carte nouă care îi provoacă în mod vădit o desfătare grozavă. Zâmbește, mormăie aprobator *așa, așa, excelent* și, la finalul lecturii, exclamă cu entuziasm: *Asta e!* Cuprinsă de curiozitate, soția se pune de îndată pe citit și, pe măsură ce avansează, se încruntă tot mai mult! Când încheie lectura, pronunță verdictul: *Așa sunteți cu toții, bărbați afuriși!* Altfel spus, este o carte care încinge spiritele în orice cuplu. Poartă titlul de *Bengálská noc* și reunește, la editura Melantrich, două romane ale marelui scriitor român Mircea Eliade, *Maitreyi* și *Nuntă în cer*. Dar de ce este cartea atât de diferit percepută de către bărbați și femei?²

Analiza ziaristei V. Borová este realizată prin prisma binomului cititor-cititoare și urmărește să scoată în evidență o serie de atitudini în care identifică dovezi privind defavorizarea, în genere, a eroinei, ceea ce ar aduce atingere directă cititoarelor. Spre exemplu, episodul din *Maitreyi* în care legătura intimă existentă între cei doi protagoniști este descoperită provoacă, în viziunea recenzentei cehe, un adevărat șoc cititorilor „și, în mod deosebit, cititoarelor”. Aflăm că o atare stare de spirit este pricinuită în special de disponibilitatea manifestată de către fată de a merge până la a-și jertfi viața. Noutatea interpretării V. Borová rezidă în faptul că, prin intermediul întrebării *Dar iubitul ei [este și el dispus să se jertfească – n.a.]?*, aceasta mută accentul asupra bărbatului cu intenția vădită de a-l surprinde într-o postură androcentrică lașă și egoistă.

De asemenea, în interpretarea *Nunții în cer* recenzenta accentuează ideea potrivit căreia, când protagonista poartă în pânțece rodul iubirii dintre ea și eroul principal, acesta nu poate accepta gândul de a pierde viața de burlac lipsită de griji și închide cu duplicitate ochii în fața realității, contribuind la concretizarea deznodământului tragic.

Concluzia desprinsă de V. Borová este aceea că *cititoarea* nu poate fi decât „dezgustată” de defilarea, în cele două romane, a unor asemenea portrete ale „bărbatului animalic”. Menținând logica aceluiași binom, recenzenta contrapune, ostentativ, imaginea *cititorului*. Dintr-o perspectivă manifest empirică, nu ezită să aprecieze că

¹ Našinec, *op. cit.*.

² V. Borová, „Psané slovo do pranice”, în *Zemědělské noviny*, XLV (1989), 23 sept., p. 5.

acesta din urmă „se va amuza în a se identifica cu eroul principal în funcție de propriul caracter și de experiența sa, sau poate va conștientiza chiar că întâmplarea care face obiectul lecturii coincide cu ceea ce i se întâmplă în viața reală”¹.

În privința autorului Eliade, potrivit V. Borová acesta înfățișează în operele sale propriul model de cuceritor cinic al inimilor de femeie cu o pasiune care merge chiar până la a friza obsesia. În evaluarea acesteia, „niciun mijloc nu a fost perceput de Eliade ca fiind îndeajuns de puternic; ambele romane și *eroul* lor comun produc o impresie de exagerare și grotesc asemenea unei caricaturi”².

Astfel de obiecții încep să capete forma unei polemici *stricto sensu* la momentul în care V. Borová implică colegi de breaslă cehi. Lui J. Našinec îi reproșează, spre exemplu, că în van „încearcă să ne convingă că nu este vorba decât despre moda literară a vremii”. Argumentul care, în opinia recenzentei, demontează opinia promovată de românist este însăși ideea susținută de acesta potrivit căreia cele două romane din *Bengálská noc* au un pronunțat caracter autobiografic. Eliade este, astfel, zugrăvit în responsabil moral al derapajelor cărora protagonistul le cade pradă.

Virulența ofensivei V. Borová este girată prin rănirea vanității masculine în latura sa cea mai vulnerabilă. Explică, așadar, „o astfel de atitudine a autorului față de femeie” prin formularea întrebării retorice dacă nu cumva este mai curând vorba despre nevoia de a câștiga mai multă încredere masculină în sine, despre identificarea cu propriul ideal și, nu în ultimul rând, despre paliativul unei împliniri în sfera literară³.

Un alt participant la polemica apărută în jurul cărții *Bengálská noc* este V. Novotný prin intervenția sa publicată în *Svobodné slovo*. Ca de altfel și alți recenzenți ai acesteia, criticul literar ceh face trimitere la numirea de către filosoful francez Gaston Bachelard a romanului *Maitreyi* drept „mythologie de la volupté”. Ceea ce interesează însă în mod special este maniera în care Novotný cataloghează romanul *Nuntă în cer*, mai precis drept „condamnare subtilă a eternului solipsism masculin care se fărâmițează la contactul cu feminitatea modernă”⁴.

Apariția *ex-post* a considerațiilor lui Novotný în raport cu articolul sexist al V. Borová îi creează celui dintâi posibilitatea transformării unei abordări conciliante în armă cel puțin la fel de virulentă. Pe același ton de voită superioritate didacticistă, Novotný notează că, până la acel moment, critica cehă a reacționat de o manieră relativ „indignată” la romanul *Nuntă în cer*. Chiar dacă nu o numește explicit pe V. Borová, aceasta este fără dubiu vizată atunci când criticul scrie că „o recențentă a folosit afabulația cărții pentru a ataca pe toți bărbații din lume, osândă atribuită și însuși scriitorului”⁵. Ceea ce, din perspectiva procesului receptării și a remodelării statutului

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Vladimír Novotný, „Láska jako vášně i zášť”, în *Svobodné slovo*, XLV (1989), 18 nov., p. 3.

⁵ *Ibidem*.

literaturii române, ar fi aici de remarcat este, o dată în plus, capacitatea scrierilor lui Eliade de a stârni interes și de a provoca fecunde confruntări de idei.

Sub aspect temporal, limita superioară a arcului receptării lui Eliade în anii regimului comunist poate fi identificată într-un număr al *Svobodné slovo* care apare în plină vâltoare (18 noiembrie 1989) a evenimentelor cunoscute sub denumirea generică de Revoluția de catifea. Același V. Novotný admite, aici, că în 1986, anul morții lui Eliade, „cunoștințele despre el se limitau în spațiul cultural ceh la un nivel conceptual”¹, lipsit de reală concretețe. În definirea relației coercitive existente între elementul politic și factorul literar este grăitoare reacția fulminantă avută de critica literară în raport cu evenimentele istorice. Încă de la apariția celor dintâi scrieri de libertate, Novotný, surprins de revoluție scriind tocmai despre noua traducere cehă din opera eliadiană, poate da frâu liber evaluărilor sale critice pentru întâia oară în carieră. Năucit parcă de lejeritatea ideatică cu care își poate îngădui să scrie, Novotný notează, într-un suflu, că „Mircea Eliade este un artist desăvârșit care, încă din anii treizeci, stă umăr la umăr cu Hesse, Moravia sau Sartre; cărțile sale ar fi trebuit de mult timp să fie traduse la noi. Astăzi le putem citi și percepe ca pe o podoabă clasică a literaturii europene din secolul XX...”², conchide criticul ceh, deopotrivă, cu indignare și extaz. În planul receptării, articolul poate fi considerat drept cea dintâi denunțare a anomaliilor trecutului, atitudine dublată de voința însuflețită de a întoarce pagina ultimelor patru decenii.

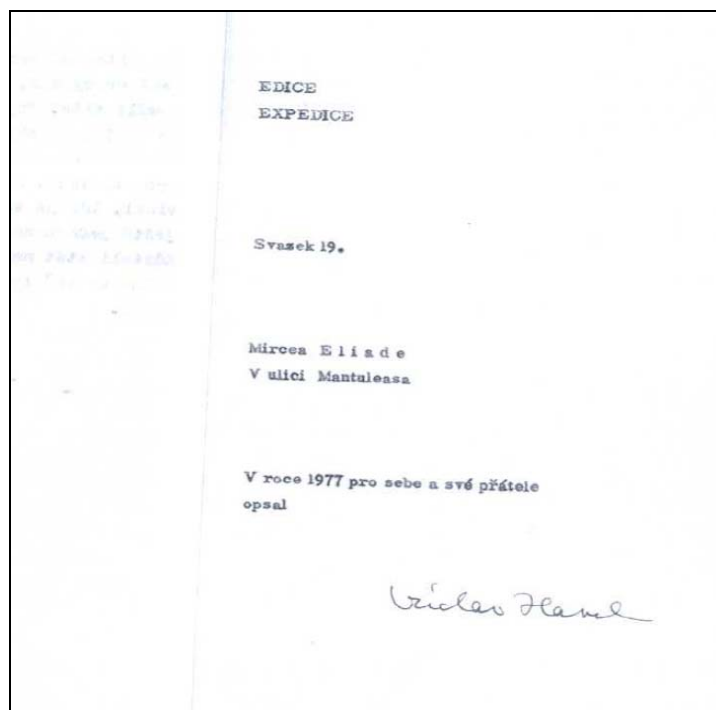
2. Reflectarea creației și personalității eliadiene în zona literară cehă prohibită

O specificitate a receptării lui Eliade o reprezintă manifestarea sa nu doar la nivel oficial, ci și în sfera culturală paralelă. O atare deschidere demonstrează o compatibilitate naturală între profilul gândirii eliadiene și așteptările publicului ceh. În cazul lui Eliade, procesul de receptare este, așadar, unul dintre cele mai complete din perioada totalitarismului. Vidul reprezentat de absența, pe piața literară cehă, a operelor eliadiene interzise de autoritățile KSČ este, chiar dacă într-o măsură limitată, completat prin circularea, pe calea vectorilor de tip samizdat, îndeosebi sub forma așa-numitului *divoký opis*³, a unor traduceri neoficiale. Este, în primul rând, cazul lucrării *Le Mythe de l'éternel retour* și al nuvelei *Pe strada Mântuleasa*. În ceea ce privește traducerea acestora din urmă s-au păstrat trei ediții dactilografiate. Cea mai reprezentativă este apărută în revista samizdat *Edice Expedice*. Prima pagină poartă înscrisul „În anul 1977, pentru sine și pentru prietenii săi a transcris Václav Havel” cu semnătura olografă a acestuia.

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ Conceptul de *divoký opis* (cu varianta *divoký samizdat*) - care ar putea fi tradus drept *transcriere sălbatică* sau *samizdat sălbatic* - se referă la o formă de samizdat apărută dintr-o inițiativă personală, neomologată în sistemul subteran al literaturii neoficiale.

Judecățile de valoare exprimate în planul receptării oficiale, neobișnuit de bogate pentru climatul politic al anilor optzeci, sunt consolidate de unele informații care nu puteau fi scrise decât în zona publicațiilor interzise. *Knižnice Renega*, revistă literară samizdat, aduce, spre exemplu, date biografice cu privire la Eliade din rațiuni ideologice până atunci inedite pentru spațiul ceh¹.

În zona samizdatului, cel mai activ în analiza scrierilor și a personalității lui Eliade este Jan Vladislav². Acesta se declară, în mai multe rânduri, fascinat de savantul și scriitorul român. Spre exemplu, mărturisește că „Mircea Eliade a fost pentru mine, în privința lecturilor, una dintre revelațiile acestui deceniu zbuciumat [anii șaiszeci – n.a.]

¹ În această privință, cf. f. aut., „O autorovi“, în *Knižnice Renega: knihy teorie i praxe*, Praga, 1981, pp. 10-11 [date despre M. Eliade care însoțesc traducerea cărții *Pe strada Mântuleasa*].

² Jan Vladislav (n. 15 ian. 1923, Hlohovec – d. 3 mar. 2009, Praga) – poet și traducător ceh, personalitate marcantă a publicisticii neoficiale cehe din perioada comunistă. Începând cu anul 1948 scrierile sale poetice sunt interzise și nu i se mai permite să activeze decât ca traducător și autor de cărți pentru tineret. Din 1981, J. Vladislav ia calea exilului, urmare presiunilor severe exercitate de către StB (securitatea de stat).

pe durata căruia nu au încetat să alterneze speranțele și îndoielile”¹. În *Mircea Eliade, básník posvátného a profánního* - material apărut atât sub formă de samizdat, în 1987, în caietul *Tajný čtenář v Paříži*, cât și în exil, un an mai târziu (martie 1988), în revista *Národní politika*, J. Vladislav se apleacă asupra unor componente ale operei eliadiene trecute sub tăcere de cenzura cehă. Pornind de la lucrări precum *Le Mythe de l'éternel retour* sau *Le sacré et le profane*, ajunge să concluzioneze că Eliade nu este, de fapt, preocupat atât de trecut și de istorie, cât mai curând de prezent și de omul contemporan. Totodată, notează că, în cărțile sale, Eliade demonstrează existența unor aspecte ale vieții pe care omul contemporan nu mai știe să le interpreteze și că dincolo de așa-numitul caracter banal și profan al vieții de zi cu zi se află, tănuite, dimensiuni sacrale. Considerații de acest tip, percepute drept subversive de către regimul politic ateist și anticlerical, nu își puteau găsi locul în sfera criticii oficiale cehe supusă vigilenței stricte a cenzurii.

Relația vibrantă a lui Vladislav față de scrierile eliadiene se explică și prin faptul că intrase personal în contact cu țara de origine al lui Eliade. Reușise, astfel, să pătrundă acel *genius loci* românesc pe care, peste ani, îl regăsește transpus în opera scriitorului. Pe parcursul a două perioade petrecute în România tradusesese cântece populare românești² și lucrase la adaptarea unor basme³. Pentru J. Vladislav folclorul românesc constituie, așadar, puntea de legătură către universul românesc în general și, ulterior, în mod particular către cel eliadian. J. Vladislav ajunge, treptat, să identifice în doinele, colindele, cântecele funebre sau diversele legende românești attribute care depășesc caracteristicile poetice obișnuite. Acest specific românesc este, în opinia sa, conferit de „o perspectivă magică, mitică asupra lumii și destinului uman”⁴ cu care Eliade însuși se întâlnește încă din copilărie și datorită căreia întreaga sa operă rămâne intim legată de România.

Numele lui Eliade se ivește în sfera samizdatului ceh din acești ani și prin prisma punerii în scenă a nuvelei *Šarpele* (premiera are loc la 11 aprilie 1987). Nu este însă adusă în discuție o dramatizare destinată scenelor de teatru clasice, tradiționale, ci unui studio teatral de amatori. Activitatea unui astfel de teatru nu era percepută drept diletantism în accepțiune peiorativă, ci, mai curând, ca soluție dramatică alternativă, acroșantă printr-o doză consistentă de originalitate. *Šarpele* este pus în scenă de *Jak se vám jelo*, unul dintre cele mai reprezentative organizații teatrale de acest fel din anii premergători Revoluției de catifea.

Asupra evenimentului teatral – reprezentația *Šarpelui* în regia lui Petr Lébl - se apleacă *O divadle*, revistă bianuală reunind articole de teorie și critică în domeniul dramaturgiei, care fusese creată, sub același concept al culegerii de tip samizdat, în anul

¹ Jan Vladislav, „Mircea Eliade, básník posvátného a profánního“, în *Tajný čtenář v Paříži V., Čtvrtá čítanka* [publicație dactilografată], Paris, 1987, p. 96.

² Sabin Drăgoi, *Rumunské lidové písně*, trad. Jan Vladislav, SNKLHU, Praga 1959.

³ v., *inter alia*, Ion Creangă, *Měsíc s dvěma grošiky*, trad. Jan Vladislav, SNDK, Praga, 1958.

⁴ Vladislav, *op.cit.*, p. 97.

1986 la inițiativa lui Václav Havel și a soției acestuia, Olga Havlová. Recenzia este semnată de Anna Freimanová (avea să devină colaboratoare apropiată a lui V. Havel în calitate de șef al statului), intimă cunosătoare a pulsațiilor fenomenului dramaturgic din spațiul ceh.

Potrivit A. Freimanová, actrița Tereza Hrzánová, în rolul Dorinei, este cea care izbuteste să stilizeze propriul personaj în modul cel mai expresiv. Bunăoară, arată că, prin ținute încremenite accentuează un devotament simulat, iar privirile ei trădează existența unui complot între ea și Andronic. Un punct slab este identificat de A. Freimanová în „introducerea unei aglomerări de idei noi și în masarea, fără selecție, de simboluri care, apoi, se eclipsează reciproc și pierd, astfel, din eficacitate”¹. În același timp, apreciază criticul ceh, amplele divagații care dau frâu liber fanteziilor prezintă neajunsul întârzierii ritmului piesei, în vreme ce ansamblul acțiunii pierde, pe alocuri, din coeziune.

Nu este însă singurul exemplu de reflectare în sfera publicisticii neoficiale cehe a dramatizării unei opere semnate de Eliade. În 1984, scriitorul ceh disident Pavel Kohout² pune în scenă propria piesă de teatru, *Das grosse Ahornbaumspiel*, o adaptare a nuvelei *Pe strada Mântuleasa*. Un ecou al piesei este, în același an, publicat de *Reportér*, magazin politic și literar al exilului ceh din Elveția. Autorul materialului, Karel Gelnar, propune o viziune predominant critică asupra evenimentului teatral. Admite că „proeminentul recenzent și autor elvețian de extremă stânga, R. Hohnut³, opinează în *Die Weltwoche* că, deși la originea piesei se află cartea românului M. Eliase (*sic!*), Kohout a inclus în aceasta trăiri din Praga cu o pronunțată coloratură personală. Niciodată [potrivit aceluiași R. Hohnut – n.a.] nu a fost ilustrată atât de îndeaproape atmosfera autocratică a *statului muncitorimii și țărănimii*”⁴. Gelnar redă și o altă opinie a lui Hohnut potrivit căruia publicul ar fi urmărit piesa cu încordare, tulburare, dar și cu voie bună. O face însă nu pentru a îmbrățișa argumentele avansate de elvețian, ci doar pentru a contura ținta pe care își propune să o combată.

Das grosse Ahornbaumspiel este, de fapt, în viziunea lui Gelnar o piesă plicticoasă, inabilă și marcată de vizibile neajunsuri în planul regiei. Din cuvintele de apreciere formulate de Hohnut privitor la opera dramatică, Gelnar deduce că acesta nu

¹ Anna Freimanová, „Had”, în *O divadle*, nr. 3, nov. 1987, p. 190.

² Pavel Kohout (n. 20 iulie 1928, Praga), poet, prozator și dramaturg. În calitate de membru al Comitetului Central al Uniunii Cehoslovace a Tineretului (organism controlat de Partidul Comunist) participă, în 1953, la Congresul Mondial al Tineretului organizat la București. Prezintă interes trecerea sa de la literatura agitatorică de tip stalinist la criticarea ferventă a regimului comunist începând cu a doua jumătate a anilor șaiszeci. În 1979 îi este permis să călătorească în Austria, dar i se refuză reîntoarcerea în țară.

³ Rolf Hochhuth (n. 1 apr. 1931, Eschwege) – scriitor și dramaturg devenit o personalitate controversată începând cu anii șaiszeci când, în cadrul tendințelor de reconciliere cu trecutul, a urmărit să accentueze tematica trecutului nazist al Germaniei.

⁴ Karel Gelnar, „Zlatá brána Pavla Kohouta otevřená!”, în *Reportér*, I (1984), nr. 6, nov., p.24.

ar fi citit *R.U.R.* (piesă de teatru științifico-fantastică din anul 1920 în care este folosit pentru întâia oară cuvântul „robot“), *Bílá nemoc* (*Boala albă* - 1937) și *Matka* (*Mama* - 1938) ale prozatorului și dramaturgului Karel Čapek. Interesant este că, în demersul de demontare a opiniilor lui Hohnut, apelează la instrumente purtătoare ale unui subtil mesaj de natură politică. Astfel, cele din urmă două piese contrapuse de Gelnar, *Bílá nemoc* și *Matka*, au o tematică puternic antifascistă în vreme ce atât Eliade cât și, mai ales, Hohnut s-au confruntat, în anumite etape, cu acuzații de manifestare a unor simpatii fasciste.

În același timp, Gelnar consideră drept nemeritate afirmațiile conform cărora piesa de teatru ar oferi publicului occidental (adeseori neavizat) o imagine penetrantă a atmosferei statului totalitar contemporan de tip comunist. Apreciază, dimpotrivă, că trama se apleacă în mod nepotrivit asupra perioadei „dictaturii proletarietului” în condițiile în care publicul din lumea liberă, situată de cealaltă parte a Cortinei de Fier, ar fi avut mai curând nevoie să ia pulsul, prin intermediul unei atare experiențe teatrale, al dictaturii „fățarnicilor tehnocrați rafinați”¹ ai anilor optzeci. În actul de judecare a autorului Kohout, Gelnar rămâne sub imperiul trecutului comunist al acestuia nereușind să accepte transformarea sa radicală produsă începând cu anii șaizeci. Opera lui Eliade, aflată la baza scrierii dramatice a lui Kohout, rămâne, întrucâtva, captivă a acestor evaluări subiectiviste.

Cazul lui Eliade este simptomatic pentru definirea specificității receptării literaturii române în spațiul ceh în intervalul de timp supus analizei. Prin Eliade capătă formă principiul conform căruia pe parcursul hiatului comunist, talentul literar, erudiția și forța creatoare nu sunt determinante. Existența unui astfel de mixt trezea, dimpotrivă, în ochii autorităților comuniste, suspiciuni de virulență subversivă. Începutul unei receptări susținute a operei românului este însă identificabil înainte de prăbușirea regimului, deși în ultimii săi ani de putere, când transpar și cele dintâi semne ale rupturii față de dimensiunea clasicizantă, patriarhală și neproblematizantă a literaturii române captată cu preponderență în deceniile anterioare. Eliade se profilează, așadar, drept o posibilă cheie pentru decelarea valențelor nu îndeajuns studiate ale fenomenului receptării cehe, de-a lungul celor patru decenii de totalitarism, a informației literare românești.

¹ *Ibidem*.

Bibliografie

1. Volume

- Creangă, Ion, *Měšec s dvěma grošiky*, trad. Jan Vladislav, SNDK, Praga, 1958
Drăgoi, Sabin, *Rumunské lidové písně*, trad. Jan Vladislav, SNKLHU, Praga 1959
Eliade, Mircea, *Bengálská noc*, trad. Eva Strebingerová a Jiří Našinec, Melantrich, Praga, 1989
Eliade, Mircea, *Had*, trad. Jiří Našinec, Odeon, Praga, 1986
Eliade, Mircea, *Paměti*, trad. Jiří Našinec, H & H, Jinočany, 2007
Eliade, Mircea, Vasile Voiculescu, Alexandru Philippide, Cezar Petrescu, Horia Pătrașcu, *Pět rumunských novel*, trad. Jiří Našinec, Marie Kavková a Jitka Lukešová; ediție îngrijită de Jiří Našinec; Odeon, Praga, 1984
Iwaszkiewicz, Jarosław, Wojciech Żukrowski, Stanisław Zieliński, Julian Kawalec, Bohdan Czeszko, *Pět polských novel*, trad. Olga Hostovská, ediție îngrijită de Otakar Bartoš, Odeon, Praga, 1984

2. Articole în volume și periodice

- ***, „O autorovi“, în *Knižnice Renega: knihy teorie i praxe*, Praga, 1981, pp. 10-11
[date despre M. Eliade care însoțesc traducerea cărții *Pe strada Mântuleasa*]
Borová, V., „Psané slovo do pralice“, în *Zemědělské noviny*, XLV (1989), 23 sept., p. 5
Eliade, Mircea, „Konec světa v moderním umění. Mýty a masová média“ (din vol.: *Le Mythe de l'éternel retour*), trad. Miroslav Drápl, în *Plamen*, 1965, nr. 8, pp. 52-55
Eliade, Mircea, *U Cikánek*, trad. Jiří Našinec, în *Světová literatura*, XXX (1985), nr. 1
Freimanová, Anna, „Had“, în *O divadle*, nr. 3, nov. 1987, p. 190
Gelnar, Karel, „Zlatá brána Pavla Kohouta otevřená!“, în *Reportér*, I (1984), nr. 6, nov., p. 24
Hrbata, Zdeněk, „Had“, în *Tvorba*, XLIII (1987), nr. 3, p. 11
Kalina, Pavel, „Literatura na pomezí cizích světů“, în *Tvar*, I (1990), nr. 39, p. 15
Našinec, Jiří, „Dvojice milostných románů“, în *Výběr z nejzajímavějších knih*, XXI (1989), nr. 2, p. 31
Našinec, Jiří, „Paradox fantastického“, în Mircea Eliade, *Had (Șarpele)*, Odeon, Praga, 1986, pp. 162-163
Našinec, Jiří, „Tradice i modernost“, în Mircea Eliade et al., *Pět rumunských novel*, trad. Jiří Našinec, Marie Kavková a Jitka Lukešová, Odeon, Praga, 1984, p. 419
Novotný, Vladimír, „Láska jako vášně i zášť“, în *Svobodné slovo*, XLV (1989), 18 nov., p. 3
Novotný, Vladimír, „Sen hadí nevěsty“, în *Svobodné slovo*, XLII (1986), 26 nov., p. 5
Valentová, Libuše, „O lásce“, în *Tvorba*, 1989, nr. 37, p. 12

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

Vladislav, Jan, „Mircea Eliade, básník posvátného a profánního“, în *Tajný čtenář v Paříži V., Čtvrtá čítanka* [publicație dactilografiată], Paris, 1987, pp. 96-97

3. Surse Internet

Bojoga, Eugenia, *Memoriile lui Mircea Eliade în limba cehă*, în „Observator cultural”, 2007, nr.385, 16 aug. http://www.observatorcultural.ro/Memoriile-lui-Mircea-Eliade-in-limba-ceha*articleID_18160-articles_details.html, consultat la 15 iun. 2010.

NICOLAE IORGA ÎN SPRIJINUL POLONIEI ÎN TOAMNA ANULUI 1939

Nicolae MAREȘ

The author starts from the editing of the volume the *Romanian Asylum* in Poland in 2009, bringing up for discussion numerous data on the historical and political context of the Poles' refuge in Romania in 1939. They stress the great contribution of the Romanian people to saving the Polish hoard and to assuring the living conditions for thousands of Polish refugees, as well as the Romanian state's taking political risks. Numerous data and information on this sad period in the history of the Polish people were published by the historian Nicolae Iorga in the newspapers and magazines of that time, greatly contributing to the presentation of the historical and political framework within which this complicated and dramatic episode in the life of the Poles took place. Iorga always points out the historical Polish-Romanian relations, showing his appreciation for the power of sacrifice shown by the Polish alongside their history and his sympathy as for the tragedy they had to pass through during the World War II.

Key-words: Polish refugees, historical Polish-Romanian relations, Nicolae Iorga and his attitude towards the Poles, the Polish hoard, the Polish and Romania

*Adevărul este ca apa rece care face rău doar dinților stricați.
Nu este greu să găsești adevărul, e greu să ai dorința de a-l găsi.*

Nicolae Iorga

Cu prilejul celei de a 70-a aniversări de la declanșarea celui de al doilea război mondial, la Varșovia a apărut o carte-album, cu susținerea financiară a Institutului Cultural Român. Titlul lucrării este discutabil până la Dumnezeu: *Azilul românesc*. La „evenimentul” lansării contribuției, făcut pe banii contribuabilului român, marcat cu mare pompă în capitala Poloniei, au participat istorici bucureșteni și suceveni, reprezentanții noștri în capitala Poloniei. Din câte cunoaștem, deocamdată, nici o reacție publică din partea lor. Nu este exclus ca redactorii volumului să își fi dorit ca, prin reproducerea însemnărilor sau evocărilor, texte aparținând celor care s-au bucurat direct de binefacerea „azilului” respectiv, prin fotografiile unora dintre ei, amintindu-ne de cele care se fac azi prin Somalia, exotice peste măsură, ca să nu spun tendențioase. Vezi acel soldat umil ce doarme în post cu arma în mână, surprins de „azilanți”, oare pentru a dovedi ce? Ceea ce le-a scris un compatriot lui Iorga că românii sunt niște trogloditi?

Răspunsul dat de istoric îl vom prezenta mai jos.

Demnă totuși de salutat intenția editorilor de a înfățișa ajutorul dat de poporul român și autoritățile române. Nu se spune nimic că acesta a fost asigurat, de la vlădică la opincă, de la monarhul României, primul-ministru și ministrul Afacerilor Externe (importantă categorie decizională, la nivel de stat – despre care s-a uitat), până la țărani români, ieșiți în întâmpinarea celor năpăstuiți cu tot ce aveau mai bun la îndemână: mâncare, fructe, băutură, iar unii mai înstăriți, asigurându-le un loc de dormit. Lucrarea nu pune în evidență implicarea organelor de ordine, a ceferiștilor sau funcționarilor de stat, a Bisericii, a Crucii Roșii, a miilor de persoane, care, angajându-se direct, au facilitat din plin trecerea prin România a aurului polonez, a patrimoniului cultural, încărcat în grabă în deruta capitală în 60 de camioane, patrimoniu mai scump decât aurul – cum spune un dicton latin etc., etc. Pomenind de bunurile culturale și spirituale poloneze, amintesc fie și în treacăt că Sfântul Scaun a refuzat să satisfacă cererea Poloniei de a le găzdui, pe motiv că n-ar aparține *tezaurului ecleziastic*, ci muzeelor. În acest context internațional s-a implicat din plin România, care știa din proprie experiență ce poate însemna un tezaur în mod nefericit depozitat „prin vecini”, cazul celui dus de români la Moscova în timpul primului război mondial.

În anul 1939 adevărul era cu totul altul: Vaticanul nu vroia să îi supere pe nemți, risc pe care Armand Călinescu și Grigore Gafencu nu s-au sfiit să și-l asume, spunându-i clar ministrului german la București, W. Fabritius, că **aurul este o marfă**. Că demnitarul român din fruntea guvernului a plătit cu viața curajul său se uită ușor.

România a dovedit că o țară întreagă, „de la Nistru pân’ la Tisa”, s-a solidarizat cu Polonia năpăstuită de ciuma brună împreună cu cea roșie. România, amenințată la rândul-i de forțele revizioniste, din vecinătatea apropiată și mai îndepărtată, îndeosebi după întâlnirea celor patru de la München, face – ca națiune – corp comun în sprijinul pe care îl acordă în acele vremuri de restriște poporului polonez.

În ciuda acestor evidențe, Septembrie 1939 și lunile care au urmat, după declanșarea războiului, s-au constituit într-unul din capitolele sumbre, ținute ani de-a rândul sub obroc la Varșovia, când n-au lipsit publiciști sau istorici, care au adus critici românilor și României că n-ar fi dovedit *loialitate* față de Polonia. Au uitat mulți dintre insinuatori din trecutul nu prea îndepărtat că polonezii au fost tratați de autoritățile românești, care declaraseră neutralitatea țării la 6 septembrie, în spiritul normelor internaționale privind tratamentul refugiaților civili sau militari. Se știa puțin că pe plan internațional în această materie aveam unul dintre cei mai de seamă specialiști, e vorba de Vespasian Pella, care a avizat notele elaborate de Ministerul Afacerilor Străine privind tratamentul la care au fost supuși. Generalizarea făcută că România ar fi aruncat refugiații polonezi, la grămadă, în lagăre, fără prezentarea contextului militar și geopolitic s-a dovedit a fi neproductivă și falsă! Iar titlul lucrării amintite ne dovedește a fi o reminiscență nefericită a unor acuze care s-au perindat prin publicistica poloneză din anii „regimului democrației populare”, când umbra Moscovei și glasul ei se resimțeau

din plin la Varșovia, mai abitar ca la București. Se vede că tușa trasă atunci a fost extrem de groasă și mai persistă încă.

Documentele din arhivele românești dovedesc cu prisosință contrariul. Pe Dâmbovița s-a constatat o implicare puternică a autorităților autohtone în sprijinul populației poloneze pe toate planurile, cu scopul de a-i fi alinată durerea; documente de tot felul dovedesc cum, în ciuda presiunilor făcute de Legația germană în România, atitudinea liderilor români și a populației a fost net pro-poloneză, cum ne-o cerea inima și nu echidistantă cum ne-o cereau normele de drept internațional. De aici disputele politico-diplomatice între cele două capitale, ajungând până la amenințarea Reich-ului că va declara război României. În ciuda presiunilor Berlinului, Bucureștiul n-a ezitat să „închidă ochii” la emigrarea demnitarilor polonezi, a militarilor, a oamenilor de cultură și a civililor dornici să plece în Occident. Totodată, a facilitat chiar plecarea șefului statului polonez, profesorul Ignacy Mościcki, în ciuda faptului că sabia lui Damocles ne era atârnată deasupra capului.

Recent, într-o culegere editată sub auspiciile Institutului Polonez pentru Relații Internaționale, a fost publicat un raport diplomatic lămuritor, trimis în noiembrie 1939 la Paris de primul consilier al Ambasadei polone la București, contele Alfred Poniński, generalului Władysław Sikorski, care fusese sprijinit de români în emigrarea sa în Franța, asemenea viitorului președinte Władysław Raczkiewicz. Redactat din ordinul generalului, documentul demonstrează comportamentul de mare demnitate și atașament al autorităților românești: amintește că la prima întâlnire din 20 septembrie 1939, avută de Poniński la Ministerul Afacerilor Străine cu ministrul Grigore Gafencu, acesta nu și-a putut opri lacrimile de durere când s-a abordat soarta Poloniei¹. Însă nu și-a putut înfrâna nici indignarea cu privire la comportamentul colegului său Beck ori a mareșalului Rydz-Smigły. Dovadă că evenimentele dramatice nu pot fi cuprinse în amintiri fugare, în fotografii episodice și nici în sintagme nefericite.

Autorii volumului-album menționat, care au strâns mărturiile cordiale ale celor care s-au bucurat de sprijinul amintit, au dorit parcă să demonstreze că limba lui Mickiewicz ar fi atât de săracă încât pentru un gest creștinesc n-ar avea și un alt sinonim pentru a înlocui „azilul”. Primul care îmi vine în minte ar fi *schronienie* – termen tipic polonez și mai apropiat de adevăr: am spune în românește: „adăpost” – cu accepțiune de cămin, de găzduire, de oblăduire etc.

Oare copiii, care învățau în România, în școli poloneze sau studenții din universități, alături de colegii români, se aflau în azil? Nu îmi rămâne decât să mă crucesc în fața acelor creștini pentru abordarea, fie și numai în titlu, a tematicii respective.

Între timp, românii au aflat cum s-au comportat rușii în raporturile lor cu polonezii, cu militari și civili nevoiți să ia drumul spre răsărit, după atacul sovietic din 17 septembrie, traversând prin gheena de la Katyń sau Starobielsk, dar și prin alte zeci

¹ Vezi *Anexa*, în traducerea autorului, N.M.

sau sute de alte închisori, lagăre adevărate de pe toată întinderea Rusiei, inclusiv prin Siberia de gheață. Românii n-au folosit niciodată termenul de „azilant” pentru polonezii găzduiți în 1939, ci numai pe cel de r e f u g i a t. Situația de la Târgu Jiu trebuie analizată într-un alt context, urmare a evoluțiilor rapide a situației de pe arena internațională. Ce să mai spunem de occidentali? Ei n-au manifestat nici cele mai mici gesturi de prietenie cordială față de cauza poloneză, de vreme ce în presa franceză, engleză sau americană titlurile ziarelor erau de genul: *Tinerii noștri nu vor muri pentru Gdańsk!*

Rămâne, în continuare, o datorie pentru autoritățile poloneze, pentru istoricii și publiciștii polonezi să dovedească o mai mare **recunoștință** pentru manifestarea poporului român. De aici chiar și **obligația** de a acorda o mai mare atenție formulărilor. S-ar putea ca unora să le fie greu, cunoscut fiind că recunoștința – ca o floare rară (*rara avis*) trebuie exprimată la timp și corect. Atunci devine aur. N-a fost să fie chiar așa în cazul de față.

Ne-a dovedit din plin că un mare polonez a avut capacitatea de a găsi cuvinte potrivite în a exprima recunoștința compatrioților față de poporul român. Acesta a fost Papa Ioan Paul al II-lea, în timpul vizitei efectuate la București de Pontiful nepereche, în zilele de 7-9 mai 1999, România fiind prima țară majoritar ortodoxă pe care o vizita. A mai făcut-o președintele Al. Kwaśniewski la timpul potrivit. Până în prezent doar atât la nivel oficial!

Mai susțin că ar fi fost cazul ca în *Azilul* apărut la Varșovia, într-un moment aniversar, să fi fost subliniată mai **la obiect** starea de fapte din România acelor timpuri, în care fostul ministru de externe al Poloniei a fost cazat – ca toți demnitarii polonezi – în stațiunile de odihnă ale României, la Bicaz (în reședința regală), la Slănic Moldova, Herculanu sau Olănești, nu în lagăre, cum s-a insinuat, ci în vile. Da, într-un habitat acceptabil la vremea respectivă, poate cel mai bine organizat și la standardele vremii. Eminentă scriitoare Danuta Bienkowska a surprins într-o lucrare memorialistică, scrisă spre sfârșitul secolului trecut, sub titlul: *Am învins*, că traiul dus la Buzău, într-o familie obișnuită, a fost câmpenesc.

Puțin știu că, după intrarea în România, Beck și 11 persoane din anturajul său, pentru a fi cât mai sigur apărate, au fost transportate cu vagonul oficial al lui Gafencu la Brașov, unde au ocupat ultimele două etaje în cel mai luxos hotel din localitate („Aro”), pentru a fi ocrotit de eventuale atacuri din partea conaționalilor, care îl vânau în mod sălbatic pentru a-i pune capăt zilelor, drept răzbunare pentru modul în care a condus politica externă poloneză, implicit a situației în care îi adusese pe refugiați. Pentru a-i asigura securitatea fostului ministru, statul român a cheltuit pe perioada „azilului” milioane de lei. Colonelul n-a ezitat, în schimb, la început, așa cum i-a scris Poniński premierului Sikorski, să dea ordin, după uciderea premierului român Armand Călinescu, ca factorii oficiali să nu transmită condoleanțe părții române! Era vorba de cel care l-a apărut cu prețul vieții sale. Nu lipsit de importanță ar fi și ajutorul primit de acesta: cca

100 000 lei lunar. De peste 25 până la 50 de ori salariul mediu ale unui român din acele vremuri, de patru ori mai mare ca a Patriarhului României, fost prim ministru, sau a unui ministru plenipotențiar, a ambasadorului Gheorghe Grigorcea – acreditat în acea perioadă la Varșovia – de sute de ori solda unui militar de rând¹. Am spune, ca o concluzie inevitabilă: „azil de lux”!

Reacția Patriarhului culturii române, Nicolae Iorga, veritabilă cutie de rezonanță a sentimentelor românești, dovedește adevărata reacție a românilor. Poate se cuvenea ca o asemenea manifestare să fi fost semnalată și cunoscută, fie și după 70 de ani, la Varșovia, mai ales că nici la Westerplatte nu s-a spus un cuvânt, un cuvântel măcar, despre atitudinea României. Iorga a dovedit o manifestare cordială față de polonezi în acele momente, atitudine nemaîntâlnită – din cunoștințele noastre – în alte părți!

Atașat încă din tinerețe de istoria și cultura Poloniei despre care a scris mii de pagini, o dată cu izbucnirea războiului, Nicolae Iorga devine, prin publicația sa „Neamul Românesc”, dar și în „Timpul”, la radio sau în alte ziare, un „cronicar” al evenimentelor dramatice prin care trecea poporul polonez.

Astfel, la 3 septembrie 1939, a publicat editorialul *În fața războiului*, consemnând că „măcelul uriaș începe, fără a cruța populația civilă”. Evocând experiența pe care istoria i-o aducea în atenție, făcea o *îndoită profeție*, care se verifică până la urmă în plan european, respectiv că „nu va învinge tehnica superioară, ci inteligența conducătorilor, însuflețita lor convingere că (aceștia) luptă pentru dreptate și umanitate. Și orice speranțe de lovituri repezi și decisive se va sfârâma de rezistența de care sunt capabile numai popoarele care au cultul onoarei și deprinderea, de atâtea ori seculară, a jertfei”. Acest verdict este urmat de aforismul său: „Cine predică războiul ca o dovadă de vitalitate, face un mare păcat înveninând sufletele cu o doctrină atât de răufăcătoare pe cât de falsă”².

Casa Iorga de la Vălenii de Munte în care istoricul a primit numeroși polonezi la cursurile de vară ce le organiza aici din 1912

¹ Scurtu, Ioan, *Istoria civilizației românești. Perioada interbelică*, București, 2009 p. 85-97.

² „Neamul românesc”, Biblioteca Academiei Române, 3 septembrie 1939, p. 1.

Știrile și comentariile dureroase de pe front sau intervențiile și veștile transmise de agențiile de presă de la fața locului sau din diferite capitale nu au forța de a penetra în conștiința cititorului ca fraza incandescentă din editorialele genialului istoric român, așa cum este cel din 8 septembrie. Puțini publiciști ai acelor timpuri au scris fraze atât de vibrante precum profesorul român, membru al Academiei din Cracovia încă din 1924, totodată și doctor *Honoris Causa* a mai multor universități poloneze¹.

Comentând știrea despre intrarea în vechea capitală a Poloniei a cizmei cotropitoare hitleriste, Nicolae Iorga publica tot pe prima pagină mini-editorialul *Ce este Cracovia*:

În condiții umilitoare pe care nu am a le judeca, și nu numai că sînt de competența altora, Cracovia a fost ocupată. În trecutul nostru însuși, legăturile cu acest mare centru al evului-mediu, cu morminte regale, la care s-a adăos acela al mareșalului Piłsudski, rege al credinței și al vitejiei, au fost strânse, și pentru aceia că acest eveniment militar are un răsunet adânc în inimile noastre, capabile de a păstra, în ciuda fatalității împrejurărilor, toate vechile și sfintele noastre prietenii.

Cracovia nu putea fi supusă primejdiei de distrugere ale unor lupte. Orașul sacru al poporului polon e și un mare tezaur de artă, de la marea catedrală, de la hala negustorilor până la minunea de arhitectură italiană de la Wawel, cu cenușa unor mândri stăpânitori de popoare. Am locuit și eu în această frumoasă și nobilă cetate. Din turnul mării biserici răsună de veacuri imnul sunat de trâmbiți în patru colțuri ale lumii pentru libertatea Cracoviei de groaznica silă a tătarilor secolului al XIV-lea. Pe vremea aceia cerurile erau încă deschise pentru suferința poporului...²

Continuând într-un alt articol de pe prima pagină cu reflecții asupra ideii *trăiniei națiunilor*, istoricul se întreba dacă popoarele pot fi distruse? Răspunsul său a fost categoric: – nu! Aceasta deoarece, „după biruința principiului național, statele, cât de mici ar fi, sunt națiuni, iar **națiunile sînt o formă organică a umanității** pentru că sînt născute, iar nu făcute. Și de aceea ele vor asista, desigur, la meritata pedeapsă (din partea) apărătorilor”³.

Profeție care se va adevăra peste cinci ani! Totodată, Nicolae Iorga, în pagina a patra, aduce un elogiu eroismului poporului polonez, relevând că „încercuită și lovită de tot ceea ce tehnica oferă acestui război industrial, Polonia își apără ființa și pământul strămoșesc cu o tenacitate ce poate fi dată ca exemplu. Aducem și noi în aceste grele ceasuri omagiul nostru admirabilei ținute și eroicelor divizii poloneze”⁴.

Nu știu în ce măsură istoricii sau publiciștii polonezi cunosc cum a reacționat Sofia la atacul rusesc din 17 septembrie. Imediat, a doua zi, Bucureștiul era informat de

¹ Universitatea Jagiellonă din Cracovia, Universitatea „Adam Mickiewicz din Poznan, Universitatea din Vilnius, Universitatea din Riga etc.

² „Neamul românesc”, 8 septembrie 1939.

³ „Neamul românesc”, 18 septembrie 1939.

⁴ „Neamul românesc”, 18 septembrie 1939 p. 4.

șeful misiunii, Filotti, că rusofilia bulgarilor s-a remarcat din plin, presa exprimându-și satisfacția pentru reafirmarea Sovietelor în Europa. Diplomatul român sublinează cum, în mass-media bulgară „nici un cuvânt de regret nu se aude pentru soarta Poloniei care a arătat totuși atâta prietenie Bulgariei”. Remarcă, totodată, Filotti că „la public se speculează fățiș și cu simpatie asupra unei eventuale ofensive sovietice împotriva noastră”!¹

Revoltat, Nicolae Iorga a publicat și eseul: *Înainte teribilei fatalități*, în care a consemnat:

O *fatalitate geografică* apasă asupra acestei nobile țări și la dânsa se adaogă și misterioasa *fatalitate istorică* de care este așa de crud urmărită, din veac în veac fără să poată seca, după puterile statului acela, nesfârșite dureri ale națiunii, care învie ca prin minune. Cu acest stat avem o legătură de alianță pe care (în care) el însuși n-a crezut că trebuie să o dezvolte² și în ceea ce privește actualul război, nu cred să fi fost serios consultați, dar toate lungile noastre legături cu poporul însuși ne impune, ca popor, cea mai deplină admirație și cea mai duioasă compătimire, iar pentru cei aduși să caute ospitalitatea noastră, cea mai frățească atitudine³.

Aceste cuvinte au fost scrise în momentul în care Președintele Poloniei și membrii guvernului *in corpore* se aflau refugiați în România, alături de primele mii de civili, zecile de mii de militari, și care ajung până la o sută de mii în lunile următoare. În buna tradiție creștin-ortodoxă, Nicolae Iorga chema în paginile ziarului său ca ospitalitatea românească să se facă prezentă, pentru că „suferințele fratelui merită alinare”⁴.

Pe măsură ce valul refugiaților sporea, Nicolae Iorga a publicat comentariul: „N-avem destul pentru dânsii”, în fapt o chemare fierbinte de a veni în ajutorul zecilor de mii de polonezi care timp de câteva săptămâni deveneau oaspeți ai românilor. Iată cum se prezentau aceștia în viziunea comentatorului:

Rămășițele unei armate buimăcite de îmbulzeala mașinilor distrugătoare se află astăzi la noi, și, la granița mântuitoare se află alții, membri răzleți ai unor trupe viteze, care, supremă tragedie, și-au putut să își desfășoare vitejia înaintea mecanice a toate stăpânitoare. Dar, împreună cu ele, avem aici pe reprezentanții din toate domeniile ai unei intelectualități creatoare și însuflețitoare pentru care nimic n-a fost mai scump decât patria, căreia lovitura uluitoare i-a interzis să se jertfească. Unii știu ce vor și unde merg. Ceilalți, stau trăzniți de soartă înaintea prieteniei noastre. Tot ce putem să le dăm cu mâini largi acestor reprezentanți ai unei națiuni de

¹ AMAE, Fond 91 Polonia E91, vol. 42, p. 187.

² Aluzie la opoziția manifestată de ministrul afacerilor externe Józef Beck la ultimele propuneri românești de a lărgi convenția tehnică a tratatului de alianță cu prevederi *erga omnes*.

³ „Neamul românesc”, 20 septembrie 1939.

⁴ „Neamul românesc”, 20 și 22 septembrie 1939.

care ne leagă veacuri de luptă pentru ideea creștină și morala ei. O vom face, și de un singur lucru mă tem: că totuși încă n-avem destul pentru a le sta în ajutor¹.

Pentru că au existat și „plângerile” unor cârcotași din cei primiți în țară – descriși de genialul istoric cu dragostea și simpatia relevată mai sus, dar care au devenit prea repede în postură de „pani”, ajungând să se plângă că satele românești ar fi fost mizerabile, organizarea superficială, conducătorii militari „niște țărani” –, obiectiv și demn, Nicolae Iorga i-a răspuns deschis *prietenului polon*: „Noi avem, așa zdrențoși, o afurisită putere de a răbda”²). Ce aluzie fină la cei plecați de-acasă!

Dacă Ambasada Poloniei nu a sesizat aceste lucruri nici până azi, ele au fost remarcate de cea germană din România, de vreme ce Ministerul de Externe german avea să îl convoace pe consilierul de presă al Legației României la Berlin, O. Cisek, la 10 septembrie 1939 (ciclul scrierilor sale pe această temă departe a se fi încheiat), pentru a i se comunica că „Germania nu este mulțumită de atitudinea presei române, care dă preferință comunicatelor, știrilor și informațiilor sosite din Franța și Anglia (Havas și Reuter) și nu celor din sursă germană (D.N.B.)”³. Rezulta cert însă că scopul chemării diplomatului român a fost pentru a „Ni se reproșa îndeosebi, articolele d-lui prof. Nicolae Iorga din *Neamul Românesc*”⁴.

Partea germană monitoriza în mod profesionist presa românească de vreme ce a făcut chiar propunerea ca autoritățile competente să intervină pe lângă redacția unui mare cotidian – de preferință „Universul” – spre a trimite la Berlin un corespondent de origine etnică română, și cu totul neinfluențat, pentru a informa obiectiv opinia publică românească asupra situației din Reich și regiunile polone ocupate de trupele germane. Nicolae Iorga și alți publiciști scriau în mod vădit *pro Polonia* și condamnau atacurile inumane germane, fapt care cu siguranță deranja Berlinul.

Atașamentul lui Iorga față de cauza poloneză își are o reflectare profundă în transpunerea pe care o dedică apărătorilor Varșoviei prin publicarea poeziei *Viteazului nemuritor*, aparținând poetului grec Costis Palamas, poem scris la 1897, după înfrângerea oștilor patriei sale⁵.

Imediat, în ciclul intitulat *Literatura sabiei*, savantul Iorga a publicat fragmente din creația marelui bard polonez, Adam Mickiewicz, din poemul de referință al romantismului polonez și universal, *Konrad Wallenrod*, însoțit de un comentariu semnat de Aurel George Stino⁶.

La 30 septembrie, tot în paginile „Neamului Românesc”, realizând că Polonia a fost împărțită de nemți și ruși prin înțelegerea de la Moscova dintre Molotov și

¹ „Neamul românesc”, 7 octombrie 1939.

² „Neamul românesc pentru popor”, 15 septembrie 1939.

³ AMAE, Fond 71, Germania, vol. 78, ff.16-17.

⁴ *Ibidem*, tg. 39490 din 10 septembrie 1939-Berlin.

⁵ „Neamul românesc” din 28 septembrie 1939.

⁶ „Neamul românesc” din 29 septembrie 1939.

Ribbentrop, încearcă să răspundă la întrebarea pe care singur și-o pune: *Cine va fi cel mai mare biruitor?* Răspunsul e plin de semnificații: „Acela care nu va umili sufletele omenești, a căror răzbunare e cu atât mai cumplită cu cât a trebuit să aștepte mai mult”¹.

Un alt poem plin de durere semnează și publică istoricul poet despre castelul Wawel, acel simbol al istoriei poporului polonez, istorie pe care atât de mult și de profund a înțeles-o profesorul și istoricul nepereche, bardul de la Vălenii de Munte. Evocând, în *Cuget clar*, cu mare durere, la 26 octombrie, locul în care „dorm vechii regi și Piłsudski” – cel de prietenia căruia s-a bucurat – Nicolae Iorga ne-a lăsat versuri incofundabile, fără asemănare în alte literaturi, pe care polonezii încă nu le cunosc și, ca atare, timp de 70 de ani, nu le-au pus în valoare, nici literar și nici istoric.

Stau regii de-altădată supt bolta de granit.
Pe oase simt cum pasul vrăjmașului se lasă.
Întreaga tragedie a țării îi apasă,
Și sufletul lor arde ca într-un jar cumplit.

Ar vrea să plece în lume ca toți ai lor, pribegi,
Fugind din locuri care acum nu mai sunt sfinte,
Căci zidurile înseși nu li se par întregi, -
Dar straja cea tirană le iese înainte.

Și ei se-ntorc în taină, și trupul cade iar
C-un zgomot de durere în groapa profanată;
Ca stafii dureroase acolo-n fund dispar, -
Căci nici o licărire de zori nu se arată.

Cu câteva luni înainte să fi fost răpus de asasini, *Războiul* – care îl copleșea, care nu îi dădea pace, îl descrie Iorga ca pe un vânt, venind de departe „din câmpul plin de ruine”, „și-aduce cu dânsul aburi de sânge/ În ceața ce vine”. Nu uita încă tragedia poloneză! Mai mult, ne pune pe gânduri și publicarea traducerii realizate de istoricul-dramaturg a piesei lui Eschil *Prometeu înlănțuit*. Era el însuși, era Polonia?!...

¹ „Neamul românesc” din 30 septembrie 1939.

ANEXĂ

1939 noiembrie 15, București

Raportul Consilierului Ambasadei Poloniei la București adresat Premierului polonez, gl.
Władysław Sikorski, privind împrejurările șederii autorităților poloneze în România.

15 noiembrie '39
strict secret

Domnului General Władysław Sikorski
Președintele Consiliului de Miniștri
Paris

Ref: negocierile privind tranzitul fostului președinte al R. Polone și a Guvernului pe teritoriul românesc

Urmare a solicitării Domnului Premier Nr. Og.Pol./VI/08/39 din 6 noiembrie a.c. și în continuarea raportului Ambasadei Nr 7/R/16 din 12 noiembrie a.c., am onoarea să vă prezint, Domnule Prim Ministru, o seamă de fapte privind intrarea fostului Președinte al Republicii Polone și a fostului Guvern pe teritoriul românesc.

În ciuda faptului că acest material este incomplet, permite a se stabili împrejurările negocierilor polono-române, care au precedat trecerea frontierei.

1) Raportul Consulatului R. Polone din Cernăuți nr. 3/tjn/6 din 1 noiembrie 1939 privind evenimentele de pe teren, legate de trecerea fostului Guvern pe teritoriul românesc, înaintat Domnului Prim-Ministru cu adresa Ambasadei nr. 7/R/13 din 2 noiembrie a.c. se stabilesc o seamă de dispoziții date direct de către fostul ministru al afacerilor externe în ajunul evacuării.

În raportul respectiv se afirmă că la 15 septembrie, ora 18.00, consulul Buynowski a comunicat telefonic cu dl. Ambasador la solicitarea ministrului Beck. În aceeași seară ne-au parvenit și alte știri alarmante la Ambasadă, nu ne-a parvenit în schimb nici o instrucție de a comunica în vreun fel cu partea română pe tema eventualei treceri a guvernului pe teritoriul românesc. La întrebarea prealabilă a dl. Ambasador, dacă Ministrul Afacerilor de Externe nu crede a fi indicată o convorbire telefonică cu el, s-a primit un răspuns dilatoriu. În legătură cu chemarea telefonică, aceasta a avut loc atât de târziu, că dl. Ambasador a putut pleca la Cernăuți

abia înainte de prânz, pe data de 16 septembrie.

Pe 16 septembrie în jurul orei 19.00 am fost chemat la telefon de la Cernăuți că dl. ministru Beck îl caută pe ambasadorul român, dl. Grigorcea, pentru a avea cu el o convorbire importantă, imediată la Kutu.

M-am dus imediat la ministrul afacerilor externe, unde am fost reținut cca două ore, și – unde în prezența mea – ministrul Gafencu prin intermediul generalului Marinescu, care acționa la Cernăuți, a luat legătura cu dl. Grigorcea și i-a solicitat să intre imediat în contact cu dl. Beck.

Ministrul Gafencu nu se aștepta atunci că se va prăbuși imediat conducerea noastră și a discutat cu mine în principal asupra modalităților de asigurare a frontierei polono-române în fața bombardamentelor germane.

Atât din convorbirea cu ministrul Gafencu, cât și din desfășurarea evenimentelor de mai sus rezultă că pe data de 16 septembrie nu s-a petrecut nimic oficial din partea poloneză în relația cu Guvernul român în legătură cu intrarea Președintelui și a Guvernului pe teritoriul românesc.

2. În ziua de 17 septembrie dl. Ambasador a ajuns la ora 7.30 dimineața la Cernăuți și s-a dus imediat cu un autoturism la Kutu, unde a așteptat câteva ore pentru a avea o scurtă convorbire cu ministrul Beck.

Abia după amiază, după ce a avut loc convorbirea respectivă, și după ce s-a întors pe teritoriul românesc, dl. ambasador a încercat să stabilească legături cu factorii de decizie românești și realmente a telefonat d-lui ministru Gafencu în legătură cu asigurarea tranzitului autorităților supreme poloneze.

În calitate de însărcinat cu afaceri la București nu am primit nici un fel de instrucțiuni și nici o comunicare pe această temă.

Primind la 17 septembrie dimineața telegrama ambasadorului Grzybowski de la Moscova privind agresiunea sovietică am fost absorbit cu comunicările în chestiunea respectivă.

Dl. Ambasador a sosit înapoi la București aiba în ziua de 19 septembrie, dată la care reținerea autorităților poloneze în România era un fapt împlinit.

3. Abia în ziua de 20 septembrie, în lipsa ambasadorului, chemat la Bicz de dl. Președinte Mościcki, secretarul general din Ministerul Afacerilor Străine, ministrul Cretzeanu, m-a chemat înainte de amiază la M.A.S. și și-a exprimat în mod oficial regretul în legătură cu comportarea domnilor miniștri, Beck și a mareșalului Rydz-Smigły după intrarea acestora pe teritoriul românesc.

Totodată, acesta a arătat că Guvernul generalului Sławoj-Składkowski a încălcat neutralitatea României în primul rând prin transmiterea în clar a chemării Președintelui și Guvernului, date de la poșta din Cernăuți, cu dată și antet din Kutu, prin care a chemat poporul pentru a lupta în continuare, anunțând că își va exercita drepturile suverane pe teritoriul unei țări prietene. Aceste măsuri nesăbuite au prilejuit o intervenție dură din partea Germaniei și a Rusiei, sub imperiul cărora Guvernul român a fost obligat să adopte cu mare regret o seamă de restricții. În același timp, interlocutorul a menționat că în ciuda avertizărilor făcute, dl. Beck s-a comportat la Cernăuți ca un ministru în funcție, ceea ce a determinat guvernul român, în ciuda intențiilor sale prealabile, să stabilească pentru membrii Guvernului polonez, ca loc al sejurului provizoriu să fie localitatea Slănic.

În momentul respectiv a intrat în birou ministrul Gafencu, însoțit de directorul

protocolului, ministrul Crutzescu, care fusese delegat să meargă la graniță, pentru a-i întâmpina pe demnitarii noștri, și care se pare că tocmai îi raportaseră șefului lor cum a decurs aceasta.

A urmat un schimb de cuvinte de o mare intensitate dramatică. Ministrul Gafencu cu vocea ridicată și cu lacrimi în ochi a afirmat că a fost personal ofensat (mis en cause) de către colegul său polonez, care l-a jignit, totodată, pe delegatul său, ministrul Crutzescu, nedorind în nici un fel să înțeleagă situația juridică și de fapt a României, subestimând, în același timp, condițiile comunicate de către ambasadorul Grigorcea.

Dl. Gafencu a spus mai departe că tragedia Poloniei este în același timp și o nenorocire pentru România, iar el personal a fost pus în fața unei groaznice dileme, atunci când colegul și prietenul său a făcut ca Guvernul român să fie surprins, aflând de proiectul trecerii tuturor autorităților poloneze și a comandantului suprem în ultima clipă. Gafencu a mai adăugat că nici nu știe cum să prezinte toate acestea regelui, la care este tocmai chemat.

Înțelegând că ar trebui să îi dau imediat o satisfacție am declarat că în calitate de reprezentant al singurei autorități poloneze suverane și libere de pe teritoriul României îmi exprim convingerea că dl Gafencu a făcut tot ce i-a stat în putere ca într-o situație extrem de grea să țină seama de toate interesele noastre. Am adăugat că nu am nici o îndoială că colaborarea polono-română de până în prezent se va menține în continuare, indiferent de neînțelegerile amintite.

După plecarea d-lui Gafencu, ministrul Cretzeanu mi-a spus că ar trebui să mă folosesc de primul prilej ca să îi repet cele de mai sus Premierului Călinescu, care extrem de mâhnit de toate cele întâmplate.

Mi-am exprimat întreaga disponibilitate în această direcție.

Seara târziu Premierul Călinescu m-a chemat la Prezidiul Consiliului de Miniștri din proprie inițiativă. Convorbirea a durat aproape o oră. Călinescu a folosit la început expresia: „J’ai été éccœuré par l’attitude de Monsieur Beck à l’égard de mon pays et offensé personnellement. Votre Maréchal a tourné le dos à l’officier que j’ai délégué pour le saluer en ma qualité de Ministre de la Guerre”.

După aceea, referindu-se la raporturile de prietenie îndelungate, dl. Călinescu a criticat aspru conducerea noastră supremă, negăsind explicații pentru rapiditatea și dimensiunea catastrofei. A mai adăugat că Guvernul român până în ultima clipă nu a crezut că va intra în România comandantului suprem, lucru despre care nu a fost informat și pentru care nici Regelui nu i-a venit să creadă. Sosirea în România a comandantului suprem cu o falangă de generali a știrbit extrem de mult, părerea sa, neutralitatea României, cu atât mai mult cu cât Guvernul român auzise numai de intențiile Domnului Președinte și ale Guvernului.

În continuare dl. Călinescu, referindu-se la numeroasele servicii oferite Poloniei deja în timpul războiului, a pus o întrebare retorică, cum ne putem închipui stabilirea unei colaborări concrete a Guvernului și Conducerii supreme poloneze, reținute pentru moment în România, cu aliații, colaborare care în viitor este indispensabilă pentru viitorul Poloniei și pe care el, ca patriot român, o dorește în mod sincer. Călinescu și-a exprimat totodată speranța că președintele Mościcki, care în această situație tragică a păstrat atâta demnitate personală și reținere demnă de subliniat, va înțelege această situație și cât mai grabnic va pune în funcții oameni noi cu misiuni noi.

Am răspuns că prezența d-lui ambasador la Bicz, la dl. Președinte, este mult prea elocventă în această direcție, deoarece continuitatea noastră suverană, potrivit prevederilor

Constituției este asigurată numai de Președintele Republicii Polone și că Ambasada este sigură de încrederea Șefului Statului și că această încredere este pentru ea o bază sigură pentru alte inițiative politice.

La cele spuse, Premierul a declarat că va informa despre cele de mai sus pe Rege, care îl apreciază foarte mult pe contele Raczyński¹ și i se va recunoaște în continuare prerogativele pentru a fi tratat ca singura autoritate poloneză la fața locului.

Apoi, Premierul a trecut la proiectul desființării taberei de la Slănic (Moldova) ca o primă etapă prin care să se faciliteze plecări individuale ale personalităților poloneze, „qui, s'acharnent, malheureusement, à vouloir exercer ici de fonction officielle, à donner des ordres, des dépêches chiffrées etc., quoi que notre Ambassadeur ait prévenu M. Beck, en temps utile, que les membres du Gouvernement devront se soumettre aux règlements de la neutralité roumaine”.

Potrivit planului Premierului, funcționarii M.A.E. trebuiau să plece imediat de la Slănic – Miniștrii să primească locuri de cazare de la care să poată pleca mai ușor în străinătate decât de la Slănic.

Călinescu a menționat că ingerința spionajului german în România este atât de puternică încât, în interesul nostru reciproc, ar fi să nu se permită transmiterea prin miniștri în străinătate nici o corespondență și nici o telegramă pe altă cale, ci numai prin intermediul M.A.S. român și al Ambasadei, care pentru a fi în ordine trebuie să primească acordul formal al M.A.S. pentru fiecare contact cu localitățile prevăzute pentru civilii polonezi și demnitarii militari, până ce aceștia vor deveni persoane particulare.

Decizia respectivă a explicat-o în exclusivitate în contextul evitării pericolului de a da nemților și sovieticilor pretext de agresiune.

A doua zi, 21 septembrie, în timpul pauzei de prânz Premierul Călinescu a fost victima asasinatului politic, urmare a instigației germane (Garda de Fier).

După câte am aflat mai târziu, el a prezentat a doua zi, pe scurt, Regelui convorbirea avută, fapt ce a făcut ca atitudinea generală a autorităților românești să nu fie schimbată în defavoarea noastră în timpul crizei guvernamentale, în ciuda faptului că moartea lui Călinescu s-a reflectat negativ cu privire la hotărârile guvernului român în legătură cu chestiunile poloneze.

4. La câteva zile după moartea lui Călinescu am fost chemat la o convorbire de ministrul Curții, Urdarianu², care m-a întrebat dacă la Ambasadă se știe că miniștrii polonezi de la Slănic, urmare a agitației răspândită de simpatizanții Gărzii de Fier, fac tot felul de planuri de fugă, iar ministrul Beck a emis un ordin special prin care se interzice depunerea de condoleanțe autorităților românești, în urma uciderii Premierului și Ministrului de Război, continuând până la mici amănunte politica sa de prestigiu (înfumurată), care a dus la catastrofă, subestimează și chiar le ordonă subalternilor să încalce normele neutralității românești.

Fața de poziția luată de dl. ambasador, care a făcut public omagiul pe care îl aduce defunctului, noile incidente îl privesc numai pe dl. Beck și cei care ascultă de ordinele sale, cu

¹ Ambasadorul în post, considerat de istorici polonezi credibili, de pildă Henryk Batowski, sunt de părere că Raczyński deja ar fi defectat. (*Agonia pokoju i początek wojny* (Agonia păcii și începutul războiului), Wyd. Poznańskie, 1969, pp. 312-326. Nu trebuie să ne mire că subalternul îi ia apărarea în raport.

² Ernest Urdăreanu.

toate acestea obligă guvernul român să emită o seamă de interdicții în legătură cu cei internați, fiindcă România nu vrea ca pe acest fundal să fie târâtă în război.

I-am răspuns că Dl. Președinte al Republicii Polone la prima întâlnire cu dl. ambasador, la Bicz, a dat guvernului un ordin categoric și hotărât de a respecta neutralitatea României și să evite tot ceea ce ar facilita grăbirea pericolului unei invazii străine a acestei țări ospitaliere.

Declarația acesta l-a liniștit foarte mult pe ministrul Curții, care a adăugat la plecarea că atitudinea Regelui față de Polonia nu a suferit schimbări cu toate neplăcerile amare suferite în ultimul timp.

5. La 23 septembrie a.c. dl. ambasador a făcut o vizită ministrului Gafencu, urmare a insistențelor tot mai puternice ale ministrului Beck, a notei privind tranzitul liber al Domnului Președinte și al membrilor Guvernului pe teritoriul românesc. În nota aceasta se referea la convorbirile („pourparlers”) avute de ministrul Beck cu ambasadorul român Grigorcea la Kutý. Prin înalți funcționari ai M.A.E. polonez, delegați ad-hoc de la Slănic, dl. Beck solicita referirea imediat la „convenția” stabilită de el la Kutý cu Reprezentantul României.

Dl. Ambasador nu a fost de acord atunci să introducă expresia de convenție, la care ajunsese numai niște informații tulburi și puțin convingătoare, cum ar fi, de pildă amănăntul că dl. Beck are în portofelul său sfertul unei pagini de hârtie, scris personal de către șeful protocolului, ministrul Crutzesu, ce ar constitui o dovadă că ar exista mărturia liberului tranzit prin România a autorităților supreme poloneze.

Menționez că până în prezent Ambasada nu a primit pentru confirmare un asemenea document sau o copie a acestuia.

În principiu am considerat că prezentarea notei din 23 septembrie ar fi fost un mare risc politic și am amânat această chestiune cât am putut mai mult, prevăzând că răspunsul românesc va da un cadru oficial plângerilor românești legate de încălcarea neutralității de către partea polonă și că se va preciza poziția care rezultă din aceasta privind încălcarea suveranității de către partea polonă precizându-se poziția ambiguă până în prezent privind internarea etc., îngreuiind după aceea Guvernului român să se retragă din poziția respectivă în cazul unor evoluții ale conjuncturii general politice în avantajul nostru.

Răspunsul scris al d-lui Gafencu din 26 septembrie, cunoscut d-lui premier, în toată întinderea lui a confirmat aceste prevederi.

Ar mai trebui subliniat că nota românească amintită începe cu afirmația că abia la 17 septembrie dimineața dl. Gafencu a fost avizat despre eventuala trecere a d-lui Președinte și a guvernului polonez – ceea ce corespunde cu datele amintite de mine la punctul 2. În afara celor de mai sus doresc să remarc că chemarea cu mare întârziere a d-lui ambasador la graniță a făcut, prin forța împrejurărilor, să paralizeze orice inițiativă proprie a Ambasadei de la București.

Ar mai merita adăugat că în ultimele zile ale lui septembrie (așadar după primirea la Slănic a notei ministrului Gafencu din ziua de 26 septembrie) un trimis special al d-lui Beck s-a străduit să forțeze, în lipsa ambasadorului din Ambasadă, expedierea unei circulare (instrucțiune cifrată) la ambasadele noastre de la Londra și de la Paris cu următorul conținut:

„Rog să acționați printr-o intervenție la Guvernul pe lângă care sunteți acreditat împotriva activității autorităților românești care nu îi asigură Președintelui R.P. și Guvernului o

deplasare liberă.

Amintesc că greutățile pe care ni le fac ei (!) sunt nu numai o încălcare a Convenției privind neutralitatea, ci și nerespectarea înțelegerii convenite la Kutu în ceea ce privește tranzitarea Președintelui R.P. și a Guvernului prin România.

/-/ Beck”.

Cu convingerea că telegrama respectivă ar induce în eroare misiunile noastre am oprit expedierea. După întoarcerea de la Bicăz, dl. ambasador a aprobat *ex post* această decizie, motivându-o prin faptul că despre o înțelegere încheiată la Kutu nu știe nimic, cu toate că a fost acolo personal pe 17 septembrie.

Am considerat că de vreme ce de zece zile Slănicul are legătură cu Ambasada, iar Ambasada nu are de acolo nici un fel de date și explicații în ceea ce privește „acordul” menționat – și a cărei cunoaștere ar fi putut întări acțiunea Ambasadei –, e clar că e vorba de ceva cel puțin discutabil.

6. Întrebat în legătură cu cele de mai sus, ambasadorul Grigorcea neagă existența unei asemenea înțelegeri. El afirmă că a insistat de câteva ori pe lângă ministrul Beck să precizeze ce dorește de la România, în cazul părăsirii țării, pentru a se evita unele încălcări ale prevederilor regulilor neutralității, la care a primit numai răspunsuri ambigue, de pildă că va fi timp pentru asta, deoarece Guvernul se află sub amenințarea directă a baionetelor dușmane. Cu atât mai mult cu cât dl. Grigorcea trebuia să insiste pentru a cerceta posibilitățile de comunicare (feroviare, aeriene și navale) pentru continuarea călătoriei în continuare a membrilor Guvernului (într-o asemenea eventualitate) prin România spre o altă țară neutră.

Dl. Grigorcea adaugă că anunțul formal al trecerii autorităților supreme poloneze a ajuns oficial la el prin intermediul a doi delegați personali ai d-lui Președinte al Republicii, membri ai Cămarilor Militare și Civile, la începutul serii din 17 septembrie. Așadar atunci au aflat pentru prima dată și autoritățile românești că se preconizează trecerea frontierei de către Comandantul Suprem.

În ziua de 18 septembrie, după o noapte petrecută la Cernăuți – declară dl. Grigorcea – „M. Beck a voulu reprendre avec moi toute l'affaire du transit du gouvernement ayant déjà exprimé de M. Cruesescu son vif mécontentement à cause de nos mesures, mais à ce moment je n'avais plus aucune possibilité de changer les dispositions, prises à Bucarest”.

*

N-aș dori să încerc prezentarea de mai sus cu interpretarea unor declarații străine – cu atât mai mult cu cât o asemenea apreciere aprofundată a documentării de față depinde numai de dl. ambasador.

Doresc totuși să evidențiez un moment principal, care a călăuzit Ambasada din primul moment al căderii conducerii politice și militare a țării: preluarea asupra noastră și a misiunii diplomatice a celor mai grele răspunderi și întreprinderea imediată a unei serii de inițiative, care să conducă la asigurarea continuității autorității și pentru salvarea tuturor simbolurilor statalității noastre. De aici și efortul uriaș al Ambasadei pentru menținerea legăturii directe cu Șeful

Statului, în ciuda depărtării și a greutăților de comunicare, de aici și apariția unor insinuări mult prea dăunătoare, cu proteste și intervenții neplăcute ale diferitelor personalități funcționărești de odinioară, care nu se orientau până la capăt în situația juridică și de facto, și de aici împotrivirea hotărâtă prin jocul nostru fals diplomatic pentru menținerea prestigiului în România, joc care pentru cauza poloneză nu a prezentat nici o valoare, și a dus numai la deteriorarea raporturilor polono-române pe o perioadă îndelungată și chiar la pierderea integrală a imunităților și privilegiilor noastre diplomatice în acest spațiu.

Chargé d’Affairs
A. Poniński
Consilierul Ambasadei¹

¹ Sursa documentului dată de istoricii polonezi: *AAN, Instytut Hoovera, MSZ 361*.

**ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA
ȘI PUBLICAREA DE DOCUMENTE ISTORICE.
CONTRIBUȚIA ACADEMIEI ROMÂNE**

Radu MÂRZA

One of the main indicators of the modernization process of the Romanian historiography in the nineteenth-century and beyond the year 1900 is the interest in the discovery, publication, and valorization of historical documents. The study discusses general aspects of the problem, laying emphasis on the publication of internal historical sources (written in Old Church Slavonic and Slavic-Romanian) which had not been taken into consideration for decades, and preference was given instead to the writing of the national history strictly based on external sources (written in Latin, German, French or Italian). Furthermore, the study analyzes the editorial initiatives of certain individuals and institutions, the most significant being the Romanian Academy. In the period 1887-1938, the well-known "Hurmuzaki Collection", made up of more than 30 volumes of documents, was published under its aegis.

Key-words: Romanian Historiography, publication of Historical Documents, Old Church Slavonic and Slavic-Romanian documents, Romanian Academy, Mihail Kogălniceanu, Grigore Tocilescu, Ioan Bianu, Nicolae Densușianu, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, "Hurmuzaki Collection".

Dezvoltarea istoriografiei românești moderne poate fi urmărită pe baza câtorva indicatori: elaborarea de sinteze istorice, predarea istoriei în școli și publicarea de manuale școlare, de periodice de specialitate și nu în ultimul rând publicarea documentelor istorice. În lucrarea de față, mă voi apropia de problema publicării de documente istorice în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea (până la anul 1918), punând accent pe publicarea documentelor cu caracter intern (slavone, slavo-române) și pe contribuția în acest sens a Academiei Române.

În linii mari, interesul istoriografiei românești moderne pentru descoperirea și publicarea de izvoare istorice a pornit de la constatarea că istoria națională nu se poate scrie fără a avea la dispoziție corpusuri documentare, de felul celor pe care diverși istorici români – spre exemplu Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu au avut

ocazia să le consulte în marile biblioteci ale Germaniei, Franței, Austriei sau Italiei¹. Singurul demers sistematic de acest fel îl reprezentau până atunci cele trei tomuri ale *Chronicii Românilor și a mai multor nemuri* a lui Gheorghe Șincai. În anii 1830-1840, istoriografia română părea să se afle în fața unui soi de „criză de identitate”, cauzată de constatarea că istoria națională nu se scrie pe baza izvoarelor documentare sau se scrie pe baza unor documente și cronici străine sau pornind de la autori străini. Publicațiile vremii abundă de texte programatice și de proiecte de publicare a izvoarelor. În *Prospect pentru Magazinul Istoric* (1845), Nicolae Bălcescu constata puținătatea surselor istorice pe baza cărora s-a scris până atunci istoria Principatelor; în *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, publicat în primul număr al „Magazinului Istoric pentru Dacia”, tot în 1845, același istoric arăta că, pentru ca istoria să nu fie „numai ca un șîr de oarecare întâmplări politice și militare uscate, fără nici o culoare, fără nici un adevăr local”, istoricii vor trebui să acorde atenție surselor, „să alerge la izvoarele originale”². Nu lipsesc nici gesturile ușor emoționale, cum este mărturisirea lui Mihail Kogălniceanu care, redactând volumul al II-lea din *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, și-a întrerupt munca pentru a se dedica aceleia de editare a izvoarelor³. Este epoca în care, așa cum remarcă Alexandru Zub, „munca istoricului, mai ales în faza de organizare a disciplinei, se confundă cu aceea a editorului”⁴.

Un alt istoric preocupat de lipsa izvoarelor este Gheorghe Săulescu, iar în spatele citatului de mai jos se ascunde un întreg program de lucru. Istoria „nu se suge din degete, nici se scoate din fantezia creierilor aprinși seau din zisuri și auziri fără temeuri, ci din documentele istorice ale nației care sînt: arhivele statului, diplomele seau hrisoavele, cronicile și mai la urmă monumentele, precum inscripții, monete, reliefuli, ruine și alte asemenea numite anticivități”⁵.

Decenii mai târziu, în anul 1884, Grigore Tocilescu făcea o constatare asemănătoare: „Până ce isvorele nu s-au cules, comparat, critic studiat și scos la lumină, literatura istorică, oricât de bogată, totuși era produsul musei poetice, al fantasiei: istoria nu se născuse [încă]”⁶.

¹ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*. Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 441-442; G. Zane, Elena G. Zane, *Nicolae Bălcescu la Biblioteca Poloneză din Paris*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 96 p. Vezi și Al. Zub, *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, în „Carpica”, Bacău, IV, 1971, p. 378; idem, *Junimea. Implicații istoriografice, 1864-1885*. Iași, Ed. Junimea, 1976, p. 51-52.

² Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I. *Scrieri istorice, politice și economice, 1844-1847*. Texte. Note și materiale. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, p. 89, 95.

³ Zub, *M. Kogălniceanu*, p. 441.

⁴ Idem, *Problema editării*, p. 381.

⁵ N.C. Enescu, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970, p. 91.

⁶ Grigore Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române. I. Cum sînt publicate cronicile române*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, III, 1884, p. 287.

O nouă etapă din procesul de conștientizare a importanței surselor pentru scrisul istoric o reprezintă constatarea și afirmarea de către o nouă generație de istorici – Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, istoricii afiliați „Junimii” a faptului că istoria națională nu numai că nu mai poate fi scrisă fără apelul la surse documentare, dar că nu mai pot fi ignorate la nesfârșit tocmai documentele interne slavone și slavo-române¹. La 1899, într-un text hiper-criticist, dar valoros ca oglindă a „raporturilor de forță” din istoriografia românească a vremii, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra dezinteresului istoricilor pentru publicarea și popularizarea izvoarelor². Într-un mod asemănător se exprima patru decenii mai târziu slavistul Ilie Bărbulescu, care reproșa la 1936 vechii generații de istorici dezinteresul pentru documentele slavo-române, arătând că pentru studiul istoriei românești este necesară măcar cunoașterea slavonei și a unei limbi slave moderne³.

Dificultățile de documentare, organizare și finanțare au făcut ca, de-a lungul deceniilor, publicarea izvoarelor istorice să fie mai degrabă o întreprindere colectivă decât una individuală. Chiar și editori al căror efort a fost până la urmă unul individual (B.P. Hasdeu sau Theodor Codrescu) au avut în spate un cadru instituțional, mai ales pe acela oferit de publicații periodice: spre exemplu, Hasdeu a publicat izvoare în propriile sale periodice („Romania”, „Foaea de storiă română”, „Foitia de istoria si literatura”, „Lumina”, dar mai ales în „Archiva Istorică a României”), iar cele 26 de tomuri ale *Uricariului* lui Codrescu au apărut ca supliment al ziarului „Zimbrul” din Iași.

Ulterior s-a cristalizat ideea de publicare sistematică a izvoarelor sub forma unor *corpusuri*, primele de acest fel fiind *Letopisișile Țării Moldovii publicate pentru întâiași dată* de Mihail Kogălniceanu, *Crestomatia seav Analecte literarie și Archivul pentru filologia și istoria*, ambele publicate de Timotei Cipariu și *Tesauru de monumente istorice pentru Romania* a lui Alexandru Papiu Ilarian. În această etapă însă, publicarea izvoarelor, și mai ales a celor slavone și slavo-române, are un caracter nesistematic, fără metodă și la limita spiritului critic, iar editorilor le lipsea pregătirea

¹ Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p.115. O privire generală asupra editării de izvoare slave la Daniel Nazare, *Considerații cu privire la începuturile slavisticii românești: parcurs, protagoniști, polemici*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, XLI, 2004, p. 492-495; Zub, *Problema editării*, p. 375-411; Radu Mârza, *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*. Translated from the Romanian by Leonard Ciocan, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2008, p. 224-228.

² Nicolae Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucarest, Imprimerie de „L'Indépendance Roumaine”, 1899, p. 43-44.

³ Ilie Bărbulescu, *Personalitatea științifică a lui Gheorghe Ghibănescu față de Academia Română și doctoratul „honoris causa”*, „Arhiva”, XLIII, 3-4, 1936, p. 263-264.

istorică și filologică necesară prelucrării unor asemenea izvoare, fiind preferate izvoarele externe, redactate și tipărite în limbile latină, franceză, italiană, germană etc.

La jumătatea secolului al XIX-lea constatăm numeroase apeluri și inițiative de organizare a unor asociații, societăți și academii sau a unor reviste de cultură, care urmau să se ocupe de cultivarea istoriei naționale și de editarea izvoarelor istorice¹.

Statul a făcut primul pas în acest sens în deceniul 1830, când printre reformele instituite de regimul regulamentar din Principate s-a aflat și organizarea Arhivelor Statului (este binecunoscut rolul jucat de Gheorghe Asachi, numit în 1832 „arhivist al Adunării Obștești” a Moldovei²) care au fost, alături de Muzeul Național de Antichități și, ulterior, Academia Română, principalul beneficiar al „secularizărilor” petrecute în domeniul mănăstirilor în timpul domniei principelui Alexandru Ioan Cuza, perioadă în care numeroase fonduri arhivistice de mare valoare au fost transferate la București.

Câteva decenii mai târziu, Nicolae Iorga acuza - referitor la acest aspect - un adevărat „dezastru documentar”, pentru că transferul fondurilor s-ar fi făcut haotic, unele fiind înstrăinate de călugări și scoase din țară³; el considera că aceste fonduri trebuiau păstrate și puse în valoare în locațiile originare⁴. O altă observație formulată de Iorga privea starea de lucruri de la Arhivele Statului, instituție care avea - considera istoricul, alături de mulți alți confrăți de-ai săi - un caracter închis, consultarea fondurilor depinzând de bunăvoința directorului (în acel moment - B.P. Hasdeu). Fondurile erau neinventariate și depozitate în condiții neprielnice, ceea ce sporea dificultățile muncii de arhivă⁵. În linii generale, Iorga critica lipsa „fondului” în crearea instituțiilor de cultură ale statului, iar despre Arhivele Statului spunea: „que les archives de l'État continuaient à être une espèce de dépôt où on débarquait tant bien que mal, pour les laisser moisir, les vieux papiers qui encombraient l'Etat”⁶.

Celelalte două mari instituții interesate de colecționarea și valorificarea documentelor istorice - Muzeul Național de Antichități și mai ales Academia Română au avut politici mai coerente în acest sens, datorită strădaniilor unor oameni de cultură precum Ioan Bianu, al cărui nume este până azi asociat cu politica de achiziții și dezvoltare a fondurilor de carte și documente ale Academiei⁷.

¹ Zub, *op.cit.*, p. 386-388.

² Gh. Ungureanu, *Figuri de arhiviști români. Gheorghe Asachi, 1788-1869*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1969, p. 10-27; Zub, *op.cit.*, p. 379-380.

³ Nicolae Iorga, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1903, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 25-27.

⁵ *Idem*, *Opinions*, p. 108-120.

⁶ *Ibidem*, p. 11-12.

⁷ *Idem*, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șapte-zeci de ani*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 84-96. Vezi și seria *Biblioteca Academiei*

Pe lângă edițiile de documente apărute la jumătatea secolului al XIX-lea, au mai existat câteva tentative de constituire a unor grupuri de lucru, dar fără succes. Astfel, la 1840, Mihail Kogălniceanu intenționa să editeze un grandios *Scriptores Rerum Romanicarum*, plan din care s-au materializat cele trei tomuri ale *Letopiseșilor Țării Moldovii* (1845-1852)¹. Tot el participa, la 1838, alături de Costache Negruzzi, la proiectul de editare a „scrierilor Cantemireștilor”². La 1856, un grup de 16 boieri munteni redacta un proiect de tipărire a unei publicații de „documente trebuincioase la istoria Românilor”. S-a creat și o listă de subscripție, dar inițiativa a murit în jurul anului 1858 din cauza dezinteresului inițiatorilor și a puținilor „prenumeranți”³.

La finalul secolului al XIX-lea, în anul 1897 a devenit cunoscut un ambițios proiect guvernamental de publicare a unui *Corpus inscriptionum Slavo-Romanicarum*⁴: proiectul aparținea ministrului Instrucțiunii Publice și Cultelor, Spiru Haret (dar în spatele lui pare să se fi aflat Grigore Tocilescu, directorul Muzeului de Antichități), care obținuse aprobarea Comisiunii monumentelor istorice și apoi a guvernului, care a și votat bugetul necesar acestei întreprinderi. Din păcate, după obținerea bugetului, știrile referitoare la acest proiect încetează.

După cum se poate vedea, în decursul timpului au existat importante semnale privind necesitatea publicării izvoarelor istorice, a celor slavone sau slavo-române inclusiv. Această deficiență a istoriografiei românești a fost semnalată și din exterior; a făcut-o spre exemplu Konstantin Jireček în recenzia la ediția *Vechilor cronică moldovenești* publicate de Ioan Bogdan⁵.

În continuare, mă voi concentra asupra contribuției Academiei Române la procesul de colecționare, publicare și valorificare a documentelor istorice slavone și slavo-române. Subiectul merită abordat din mai multe perspective: el nu ține doar de dezvoltarea unei structuri instituționale de felul Academiei Române, de procesul de modernizare a istoriografiei, ci și de modificarea unor atitudini în mediile culte față de problema slavonismului și a „moștenirii slavone” în general. Academia Română a contribuit considerabil la acest proces de înnoire prin personalitățile sale, prin programe

Române. *Creșterile colecțiilor [1905-1919]*. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907-1929.

¹ Zub, *Mihail Kogălniceanu*, p. 454-460.

² *Ibidem*, p. 446-449.

³ Ioan Bianu, *Comunicări mărunte*. III. *O publicație de documente istorice plănuită la 1856*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, 1, 1915, p. 315-318. Cu un *Adaos* de Ioan Bogdan, p. 318-319.

⁴ Toma G. Bulat, *O încercare de a publica un „Corpus inscriptionum slavo-romanicarum”*, „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 241-242.

⁵ „Archiv für slavische Philologie”, XV, 1893, p. 91.

editoriale și politici culturale – printre acestea se numără și atitudinea față de documentele slave și slavo-române¹.

În anul 1886, Academia Română a discutat propunerea făcută de Alexandru Papadopol-Calimah de publicare a documentelor istorice aflate în posesia instituției, dat fiind numărul lor foarte ridicat. Autorul propunerii sugera fie întocmirea unui catalog detaliat al documentelor, fie publicarea acestora într-un fel de periodic al Academiei și începerea publicației cu documentele slavone, cu text original și traducere românească, dat fiind faptul că în curând nu vor mai exista cunoscători ai acestei limbi de cultură². Propunerea respectivă nu s-a materializat, deși opozițiile și rezervele exprimate fuseseră învinse la vot.

Primul efort sistematic de adunare și editare a documentelor slavone, slave și slavo-române se manifestă sub forma proiectului de editare a *Documentelor privitoare la istoria Românilor*, cunoscut sub numele de colecția „Hurmuzaki”³; proiectul s-a născut în Academie și a fost primul de o asemenea amploare în întreaga istoriografie română. Din cele peste 30 de tomuri ale colecției, efort remarcabil pentru epocă și care avea să fie depășit abia în anii 1950 prin colecția *Documente privind Istoria României* („D.I.R.”), urmată de *Documenta Romaniae Historica* („D.R.H.”), câteva tomuri cuprind documente slavone, slave și slavo-române. Acest efort de editare se leagă (nu doar în cazul documentelor din categoria *Slavica*), de misiunile științifice în străinătate încredințate de Academie sau de Ministerul Instrucțiunii Publice unor personalități precum Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ioan Bianu, Nicolae Densușianu, Ioan Bogdan, Alexandru Odobescu, Grigore Tocilescu sau Nicolae Iorga.

Primul tom care cuprinde documente slavone este tomul I² (1890), îngrijit de Nicolae Densușianu și care conține *Două apendice. Documente slavone însoțite de traduceri latine (1198-1459)*⁴. Aici s-au publicat documente extrase din culegerea *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* îngrijită de Franz Miklosich (Viennae, 1858), respectiv din tomul XXI al periodicului rusesc „Vremennik Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich” (primul apendice). Cel de-al doilea apendice conține documente procurate din Arhivele Imperiale de la Moscova de Nicolae Kretzulescu. Toate aceste documente slavone și slave (hrisoave emise de regii Serbiei, tratate politice sau comerciale încheiate de domnitorii Moldovei și ai Țării Românești cu regii Poloniei, acte de danie interne etc.) au fost traduse în limba latină și însoțite de

¹ R. Mârza, *Academia Română și instituționalizarea și dezvoltarea slavisticii românești (până la primul război mondial)*, în *In Honorem Gheorghe Mihăilă*. Volum îngrijit de Mariana Mangiulea, București, EUB, 2010, p. 184-204.

² „Analele Academiei Române. Partea Administrativă și Desbateri”, seria II, tom VIII, 1886, p. 95-96, 109-110, 127-129. Pe scurt în Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, București, Ed. Academiei Române, 1997, p. 83-84.

³ Iorga, *Despre adunarea*, p. 108-126; Zub, *Problema editării*, p. 393-394.

⁴ *Documente privitoare la istoria Românilor*, I², București, Socecu, 1890, p. 771-889.

scurte note de slavistul polonez de la Cernăuți Emil Kałużniacki¹, la care apelase Academia Română.

Tomurile II² și II³ (1891-1892), editate de aceiași Nicolae Densușianu și Emil Kałużniacki, conțin și ele două appendice intitulate *Documente slavone. Însoțite de traduceri latine și note* pentru perioadele 1451-1517, respectiv 1510-1527², și cuprind documente extrase din *Monumenta Serbica* și din seria *Acta Tomicihana. Sumptibus Bibliothecae Kornicensis*, care apărea la Poznań.

În perioada imediat următoare, Ioan Bogdan editează trei noi tomuri din *Documente privitoare la istoria Românilor*, cuprinzând documente extrase din arhive polone. Este vorba de tomurile I-III din așa-numitul *Supliment II*, care cuprind izvoare din perioadele 1510-1600, 1601-1640, respectiv 1641-1703 și care au apărut la București în anii 1893, 1895 și 1897. Volumele poartă subtitlul *din arhive și biblioteci polone*, coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan. Cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski³. În prefața primului tom, editorul Ioan Bogdan prezintă originea documentelor (arhive și biblioteci din Cracovia, Lvov, Nieśwież, Varșovia, Kórnik, arhivele regală din Stockholm și imperială din Viena), descoperite și transcrise de-a lungul deceniilor anterioare de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ioan Bianu și Ioan Bogdan³. Includerea unor documente slavone, slavo-române sau în limbi slave moderne în alte tomuri ale colecției „Hurmuzaki” are un caracter nesistematic, chiar întâmplător, de aceea nu le iau în considerare cu acest prilej. Mai trebuie menționate tomurile XV¹ și XV², îngrijite de Nicolae Iorga și publicate în anii 1911-1913, care poartă subtitlul *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni (Bistrița, Brașov, Sibiu)* și care cuprind izvoare din perioadele 1358-1600, respectiv 1601-1825. În majoritate, este vorba de documente emise în Transilvania și redactate în limbile latină, germană, maghiară, foarte puține fiind documentele în limba română. Acestea din urmă sunt doar transcrise cu caractere latine, fără textul original cu litere chirilice.

Un alt proiect editorial avea să fie lansat în anul 1903, când s-a propus publicarea izvoarelor interne (slavone și slavo-române) din colecțiile Academiei Române⁴. Propunerea, venită din partea lui D.A. Sturdza, era discutată în 28 martie în secțiunea istorică, a doua zi fiind votată în unanimitate în plen. Conform propunerii, urmau să fie luate în calcul, separat, documentele slavone și cele românești; urma să se înceapă cu cele aflate în posesia Academiei, intenția autorilor proiectului fiind cuprinderea tuturor documentelor de redacție românească până la 1830. Documentele

¹ Grigore Nandriș, *Emil Kalużniacki* [necrolog], „Codrii Cosminului”, II-III, 1925-1926, Cernăuți, 1927, p. 580; D.P. Bogdan, *Emil Kalużniacki și scrierea chirilică la români*, „Românoslavica”, Praga, I, 1948, p. 13 și nota 4.

² *Documente privitoare la istoria Românilor*, II², 1891, p. 649-729; II³, 1892, p. 695-745.

³ *Ibidem*, *Supl. II*, I, 1893, p. VII-IX.

⁴ *Documente privind Istoria României. Introducere*, vol. I. București, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 17. În general despre politica de editare a izvoarelor sub egida Academiei în Iorga, *Despre adunarea*, p. 77-117.

trebuiau ordonate cronologic, la final adăugându-se indici și glosar de termeni rari. Misiunea era încredințată bibliotecarului Academiei, Ioan Bianu¹, care în cele din urmă avea să publice în anul 1907 două fascicule din *Documente românești* „reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române” pentru perioada de până la domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Din punct de vedere tehnic, normele de editare folosite sunt cele ale epocii, fiind urmate mai ales *Cuvintele den bătrâni* ale lui Hasdeu (spre exemplu, termenii slavoni erau marcați în text cu caractere cursive)².

O altă întreprindere editorială pe care Academia a girat-o este culegerea de documente slavo-române realizată de Grigore Tocilescu și publicată postum (1931) cu titlul *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603*³. Prin această ediție de documente, Grigore Tocilescu a fost implicat într-una dintre cele mai interesante „istorii” editoriale din istoria istoriografiei românești moderne, în care Academia Română a jucat un rol important. Este vorba de „lupta” istoriografică în jurul editării documentelor slavo-române din arhivele Brașovului, Sibului și Bistriței, derulată de-a lungul mai multor decenii, din anii 1880 și până după 1930, și care a constat în descoperirea, citirea, transcrierea, traducerea și editarea acestor documente de către numele cele mai sonore ale istoriografiei și slavisticii din România, Austria, Rusia și Bulgaria: Ioan Bianu, Ioan Bogdan, Silviu Dragomir, Gustav Gündisch, Nicolae Iorga, Aleksandr Jacimirski, Eugen Kozak, Ljubomir Miletic, Stoica Nicolaescu, Petre P. Panaitescu, Polihron Sîrcu, D.A. Sturdza, Grigore Tocilescu.

La 1882, D.A. Sturdza semnală descoperirea într-un anticariat din Wiesbaden a 19 scrisori slavonești provenite de la Brașov, pe care apoi le-a și achiziționat pentru Academia Română. Un deceniu mai târziu, la 1895 Ljubomir Miletic, Ioan Bogdan și Grigore Tocilescu descopereau în arhivele din Brașov, Sibiu și Bistrița și apoi prelucrau – independent unii de alții – câteva sute de documente slavone referitoare la legăturile orașelor săsești din Transilvania cu cele două Țări Române. Trebuind Tocilescu să apeleze la ajutorul unor cunoscători de slavonă (Polihron Sîrcu, Eugen Kozak și Stoica Nicolaescu)⁴, ediția sa ajunge în tipar abia în anii 1905-1906 și este parțial tipărită, în

¹ I. Bianu, *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române. Partea I. *Epoca dinainte de Măteii Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634)*. Tom I, fasc. 1 (1576-1629) - 2 (1629-1632). Ed. Academiei Române. București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, p. I-II.

² *Ibidem*, p. III-IV.

³ Gr. Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603*, București, Cartea Românească, 1931, xxxvi, 550 p.

⁴ *Ibidem*, p. IV. Referințe despre această colaborare în corespondența E. Kozak - I. Bogdan, în Ioan Lupaș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom XXVII, 1945, p. 185-186, și D.P. Bogdan,

condiții de lux, la Viena, la tipografia Holzhauser. Documentele fuseseră reproduse „cu precizie diplomatică”, urmând cu exactitate dispunerea caracterelor grafice în textul original, inclusiv cu suprapuneri de semne, ceea ce a constituit un efort suplimentar pentru tipografi.

Academia Română, în numele căreia declara Tocilescu că lucrează, constată însă că între timp apăruseră edițiile lui Ioan Bogdan – *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Ungaria în secolul XV și XVI* (1902), respectiv o a doua ediție, îmbunătățită, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI* (1905), iar în Bulgaria cea a lui Ljubomir Miletić, și sistează finanțarea ediției lui Tocilescu. Decizia – justificată de altfel – a aparținut lui Dimitrie A. Sturdza, secretarul Academiei, care a motivat prin întârzierea predării manuscrisului către Academie. Foarte probabil, această situație se datorează și unor jocuri de culise care l-au favorizat pe Ioan Bogdan. După două decenii în care colile tipografice imprimate în condiții de lux au zăcut în depozitele tipografiei vieneze, Academia le-a răscumpărat și le-a editat sub îngrijirea lui Ioan Bianu. Astfel, cele 534 de documente aveau să intre în librării abia în anul 1931, 22 de ani după moartea lui Grigore Tocilescu¹.

În afara principalilor actori ai „luptei” pentru documentele slavonești de la Bistrița, Brașov și Sibiu, la 1902 Stoica Nicolaescu publica alte documente din arhivele Sibiului și Bistriței²; de asemenea pregătea o ediție Polihron Sîrcu (ediție publicată după moartea inițiatorului ei de Aleksandr Jacimirski), iar alte documente provenite din aceste fonduri arhivistice au mai publicat Nicolae Iorga (1911-1913, 1927), Silviu Dragomir (1926-1927) și Petre P. Panaitescu (1938). În anul 1942, Damian P. Bogdan avea să treacă în revistă istoricul problemei, făcând și completări la edițiile documentelor respective³.

Epopoea documentelor slavo-române de la Brașov nu a fost lipsită de momente tensionate și polemice: în 1899 și 1904, Grigore Tocilescu a denunțat în ședințele Academiei prima ediție a lui Ioan Bogdan, el fiind urmat în presă de discipolul său G. Ionescu-Gion și de alți colaboratori, dar în sprijinul lui Bogdan au sărit colegii de

O ediție de documente slavo-muntene din arhivele Sibiului și Brașovului a lui Sârcu, necunoscută la noi, „Hrisovul”, II, 1942, p. 43-44.

¹ Istoricul acestor ediții în Bogdan, *op.cit.*, p. 41-48; I. Bianu în Tocilescu, *op.cit.*, p. III-IV; Nazare, *op.cit.*, p.508-521. Ediția pregătită de Gr. Tocilescu conținea în realitate 527 de documente, la care în 1931 s-au adăugat alte șapte documente, de aici rezultând cifra 534.

² Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI. Privilegii comerciale, scrisori domnești și particulare din Archivele Sibiului, Brașovului și Bistriței din Transilvania*, București, Lito-Tipografia L. Motzatzeanu, 1905, vii, 368 p.

³ Bogdan, *op.cit.*, p. 41-48. Vezi și Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir - istoric*. Prefață de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 2002, p.181-183.

școală critică Nicolae Iorga și Alexandru Lapedatu¹. Acesta din urmă avea să recenzeze cu mare severitate ediția lui Stoica Nicolaescu într-o serie de articole în „Convorbiri literare”². La rândul ei, ediția postumă a lui Tocilescu din 1931 avea să fie recenzată și pusă sub semnul întrebării de Petre P. Panaitescu în primul număr al „Revistei Istorice Române”.

Am insistat asupra acestui episod pentru că el pune în lumină atât interesul istoriografiei din jurul anului 1900 pentru publicarea izvoarelor, cât și jocurile de culise adiacente și, indirect, raporturile de forțe existente în istoriografia română în epocă. Nu în ultimul rând, o comparare a metodei de editare folosite de Ioan Bogdan, Grigore Tocilescu, Stoica Nicolaescu sau Polihron Sîrcu scoate la lumină paleta largă de concepții și metode de editare critice pe care o aplicau istoricii vremii. De altfel, nu se poate spune că istoriografia vremii nu era atentă la chestiunile de teorie și metodă a editării de izvoare, putând fi menționate aici câteva excelente studii – desigur, raportate la epocă și la curentele istoriografice din care făceau parte autorii; este vorba de cele semnate de Grigore Tocilescu, Nicolae Iorga și Demonstene Russo³.

Toate aceste abordări critice a izvoarelor au determinat în timp o nouă raportare a istoriografiei și a mediilor culturale românești la problema istoriei vechi a românilor (istoria medievală), la fenomenul cultural al slavonismului, la legăturile istorice cu popoarele și limbile slave. În timp, Academia Română, barometru al curentelor de idei din istoriografia românească a vremii, a intrat pe făgașul normalității, contribuind prin oamenii, proiectele și publicațiile ei la acea necesară restituire pentru istoriografie despre care vorbea la 1891 Ioan Bogdan în lecția sa de inaugurare a catedrei de filologie slavică de la București:

se credea că studiul limbilor slave este pentru noi Romîinii un pericol național [...] știința istorică romînă [trebuie] să iasă cu totul din fasa romantică a copilăriei. Datoria ei trebuie să fie de aci’nainte: a căuta pretutindeni numai și numai adevărul.

Popoarele trăiesc într’o perpetuă influențare mutuală. Noi am suferit o înfrîurire puternică din partea Slavilor, fiind că am trăit multă vreme cu dinșii și lîngă dinșii. Astăzi putem face această mărturisire, fără cea mai mică teamă că printr’însa am renunța la originea noastră romană⁴.

¹ Referințe în Bogdan, *op.cit.*, p. 41-48; Tocilescu, *op.cit.*, p. III-IV.

² Alexandru Lapedatu, *O nouă publicație de documente slavo-române cu privire la relațiile Țerii-Românești și Moldovei cu Ardealul în secolul XV și XVI. Recenziune*, Convorbiri literare”, an XL, 1907.

³ Idem, *Studie critice*; Iorga, *Despre adunarea*; idem, *Note critice*, Demonstene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, „Buletinul Comisiei istorice a României”, I, 1912, p. 5-100.

⁴ I. Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru Români*, București, Ed. Socecu, 1894, p. 36-40.

Un alt aspect care merită evidențiat este faptul că sub egida Academiei s-a derulat un impresionant proiect editorial, care a durat mai bine de o jumătate de veac și care a dus la publicarea unui număr de peste 30 de volume de documente istorice dintr-un segment cronologic extrem de lung (secolele al XII-lea - al XIX-lea) și origine din fonduri arhivistice din întreaga Europă, din Spania și până în Rusia. „Colecția Hurmuzaki” a fost un impuls pe care generațiile de istorici de mai târziu l-au continuat prin diverse inițiative asemănătoare, niciuna neajungând însă la amploarea celei din jurul anului 1900, cu excepția marilor corpusuri din anii 1950-1970: *Documente privind Istoria României* („D.I.R.”), urmată de *Documenta Romaniae Historica* („D.R.H.”). Acestea țin însă de un alt orizont al istoriografiei românești.

Bibliografie

Bălcescu, Nicolae, *Opere*, vol. I. *Scrieri istorice, politice și economice, 1844-1847*. Texte. Note și materiale. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, Ed. Academiei R.S.R., 1974, 416 p.

Bărbulescu, Ilie, *Personalitatea științifică a lui Gheorghe Ghibănescu față de Academia Română și doctoratul „honoris causa”*, „Arhiva”, XLIII, 3-4, 1936, p. 262-268

Bianu, Ioan, *Comunicări mărunte*. III. *O publicație de documente istorice plănuită la 1856*, „Buletinul Comisiei Istorice a României”, 1, 1915, p.315-318. Cu un *Adaos* de Ioan Bogdan, p. 318-319

Bianu, Ioan, *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române. Partea I. *Epoca dinainte de Măști Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634)*. Tom I, fasc. 1 (1576-1629) - 2 (1629-1632). Ed.. Academiei Române. București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1907, 208 p.

Bogdan, Damian P., *Emil Kalužniacki și scrierea chirilică la români*, „Românoslavica”, Praga, I, 1948, p. 11-39

Bogdan, Damian P., *O ediție de documente slavo-muntene din arhivele Sibiului și Brașovului a lui Sârcu, necunoscută la noi*, „Hrisovul”, II, 1942, p. 41-59

Bulat, Toma G., *O încercare de a publica un „Corpus inscriptionum slavo-romanicarum”*, „Romanoslavica”, XII, 1965, p. 241-242

Documente privitoare la istoria românilor [colecția „Hurmuzaki”], București, Ed. Socecu și Teclu, 1887-1938

Enescu, N.C., *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1970, 199 p.

Iorga, Nicolae, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor șapte-zeci de ani*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 1-127

Iorga, Nicolae, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1903, 34 p.

Iorga, Nicolae, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucarest, Imprimerie de „L'Indépendance Roumaine”, 1899, 217 p.

Lapedatu, Alexandru, *O nouă publicație de documente slavo-române cu privire la*

relațiile Țării-Românești și Moldovei cu Ardealul în secolul XV și XVI. Recenziune, „Convorbiri literare”, an XL, 1907. Extras, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906, 45 p.

Lupaș, Ioan, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom XXVII, 1945, p.153-194. Reeditat în I. Lupaș, *Scrieri alese*, vol I. Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj, Ed. Dacia, 1977, p. 203-229

Mârza, Radu, *Academia Română și instituționalizarea și dezvoltarea slavisticii românești (până la primul război mondial)*, în *In Honorem Gheorghe Mihăilă*. Volum îngrijit de Mariana Mangiulea, București, EUB, 2010, p. 184-204

Mârza, Radu, *The History of Romanian Slavic Studies. From the Beginnings until the First World War*. Translated from the Romanian by Leonard Ciocan, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, 2008, 624 p.

Nandriș, Grigore, *Emil Kalužniacki* [necrolog], „Codrii Cosminului”, II-III, 1925-1926, Cernăuți, 1927, p. 579-582

Nastasă, Lucian, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, 150 p.

Nazare, Daniel, *Considerații cu privire la începuturile slavisticii românești: parcurs, protagoniști, polemici*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, XLI, 2004, p. 483-512

Nicolaescu, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI. Privilegii comerciale, scrisori domnești și particulare din Arhivele Sibiului, Brașovului și Bistriței din Transilvania*. București, Lito-Tipografia L. Motzatzeanu, 1905, vii, 368 p.

Russo, Demonstene, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, „Buletinul Comisiei istorice a României”, I, 1912, p. 5-100

Rusu, Dorina N., *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, București, Ed. Academiei Române, 1997, 631 p.

Șipoș, Sorin, *Silviu Dragomir - istoric*. Prefață de Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 2002, 440 p.

Tocilescu, Grigore, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603*. București, Cartea Românească, 1931, XXXVI, 550 p.

Tocilescu, Grigore, *Studie critice asupra cronicelor române*. I. *Cum sînt publicate cronicile române*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, III, 1884, p.241-288; II. *Izvodul spătarului Clănău seu Cronica lui „Arbure Campodux” numită și a lui „Huru”*, în *Ibidem*, IV, 1885, p. 464-500

Ungureanu, Gh., *Figuri de arhiviști români. Gheorghe Asachi, 1788-1869*. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1969, 289 p.

Zane, G., Zane, Elena G., *Nicolae Bălcescu la Biblioteca Poloneză din Paris*. București, Ed. Academiei R.S.R., 1973, 96 p.

Zub, Alexandru, *Junimea. Implicații istoriografice, 1864-1885*. Iași, Ed. Junimea, 1976, 382 p.

Zub, Alexandru, *Mihail Kogălniceanu istoric*. Iași, Ed. Junimea, 1974, 851 p.

Zub, Alexandru, *Problema editării izvoarelor în istoriografia română din epoca modernă*, „Carpica”, Bacău, IV, 1971, p. 375-411

**SÂRBISTICA ROMÂNEASCĂ
LA CONFLUENȚA SECOLELOR XX-XXI (1990-2010)¹**

Jiva MILIN

Our paper is an attempt to review the wide range of studies concerning different aspects (cultural, historical, political, religious, literary, linguistic) of the life of Serbians living in Romania along the centuries. We emphasize the importance and value of such researches, including those about the political, historical, cultural, literary relations between Romanians and Serbians in the Banat region. We present a rich production of publications (lexicons, dictionaries, monographs, treatises, dissertations) issued in the last two decays.

Key-words: Romanian studies on Serbian language and literature, Serbian literature in Romania, Serbian-Romanian dictionaries

II. LEXICOANE, DICȚIONARE ȘI TRATATE DE LITERATURĂ

În prima parte a deceniului I al secolului al XXI-lea Jiva Milin a publicat cartea *Лексикон поратних Срба посленика писане речи у Румунији*, prima lucrare biobibliografică în istoria culturală a sârbilor din România, în care a introdus 75 de nume de scriitori, publiciști, traducători, istorici, monografi, lingviști etc., autori cu cel puțin un titlu de carte tipărită între anii 1949 și 2003. În caseta fiecărui scriitor, evident, în sensul larg al acestui cuvânt, sunt prezente rubricile: biografia, bibliografia operei, bibliografia critică și extrase din critică. „Lexiconul realizat de Jiva Milin – scrie Alexandru Ruja – are rigoare științifică și perspectivă istorică, autorul însuși fiind un reputat critic și istoric literar în spațiul literaturii de expresie sârbă”².

O istorie a literaturii sârbe pentru copii, cu prezentarea cronologică a scriitorilor și scrierilor lor în versuri și proză, de la predecesorii Dositej Obradović (cca 1740-1811) și Eustahija Arsić (1776-1843) până la contemporanii Stevan Sirotanov (n. 1961) și

¹ Prima parte, *Monografii*, a apărut în vol. *In honorem Gheorghe Mihăilă*, EUB, 2010, p.205-219.

² *Dicționarele literare și Banatul*, „Paralela 45”. Supliment de cultură, literatură și artă a ziarului „Renașterea bănățeană”, nr. 4495/02.11.2004.

Predrag Despotović (n. 1974), a fost realizată de Ivo Muncian în cartea sa, *Лудотека* (Ludoteca)¹, o premieră în literatura sârbă pentru copii de la noi. Sunt prezentați în carte scriitori interbelici și postbelici, cu unul sau mai multe volume, scriitori cunoscuți numai din periodice, urmați de antologii, culegeri și o listă de cărți dedicate copiilor și tinerilor.

Literatura interbelică sârbă din România, cu precădere cea din Banat, insuficient cunoscută până nu demult, este prezentată și analizată de Stevan Bugarski în cartea *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*², lucrare temeinică, cu o concepție și realizare inedită în istoria culturală a sârbilor de aici. Autorul cărții concepe *literatura* nu în sensul ei restrâns de beletristică, ci în sensul larg ei de „tot ceea ce s-a scris sau s-a vorbit și ulterior s-a consemnat” (p.8). De aceea întâlnim în carte capitole cu autori și cărți, calendare și almanahuri, traduceri și traducători, periodice, colaborări la periodice și o bibliografie, poate, chiar exhaustivă. Cartea este concepută ca să conțină tot ceea ce au scris sârbii născuți, stabiliți sau plecați de aici, precum și tot ceea ce s-a scris despre ei în perioadă interbelică. „De această carte – scrie Jiva Milin – mulți dintre noi avem mare nevoie. Cândva un asemenea demers nu era bine văzut politic, dar trebuie să spunem că nimeni nici nu a dorit să se apuce de o muncă atât de grea. A venit, totuși, Stevan Bugarski, hotărât să treacă peste greutate și să termine cu succes o carte importantă, repetăm: atât de utilă”³.

Pentru cititorul român interesat să cunoască literatura sârbă de la noi, cu precădere cea din Banatul multietnic, Ivo Muncian a tipărit cartea *Scriitorii sârbi din România*⁴ - „o trecere în revistă”, cum își apreciază autorul acest demers, a scriitorilor sârbi născuți sau veniți din alte părți și afirmați pe aceste meleaguri, cu scopul de a oferi „un posibil punct de pornire în constatarea adevăratei bogății a fenomenului literar sârbesc din România” (p.7). Cartea conține aproximativ 150 de nume de scriitori, prezentați în ordine cronologică, de la Đorđe Branković (Ineu, 1645) până la Aleksandar Stojković (Moldova Nouă, 1988). La cea mai mare parte a scriitorilor, autori de volume tipărite sau cu producții literare incluse în antologii, după date biobibliografice, sunt reproduse, în traducere, și fragmente din creațiile acestora. „Înainte de orice alte constatări – scrie Florin Contrea – se cuvine să precizăm că demersul este binevenit, mai ales pentru cititorii români care nu au informații despre tot ceea ce au realizat scriitorii sârbi de pe aceste meleaguri și, desigur, nu știu că slova sârbă scrisă pe teritoriul actual al României dăinuie de mai multe secole”⁵.

Ultima carte din acest capitol, publicată tot de Ivo Muncian, cu titlul *Хауе зопе лист (Српски писци у Румунију)*⁶, este concepută ca o posibilă istorie a literaturii sârbe vechi și premoderne din România, cu scriitori și scrieri, în sensul cel mai larg al

¹ Timișoara, Ed. USR, 2006, 170 p.

² Timișoara, Ed. USR, 2007, 751 p.

³ *Студије из српистике / Studii de sârbistică*, p. 226.

⁴ Timișoara, Ed. USR, 2007, 259 p.

⁵ KŽ, LII (2008), nr. 1 (141), p. 14.

⁶ Timișoara, Ed. USR, 2010, 176 p.

cuvântului, de la începutul secolului al XV-lea până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Autorul și-a propus să demonstreze că literatura sârbă din România nu a apărut în primii ani postbelici, cum s-a crezut mult timp, ci că ea își are rădăcini mult mai adânci, la începutul secolului al XV-lea, când călugărul sârb Nikodim Grčić, cunoscut în România ca Nicodim de la Tismana, întemeietorul mănăstirii Vodița (1372) din Țara Românească, a copiat în anii 1404-1405 un Tetravanghel în limba slavonă de redacție sârbă – primul manuscris slavo-român datat. Autorul a inclus în carte scriitori născuți și realizați pe teritoriul actual al României, scriitori veniți de aievea care au trăit și au creat pe aceste meleaguri, precum și scriitori ce și-au făcut pregătirea școlară aici, la instituțiile școlare ale vremii.

III. LINGVISTICĂ ȘI ONOMASTICĂ

1. *Dicționare bilingve*

Mirco Jivcovi, beneficiar al unei experiențe lingvistice apreciabile, câștigate în anii '60-'80 ai secolului al XX-lea¹, a tipărit în prima parte a ultimului deceniu al acestui secol, concomitent, alte două dicționare bilingve de format „dicționar de buzunar”, fiecare din ele conținând aproximativ 15.000 de cuvinte-titlu: *Dicționar sârbocroat-român* și *Dicționar român-sârbocroat*². Ambele dicționare sunt, de fapt, o nouă ediție revăzută și adăugită a dicționarilor apărute în anii 1981, respectiv 1986, la Ed. „Sport-Turism”. „Aceste dicționare, ediția de buzunar standard – serie Octavia Nedelcu – pot avea totodată statutul dicționarilor de referință, destinate, după cum afirmă autorul însuși în Cuvânt înainte, atât publicului școlar, specialiștilor, turiștilor, cât și tuturor vorbitorilor bilingvi, lărgindu-se astfel și în acest mod evantaiul posibilităților de o mai bună cunoaștere reciprocă”³. O altă lucrare lexicografică a lui Mirco Jivcovi din acel deceniu este *Dicționar sârb-român și român-sârb*⁴ – un dicționar modern, cu 30.000 cuvinte-titlu, adică aproximativ 15.000 pentru fiecare limbă.

¹ Vezi: Dorin Gămulescu, Mirco Jivcovi, *Dicționar sârbocroat-român/ Srpskohrvatsko-rumunski rečnik*, București, Ed. Științifică – Pančevo, Novinarsko preduzeće Libertatea, 1970; Mirco Jivcovi, *Mic dicționar sârbocroat-român*, București, Ed. Sport-Turism, 1981; Mirco Jivcovi, *Mic dicționar român-sârbocroat*, București, Ed. Sport-Turism, 1986. Despre aceste dicționare și cele următoare vezi: Jiva Milin, *Despre dicționarele bilingve sârbo-române și româno-sârbe din secolul al XX-lea*, în *Oameni și idei. Studii de filologie*. Volum îngrijit de Dorel Man și Diana Tetean, Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 2005, p. 221-232 (Varianta în limba sârbă: *Српско-румунски и румунско-српски речници у XX веку*, în *Студије из србистике / Studii de sârbistică*, p. 101-112).

² Timișoara, Ed. Helicon, 1994, 593/574 p.

³ *Румунско-српско(хрватска) лексикографија*, KŽ, XL (1986), 4 (104), p. 8.

⁴ București, Ed. Teora, 1999, 314 p.

Cea mai mare realizare a lexicografiei sârbo-române de la sfârșitul secolului trecut este *Srpsko-rumunski rečnik – Dicționar sârb-român* al lui Mile Tomici, în trei volume¹. Dicționarul propriu-zis este precedat de prefete semnate de academicienii Pavle Ivić și Ion Coteanu, *Cuvânt înainte* al autorului, *Observații privind structura și folosirea dicționarului, Bibliografia, Lista abrevierilor și Alfabetul latin al limbii sârbe*.

Dicționarul de față – scrie autorul în *Cuvânt înainte* – cuprinde în primul rând formele literare ale limbii sârbe, cărora li s-a acordat o atenție deosebită în modul de tratare. Au fost luate în considerație și neologismele, în special termenii ideologici, științifici și tehnici, caracteristici vieții moderne, însă termenii de strictă specialitate au fost evitați, deoarece nu-și găsesc locul într-o lucrare de acest fel. Am inclus în dicționar un număr însemnat de cuvinte dialectale și arhaice, care se întâlnesc foarte des în literatura populară, cât și în operele literare mai vechi. Am dat o atenție specială acelor regionalisme și arhaisme care au corespondențe directe în limba română (p.9).

Cele trei volume ale dicționarului însumează un total de 1.636 pagini, în care se găsesc cca 120.000 unități lexicale sârbești explicate în limba română².

La doar câțiva ani după apariția acestui dicționar, Mile Tomici a tipărit o altă lucrare lexicografică de mari proporții, *Dicționar român-sârb/ Rumunsko-srpski rečnik*³. „Dicționarul de față – scrie Mile Tomici în *Cuvânt înainte* – primul dicționar român-sârb de proporții mari, cuprinde cca 90.000 de unități lexicale românești tălmăcite în limba sârbă. Acesta este destinat unui public mai larg, în primul rând celor care studiază limba română sau sârbă, oamenilor de diferite profesii, precum și locuitorilor de pe ambele părți ale graniței româno-sârbe” (p.9). Se cuvine să precizăm că apariția acestui dicționar, la confluența secolelor al XX-lea – al XXI-lea, a devenit o necesitate stringentă în lexicografia româno-sârbă, întrucât două dicționare de acest gen, *Dicționar român-sârb/ Румунско-српски речник* al lui Iosif. R. Frențiu⁴ și *Rumunsko-srpskohrvatski rečnik/ Dicționar român-sîrbocroat* al lui Radu Flora⁵, primul cu 38.000, al doilea cu 20.000 de unități lexicale românești, sunt de mult o raritate în România⁶.

2. Ghiduri de conversație și manuale asimilate acestora

Conștienți de importanța ghidurilor de conversație româno-sârbe și sârbo-române în bună desfășurare a schimburilor de valori materiale și culturale între

¹ Timișoara, Ed.USR: vol. 1 (A-L), 1998, 519 p.; vol. 2 (Lj-P), 1999, 592 p.; vol. 3 (R-Ž), 1999, 523 p.

² Mai mult despre acest dicționar vezi Milin *Despre dicționarele bilingve...*, p. 228-230, varianta în limba sârbă: *Српско-румунски и румунско-српски речници...*, p. 108-109).

³ București, Ed. Academiei Române, 2005, 1.556 p.

⁴ Timișoara, Tipografia Doina, 1938.

⁵ Pančevo, Novinarsko preduzeće Libertatea – București, Ed. Științifică 1969.

⁶ Vezi și Milin, *Despre dicționarele bilingve...*, p. 222-225; varianta în limba sârbă: *Српско-румунски и румунско-српски речници...*, p. 102-103; 104-105).

popoarele român și sârb, precum și de greutățile întâmpinate din cauza absenței acestora din piața de carte din România¹, la începutul primului deceniu al secolului al XX-lea slaviștii au publicat două asemenea instrumente auxiliare ale comunicării: Iovan Peianov, *Ghid de conversație român-sârb*² și Octavia Nedelcu, *Ghid de conversație român-sârb*³. Cele două ghiduri de conversație sunt destinate cetățenilor români care călătoresc în Serbia și Muntenegru, ajutându-i să se descurce în spațiul lingvistic sârbesc fără traducător. Ghidul de conversație al lui Iovan Peianov conține 18, iar cel al Octaviei Nedelcu – 25 de capitole tematice.

După mai mulți ani de muncă intensă la realizarea unui îndrumător pentru învățarea limbii sârbe și verificarea lui în procesul de însușire a unei limbi străine, a văzut lumina tiparului ghidul-manual bilingv în 3 volume al Vișeslavei Ćirić *Limba sârbă pe înțelesul tuturor/ Srpski jezik za sve uzraste*⁴, manual practic pentru învățarea limbii sârbe pe baza metodei inductive. Primul volum conține 40, al doilea 44 de lecții, iar cel de al treilea este un fel de „dicționar-ghid”.

3. Studii de dialectologie și onomastică

După peste o jumătate de secol de la apariția monografiei dialectale a lui Emil Petrovici: *Graiul Carașovenilor. Studiu de dialectologie sârbă meridională* (1935), în care este analizat unul din cele mai arhaice graiuri sârbești din România, Mihai N. Radan, originar din Carașova, a tipărit cartea: *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*⁵, susținută, mai întâi, ca teza de doctorat la Facultatea de Limbi Străine a Universității din București. Monografia lui Mihai N. Radan este structurată în următoarele capitole: *Prefață, Introducere, Fonetica și fonologia, Concluzii și Anexe*. Spre deosebire de Emil Petrovici, care a studiat numai graiul sârbesc din Carașova, Mihai N. Radan a supus analizei dialectale graiurile din șase localități carașovene: Carașova, Clocotici, Lupac, Nermed, Rafnic și Vodnic.

¹ Două ghiduri tipărite în România: Dorin Gămulescu, *Ghid de conversație român-sîrbocroat*, București, Ed. Științifică, 1967, respectiv: Victor Vescu, *Ghid de conversație româno-sîrbocroat*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, de mult nu se mai află în librării, iar alte trei ghiduri, publicate în Serbia, în colaborare sârbo-română: Mile Tomić, Nada Tomić, *Rumunsko-srpski i srpsko-rumunski priručnik/ Ghid de conversație român-sârb și sârb-român*, Gornji Milanovac, Ed. Dečje novine, 1993; Romanca Jovanović, Ileana Magdu (coord.), Momčilo Savić, Richard Sârbu, *Srpsko-rumunski priručnik za konverzaciju/ Ghid de conversație sârbo-român*, Novi Sad, 1994; Valentin Moldovan, Richard Sârbu, *Rumunski jezik. Priručnik za konverzaciju/ Limba română. Ghid de conversație*, Panciova, Ed. Libertatea, 1998, nu au intrat în comerțul de carte românesc.

² Iași, Ed. Polirom, 2002, 223 p. (Ed. 2, 2007; Ed. 3, revăzută și adăugită, Timișoara, Ed. Brumar, 2009, 257 p.).

³ București, Ed. Niculescu, 2003, 204 p.

⁴ Vol. I-III, Timișoara, Ed. USR, 1998-1999, 440, 536, 168 p.

⁵ Timișoara, Ed. USR, 2002, 398 p.

Despre nicio etnie de pe teritoriul actual al României nu s-a scris atât de mult și de contradictoriu – consemnează Jiva Mili în recenzie la această carte – cât s-a scris despre carașovenii și despre graiul lor. Dispunem astăzi de o bogată literatură de specialitate, rădăcinile căreia se pierd undeva la sfârșitul secolului al XIX-lea. Au scris despre ei și despre graiul lor istoricii, etnograful și lingviștii bulgari, români, ruși, sârbi, croați ș.a., care au exprimat în lucrările lor păreri diferite despre originea și graiul acestei etnii slave enigmatice, așezate în sudul Banatului, în ținuturile deluroase de lângă râul Caraș¹.

Concluziile autorului, expuse în 12 pagini (28 paragrafe), pot fi rezumate astfel: Carașovenii de astăzi sunt urmași ai primilor slavi sudici stabiliți în Banat prin secolul al VII-lea, care s-au amestecat ulterior cu imigranți veniți în epoci diferite (secolele al XIV-lea – al XVIII-lea) din ținuturi de la sud de Dunăre, în bună parte de origine sârbă. Un aport important la formarea acestei enclave etnice l-a avut, pe de o parte, populația autohtonă românească, cu care carașovenii au fost în contact secole de-a rândul, iar pe de altă parte, religia catolică, care a facilitat contopirea acestei mase eterogene într-o enclavă etnică bine încheagată, cu trăsături etnolingvistice specifice.

Tot carașovenilor le este dedicată și cartea lui Mile Tomici *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*², rezultată în urma unor cercetări dialectale făcute în mai multe rânduri în satele carașovene.

În urma unor cercetări onomastice făcute în localitățile cu populație sârbă și croată din România între anii 1963-2006, Mile Tomici a publicat, mai întâi, în periodice de specialitate, în anii 80 ai secolului trecut, două studii în limba sârbă³, iar în partea a doua a primului deceniu din acest secol a tipărit, în limba română, cartea *Onomastica sârbilor și croaților din România (Nume de persoane și nume de locuri)*⁴. Cartea lui Mile Tomici, în esență versiunea în limba română, completată și pe alocuri corectată a celor două studii anterioare, conține 7.252 nume de persoane și 3.044 nume de locuri, în ambele fiind incluse formele de bază și variantele acestora. Dicționarul onomastic propriu-zis este precedat de *Studiu introductiv* (p. 5-11), *Localitățile cu populație sârbă și croată din România* (p. 12-14), *Lista subiecților anchetați* (p. 15-22), *Transcrierea alfabetului sârbesc și croat în limba română* (p. 23-25), *Abrevieri* (p. 25) și urmat de *Bibliografie* (p. 491-510), respectiv de rezumatele în limbile sârbă, engleză, franceză, germană și rusă (p. 511-521). „Lucrarea de față – scrie autorul – oferă specialiștilor în onomastica sârbă și română, studenților și doctoranzilor un material deosebit de valoros și de o autenticitate indiscutabilă, care poate fi folosit într-o serie de alte studii de antroponimie și toponimie sincronică și diacronică” (p. 6).

¹ *Студије из србистике / Studii de sârbistică*, p. 215.

² București, Ed. Cartea Universitară, 2006.

³ *Антропониција Срба и Хрвата у Румунији*, „Ономатолошки прилози“, V, 1984, p. 243-312; VI, 1985, p. 121-183; VII, 1986, p. 199-246;

⁴ București, Ed. Academiei Române, 2006. Vezi și recenzia noastră în KŽ, LI (2007), nr. 2-3 (146-147), p. 29.

În acești ani, lucrări de onomastică sârbă din România, mai exact cea din Muntenegru Bănățean, a realizat și Jiva Milin, care le-a inclus, alături de lucrări de alt gen, în volumele sale *Studii de slavistică*¹ și *Смьдује уз србучмукe/ Studii de sârbistică*².

IV. ETNOLOGIE ȘI FOLCLOR

Dacă preocupări de folclor au existat la sârbii din România în anii '70-'80 ai secolului trecut³, interesul pentru etnologie a apărut și a cunoscut o evoluție crescândă abia în partea a doua a ultimului deceniu și mai ales la începutul noului secol, când s-a materializat în cărți de certă valoare.

În acest context se înscrie, mai întâi, cartea lui Borislav G. Cârștici, *Живом и обичају Кисураца и Пољадужаца*⁴, denumită de recenzentul ei, B.G. Crstici, „saga despre o comunitate etnică”⁵. În ea sunt prezentate și analizate toate domeniile din viața acestei etnii: localitățile cu populație sârbă, ocupațiile localnicilor, obiceiurile, credințele populare, arhitectura caselor, mobilierul, vesela și portul popular. „Spiritul general al cărții este acela – scrie B.G. Crstici – ca să se poată spune despre ea, în ultima instanță, că aceasta carte este o povestire, o saga despre trasături ale unei vieți rurale originare, neregizate și neimpuse”⁶.

Acest interes crescând pentru probleme de etnologie este confirmat și de cartea lui Andrei Milin, *Familia tradițională sârbă în Banatul românesc. Organizarea ierarhică*⁷, realizată pe baza documentelor istorice despre Banatul românesc și a unei anchete minuțioase la etnicii sârbi dintr-o localitate cu populație mixtă româno-sârbă, Cenei, situată la granița dintre România și Serbia. Cititorul va afla din ea evoluția familiei tradiționale sârbe de aici din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre.

O altă carte din acest domeniu, cea a lui Mihai N. Radan, intitulată *У походе тајновитом Карауу. Етнолошке и фолкористичке студије*⁸ conține un număr important de studii și articole realizate în ultimul deceniu al secolului trecut și în primii

¹ Timișoara, Ed. Mirton, 1998, p. 113-180.

² P. 7-60.

³ Vezi culegerile publicate de: Jiva Pașici, *Даумо ми ту даумо*, București, Ed. Kriterion, 1973; Stevan Bugarski, Svetozar Markov, *Бегарац*, București, Ed. Kriterion, 1982; Stevan Bugarski, Svetozar Markov, *Сватовац*, București, Ed. Kriterion, 1983; Tvetco Cârștici, *Oj jаворе, jаворе...*, București, Ed. Kriterion, 1973.

⁴ Timișoara, Ed. USR, 2002, 398 p.

⁵ KŽ, XLVI (2002), nr. 4 (123), p. 5.

⁶ *Idem*.

⁷ Timișoara, Ed. Presa Universitară, 2003, 85 p.

⁸ Timișoara, Ed. USR, 2004, 318 p. Vezi și recenzia noastră în KŽ, XLVIII (2004), nr. 4 (136), p.13.

ani ai noului secol, fie prezentate la diferite manifestări științifice naționale și internaționale, fie tipărite în publicații științifice și literare din țară și din străinătate. Acestea au fost grupate de autor în trei capitole: I. Obiceiurile, ritualurile și credințele carașovenilor; II. Problemele originii și determinării etnice ale carașovenilor; III. Studii și materiale de folclor. Cartea este o contribuție importantă la cunoașterea etnologiei și folclorului carașovenilor – o etnie enigmatică din valea râului Caraș.

O ultimă carte din acest capitol este cea publicată de Iavorka Markov Iorgovan cu titlul *Време безазлености (Дечије игре у Поморишју)*¹, realizată în urma valorificării unui bogat material factic, obținut de la informatorii sârbi din localitățile cu populație mixtă sârbo-română, situate în zona Mureșului. Sunt prezentate și analizate în carte peste 70 de jocuri și variante practicate de-a lungul timpului de copii de etnie sârbă din Arad și din împrejurimile acestuia. „Pornind de la însemnările despre jocuri de copii ale lui Sava Tekelija, făcute cu două secole și jumătate în urmă – scrie Ivo Muncian în prefața cărții – avem, în aceste pagini, o paralelă dintre ceea ce a fost cândva și ceea ce a biruit trecerea timpului, renașterile și schimburile, și s-a păstrat până astăzi” (p.9).

V. DIN ISTORIA SÂRBILOR BĂNĂȚENI

Între anii 1990-2010 atenția istoricilor și monografilor a fost îndreptată spre problemele din istoria sârbilor din Banatul românesc, atât spre cele de istorie propriu-zisă, cât și, mai ales, spre cele de istorie politică, prezentarea obiectivă a acestora din urmă, în noile condiții istorice, devenind o necesitate impusă de evoluția societății noastre în perioada postdecembristă. Avem în vedere aici arestările și deportările suferite de numeroși etnici sârbi, de altfel ca și români, maghiari, nemți și bulgari din Banat, care nu sunt altceva, decât pete negre în istoria românească postbelică.

Seria lucrărilor din cele două istorii menționate începe cu cartea lui Stevan Bugarski *Годишњице Српског Семартона*² – un scurt istoric al evenimentelor locale în date, patru fiind aniversare: 660 de ani de la prima atestare documentară a localității (1333-1993), 80 de ani de la înființarea „Societății de Cultură a Plugarilor” (1914-1994), 30 de ani de la înființarea Cenaclului Literar „Dositej Obradović” (1964-1994) și 90 de ani de la ridicarea monumentului funerar pe mormântul mamei lui Dositej Obradović, Kruna (1905-1995). Dintre cele patru evenimente autorul a acordat spațiu mai extins Cenaclului „Dositej Obradović”, unde sunt prezentate date nu numai din activitatea Cenaclului, ci și date biografice ale membrilor acestuia, bibliografia lucrărilor lor și o selecție din creația literară a acestora.

Despre activitatea sârbilor în organizația nonguvernamentală, cunoscută, mai întâi, sub denumirea Uniunea Democrată a Sârbilor din România (1990-1992), apoi ca

¹ Timișoara, Ed. USR, 2010, 153 p.

² Belgrad, Ed. ABC Produkt, 1994, 71 p.

Uniunea Democrată a Sârbilor și Carașovenilor din România (1992-1997), în fine ca Uniunea Sârbilor din România (după 1997), scrie Liubomir Stepanov în cărțile cu titlul *Савез Срба и Карашевака у Румунију*¹, respectiv *Савез Срба у Румунију*². Activitatea propriu-zisă a organizației este precedată de date despre istoria sârbilor din România și urmată de mai multe anexe.

Cartea care s-a bucurat de mare succes în anul apariției, dar și în anii următori, este cea realizată de Miodrag Milin și Liubomir Stepanov, intitulată *Бараганска голгота Срба у Румунију 1951-1956*³, care conține mărturii despre deportarea numeroaselor familii de etnici sârbi în Bărăgan, unde au fost nevoiți, mai întâi, să-și construiască un mic adăpost, apoi să înceapă lupta pentru existență, pentru adaptare la condițiile climaterice aspre etc.

Și astăzi la simplă pronunțare a cuvântului Bărăgan – scrie Borislav G. Cârstici în prefața cărții – pe bănășenii îi cuprinde o stare de frică, pentru ca această noțiune ei o asimilează cu suferința și cu înjosirea umană... Cartea Golgota Bărăganului are, fără doar și poate, o valoare a sa, pentru că este, într-adevăr, o mărturie despre chinurile etniei sârbe de pe aceste meleaguri, într-un regim inuman și totalitar (p.6).

Unii dintre deportați și-au găsit afârșitul în pustiul Bărăganului, alții, întorși pe meleagurile natale, și-au găsit casele pustiite, răvășite, degradate, vecini cu o comportare schimbată, cu o privire de neîncredere, fiind nevoiți să înceapă acum o nouă luptă: pentru renovarea gospodăriilor, pentru recăștigarea demnității pierdute, pentru respectul și prestigiul de altădată etc.

În anul apariției în limba sârbă, cartea a cunoscut și o versiune în limba română⁴, iar în primul deceniu al acestui secol a cunoscut alte trei ediții cu texte adăugate, dintre care una tipărită la Vârșeț⁵ și două la Timișoara⁶.

Cu cartea *Семартонски летописи*⁷ Stevan Bugarski aduce noi mărturii despre vechimea activității literare, în sensul cel mai larg al cuvântului, la Sânmartinu Sârbesc.

Prin anii '70 ai secolului trecut, acesta a aflat de la unii locuitori vârstnici, că la Sânmartinu Sârbesc se păstrau de mult timp două letopisețe de familie, dar ele s-au pierdut în anul 1951, când posesorii lor au fost deportați în Bărăgan. Mai târziu, în anul

¹ Timișoara, Ed. UDSCR, 1994, 224 p; 1995, 248 p; 1996, 240 p.

² Timișoara, Ed. UR, 1997, 240 p; 2004, 320 p; 2009, 156 p; varianta în limba română 2006, 176 p.

³ Timișoara, Ed. UDSCR, 1996, 320 p.

⁴ *Golgota Bărăganului pentru sârbii din România 1951-1956*. Traducere din limba sârbă de Ivo Muncian, Timișoara, Ed. UDSCR, 1996, 304 p.

⁵ *Срби из Румуније у Бараганској голготи*, Vârșeț, 2002, 450 p.

⁶ *Срби из Румуније у Бараганској голготи*, Timișoara, Ed. UR, 2002, 424 p.; *Sârbii din România în Golgota Bărăganului*. Traducere din limba sârbă de Ivo Muncian, Liubomir Stepanov, Timișoara, Ed. UR, 2003, 352 p.

⁷ Volumele I – II, Timișoara, Ed. UR, 2004, 396 p. + anexe, 410 p. + anexe.

1990, a aflat că un letopiseț de la Sânmartinu Sârbesc a fost publicat în anul 1953 la Kikinda. Găsindu-se în imposibilitatea să afle dacă originalul letopisețului mai există, a intrat în posesia unui exemplar din ediția de la Kikinda, care era însoțit de 15 pagini facsimile. Acesta conține evenimentele dintre anii 1751 și 1834. După ce a stabilit că letopisețul a fost scris la Sânmartinu Sârbesc de pictorul Živa Čolaković (1783-1842), Stevan Bugarski a transliterat textul de pe facsimile cu alfabetul chirilic actual și l-a pregătit pentru tipar. Volumul I al cărții conține, pe lângă acest letopiseț – piesă de rezistență – și alte două letopisețe, unul parohial (1925-1996) și altul familial (1951-1952), însemnări și inscripții (1717-1975), toate acestea precedate de o amlpă introducere și urmate de o înregistrare cronologică a activității literare, recensămintele populației și facsimilele letopisețului din 1751-1834. Volumul al II-lea conține note și explicații la evenimente, date, nume de persoane și de locuri etc, de mare interes pentru toți cei care doresc să cunoască sau să studieze istoria culturală a Banatului istoric. Într-o recenzie la această carte Borislav Crstici Velimirov o numește „o călătorie în spațiu și timp”¹.

Ne atrage atenția și o altă lucrare a lui Liubomir Stepanov, *Статистички подаци о Србима у Румунију*², care conține o sinteză a datelor ce se referă la sârbii din România, rezultate din Recensământul populației și al locuințelor din martie 2002. Din aceste date aflăm numărul cetățenilor români care s-au declarat că sunt sârbi, împărțirea lor pe județe, localități, vârstă, sex, pregătire profesională etc. Ele sunt precedate de un preambul Sârbii din România și urmate de mai multe anexe.

Același Stevan Bugarski este autor al cărții *Политичке партије Срба у Румунију 1918-1938*³ – o istorie politică a sârbilor de aici din perioada interbelică, ținută sub tăcere în întreaga epocă postbelică comunistă. În absența unor surse primare, pierdute sau distruse voit, autorul a folosit pentru realizarea cărții informații din publicistică bănățeană a vremii, cu precădere din ziarul de limbă sârbă „Темишварски весник” (1933-1947). Un spațiu larg este acordat înființării, organizării și activității partidului Земаљска српска народна странка у Румунији (Partidul Regnicolar al Poporului Sârbesc din România), înființat la 13 mai 1934 și desființat, o dată cu toate partidele politice din România, prin Decretul regelui Carol al II-lea din 31 martie 1938.

O altă carte din acest capitol, bilingvă, este cea tipărită de Andrei Milin și Miodrag Milin cu titlul *ССКДУР или Срби на барикадама хладног рата/ UADSCR sau sârbii din România pe baricadele războiului rece*⁴ - o istorie zbuciumată a sârbilor din Banat din a doua jumătate a anului 1948, reflectată în 24 documente elaborate între 3 iulie 1948 și ianuarie 1949. Documentele, păstrate până acum la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale ale României, au provenit în anii 90 ai secolului trecut din Arhiva Comitetului Județean PRM (PCR) Timiș. Textul în limba sârbă, note, postfață și

¹ KŽ, XLXI (2005), nr. 2 (138), p. 13.

² Timișoara, Ed. USR, 2005, 64 p; a doua ediție 2005, 64 p; 2007, 96 p.

³ Timișoara, Ed. USR, 2008, 135 p.

⁴ Timișoara, Ed. USR, 2009, 311 p. Vezi și recenzia noastră în KŽ, LIII (2009), nr. 3 (155), p. 15.

anexe aparțin lui Stevan Bugarski. Documentele publicate de cei doi autori reflectă starea încordată nu numai în Uniunea Asociațiilor Culturale Democrate Slave din România, ci și din unele localități cu populație sârbă din Banat după ce a fost dată publicității *Rezoluția Biroului Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești cu privire la situația din Partidul Communist Iugoslav*. Conducătorii sârbi care se împotriveau *Rezoluției* erau etichetați drept „bandiți, trădători și spioni iugoslavi” și amenințați cu arestări și ani grei de lipsire de libertate. Documentele sunt precedate de o introducere intitulată *Partidul Communist Român și minoritățile* și urmate de o postfață cu titlul *Suspiciune de sine* și anexe.

Scrierea Alexandrei Binder Bugarski *Спомен на проф. Мирјану Бугарски*¹ este dedicată primei directoare a Liceului Mixt Sârbesc nou înființat, care a funcționat pe acest post doar între anii 1948-1950, fiind înlăturată pe motive politice. „Așa cum aceasta nu este un studiu, nici monografie, nici polemică – scrie autoarea – ci o viziune lirică personală, obiectivă într-atât cât mi-a povestit sora mea câte ceva și am fost eu însămi martoră anumitor evenimente, mult timp n-am îndrăznit s-o încredințez cuiva, gândindu-mă dacă a sosit timpul să se scoată la iveală tot binele și tot răul ce au dat peste noi” (p.14).

VI. RELAȚII SÂRBO-ROMÂNE

În sârbistica românească a ultimelor două decenii un loc important l-a ocupat cercetarea relațiilor sârbo-române, din care au rezultat teze de doctorat, cărți, studii și articole, publicarea acestora ducând la o mai bună cunoaștere a acestor relații, cu rădăcini adânci în istoria celor două popoare vecine.

1. Relații istorice

În ordinea cronologică, prima lucrare ce se înscrie în acest plan este cartea lui Miodrag Milin intitulată *Вековима заједно*² – o sinteză a relațiilor politice româno-sârbe anterioare formării statelor naționale român și sârb, cu scoaterea în evidență a acelora din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, toate tratate, după capitolul introductiv, în două secțiuni mari: *Ideea și interferența interetnică: formarea conștiinței naționale și României și sârbii pe drumul spre independență*. Autorul discută aici, în prima parte, probleme ca: Marea migrație a sârbilor din anul 1690, formarea graniței militare bănățene, Congresul național-bisericesc de la Timișoara din anul 1790, formarea Partidului Național Sârb și a Partidului Național Român, iar în partea a doua: revoluțiile naționale, nașterea instituțiilor noi, apropierea dintre Alexandru Ioan Cuza și Mihailo

¹ Ediție Stevan Bugarski, Timișoara, Ed. Signata, 1994, 63 p.

² Timișoara, Ed. UDSCR, 1995, 208 p. + anexe.

Obrenović, crearea reprezentanțelor la București și la Belgrad, războiul sârbo-turc și neutralitatea României etc.

Cartea lui Alexandru Radovan, *Interferențe româno-sârbe în Banat în secolul al XIX-lea*¹ – lucrare susținută, mai întâi, ca teză de doctorat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, este istoria de un secol a sârbilor și românilor bănățeni din Imperiul Habsburgic, a luptei lor pentru emancipare națională. Multitudinea de probleme ale celor două etnii, grupate pe epoci și perioade istorice, au fost tratate de autor în capitolele: *De la Congresul național confesional din 1790 – la revoluția din 1848, Relațiile în timpul revoluției de la 1848-1849 și Perioada clarificărilor opționale 1866-1894*. Ultimele două capitole, *Instituții de învățământ de referință și Personalități ale sârbilor din Banat*, pot fi considerate ca părți ale unei istorii culturale din Banatul istoric. „Din lectura cărții – scrie în prefață academicianul Ion Aurel Pop – se desprinde ideea că românii și sârbii au conviețuit în general în pace, că s-au împărtășit din valorile reciproce de cultură și civilizație, s-au influențat, și-au învățat unii limba celorlalți etc. Nu sunt ocolite încordările sau conflictele, dar reiese că nu acestea sunt constanta”.

În cartea bilingvă *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи. Прилог и зраћа (1944-1949)/ Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave. Studii și documente (1944-1949)*² Miodrag Milin și Andrei Milin publică documente dintr-o perioadă complicată a relațiilor româno-iugoslave, cu consecințe grave pentru unii conducători ai sârbilor bănățeni. Documentele prezentate de cei doi cercetători, 81 la număr, au fost obținute de la Arhiva Ministerului Federal al Afacerilor Externe de la Belgrad, Arhivele diplomatice din cadrul Ministerului Afacerilor Externe ale României de la București și Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale din Timișoara. Documentele sunt publicate în limba originalului (sârbă, respectiv română), fiind însoțite de traduceri sau de regeste în cealaltă limbă. Prezentarea documentelor este precedată de studiul intitulat: *Titoismul la granița româno-iugoslavă și urmate de Postfață*, scrisă de Stevan Bugarski. Primul document provine din februarie 1945, iar ultimul din decembrie 1949. „Lucrarea prezintă – scrie academicianul Camil Mureșan în *Cuvânt înainte* – abordează o scurtă perioadă contradictorie, trecând rapid de la amicitie la o stare de extremă tensiune, din relațiile între România și Iugoslavia, între toamna 1944 – sfârșitul anului 1949”.

O ultimă carte din acest domeniu este publicată de Miodrag Ciurușchin, *Relații politico-diplomatice ale României cu Serbia în perioada 1903-1914 (29 mai/11 iunie 1903 – 15/28 iunie 1914)*³, tot o teză de doctorat, la Universitatea de Vest din Timișoara, care conține următoarele capitole: 1. Introducere; 2. Relații de bună vecinătate; 3. Relațiile României cu Serbia în timpul crizei bosniace; 4. Relațiile României cu Serbia în timpul războaielor balcanice; 5. Relațiile amicale între România și Serbia de la Pacea de la București până la începutul Primului Război Mondial.

¹ Timișoara, Ed. Excelsior, 2003, 241 p.

² Timișoara, Ed. USR, 2004, 270 p.

³ Timișoara, Ed. Mirton, 2010, 394 p.

„Autorul a ales să trateze – scrie Liubomir Stepanov în prezentarea cărții – una din cele mai complicate perioade din istoria a două state și două popoare: în România Carol I se afla la apusul carierei în perioada fierberilor balcanice, îngreunat de faptul că nu are moștenitor direct la tronul regal; în Serbia este răsturnată dinastia Obrenović și au urcat pe tron Karageorgevici cu Petru I”¹.

2. Relații bisericești

O etapă importantă din relațiile bisericești sârbo-române, cea dintre anii 1865-1918, după separarea ierarhiilor bisericești, este tratată de Vasa Lupulovici în cartea *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865-1918*², susținută ca teză de doctorat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și publicată ulterior. „Lucrarea de față – scrie autorul în prefață – s-a impus din necesitatea firească de a completa un gol existent în cunoașterea vieții bisericești a sârbilor din Banat, de la momentul separației ierarhice și până la Primul Război Mondial, contribuind în acest fel într-un cadru mai larg la înregistrarea tabloului ce redă trecutul multiconfesional al provinciei numite Banat”. Ca să ne dăm seamă de importanța și complexitatea problemelor tratate în carte, vom reproduce aici structura acesteia: I. Stadiul actual al cercetărilor; II. Condițiile economice și politico-sociale din Voivodina și Banat în perioada Dualismului Austro-Ungar; III. Separația ierarhică și urmările ei; IV. Separația bisericească. Rescriptul imperial din 1868 și Dispoziția despre organizarea eparhiilor din 1871; V. Eparhia Timișoarei între anii 1865-1958; VI. Eparhia Vârșetului între anii 1865-1918; VII. Relațiile eparhiilor; VIII. Învățămintul sârbesc din Banat între anii 1865-1918; IX. Mănăstirile sârbești din Banat de la înființare până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cartea cuprinde și un număr important de anexe, care întregesc tabloul zugrăvit de autor în cele nouă capitole.

3. Relații culturale, literare și lingvistice

Lucrările publicate la acest capitol sunt fie teze de doctorat, fie studii și articole publicate în volumele de studii ale autorilor.

Prima carte poartă semnătura lui Jiva Milin și se intitulează *Din vechile relații culturale sârbo-române. Circulația manuscriselor slavone sârbe și a scrierilor sârbești în Țările Române*³, susținută cu ani în urmă ca teza de doctorat la Universitatea din București, în care autorul prezintă manuscrisele aduse în Evul Mediu în Țările Române din Serbia și din mănăstirile de la Muntele Athos, precum și cele copiate în Moldova, Țara Românească, Transilvania și Banat în limba slavonă de redacție sârbă. Răspândirea acestor manuscrise și scrieri în Țările Române s-a realizat în cadrul unui schimb de valori culturale între poporul român și cel sârb, care s-a realizat atât cu vechile lăcașuri de cultură slavonă din Serbia, cât și cu, în mare măsură, mănăstirea Hilandar de la

¹ „Наша печ”, 2011, nr. 1099, p. 9.

² Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2009, 522 p.

³ Timișoara, Ed. Eurostampa, 1999, 223 p.

Muntele Athos, unde s-au copiat, tradus și redactat texte de literatură religioasă, s-au creat primele opere ale literaturii sârbești vechi. În atenția autorului au stat aproximativ 200 de manuscrise și scrieri din secolele al XIV-lea – al XVIII-lea, care se păstrează astăzi, în cea mai mare parte, în bibliotecile și colecțiile românești. Alte lucrări de acest gen au fost incluse de autor în volumele sale de studii intitulate *Studii de slavistică*¹, respectiv *Смьдује из Србучмике/Studii de sârbistică*².

Octavia Nedelcu vine în acest punct cu teza de doctorat: *Tradiția și inovația în opera lui Miloš Crnjanski*³, susținută la Universitatea din București, pe care o putem considera cu adevărat o contribuție românească la studiul operei acestui mare scriitor sârb din secolul al XX-lea. „Miloš Crnjanski – scrie autoarea în capitolul *Repere în timp și spațiu* – este una dintre cele mai remarcabile personalități creatoare ale literaturii sârbe din acest secol și în același timp unul dintre cei mai de seamă virtuozii ai limbii literare sârbe. Prin opera și personalitatea sa a marcat o întreagă epocă literară, s-a identificat cu destinul poporului său, devenind încă din timpul vieții un clasic modern⁴. Autoarea consideră că, în ciuda faptului că s-au scris despre creația lui literară numeroase studii și articole, el a rămas în continuare un poet insuficient înțeles și studiat. Miloš Crnjanski a adus o contribuție importantă la crearea teoriei versului liber, raportului versului liber cu rima, ritmul, compoziția versului, orchestrația și inovația limbajului poetic. Toate acestea sunt analizate în volumul *Лупика Имаке*, cea mai reprezentativă opera poetică din prima perioadă de creație a scriitorului. Din creația lui poetică după anul 1920 sunt analizate: poezia *Суматра*, *Explicațiile la poezia Sumatra* și poemele *Стражилово*, *Србија* și *Ламент над Београдом*. În continuarea, într-un subcapitol, sunt prezentate caracteristicile romanului sârb liric de tip expresionist cu referire la romanul *Дневник о Чарнојевићу*. Nu mai puțin atenție a acordat autoarea celor două romane construite pe motivul migrațiilor: *Сеобе* și *Друга књига Сеоба* și *Кап шпанске крви* și *Роман о Лондону*.

O recentă teză de doctorat în domeniu este cea a Liubiței Raichici, intitulată *Vasko Popa – o frontieră poetică*⁴, teza susținută la Universitatea de Vest din Timișoara. Se știe că despre Vasko Popa și creația lui s-au scris zeci de studii și articole în Serbia și în afara granițelor acesteia, în marile universități europene și americane se țin cursuri speciale, se realizează monografii, se susțin teze de doctorat, printre acestea numărându-se și teza de față, realizată de Liubița Raichici. Vom spune acum că abordarea oricărei teme din creația poetică a lui Vasko Popa – unul dintre cei mai mari poeți sârbi din a doua jumătate a secolului al XX-lea – se face cu mare responsabilitate a cercetătorului, cu capacitatea lui de a-și însuși și sintetiza tot ceea ce s-a scris până la el, de a pătrunde în miezul acestei creații și de a scoate la lumină trăsăturile rămase nedescoperite de alții. Cu acest deziderat a pornit la drum și Liubița Raichici,

¹ Vezi p. 74-89M 90-96.

² Vezi p. 63-98; 148-177; 192-205.

³ București, Ed. Universității, 2000, 325 p.

⁴ București, Ed. Ideea Europeană, 2009, 292 p.

propunându-și să trateze în toată complexitatea ei tema abordată și să aducă o contribuție românească la studiul creației literare a lui Vasko Popa.

În sfârșit, vom mai menționa la acest capitol 11 volume bilingve *Арад кроз време/ Aradul de-a lungul timpului*¹, în care sunt publicate studii și articole de la simpozioanele naționale cu participare internațională pe probleme de istorie a sârbilor din Arad și împrejurimi; două volume de studii și articole ale studenților din România și Serbia, primul, *Српско-румунске везе и прожимања на културолошком плану*² – lucrări de la sesiunea științifică internațională a studenților ținută la Timișoara în zilele de 12-13 noiembrie 2003, iar al doilea, *Радови научног подмлатка Ниша и Темнишвара*³ – o culegere de lucrări științifice și de părți din lucrări de licență ale absolvenților de la secțiile de limba și literatura sârbă de la Universitățile din Niș și Timișoara.

VII. VALORIFICAREA MOȘTENIRII ISTORICE, CULTURALE, LITERARE ȘI LINGVISTICE

În ultimele două decenii s-a acordat atenția cuvenită valorificării unei moșteniri istorice, culturale, literare și lingvistice, peste care s-a așternut de multă vreme praful uitării. O contribuție substanțială la această valorificare a avut-o Stevan Bugarski, urmat de Liubomir Stepanov.

1. Scrieri istorice

Prima lucrare de la acest punct, valorificată prin traducere din română în sârbă, este cartea eruditului cărturar și om politic al vremii Gheorghe Brancovici, cu titlul *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*⁴, scrisă la Curtea domnitorului muntean Șerban Cantacuzino între anii 1684-1688 și tradusă acum, pentru prima dată, în limba sârbă. Cronica conține o scurtă istorie biblică de la Potop până la Turnul Babel, date despre împărați și evenimente din istoria Europei de sud-est, cu precădere despre sârbi și români. Iată cum motivează Stevan Bugarski, traducătorul și îngrijitorul ediției, necesitatea acestei traduceri în limba sârbă: „Cartea mi-a ajuns în mână când lucram la alcătuirea bibliografiei creației literare ale sârbilor din România; atunci m-am gândit s-o introduc în circuit mai larg al culturii sârbe, căreia – după autor

¹ Timișoara, Ed. USR, 2000-2010.

² Volum îngrijit de Mihai N. Radan, Timișoara, Ed. USR, 2005, 150 p.

³ Volum sub redacția dr. Nedeljko Bogdanović, dr. Jadranka Marković, dr. Mihai Radan, Niș, 2010, 157 p.

⁴ Traducere din limba română și ediție îngrijită de Stevan Bugarski; studiu introductiv Jelka Redjep, Novi Sad, Ed. Prometej, 1994, 95 p. Vezi și recenzia lui Borislav D. Crstici, NR, V, 1994, nr. 237, p. 6.

și după conținut – îi aparține, indiferent de faptul că – după limbă și conținut – este partea inseparabilă a culturii române” (p.14).

A doua carte, valorificată tot de Stevan Bugarski, este o monografie intitulată *Кратка повест о општежителном манастиру Златици*¹, scrisă și tipărită în anul 1798 de arhimandritul Vikentije (Ljuština) la Tipografia Universității Regale de la Pesta. Aceasta ediție conține: 1. Ediția fototipică a textului; 2. Transpunerea textului în limba sârbă contemporană; 3. Traducerea textului în limba sârbă.

2. Scrieri literare

În ordine cronologică, prima carte de aici este *Дневник Саве Текелије бесмртног благодетеља народа српског вођен у Бечу 1795-1797*², tipărită prin strădania lui Stevan Bugarski, după un manuscris de la Biblioteca Eparhiei Ortodoxe Sârbe din Timișoara. Sava Tekelija (1761-1842), un sârb nobil din Arad, urmaș al unei familii de grăniceri militari de pe râul Mureș, a fost o distinsă personalitate politică și culturală a vremii: primul sârb doctor în drept, deputat de Cenad în Parlamentul Ungar, secretar în Camera Aulică Ungară de la Viena, mare binefăcător și președinte pe viață a Societății Culturale Matica Srpska. „Respectând periodizarea făcută de Pavić – scrie Borislav Crstici Velimirov în recenzie la carte – *Jurnalul lui Sava Tekelija, binefăcătorul nemuritor al poporului sârb ținut la Viena între 1795-1797*, se încadrează în clasicismul sârbesc. Nu numai pentru că se încadrează în această perioadă de timp, ci și prin trăsăturile autorului și al textului acestuia”³. Cartea a văzut lumina tiparului la comemorarea a 150 de ani de la moartea acestei mari personalități sârbe, născute pe meleagurile noastre. Jurnalul propriu-zis este precedat de o introducere și urmat de note și explicații ale îngrijitorului ediției.

Cartea de versuri a lui Slavko Njagulj (1915-1994), *Аскетска шибанџа*⁴, o carte bibliofilă, a devenit accesibilă cititorului de astăzi, după peste o jumătate de secol de la publicare, datorită stăruinței lui Stevan Bugarski, care știa de existența ei din anul 1954. Acesta, împreună cu familia și cu prietenii autorului, a repus-o în circuit în anul 1999. În ediția actuală, cartea conține și o anexă, cu date despre autor, cinci poezii din ultima carte de versuri a autorului și cuvântul editorului. „Poezia lui Slavko Njagulj, cea pe care o găsim în acest volum – scria Milivoje V. Isailović în postfața la prima ediție – este pătrunsă toată de un neastâmpăr tineresc, învolburată, năvalnică, în căutare: în căutarea direcției, ideii, scopului, chiar și a formei poetice”.

¹ Ediție fototipică după exemplarul original de la Biblioteca Societății Matica srpska din Novi Sad; ediție îngrijită și traducerea în limba română de Stevan Bugarski, Novi Sad, Ed. Prometej, 2008, 48 p.

² Novi Sad, Ed. Matica Srpska, 1992, 189 p; ed. a doua la Timișoara, finanțată de Episcopia Sârbă a Timișoarei, 1993, 189 p.

³ KŽ, XXXVI (1992), nr. 4 (91), p. 2.

⁴ Panciova, 1936. Ediție fototipică, editor executiv și redactor Stevan Bugarski, Timișoara – Belgrad – Novi Sad, 1999, 86 p.

Poemul *План и сан цара Виљема и Фрање Јосифа од Беча ћесара*¹, scris de Ioța Ogneanovici (1886-1965), „plugar, voluntar din America, locuitor al Sânmartinului Sârbesc”, cum precizează el însuși pe foaia de titlu, tot o raritate bibliografică, conține 3524 de versuri, în care sunt descrise cronologic evenimentele din Primul Război Mondial. Din *Notă* la această ediție, a lui Stevan Bugarski, aflăm că Ioța Ogneanovici s-a născut la Sânmartinu Sârbesc, la începutul secolului al XX-lea a plecat în America, în timpul războiului s-a înrolat ca voluntar în armata sârbă, la sfârșitul războiului s-a întors în localitatea natală, unde a trăit până la sfârșitul vieții. În prima ediție, poemul a fost tipărit la firma „Grafika” din Novi Sad, probabil în anul 1924, firma la care a apărut și această reeditare în 2001.

La un an după moarte și la 65 de ani de la nașterea profesorului și poetului Gioca Mirianici (1937-2001), Draga Mirianici și Stevan Bugarski au îngrijit ediția cărții *Време без избора*², care conține, în prima parte, o selecție din creația poetică, publicistică și științifică a lui Gioca Mirianici, făcută de fratele acestuia Draga, iar în partea a doua – note și comentarii, amintiri și o bibliografie exhaustivă, realizate de Stevan Bugarski. Îngrijitorii ediției au reușit să realizeze portretul unei personalități importante din viața socială, culturală și literară a sârbilor bănățeni: profesor, director de școală, metodist, instrumentalist, poet și publicist, care a lăsat urmașilor un model de viață. În acest sens este relevant subcapitolul de la Note, intitulat *Реч о Ђоки Мирјанићу* (p.179-217), în care este prezentată biografia și comentată activitatea multilaterală a omului de cultură și de litere.

Scrierile ieromonahului Miron Nenadovici (1889-1949), versuri și proză, risipite prin paginile revistelor timișorene „Гласник” și „Темишварски весник”, au fost adunate de Liubomir Stepanov și valorificate sub formă de carte cu titlul *Избрани списи*³, care conține trei capitole: 1. Introducere; 2. Versuri; 3. Scrieri în proză. „Selecția din creația lui Miron (Nenadovici) – scrie îngrijitorul ediției – are ca scop să ilustreze creația literară pe aceste meleaguri, în perioada interbelică. Bineînțeles, Miron (Nenadovici) nu este un scriitor din prima grupă valorică, dar este unul dintre scriitorii de aici cu cea mai bogată creație” (p. 18).

La baza cărții bilingve: Andrej Petković, *Поклоњење Гробу Господњем 1734/Închinarea la Mormântul Domnului 1734*⁴ a stat un manuscris inedit de la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale ale României, fond Colecția Muzeului Banatului, pe care Stevan Bugarski l-a cercetat, transliterat și tradus. Manuscrisul conține descrierea unei călătorii în Țara Sfântă, făcută, mai întâi, pe uscat, de undeva din Voivodina, prin Belgrad până la Salonic, apoi pe mare până la Jafa, unde pelerinii au debarcat și au mers pe jos prin Țara Sfântă. Despre autorul manuscrisului, Andrej Petković, Stevan Bugarski presupune că este de undeva din Voivodina, poate chiar din

¹ Ediție Stevan Bugarski, Novi Sad, AMB Grafika, f. a., 142 p.

² Timișoara, Ed. USR, 2002, 255 p.

³ Ediție și prefață de Liubomir Stepanov, Timișoara, Ed. USR, 2004, 80 p.

⁴ Ediție îngrijită de Stevan Bugarski, Timișoara, Ed. USR, 2008, 143 p. + anexe.

Banat, iar „după nume și simțul limbii“ era sârb. Cartea conține: 1. *Prolog* (în sârbă și română); 2. *Facsimile din manuscrisul lui Andrej Petković*; 3. *Transcrierea prin transliterare*; 4. *Transcrierea în limba sârbă contemporană* (cu note și explicații); 5. *Traducerea în limba română* (cu note și explicații); 6. *Anexe cartografice*; 7. *Epilog* (în sârbă și română).

În memoria Voislavei Stoianovici (1934-1989), conferențiar universitar, doctor în științe, traducător și critic literar, la 20 de ani de la moarte, Stevan Bugarski a pregătit și tipărit volumul *Додир у прожимања*¹, în care a inclus studii și articole risipite prin volume de studii și prin periodice românești și sârbești, pe care Voislava Stoianovici nu a reușit să le valorifice în timpul vieții sub formă de carte. Lucrările apar aici așa cum au fost redactate și tipărite: în limbile sârbă și română, cu alfabetul chirilic sârbesc, latin sârbesc și românesc. Cartea are următoarea structură: 1. Preambul; 2. Arta receptării reciproce; 3. Vraja și amarul traducerii; 4. Literatura sârbă din România; 5. Permeabilitatea limbajului. Pentru cercetătorii relațiilor literare sârbo-române este importantă, alături de studii și articole, bibliografia exhaustivă a lucrărilor Voislavei Stoianovici. „Cartea Apropieri și interferențe – scrie Octavia Nedelcu în recenzia cărții – pe care a îngrijit-o Stevan Bugarski în amintirea profesoarei noastre dragi, Voislavei Stoianovici, consemnând două decenii de la trecerea prematură în neființă, este „cântecul ei de lebedă”, o ultimă carte pe care a scris-o ea însăși, dar care va dura ca o țință atinsă în amintirea și inimile tuturor acelor care au cunoscut-o, dar și ca o țință a generațiilor viitoare”².

3. Alte scrieri

Moștenirea publicistică și literară, în limbile sârbă și română, a unui tânăr talent plecat prea devreme dintre noi, Miodrag Laza Angelov (1971-1996), a fost valorificată în plachetă bilingvă *Ha вама оцаје сеам/ În seama voastră rămâne lumea*³, îngrijită de Stevan Bugarski. „Cu versuri și compuneri (eseuri) lirice – scrie despre el Ivo Muncian – s-a afirmat încă de pe băncile școlii. Dar, când a fost să-și ia zborul, „timpul nu a mai avut răbdare”⁴.

Sub îngrijirea aceluiași Stevan Bugarski a văzut lumina tiparului cartea *Поглед с Локве*⁵, cu nume de autor Dušan Crstici (1897-1987), care conține publicistica interbelică, tipărită și rămasă în manuscris, a unui cărturar rural, funcționar poștal în Belobreșca, sat din Clisura Dunării, colaborator important din mediul sătesc al publicației timișorene interbelice „Темишварски весник”. Între *Preambul*, cu genealogie și predoslovie și *Bibliografie*, îngrijitorul ediției a grupat publicistica lui Dušan Crstici în următoarele capitole tematice: 1. *Clisura pe locul vechi, dar într-o*

¹ Ediție îngrijită de Stevan Bugarski, Timișoara, Ed. USR, 2009, 274 p.

² KŽ, LIII (2009), nr. 4 (156), p. 15.

³ Timișoara, Ed. USR, 2000, 112 p.

⁴ *Scriitori sârbi din România*, p. 237.

⁵ Ediție îngrijită de Stevan Bugarski, Timișoara, Ed. USR, 2008, 229 p.

situație nouă; 2. Clisura: o nevoie... după altă; 3. Cât costă un ziar sârbesc și cât valorează; 4. Cu toții încă mirosim a brazdă și opincă; 5. La întrecere cu criză; 6. Cei vârstnici – pildă (bună sau rea) pentru cei tineri; 7. Între două războaie și două păci. „Articolele lui Dușan Crstici – scrie Bojidar Panici în recenzia cărții – se caracterizează printr-o abordare analitică și critică a numeroaselor probleme mari ale locuitorilor din Clisura și Poliadia, în noile împrejurări politice apărute după Primul Război Mondial¹.

4. Dicționare și gramatici

Din respect pentru Milan Nicolici (1888-1969), protopop, paroh la Parohia Ortodoxă Sârbă din Gelu, cărturar de seamă din Banat în perioada interbelică, întemeietor al primului gimnaziu sârb privat din România și autor al primului *Dicționar sârbo-român* (1935), Liubomir Stepanov, într-un fel continuator al tradiției culturale și literare interbelice de la Gelu, la un alt nivel, a publicat o ediție fototipică a acestui dicționar², introducând în ea un Preambul, cu date despre localitatea Gelu și despre Milan Nicolici și lucrarea sa lexicografică.

Nu a fost uitat de sârbiștii români nici Kosta Nikolić (1893-1963), profesor la Secția Sârbă de la Liceul „C.D. Loga” din Timișoara între anii 1941-1948, de la care ne-a rămas *Граматика српскога или хрватског језика (Основни појмови)*, scrisă de autor de mână și multiplicată prin șapirografiere în anul 1945, care a apărut, după 60 de ani, într-o ediție fototipică, îngrijită de Stevan Bugarski³. După textul fototipic al gramaticii, Stevan Bugarski aduce date din biografia autorului ei, date despre Secția Sârbă de la liceul menționat și despre manualul propriu-zis.

VIII. MONUMENTE DE ISTORIE ȘI DE CULTURĂ

Cititorii sârbi și români, interesați de istoria, cultura și arta religioasă a sârbilor din România, vor găsi date și imagini despre toate acestea în lucrarea lui Stevan Bugarski și Liubomir Stepanov *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*⁴, varianta în limba română: *Bisericile și mănăstirile sârbe din România*⁵, în care sunt prezentate, în prima parte, bisericile parohiale, iar în partea a doua, mănăstirile din județele Arad, Caraș-Severin și Timiș. Varianta în limba sârbă are în plus o a treia parte – *Alte monumente importante*, iar cea în limba română – *Cuvânt înainte*. „Lucrarea constituie – scriu autorii în rezumatul în limba română la varianta în

¹ KŽ, LII (2008), nr. 4 (152), p. 7.

² Vezi Milan Nicolici, *Српско-румунски речник/ Dicționar sârbo-român*, ediție fototipică, ediție și prefață de Liubomir Stepanov, Timișoara, Ed. USR, 2005, 181 p.

³ Vezi Kosta Nikolić, *Граматика српскога или хрватског језика. Основни појмови*, ediție fototipică îngrijită de Stevan Bugarski, Timișoara, Tipografia Tempus, 2005, 118 p.

⁴ Timișoara, Ed. USR, 2008, 208 p.

⁵ Timișoara, Ed. USR, 2010, 183 p.

limba sârbă – o prezentare sintetică a monumentelor eclesiastice și laice, care aparțin Comunității Ortodoxe Sârbe din Banatul Românesc. Sunt prezentate, în ordine alfabetică, mănăstirile, bisericile, cimitirele reprezentative, clădirile fundaționale, monumentele laice” (p. 207).

Vom menționa la acest capitol și ghidul turistic *Тамо-амо по Банату*¹, realizat de Zdravco Fenlacichi și Iovan Peianov.

Abrevieri

KŽ – „Књижевни живот“

NR – „Наша реч“

UDSCR – Uniunea Democrată a Sârbilor și Carașovenilor din România

USR – Uniunea Sârbilor din România

¹ Timișoara, Ed. USR, 2007, 140 p.

CUIBURILE DE NOBILI ÎN RUSIA SECOLULUI AL XIX-LEA¹

Antoaneta OLTEANU

The paper presents an overview of Russian nobility in its evolution during the 19th century. On its way to modernisation, the whole Russian society knows now a deep transformation, including its ruling class. We are dealing not only with the class status, but also with the evolution of daily life, manners, mansions and so on of aristocratic element in classical Russia. This study presents several hypostases of Russian nobility in its leading role in Russian society.

Key-words: Russian empire, nobility, daily life, civilisation, Western influences, local peculiarities

1. De la boieri la nobili

Boris Șeremetiev, unul dintre apropiații lui Petru cel Mare, a devenit, în 1705, în urma contactului extins cu lumea occidentală, primul nobil rus denumit, în manieră apuseană, conte (*graf*). În felul acesta, s-a trecut treptat de la nobilimea mare, a cărei putere și influență depindea integral de favorurile obținute de la țar, la titlul de noblete dobândit pe baza meritului personal². Dar nici în acest caz Rusia nu a putut permite apariția unei nobilimi care să constituie un fel de contragreutate a puterii țarului. Înainte de Petru, nobilii (*dvoriane*), foștii boieri, aveau, față de țar, un statut asemănător cu al iobagilor (dar păstrând proporțiile, evident!), un fel de servitori ai Curții. Moscovia, Rusia veche, era privită pe atunci ca un domeniu personal al țarului, moșia sa personală, nobilii fiind definiți adesea drept sclavi ai țarului. La primul semn de trădare, nobilul își pierdea nu numai privilegiile, ci și pământul și șerbii cu care fusese anterior dăruit de către țar.

Când se aflau în fața împăratului, nobilii nu crâcneau; când se aflau însă în fața supușilor lor, a șerbilor, își luau cu prisosință revanșa. Și ei își dădeau seama foarte bine de situația în care se aflau. Vom cita în acest sens câteva considerații ale baronului

¹ Studiul face parte din volumul *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*, în curs de apariție la Editura All.

² Cf. Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, New York, 2002, p.14.

Nikolai Vranghel, care surprinde foarte bine esența iobăgiei în imperiul rus în perioada 1847-1860:

Împăratul Nicolae I își conducea supușii ca pe niște ocnași. Sistemul administrativ al imperiului său era întemeiat pe bătaie – cu ciomagul, cu biciul sau cu cnutul – pe întemnițare și surghiunire în Siberia, pe bunul-plac, samavolnicia și abuzurile celor sus-puși. Ca mai toți oamenii, tatăl meu era un produs al epocii sale, purta amprenta acesteia, așa că, pentru a nu fi considerat slab de înger, își ascundea cu grijă bunătatea sub o prefăcută asprime.

Era deopotrivă brutal și milos, în felul său, firește. Nu putea înțelege decât suferințele fizice. Probabil că nici nu bănuia că ar exista și altfel de dureri. Pe atunci se socotea că ființe precum copiii, oamenii săraci, cerșetorii, nevolnicii și mai ales iobagii nu au suflet. Cu simțire erau înzestrate doar persoanele de vază și femeile frumoase, cu condiția să facă parte din lumea bună.

Oamenilor din ziua de azi le e greu să-și imagineze grozăviile iobăgiei. Iobagul era un obiect de care proprietarul dispunea după bunul lui plac. Era dăruit altcuiva, despărțit de copiii săi, iar stăpânul îl bătea cât mai mult și ori de câte ori credea de cuviință. Acesta avea dreptul să-l trimită în surghiun în Siberia, să-l bage la casa de nebuni; chiar dacă legea nu-l îndreptătea la asta, stăpânul avea totuși posibilitatea să-și omoare iobagul în bătaie, fără ca astfel să-și atragă vreo pedeapsă. Nu puțini moșieri abuzau de puterea pe care o aveau.

Dar nu numai iobagul era sclav. Și stăpânii erau sclavi, măcar în fapt, dacă nu de drept. Fiecare, oricine ar fi fost el, depindea de altcineva mai puternic, în stare să-l chinuiască după voință, fără să dea socoteală. Acesta, la rândul său, era supus altuia și mai puternic. E adevărat, stăpânii trăiau în îndestulare, iar iobagii în nevoie. Doar atât îi deosebea. Și unii, și alții erau sclavi.

Într-o zi, eram prezent la un dîneu de gală. Un general, aghiotant al împăratului, porunci unuia dintre meseni, om de vază, bogat, independent, pe care-l vedea pentru prima oară, să plece de acolo (domnul cu pricina dăduse glas unei păreri care – ghinion! – nu-i fusese pe plac Excelenței-Sale). Iar persoana bogată și independentă s-a supus¹.

În pofida acestei dependențe necondiționate față de cel care le forma statutul, clasa nobililor, în Rusia veche, începuse să-și constituie treptat privilegii numeroase, care o deosebea astfel de ceilalți „servitori” ai țarului. Boierii reprezentativi constituiau Consiliul Boierilor, Duma, care aproba decretul țarului. Ea a fost înlocuită mai apoi, de către Petru cel Mare, în 1711, cu Senatul.

¹ Baron Nikolai Vranghel, *Memorii. 1847-1920*, traducere de Mihaela Cernăuți, Ed. Fides, Iași, 2001, p.6-8.

În acord cu rangul lor, nobilii trebuia să facă față unor cheltuieli pe măsură. Însuși Petru cel Mare le impusese anumite standarde, deloc scăzute. Una dintre cele mari puternice familii nobiliare în secolul al XVIII-lea, dar al cărei prestigiu a rămas foarte important și în secolele următoare, a fost cea a conților Șeremetiev. Se spune că erau de două ori mai bogați decât orice altă familie aristocratică, excepție făcând numai familia imperială. Aveau în posesie numeroase palate, de o opulență extraordinară, adevărate opere de artă și din perspectiva arhitecturii vremii, dar mai ales a picturilor, sculpturilor, mobilierului din interior. Cel mai renumit dintre aceste palate, cel de la Ostankino (dar la Moscova mai era unul celebru, la Kuskovo), unde dezvoltaseră un teatru renumit în epocă, fusese obținut în urma mariajului lui Piotr Șeremetiev cu Varvara Cerkasskaia, moștenitoarea unei alte familii foarte bogate. Cheltuieli care pentru unii erau extravagante, incredibile, suportate cu greu de bugetul familiei, erau făcute numai cu servitorii. Erau angrenați într-o viață de lux ce presupunea, mai ales pentru păstrarea blazonului, numeroase baluri și banchete efectuate la conacele lor¹. La palatul din Petersburg al nobililor Șeremetiev, de pe strada Fontanka, existau 340 de servitori; în total, în toate proprietățile lor aveau în subordine peste o mie de angajați². Și situația era, păstrând proporțiile, identică și în cazurile unor nobili de mai mică însemnătate. Tot din studiul lui Orlando Figes aflăm că un mic nobil din provincie avea la îndemână, pe la 1800, pentru scurta lui călătorie anuală la Moscova, o trăsură trasă de șase cai danezi, patru vizitii, doi călăreți înaintași, doi servitori în livrea; la moșie se aflau doi maștri bucătari, un valet și un ajutor, un majordom și patru ușieri, un coafor personal și doi croitori, șase cameriste, cinci spălătorese, opt grădinari, șaisprezece bucătărese și alți angajați.

Când vorbim despre latura vestimentară (haina care-l face pe om...), înțelegem că nimic nu era precupețit pentru a crea imaginea necesară, adecvată rangului. Asemeni tatălui său Piotr, Nikolai Șeremetiev avea și el cu ce se lăuda. Un inventar de la 1806 al garderobei sale este, credem, o dovadă grăitoare a statutului nobiliar: 37 de uniforme de curte cusute cu fir de aur, din cașmir verde-închis sau maro; 10 costume de seară la un rând și 18 la două rânduri, 54 de redingote, 2 haine de blană albă, de urs polar și de lup alb; 6 haine de blană maro, 17 sacouri de lână, 119 perechi de pantaloni (53 albi, 48 negri), 14 cămăși de noapte din mătase, 2 dominouri din tafta roz, pentru mascarade; două costume venețiene din tafta neagră tivită cu satin alb și albastru, 39 de caftane din mătase franțuzească, brodate cu fir de aur și argint, 8 caftane de catifea, 63 de veste, 42

¹ Care au rămas legendare, prin frecvența lor și numărul mare de invitați. După o mențiune, anecdotică, aparținând fabulistului Ivan Krîlov, se întâmpla să fie prezenți acolo invitați despre care nimeni nu știa cine sunt! De aici și expresia „pe socoteala lui Șeremetiev”, care făcea referire la oportunitățile de gratuitate cu orice ocazie.

² Figes, *op.cit.*, p.20 Prin comparație, istoricul englez menționează una dintre cele mai importante familii din Anglia, Devonshire, care, prin anii 1840, avea, la Chatsworth, un personal format numai din optsprezece persoane!

de eșarfe, 82 de perechi de mănuși, 23 de tricouri, 9 perechi de ghete și peste 60 de perechi de pantofi. Și lista poate continua...¹

Nobilimea se împărțea în două categorii: nobilimea ereditară și nobilimea dobândită.

2. Nobilime ereditară – nobilime dobândită

Pentru câteva familii, nobilimea ereditară își avea sorginea în epoca primilor suverani. Numele celor mai vechi apropiați ai țarilor (*boiare*) era înregistrat într-un catastif numit „a șasea carte” (*șestaia kniga*), care își sistase însemnările la începutul secolului al XVIII-lea. Pentru a slăbi puterea acestor iluștri slujitori, Petru cel Mare instituisese tabelul rangurilor și-și arogase dreptul de a crea prinți, conți și baroni după bunul lui plac, mai ales pentru cei care se evidențiaseră pe câmpul de luptă. Intenția lui Petru era ca nobilimea să devină o categorie socială conturată prin merit și distincție personală, în serviciul statului, evident. „Nu vom acorda nimănui nici un rang până ce nu ne va fi făcut servicii nouă și patriei!”, aceasta era lozinca țarului. Așa că, după ce urcau, încet-încet pe scara socială, fiecare își putea îmbunătăți poziția de start. Mai mult, ca o culme a democratizării, dar fapt încurajat de Petru cel Mare și de succesorii lui, existau numeroase posibilități ca persoane fără ascendent nobil să dobândească titlul nobiliar, cu drept ereditar sau nu (despre aceasta vom discuta în detaliu când vom prezenta Tabelul rangurilor și sistemul funcționarilor statului).

Pentru aceasta, tinerii nobili trebuia să se pregătească într-un domeniu și el util statului, să dea examen în acest domeniu, după care puteau intra în administrație, începând cu treapta cea mai de jos. Pentru a-i stimula și mai mult pe tineri, țarul dorea ca, numai după obținerea unui certificat de competență în matematică și geometrie – adevărate certificate de maturitate –, aceștia să se poată căsători. Numai că această condiție putea fi cu greu îndeplinită, așa că Petru a trebuit să renunțe la ea².

Prin Carta Nobilimii, promulgată de Ecaterina a II-a, noblețea era „o distincție ereditară rezultată din calitățile și virtuțile unor oameni remarcabili din trecut, care s-au distins prin fapte și care, după ce au făcut din serviciul lor o datorie de onoare, au dobândit titlul de nobili pentru descendenții lor”³. De aceea asociația nobililor din fiecare regiune înscrisa apartenența nobiliară în Registrul local al Nobilimii și putea elibera, la cerere, dovada prețioasă a viței nobiliare.

Blazoanele oficiale ale nobilimii ruse cuprindeau cinci elemente: prinți, conți, baroni, nobili fără titlu a căror noblețe era anterioară lui Petru I și nobili fără titlu a căror noblețe era posterioară domniei acestui împărat. Denumirea Marelui Duce (*velikii kniazi*) era folosită pentru membrii familiei imperiale. Titlul princiar se transmitea

¹ Figes, *op.cit.*, p.21, 22.

² Geoffrey Hosking, *Rusia – popor și imperiu. 1552-1917*, Ed. Polirom, Iași, 2001, p.70.

³ *Apud* Hosking, *op.cit.*, p.120.

urmașilor direcți, de amândouă sexele. Conții ruși erau la fel de numeroși ca și prinții; printre cele mai vechi familii de conți se numără, de exemplu, Golovin, Șeremetiev și Tolstoi. Titlul de baron nu se conferea în Rusia decât foarte rar și mai ales bancherilor sau marilor industriași de origine străină.

Privilegiile nobilimii au fost consolidate după reformele împărătesei Ecaterina a II-a. Asociațiile nobililor începuseră să înființeze instituții de învățământ proprii, școli cu internat, pensionate, pentru băieți și fete și, ulterior, corpuri de cadeti. Și statul a deschis câteva școli, dar, din cauza costului ridicat și al politicii de admitere exclusiviste, erau adresate numai nobililor: Corpul de Paji, Școala de Sublocotenenți ai Gărzilor, Liceul „Alexandru” din Țarskoe Selo, Școala Imperială de Drept, ai căror absolvenți beneficiau de numeroase avantaje sociale, fiind chiar scutiți de unele trepte ale Tabelei Rangurilor¹.

Un moment de cumpănă pentru toți nobilii a fost emanciparea iobagilor, în domnia lui Alexandru al II-lea, care zdruncinase serios situația și averea nobilimii. Alexandru al III-lea îi mai redase o oarecare importanță, încredințându-i, prin persoana mareșalilor și a comandanților, supravegherea guberniilor și provinciilor și înființând o bancă de stat a nobilimii care să-i ajute pe moșieri prin acordarea de credite ieftine².

În anii '50 ai secolului al XIX-lea, după datele recensământului din 1859, în Rusia se numărau circa 103000 de nobili-moșieri. Dintre aceștia, 41% erau mici proprietari, care nu aveau mai mult de 20 de suflete de țărani în posesie. După cum spuneau contemporanii, acești mici nobili, care își aveau domiciliile în conacele lor de la țară, aveau un mod de viață ce nu se deosebea deloc de al țăranilor în mijlocul cărora trăiau; ceea ce era de mare preț pentru ei era însă vechimea rangului nobiliar, din care își făceau, evident, un mare titlu de glorie³. Din rândurile lor se selectau cu precădere funcționarii de stat (era o ocazie suplimentară de a mai face rost de niște bani), iar, în ceea ce privește implicarea în administrația locală, erau cei care, la alegerile nobilimii, se alegeau cu funcțiile inferioare.

3. Adunările nobiliare

În mod tradițional, nobilimea din fiecare gubernie constituia un corp de nobili, o societate de nobili autonomă care se diviza în tot atâtea grupuri câte județe avea gubernia. O dată la trei ani, nobilimea din gubernie se reunea într-o adunare a nobilimii. Această adunare alegea persoanele care aveau să exercite anumite funcții pe perioada următorilor trei ani: ea examina lista membrilor nobilimii din gubernie (cartea genealogică); alimenta fondul social al nobililor din gubernie prin cotizații voluntare; redacta, la nevoie, petițiile adresate Majestății Sale Imperiale. O comisie, numită

¹ Hosking, *op.cit.*, p.120, 121.

² Henri Troyat, *Viața de fiecare zi din Rusia ultimului țar*, Humanitas, București, 1993, p.134.

³ S.G. Pușkariov, *Rossija v XIX veke*, New York, 1956, p.57.

adunarea delegaților nobilimii, constituia o reprezentanță permanentă a nobilimii din fiecare gubernie, compusă din câte un membru din fiecare județ și dintr-un președinte, mareșal al nobilimii, ales pe trei ani. În plus, o „cameră de tutelă a nobilimii” se ocupa de minori și de inapți, asigurând administrarea bunurilor lor¹.

Adunările nobiliare (*Blagorodnie sobrania*) au început să fie organizate în timpul Ecaterinei a II-a, în săli speciale, unde se puteau aduna până la cinci mii de persoane. Prima asemenea instituție de la Moscova a apărut în 1783, având structura unui club privat din care putea face parte nobilimea ereditară, atât bărbați, cât și femei. Adunarea nobiliară era condusă de douăsprezece persoane alese (în fiecare an se alegea o treime a conducerii), membrii de rând fiind obligați să plătească o cotizație anuală. Peste un an Adunarea și-a găsit un sediu permanent, în casa fostului guvernator general moscovit V.M. Dolgorukov, la intersecția străzii Bolșaiă Dmitrovka cu Ohotnîi Riad. Imobilul a fost refăcut în 1784-1787 de arhitectul M.F. Kazakov, care a ridicat pe suprafața tuturor construcțiilor din proprietate o clădire monumentală, având ca element central o sală cu coloane, sală de paradă, renumită în Moscova acelor vremuri². De-a lungul timpului edificiul a suferit numeroase modificări, inclusiv adăugarea unor nivele superioare.

Menirea lor principală era aceea de instituții ce îi coagulau pe reprezentanții nobililor din regiune, mai ales când trebuia să ia decizii pentru comunitatea din care făceau parte. Aici aveau loc și ședințele Clubului gubernial al nobilimii, ale zemstvei guberniale ș.a.m.d., întrunite în ședințe ordinare și extraordinare. Aici, la acest club al nobilimii din Moscova, a luat cuvântul chiar împăratul Alexandru al II-lea, care a vorbit, în 1856, despre necesitatea abolirii iobăgiei; și Dostoievski, în ajunul inaugurării statuii lui Pușkin, a rostit celebra sa cuvântare consacrată marelui poet. Adunarea și-a dezvoltat, de-a lungul timpului, o bogată bibliotecă. La concertele organizate aici au participat P.I. Ceaikovski, N.A. Rimski-Korsakov, S.V. Rahmaninov, F. Liszt ș.a.

Dincolo de toate aceste manifestări pe care le găzduiau adunările nobilimii, cele mai importante erau balurile. Ele erau organizate pentru a oferi o plăcută petrecere a timpului familiilor participanților, mai ales în timpul iernii, prin organizarea de petreceri și serate dansante. Acest obiectiv, expres manifestat mai târziu, era, în primul rând, acela de a face inițierea în societate a tinerilor. De asemenea, fără a se diferenția concret de cluburile propriu-zise, asemenea adunări nobilare trebuia să dea posibilitatea membrilor de a se întâlni și de a dialoga pe teme diferite, de a petrece plăcut timpul, de a citi revistele apărute în țară, de a realiza o tot mai mare apropiere a membrilor adunării în

¹ *Idem*, p.134-135.

² După Revoluție instituția a fost lichidată, în clădirea Adunării mutându-se syndicatele (a primit numele de Dom soizov). De asemenea, aici au avut loc congresele Cominternului și alte manifestări oficiale. Din ianuarie 1924, după moartea lui Lenin, s-a instituit tradiția ca în Sala coloanelor să se organizeze ceremoniile funerare consacrate unor importanți membri de partid și de stat.

vederea unei mai bune slujiri, în comun, a orașului din care făceau parte și în care își desfășurau activitatea¹.

Adunările de acest tip, care inițial primeau aprobarea de funcționare din partea guvernatorului local, au început să se supună, din 1841, canoanelor Ministerului de Interne. Inițiativa organizării unei asemenea adunări trebuia să vină nu din partea militarilor, ci a aristocrației locale și funcționarilor, cu acordul superiorilor lor. Directiva ministerului avea prevederi clare și referitor la structura socială a participanților: „militarii trebuie să fie îmbrăcați în uniformă, cei civili – în frac, cu excepția negustorilor mari, care trebuia să-și păstreze costumul național; la dansuri puteau participa numai negustorii care se îmbrăcau în frac, celor care se îmbracă în sacouri, surtucuri și caftane scurte nu li se dă această permisiune”². În mod tradițional, balurile se organizau săptămânal, în serile de marți. De asemenea, în sala fastuoasă aveau loc și recepțiile organizate cu prilejul sosirii la Moscova a împăraților ruși.

Un asemenea bal organizat la Moscova, iarna, atrăgea acolo toată nobilimea rusă din provincie, fiind într-adevăr un mare eveniment. Sezonul balurilor începea pe 24 noiembrie, de ziua onomastică a împărătesei Ecaterina, și se încheia pe 21 aprilie, dacă nu cădea în zi de post. La bal oamenii veneau pe la ora 6 seara și ținea până la 12 noaptea. Ceremoniile fastuoase începeau cu sosirea în carete care mai de care mai elegante. Dacă, în timpul lui Petru cel Mare, asemenea trăsură erau rare (au început să fie importate ulterior din străinătate), în timpul Annei Ioannovna numărul lor ajunsese la 100, multe dintre ele fiind de fapt atelaje extrem de luxoase, cu roți și lemnărie aurite, dublate cu catifea. Ecaterina a II-a fost nevoită chiar să ia măsuri în acest sens, pentru a limita luxul nobililor și pentru a se evita înghesuiala la intrarea principală a sălilor de bal: se stabilise cine în ce trăsură trebuia să-și facă apariția, câți cai trebuia să aibă echipajul ș.a.m.d.

4. Elementul francez în societatea nobiliară

Una dintre primele urmări ale reformelor lui Petru a fost, am văzut, remodelarea vechilor boieri și transformarea lor într-o aristocrație europeană. Acest proces presupunea învățarea limbilor străine – franceza a fost limba aleasă, limbă a Curții –, bunele maniere, vestimentația. Moda europeană a distracțiilor de salon a fost impusă nobililor, care erau obligați să poarte o conversație plină de grație, să danseze menuet, să bea cafea și să fumeze pipă (obicei olandez, preluat cu mare plăcere de împărat) și să poarte fără să crâcnească croielile occidentale. Petru cel Mare verifica în persoană aceste inovații și supraveghea nemilos progresele supușilor.

¹ A.I. Kuprianov, *Gorodskaja kul'tura russkoj provincii. Konec XVIII – pervaja polovina XIX veka*, Moscova, 2007, p.175.

² *Idem*, p.158.

Asemeni lui Ivan cel Groazic, care încercase anterior, prin *Domostroi*, să cizeleze moravurile supușilor și să-i învețe ce e bine și frumos pentru ei, în epoca lui Petru încep să apară cărți de bune maniere, *Iunosti cestnoe zerțalo* (Oglanda cinstită a tinereții) fiind una dintre cele mai cunoscute. De data aceasta modelul a fost unul german, dar indicațiile erau cam aceleași cu cele ale protopopului Silvestru: nu trebuia să scuipi mâncarea din gură, să nu-ți cureții dinții cu cuțitul; la fel, trebuia să-ți suflă nasul cu grijă, pentru a nu stârni atenția ș.a.m.d.

Dorința lui Petru ca toată lumea să se comporte ca niște europeni s-a manifestat uneori și ca un protest declarat față de tot ce este rusesc. Una dintre cele mai cunoscute instituții culturale ruse este baia de abur, atestată încă din perioada medievală de către străinii ce vizitau Rusia. Nobilii aveau pe moșie baia proprie, în timp ce în sate și orașe se aflau cel mai adesea băi comunale. Străinii îi priveau oripilați pe rușii care se îmbăiau de trei ori pe săptămână; și pentru ruși folosirea ei frecventă era un semn al spiritul național: numai străinii erau cei care se spălau foarte rar! Cu toate eforturile lui Petru, care le impunea supușilor construirea de băi după fasonul occidental, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea în preajma fiecărui mare palat din Petersburg se afla baia proprie!¹

Dacă, în timpul lui Petru cel Mare, influența occidentală are nume olandez, în timpul împărătesei Anna Ivanovna este germană, abia cu Elisabeta și preferința ei declarată pentru Iluminism a orientat definitiv accentul spre Franța. Împărăteasa Elisabeta (1741-1762) era strâns legată, prin relații personale de această țară. „Nimic n-o să-mi poată alunga din inimă Franța”, spunea ea². „Toți Razumovskii, Șuvalovii, Voronțovii, Dașkovii, toți demnitarii și toți favoriții curții se îmbrăcau *à la française*, mâncau *à la française*, gesticulau *à la française*, aveau în casă numai mobilă venită din Franța și scriau franțuzește la fel ca în propria limbă”, spunea Pompiliu Eliade. În plan cultural, personalitățile ruse se aflau în corespondență susținută cu oamenii de litere francezi. Antioh Cantemir, pe atunci ambasador la Paris, avea relații apropiate cu Montesquieu, iar prințesa Daškova corespundea cu Diderot. La rândul ei, Elisabeta îi scria lui Voltaire, care, în această perioadă, a fost impulsionat („cointerestat”) de suverana rusă să realizeze celebra *Histoire de Pierre le Grand*. Ca și în timpul lui Petru cel Mare, mulți tineri au fost trimiși în străinătate pentru a se școli. Interesant este poate un alt fapt. Numărul de ruși trimiși în străinătate, în Franța, pe atunci, era așa de mare, încât a apărut necesitatea, pentru comunitatea rusă de la Paris, de a se construi o biserică proprie³.

După model francez, s-au întemeiat la Petersburg o academie de arte și una de științe, cu concursul unor artiști și savanți francezi. Sub aceeași puternică influență s-au

¹ Figes, *op.cit.*, p.46.

² Apud Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p.140.

³ Apud Eliade, *op.cit.*, p.141.

aflat și literatura și teatrul rus, la începuturi pe atunci, care au căzut în totalitate în această sferă de influență.

Reformele efectuate de Ecaterina a II-a au continuat în direcția modelului francez. Pe lângă sfaturile concrete pe care i le dau împărătesei personalități importante ale vremii (Voltaire, Diderot, Mercier de la Rivière, Bernardin de Saint-Pierre, Grimm, d'Alembert, doamna Geoffrin ș.a.), ideile multora dintre inițiativele de atunci au fost generate de modele franceze: „Instrucțiunile” pentru redactarea noului cod erau impregnate de ideile lui Montesquieu și Beccaria, pensionul Smolnii respecta, în mare parte, indicațiile lui Diderot (la conducerea lui fusese numită o franțuzoaică, Mme Lafond)... Să nu mai vorbim de pictorii și sculptorii francezi chemați pentru a immortaliza realizările din Rusia, contribuind, în acest fel, la formarea unei arte naționale pe malurile Nevei.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, multe familii nobile ruse vorbeau franceza nu numai în înalta societate, ci și acasă, rusa devenind mijlocul de comunicare cu servitorii, iobagii și copiii foarte mici. Și românii, care intraseră în contacte nemijlocite cu rușii, mai ales după campaniile militare din 1796 și 1806, au rămas plăcut surprinși de fluența francezei vorbite de aceștia. Pompiliu Eliade, făcându-se ecoul opiniilor încetățenite în epocă, spunea: „românii socoteau că rușii vorbesc franțuzește aproape mai bine decât cei câțiva francezi, secretari sau preceptori, pe care îi cunoscuseră personal; rușii foloseau o franceză mai rafinată, care seamănă mai puțin cu vorbirea obișnuită și se apropia mai mult de cea a scrisorilor lui Voltaire – ba chiar exagerau puțin, pronunțând-o afectat și fermecător. Până la mijlocul secolului al XIX-lea va rămâne un fel de ideal pentru cei care își fac studiile în Principate să poată «vorbi și pronunța franceza ca un general rus»”¹.

Interesul excesiv pentru cultura europeană și, în special, pentru limba franceză poate fi înțeles mai ales în condițiile concurenței la care erau supuse familiile nobiliare vechi din partea funcționarilor de origine inferioară, viitori nobili și ei. „Într-o perioadă în care importanța obârșiei începuse să scadă și noi aspiranți la statutul de nobil se îmbulzeau dinspre păturile inferioare, educația și cultura europeană reprezentau cea mai sigură cale de a realiza această delimitare”². Dar, dacă e să fim critici până la capăt, francitatea nu era, de cele mai multe ori, chiar o calitate. Baronul Vranghel, pe care l-am mai citat până acum, își explică într-un mod inedit preferința rușilor din elită pentru franceză: „Bunicii mei – și toată generația lor – gândeau, vorbeau și scriau în franceză. Toată cultura lor provenea din Franța. Mai mult încă, mentalitatea rușilor e la fel cu cea a francezilor. Nici unii, nici alții nu se pot concentra asupra detaliilor, precum fac rasele germanice, ci sunt înclinați să sintetizeze. Au un orizont mai vast decât al altor popoare. Acesta este meritul lor cel mare și probabil principalul lor defect. Așa că societatea rusă vede în Franța o a doua patrie”³.

¹ Eliade, *op.cit.*, p.147-148.

² Hosking, *op.cit.*, p.119-120.

³ *Op.cit.*, p.24.

Un moment important în transformarea lor într-o elită cultă și rafinată l-a constituit anul 1762, când Petru cel Mare i-a scutit pe nobili de obligația de a face serviciu în slujba statului. Mai târziu, reforma administrației locale și promulgarea Cartei Nobilimii de către Ecaterina a II-a au consolidat în fapt poziția nobilimii în calitate de clasă socială privilegiată¹. Mai întâi nobilii din preajma curții (Potiomkin, Platon Zubov, Nikita Panin, Bezborodko, Ostermann, Markov, Galițin, Ivan Bețkoi) încearcă să se pătrundă cât mai mult, ei și familiile lor, de acest spirit franțuzit: fiecare are un secretar, un pedagog, un angajat francez, care exercită asupra lor o influență considerabilă. Frenezia franceză, cum fusese numită, cucerise capitala, și tineri sau bătrâni, fiecare se bucura cum putea de cât mai multe dintre beneficiile europenității. Să-l cităm pe Vladimir Fedorovski, care prezintă scene cotidiene din viața dandy-lor de marcă din Rusia:

Pușkin devenise un european la Petersburg. Afișa o ținută incredibilă. Cu un joben cu boruri largi, capă închisă la culoare pe umeri, ceas Breguet în jiletcă, cizmele lustruite, pantaloni crem-citron și o blană în jurul gâtului, intra ca un erou în plină iarnă: „La căderea nopții el s-aruncă-n sanie./ „La gară!” strigă cu putere.../ Fulgi de nea/ îi adastă pe guleru-i de castor...”. Frenezia franceză era pe-arunci în toi în capitala imperiului. Restaurantele cele mai în vogă erau desigur franțuzești, și ce nu făceau petersburghezii ca se cineze la Andrieu, unde meniul era renumit! Iar când Pușkin rostea un toast ridicând cupa de șampanie, aceasta conținea băutura făcută celebră printre ofițerii țarului de către văduva Cliquot².

Rusa rămăsese limba instituțiilor de stat, a literaturii serioase și a slujbelor religioase (în varianta veche), așa că nu a fost eliminată total din cultura înaltă sau din vorbirea politicoasă³. Mai mult, în 1783 s-a înființat Academia Rusă, al cărei obiectiv principal era și acela de a sistematiza vocabularul și sintaxa limbii ruse. În acest sens a publicat, în 1789-1794, un dicționar normativ, iar în 1802 – o gramatică. Toți oamenii de cultură începuseră, în secolul al XIX-lea însă, să tragă semnalul de alarmă referitor la pericolul înstrăinării față de cultura maternă. Sugestive sunt cuvintele lui Dostoievski:

În marea lor majoritate, rușii, sau cel puțin rușii din înalta societate, de foarte mult timp nu se mai nasc cu o limbă vie, ci doar apoi își însușesc una artificială, în timp ce limba rusă aproape că o învață în școală, după gramatică (...).

Mi se va spune că, dacă tot trebuie să „învățăm” o limbă vie, atunci e totuna dacă e rusă sau franceză; problema e însă că, pentru un rus, limba rusă e

¹ Hosking, *op.cit.*, p.120.

² Vladimir Fedorovski, *Sankt-Petersburg – poveștile de dragoste ale unui oraș*, Humanitas, 2005, p.100.

³ Hosking, *op.cit.*, p.119.

totuși mai ușoară, în pofida tuturor bonelor, a mediului, iar de această ușurință, cât nu e prea târziu, trebuie neapărat să profităm. Pentru a asimila cât mai firesc această limbă rusă, fără un efort prea mare și fără a recurge doar la știință (desigur, prin știință nu înțeleg doar gramatica școlară), copilul trebuie neapărat s-o deprindă încă de mic de la dădacele ruse, de la o Arina Rodionovna, fără ca părinții să se teamă că dădaca îi va insufla odraslei lor cine știe ce prejudecăți, despre cele trei balene, spre exemplu (Doamne, păi balenele o să-i rămână pentru totdeauna în minte!); în plus, părinții nu trebuie să se teamă de oamenii simpli și nici chiar de servitori, de care li se sugerează să se ferească. Apoi, la școală, trebuie învățate pe dinafară monumentele noastre de limbă, din cele mai vechi timpuri, din letopisețe, din bîline și chiar din slavona bisericească, și neapărat pe dinafară, chiar în pofida caracterului retrograd al acestui procedeu de învățare pe de rost¹.

„Limba rusă vie nu-și va face apariția decât când ne vom uni total cu poporul”², spunea tot Dostoievski, marcat în filosofia sa de apropierea cât mai mare și neîntârziată de popor. Tot la modul naiv explică întoarcerea spre popor Lev Nikolaevici Tolstoi. Celebra scenă a dansului Natașei cu șalul, în spiritul dansurilor populare rusești, care rezonau în sufletul tinerei fete, este de un mare idealism: trezirea instantanee a „glasului strămoșilor” în tânăra Natașa, atât de bine formată în spiritul civilizației aristocratice urbane, este destul de neconvingătoare³. Dar e de înțeles teza lui Tolstoi. Fie că e vorba de Natașa, fie de Levin, nobilii ruși trebuia să fie deschiși la suflet, să-l lase să rezoneze la tradițiile vechi, ale poporului, să vină în întâmpinarea acestora, pentru a-și modela

¹ F.M. Dostoievski, *Jurnal de scriitor. 1876. Iulie și august*, în *Jurnal de scriitor*, vol. II, traducere de Adriana Nicoară, Marina Vraciu, Leonte Ivanov și Emil Iordache, Ed. Polirom, Iași, 1998, p.75-76.

² *Idem*, p.78.

³ „Natașa își aruncă de pe umeri basmaua în care fusese înfășurată, veni de-a fuga în fața unchiului și, punându-și mâinile în șolduri, își săltă umerii și se opri locului.// Unde, cum și când sorbise din aerul rusesc pe care îl respira — fata asta de conte, crescută sub supravegherea unei emigrante franceze — când sorbise acest duh, de la cine luase ea aceste gesturi, pe care savantlăcul acelor *pas-de-châle* ar fi trebuit de mult să le înăbușe? Căci duhul acesta și gesturile care-l exprimau erau tocmai acel inimitabil și cu neputință de însușit suflet rusesc, pe care-l așteptase unchiul de la ea. De cum se opri în fața lor fata, zâmbindu-le cu un aer ceremonios, mândru, dar hâtru și vesel, teama de la început, care-i cuprinsese atât pe Nikolai, cât și pe ceilalți, la gândul că Natașa nu va izbuti să danseze așa cum trebuie, se spulberă și toată lumea începu s-o admire.// Natașa dansă atât de bine și atât de exact și le împlini cu atâta artă așteptările, încât Anisia Feodorovna, care-i dăduse la timp batista, fără de care nu se poate, râdea printre lacrimi, privind-o pe această contesă subțirică și grațioasă, atât de străină de ea, crescută în mătase și catifea, care putea simți tot ceea ce simțea și Anisia, și tatăl Anisiei, și mătușa, și mama ei, și fiecare rus în parte” (L.N. Tolstoi, *Război și pace*, I-IV, traducere de Ion Frunzetti și N. Parocescu, Ed. Univers, București, 1985, vol. II, p.305-306).

viața împreună. În secolul al XIX-lea, când s-a încercat, pe mai multe căi, apropierea de limba națională, mai ales prin intermediul literaturii, tot după model francez au apărut și în societatea rusă saloanele literare, care reuneau, pe lângă nobili, oameni de litere consacrați – scriitori, critici, editori.

Subiectul conversației nu erau chestiunile filosofice, dar nici bârfele sau poveștile. Literatura rusă sau străină, evenimentele din Europa – în special activitatea marilor oameni de stat de atunci din Anglia, Canning și Huskisson – reprezentau cel mai adesea conținutul discuțiilor noastre însuflețite. Seratele acelea (...) ne îmborsăteau și ne hrăneau sufletul și mintea, lucru deosebit de sănătos în atmosfera sufocantă din Sankt-Petersburg¹.

Pușkin, imediat după absolvirea liceului, dorea din tot sufletul să publice un volum de poezii în limba rusă, dar nici un editor nu era interesat de așa ceva. Cititorii ruși preferau opere franceze și germane, mai rar englezești, evident, în original. Autorii cei mai citați la Petersburg erau Voltaire, Mme de Genlis, La Fontaine...²

După revoluția franceză din 1789 imaginea idilică a Europei pe care o aveau rușii începe să se clatine. După declanșarea războiului cu Franța, în 1805, se observă o creștere puternică a valului de naționalism și de francofobie, mergând până la acceptarea masivă a limbii ruse în conversație și pentru consumul declarat al unor produse neaoșe, cum ar fi kvasul, vodca, ciorba de varză acră, în detrimentul specialităților culinare franceze.

Le noble russe, le seul Russe qu'on puisse voir dans l'étrange et bien connaître dans son pays, a effectivement une grande aptitude à s'identifier avec les opinions, les mœurs, les manières et les langues des autres nations. Il sera frivole comme un ci-devant petit-maître français, fou de la musique comme un Italien, raisonnable comme un Allemand, singulier comme un Anglais, bas comme un esclave et fier comme un républicain. Il changera de goût et de caractère aussi facilement que des modes, et cette souplesse d'organes et d'esprit est sûrement un trait qui le distingue³.

¹ *Apud Hosking, op.cit.*, p.206.

² *Fedorovski, op.cit.*, p.99.

³ Charles-François Philibert Masson, *Mémoires secrets sur la Russie*, 1800, *apud* Claude de Grève, *Le voyage en Russie. Anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, Robert Laffont, Paris, 1990, p.1187.

5. Viața la conac

Casa noastră era ceea ce se numește o casă „cu de toate”, cum, de altfel, aveau, de obicei, oamenii cu familie mare din provinciile mai îndepărtate de sate. O curte întinsă, ba chiar două, cu multe acareturi: locuință pentru argați, grajduri, cocini, magazii, hambare, cotețe și o baie cu aburi. Cai, vaci, ba chiar și capre și berbeci, găini și rațe populau amândouă curțile. Hambarele, pivnițele și ghețăriile erau ticsite cu rezerve de făină, de diferite cereale și felurite alte provizii pentru hrana noastră și a numerosului nostru personal. Pe scurt, o întreagă moșie, un sat¹.

I.A. Goncharov

5.1. Arhitectura și interioarele conacelor

Mai ales din pricina restricțiilor de a folosi piatra ca material de construcție, multe dintre casele nobiliare erau construite din lemn acoperit cu stucatură, pentru a crea aparența unei structuri de piatră. Erau și cazuri în care parterul era ridicat din piatră, iar etajul din lemn. În anumite situații, fațada dinspre stradă avea numai parter, iar partea dinspre curte a casei avea și etaj, mai scund (fapt ce îl făcea pe proprietar să plătească un impozit mai mic). Orice casă care se respecta, chiar și cele cu un singur etaj, aveau o locuință pentru portari, cel mai adesea în curte, în apropierea porților.

Prima încăpere o constituia vestibulul, prevăzut cu dulapuri și cuiere pentru îmbrăcăminte, în preajma căreia se afla camera valeților. Dacă familia avea mai mulți servitori, existau cu siguranță mai multe camere pentru aceștia. Într-un conac nobiliar bogat, existau zece-cincisprezece servitori: doi valeți, cameriste, doici, administrator, spălătoreasă, bucătar, spălătoreasă de vase, vizitiu, portar, grădinar. Sub scară era amplasată camera sau, dacă nu exista scară, pe partea opusă camerei valeților, chiar din holul de la intrare.

În mod normal, o casă obișnuită avea șapte-opt camere: două camere de oaspeți, o cameră de odihnă, din care nu lipsea canapeaua, un dormitor, un cabinet, o cameră a copiilor, o sală de dans și o sufragerie. Camerele erau acoperite cu tapet cu model, înflorat sau simplu, în funcție de modă, iar tavanele erau decorate cu stuc aurit sau nu. Printre piesele de decor se numărau statui și statuete de bronz, catifea, goblenuri, tablouri, oglinzi, ceasuri și pendule. Podeaua era acoperită de parchet, uneori cu

¹ I.A. Goncharov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg. Nuvele, schițe, amintiri*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Maria Roth, ELU, București, 1963, p.277.

covoare. După cum descriu observatorii străini, mai ales în vizită la mari aristocrați, nu erau mari diferențe în ceea ce privește interiorul locuințelor din Rusia, comparativ cu cele din Europa occidentală:

Un appartement russe confortable réunit toutes les recherches de la civilisation anglaise et française; au premier coup d'oeil, on pourrait se croire dans le West End ou le faubourg Saint-Honoré; mais bientôt le caractère local se trahit par une foule de détails curieux. D'abord la madone byzantine avec son enfant, montrant leur faces et leur mains brunes à travers les découpures des plaque d'argent ou de vermeil qui représentent les draperies, miroite aux lueurs d'une lampe toujours allumée, et vous avertit que vous n'êtes ni à Paris ni à Londres, mais bien dans la Russie orthodoxe, dans la sainte Russie¹.

Camerele de oaspeți, ale căror ferestre dădeau de regulă spre stradă, erau pline de sofale și canapele, fotolii, mese asortate. Pe măsuțe se găseau albume cu versuri, bibelouri de porțelan; în dulapuri se afla veselă de porțelan; dacă era prețioasă, trebuia expusă vederii. Pe pereți se aflau numeroase candelabre. În sfârșit, din camere nu lipseau sobele de teracotă, cu modele uneori foarte sofisticate². Alte elemente, uneori numai de decor, erau paravanele, pianul (evident, unul trebuia să se găsească și în sala de dans). Nu puține erau interioarele în care stăpâna casei își pusese amprenta și crease un spațiu original, intim:

În salonul casei mari de piatră cu coloane și fronton în stil grecesc, construită în deceniul al treilea al secolului acestuia de către tatăl lui Sipiaghin (...), o doamnă foarte frumoasă aștepta din moment în moment sosirea soțului, anunțată printr-o telegramă. Aranjamentul salonului purta pecetea unui gust modern, delicat; tot ce se afla în el era plăcut și prietenos – de la coloritul pestriț și atrăgător al tapetelor de creton și al draperiilor, până la formele variate ale bibelourilor din porțelan, de bronz și de cristal, răspândite pe etajere și mese – toate se lămureau delicat și parcă se contopeau armonios în razele vesele ale zilei de mai, care pătrundeau în voie prin ferestrele înalte, larg deschise. Aerul din salon, cu miresme de măgăritar – buchete mari, albe din aceste încântătoare flori de primăvară se găseau ici și colo prin încăpere – se înfiora din când în când indignat de suflarea îndrăzneată a zefirului care plutea ușor deasupra grădinii potopite de verdeață³.

¹ Théophile Gautier, *Voyage en Russie*, 1866, apud de Grève, *op.cit.*, p.842.

² M.V. Korotkova, *Puteșestvie v istoriju russkogo byta*, Moscova, 1998, p.183.

³ I.S. Turgheniev, *Deștelenire*, traducere de Lucia Mantu și Marina Arnoldov, în vol. *Opere*, IV, Ed. „Cartea rusă”, București, 1955, p.198.

Cabinetul, de regulă foarte simplu, conținea un birou și un fotoliu, un pupitru, o bibliotecă mai mare sau mai mică, după preocupări, o poliță pentru pipe. Nu trebuie să trecem sub tăcere o altă realitate: toate aceste elemente de civilizație (și chiar de cultură) europeană erau uneori numai de fațadă: era bine să ai un anumit tip de mobilier sau de decorațiuni, erau la modă sau erau o dovadă a poziției sociale a respectivei familii. Nu puține erau bibliotecile cu cărți cumpărate la metru sau cu cotoare aurite, îmbrăcate în piele, dar nedeschise niciodată. Personajele „cârtitoare” ale lui Turgheniev surprind adesea această fațadă falsă: „Într-un splendid cabinet, încărcat cu mobilă sobră, foarte potrivită cu demnitatea unui bărbat de stat liberal și gentleman, luând loc în fața unui birou imens, pe care erau așezate într-o ordine perfectă sumedenie de hârtii care nu foloseau nimănui la nimic, alături de cuțite gigantice de fildeș care nu tăiaseră niciodată nimic, Nejdanov ascultă un ceas întreg pe stăpânul casei cu idei liberale...”¹

Dormitoarele erau un ansamblu format din mai multe încăperi: camera propriu-zisă în care se dormea, apoi debaralele, unde se aflau cuierul, dulapurile și cuferul cu haine. Din dormitor nu lipseau fotoliile pe care se puteau pune anumite piese vestimentare. De regulă, ferestrele dormitorului dădeau în curte.

Sufrageria impunea prezența unei mese mari, precum și dulapuri cu veselă. Cu excepția unei sufragerii principale și a sălii de dans, celelalte camere puteau fi locuite integral, fiind și mobilate mult mai simplu.

Pentru mulți nobili, a avea mai multe reședințe, la țară, la moșie, sau la oraș, era o necesitate. Vom vedea însă că, în categoria micii nobilimi, orașul era din ce în ce mai rar vizitat. Pentru marii nobili sau pentru tineri, a locui la oraș permanent constituia un deziderat. Copiii însă, de cele mai multe ori, erau crescuți, până la vârsta școlii, la conacele de la moșie, cu o atmosferă mult mai caldă și mai permisivă decât cea de la oraș. În acest caz, deși în „casa mare”, de la oraș, veneau mai rar sau numai pe perioada iernii, casa aceasta era resimțită ca fiind străină, neprietenoasă. Iată câteva amintiri ale unui copil și senzațiile pe care i le stârneau conacul de la oraș:

Iarna mergeam la oraș; locuiam într-o casă uriașă (când ești mic toate lucrurile ți se par mult mai impunătoare decât sunt în realitate); nici o cameră nu era ceea ce înțelegem astăzi prin „încăpere confortabilă”. O grămadă de saloane mari și mici se înșirau ca niște hangare somptuoase, dar cu totul neospitaliere. De-a lungul pereților erau înșirate mobile aurite, din lemn prețios, mari, greoaie, impunătoare, incomode. Mese susținute de sfîncși și himere, cu tăblii de marmură care te înfiorau cu răceala lor. Vaze mari, din porțelan, făcute de Manufactura Imperială, statuete de bronz în stil Empire evocând antichitatea romană, amfore de marmură, oglinzi înalte până în tavan, tablouri tipătoare, de proastă calitate, pretențioase, portrete de împărați, portrete ale înaintașilor².

¹ *Idem*, p.197.

² Vranghel, *op.cit.*, p.12-13.

5.2. Viața la moșie

Dar să vedem cum era viața la această moșie, atât de idealizată în amintirile din copilărie și în literatură. Așa cum am menționat mai sus, se poate vorbi de viața la conac, văzut ca o reședință temporară, de vacanță, pentru petrecerea boemă a timpului, dar și, de partea cealaltă, de conac văzut ca reședință permanentă, în fapt, unică reședință a unor familii nobiliare vechi, bătrâne, adesea scăpătate. Oricum ar fi, viața la conac părea multora o alternativă extrem de atrăgătoare la stresul cotidian al vieții de la oraș, în orice caz, mult mai scumpă, ce impunea îndeplinirea unor obligații de serviciu (pentru că, și în secolul al XIX-lea, erau încă mulți aristocrați de rang divers care nu priveau deloc cu încântare corvoada zilnică a unei slujbe în care nu performau mai nimic) sau sociale. Pentru un personaj ca Oblomov din romanul omonim al lui I.A. Gonceraov, viața la țară, pe de o parte, atât de îndepărtată în mintea eroului, era atât de idealizată și văzută ca un vis de neatins:

Se vedea stând, într-o seară de vară, pe terasa casei, la masa de ceai, sub acoperământul de frunze, nepătruns de soare, trăgând alene dintr-un ciubuc lung și, dus pe gânduri, bucurându-se de priveliștea ce se deschide îndărătul copacilor, de liniștea și răcoarea din jur. În depărtare se zăresc lanurile aurii, soarele asfințește în dosul păduricii de mesteceni bine cunoscută, rumenind iazul neted ca oglinda. Aburi ușori se ridică de pe câmp: se face răcoare, amurgește, țăranii se întorc în pâlcuri spre casă.

La poartă s-au adunat slugile care n-au de lucru. Se aud glasuri voioase, râsete, zvon de balalaică. Fetele se joacă de-a prinselea. În jurul lui Oblomov zburdă copilașii lui, i se cațără pe genunchi, i se atârnă de gât; lângă samovar stă... regina acestei lumi, zeița lui... o femeie! Soția lui! În sufrageria frumos și simplu mobilată s-au aprins lumini prietenoase, se așterne masa mare, rotundă; Zahar, înaintat la gradul de majordom, cu favoriții cărunți de tot, pune masa, așează paharele de cristal c-un zângănit ușor și tacâmurile de argint, scăpând mereu din mână când un pahar, când o furculiță. Se așează cu toții în jurul mesei îmbelșugate...¹.

5.3. La conac în vacanță

Amintirile nostalgice prezintă conacul de la moșie ca fiind o imagine extrem de poetică, atemporală, un loc încântător în care să te retragi și să meditezi: „Avea un conac fermecător, adică o casă boierească, înconjurat de un parc întins în stilul celor de pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, cu alei, cascade, boscheți, nimfe și alte născociri, bineînțelese, în miniatură, de altfel, totul destul de păcănit și de părsit. Cel mai mult

¹ I.A. Goncearov, *Oblomov*, în *Opere în opt volume*, vol. IV, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Tatiana Berindei, Ed. Cartea nouă, București, 1958, p.81.

mă interesa biblioteca lui mare – cu cărți franțuzești”¹, aflăm dintr-o povestire a lui Goncearov.

Scenele diafane de la conac, propice plimbărilor leneșe, în sânul naturii, au devenit un leitmotiv nu numai pentru literatura rusă a secolului al XIX-lea sau pentru amintirile din prima jumătate a secolului al XX-lea, ele se regăsesc în filmele artistice și „vând” o imagine tipizată pentru ceea ce însemna Rusia imperială și petrecerea timpului liber (mai bine zis, nepetrecerea lui) în mediul nobiliar. *Rudin* al lui Turgheniev ne oferă un fragment semnificativ:

Era o dimineață liniștită de vară. Câmpul mai strălucea încă de rouă, deși soarele se înălțase destul de sus pe bolta senină a cerului; de prin vâlcelele de curând trezite adia o boare înmiresmată; în pădure mai stăpâna încă umezeala și liniștea, iar păsările harnice ciripeau voioase. Pe culmea unui deal ale cărui povârnișuri line erau acoperite cu lanuri de secară abia înflorită se zărea un cătun.

O femeie tânără, într-o rochie de muselină albă, cu o pălărie mare de pai pe cap și cu o umbreluță în mână mergea pe un drumeag îngust spre acest cătun. Feciorul venea în urma ei.

Ea mergea agale, bucurându-se parcă de plăcerea plimbării. Secara înaltă foșnea molcom, unduindu-se în valuri prelungi, cu sclipiri când roșietice, când de un verde argintiu. Văzduhul răsună de cântecul ciorcârlilor².

Dar viața la moșie nu era dată numai de plimbări sau de ceaiul băut în foișor, când era soare sau ploaie. Mai era și leneveala după-amiezilor și serilor, în prezența sau în absența musafirilor. Sigur, dacă era vorba de prezența musafirilor, lucrurile se schimbau radical, agitația era intensă și toată lumea trăia din plin momentul. Cel mai adesea proprietarii își petreceau timpul liber în familie, înțeleasă în sens restrâns, formată din rudele de sânge, sau în sens mai larg, la membrii familiei adăugându-se tot felul de persoane, mai tinere sau mai bătrâne, pripășite pe la reședința respectivă, pe durata verii sau pe tot timpul anului. Prezența lor nu era deloc supărătoare sau o povară (din punct de vedere financiar: nu deranjau pe nimeni câteva guri în plus la masă); dimpotrivă, ele constituiau o „curte” ad-hoc, interlocutori bineveniți în momentele de acalmie și de plicitseală și, în același timp, un indicator al poziției sociale al familiei respective. Iată cum putea decurge o asemenea seară:

Sindrofia începuse. Pe o sofa mare sta stăpâna casei, cu picioarele strânse sub ea și în mâini cu o carte franțuzească abia apărută; la o fereastră, de o parte a gherghefului sta fiică-sa, iar de cealaltă, guvernanta ei, *mademoiselle* Boncourt, o fată bătrână, uscățivă, de vreo șaizeci de ani, care avea urechile înfundate cu vată și șuvițe false de păr negru potrivite cu grijă sub scufia

¹ *Idem*, p.286.

² I.S. Turgheniev, *Rudin*, în vol. *Opere*, II, Ed. ARLUS „Cartea rusă”, București, 1953, p.7.

pestriță. Într-un ungher, lângă ușă, ședea Basistov și citea ziarul. Alături de el, Petia și Vania jucau dame. Un domn mărunțel, cărunt, cu părul vâlvoi, stătea rezemat de sobă cu mâinile la spate¹.

În ceea ce privește viața la moșie, nobilii nu aveau prea multe ocupații. Fundamentale erau mâncarea, băutura, plimbările și petrecerea plăcută a timpului liber. Uneori la moșie nobilii își petreceau cam jumătate de an, pe perioada călduroasă. Existau situații când, practic, oamenii veneau aici, pentru a-și petrece o mare parte a timpului, cu piese de mobilier, haine și lenjerie aduse cu ei de la locuința de la oraș, caz în care convoiul celor care se muta număra câteva echipaje. Nu erau uitate nici cărțile din bibliotecă, strămutate și ele aici pe perioada verii. O dată cu stăpânii veneau și alte persoane indispensabile aristocraților pe perioada în care se rupeau de oraș: medici, bucătari, frizeri... Dacă vorbim de familii cu adevărat mari, erau aduși la moșie și actori, muzicieni, pictori, secretari. Ajuns la conac, nobilul, familia lui și musafirii (uneori se ajungea la 200 de persoane) erau întâmpinați cu pâine și sare.

Dar plăcerile vieții de la țară puteau să fie trăite și la periferiile orașelor. După modelul reședințelor de vară imperiale, marea nobilime, dar, mai târziu, și nobilii mai mici încep să-și construiască reședințe de vară, *dacea*, la țară sau în regiunile suburbane. La sfârșitul secolului al XIX-lea acesta va deveni un fenomen de masă (și piesa lui Cehov, *Livada de vișini*, este o dovadă a acestei campanii devenite extrem de populare)². În secolul al XVIII-lea, după mutarea capitalei la Petersburg, marea nobilime își închiria, pe perioada verii, asemenea locuințe, mai ales în Pavlovsk și Peterhof.

Pentru că ar fi fost foarte cositisitor să se păstreze, și pentru asemenea conace, modelul palatelor urbane, s-a apelat la un model mai simplu, în stil rusesc, național, prin folosirea masivă a lemnului (de fapt, piatra, ca material de construcție, încă era grevată de anumite interdicții, care o direcționau exclusiv spre marile edificii din capitala nordică). Locuințele de vacanță aveau un etaj; printre elementele caracteristice se număra veranda, la mezanin, care practic înconjura clădirea; tot din zona arhitecturii populare veneau și decorațiunile bogate ale ușilor și ferestrelor, sculptate, așa cum se găseau la casele țărănești din nord. Pentru nostalgicii reședințelor sofisticate, unele astfel de conace puteau fi decorate cu arce și coloane în stil roman,

Petrecerea timpului (liber sau pe perioada verii) la aceste reședințe era văzută, de nobili, ca o ocazie potrivită de a scăpa de stresul cotidian, precum și de constrângerile curții, de revenire, de la artificialitatea și formalismul etichetei de la Curte și din capitală, la un comportament neprotocolar, chiar cu note naționale. Aceasta pentru că se obișnuia, în această perioadă, să se consume mult mai multe feluri de mâncare rusești autentice, oamenii se îmbrăcau nu cu uniforme impuse de etichetă, ci în straiile „vechi”, specifice Rusiei moscovite (halatul era, pentru bărbați, un asemenea semn

¹ *Idem*, p.17.

² Cf. Orlando Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, 2002, cap. *Children of 1812*.

distinctiv al unei existențe lipsite de griji). Era de bonton, de asemenea, ca gazdele și musafirii să se implice în activități care-i apropiau de modul de viață al oamenilor simpli: culesul ciupercilor, al fructelor de pădure, prepararea dulceturilor și a conservelor pentru iarnă. Ca o recompensă, la sfârșitul zilei sau chiar de mai multe ori, toată lumea primea un ceai, tot autentic, servit din samovar, în grădina conacului sau pe terasă. În zonele în care era prielnică, vânătoarea, devenită și ea un sport național, era la mare modă, fie că se desfășura în grupuri mari, cu câini, sau individual, vânătorul neavând la îndemână decât un câine și un servitor.

5.4. La moșie. Locuința permanentă

Nobilul se trezea destul de devreme la țară, spre deosebire de oraș. Își chema prin clopoțel lacheul, care îi favoriza o cât mai bună acomodare cu noua zi: în funcție de preferințele boierului, acesta îi aducea, pe tavă, un pahar cu vodcă, o cană cu ceai sau de cafea; dacă era fumător, i se aducea pipa aprinsă. Nobilul își lua halatul de catifea sau de atlas, își înnodea cordonul, după care trecea la rugăciunea de dimineață.

Urma un moment mai puțin plăcut, raportul de dimineață al angajaților săi: administratorul moșiei, chelăreasa, starostele țăranilor, care, chemați pe rând de către cameristă, îi prezentau boierului toate problemele lor, primind mai apoi de la el dispozițiile noi. După rezolvarea părții administrative, bea în voie ceai, revenind din nou la cele sfinte: nobilul pleca iute la biserică, pentru a nu rata liturghia. Abia după aceea putea să-și înceapă cu adevărat ziua.

La micul dejun se bea de regulă ceai, servit prin intermediul samovarului, mai rar cafea. În zilele obișnuite se mâncau sandvișuri cu șuncă, ouă fierte tari și cartofi fierți. De asemenea, la ceai se mai serveau dulceață, frișcă, fursecuri, covrigi. Dacă veneau și musafiri, micul dejun era mult mai bogat: se serveau numeroase gustări reci, *kulebiaka*¹, friptură, chiar vodcă². Ca și în cazul țăranilor, în secolul al XVIII-lea se mânca de mai multe ori pe zi. După micul dejun urma un prânzișor, apoi masa de prânz, cina și o masă mai puțin consistentă după cină.

Ziua decurgea în continuare în conversații, pe care familia le desfășura în camera de oaspeți. Femeile mai erau ocupate cu împletitul și croșetatul, cu brodatul. Când era vremea frumoasă, parcul din preajma conacului era un spațiu indispensabil, care predispunea la meditații, conversații plăcute, chiar și mese în aer liber. De aceea parcurilor, după modelul celor impresionante, ale reședințelor marilor familii aristocratice sau imperiale din capitală, li se acorda o atenție deosebită, fiecare străduindu-se, după posibilități, să-l facă să arate la modă – franțuzească, englească ș.a.m.d. – regulat, simetric, sau cât mai natural. Familiile mai bogate puteau dispune și de grădini cu vegetație frumos îngrijită, din care nu lipseau nici statuile sau fântânile

¹ Plăcintă specifică umplută cu carne.

² Korotkova, *op.cit.*, p.165.

(mai târziu, locul lor a fost luat de canale și iazuri). Din loc în loc, pe aleile parcului se aflau foișoare, care permiteau vizitatorilor să poposească și să se bucure de peisaj.

O parte importantă a moșiei o constituia nu numai pământul de care dispunea nobilul și aflat în lucru la țărani. Obiective de interes, chiar pentru musafiri, mai ales dacă gazda chiar dispunea de niște piese extraordinare, le constituiau și acareturile: curtea vitelor, cea a câinilor, grajdul cailor, curtea păsărilor sau șopronul unde erau garate trăsurile.

Partea a doua a zilei era delimitată de masa de prânz, care se lua pe la ora 3, durând nu mai puțin de trei ore! Asta din cauza numărului uriaș de feluri de mâncare aduse la masă. Este și de înțeles, de altfel, durata mare a mesei, dacă avem în vedere și faptul că era un prilej foarte potrivit ca oamenii să converseze, la subiectele obișnuite putând fi adăugate cele prilejuite de masa propriu-zisă. Mâncarea era servită cu mare artă, de către lachei purtând peruci pudrate și mănuși albe; uneori chiar bucătarul șef era cel care făcea aceste onoruri. Serviciul de masă, pentru zilele obișnuite, era din cositor, numai la sărbători erau aduse serviciile din porțelan sau argint. La sfârșitul mesei se mai servea desert, iar, de băut, se servea cafea sau ciocolată.

Un moment important al după-amiezei, mai ales după o masă copioasă (pentru că, în general, se consumau mâncăruri foarte grase), era siesta, somnul de după-amiază. Cine nu dorea să doarmă, se retrăgea în parc sau citea. Gospodina, la rândul ei, folosea mai rar acest prilej pentru odihnă, profitând de acest timp pentru a-i supraveghea pe copii, pe servitorii care pregăteau rezervele pentru iarnă.

Dacă nu participau la bal sau nu mergeau undeva, pentru vreo sărbătorire, seara la moșie decurgea destul de simplu. Se bea ceai, gazdele și musafirii jucau cărți, biliard, conversau, se cânta, uneori se citea cu voce tare. În secolul a XIX-lea, la conacele de la moșie seara nu se mai lua cina. După terminarea activităților, oamenii se rugau; cine nu avea somn, mai citea puțin. Ca o regulă generală, oamenii se culcau destul de devreme, cu excepția sărbătorilor, când luau parte la diferite petreceri ce solicitau mai mult timp¹. Iată o descriere frumoasă a vieții la țară într-o povestire a lui Turgheniev:

Odinioară slujise în armată, apoi demisionase și se stabilise definitiv la țară. După spusele lui, făcuse serviciul timp de doi ani în regimentul P.; nu pricep însă în ruptul capului cum a putut omul acesta să îndeplinească vreo slujbă nu timp de doi ani, dar nici două zile. Era născut „pentru un pașnic trai și tihnă câmpenească”, adică pentru acel trai vegetativ de indolență și lene care, fie vorba între noi, nu e lipsit de farmec. Avea o avere destul de frumușică; fără să-și bată prea mult capul cu administrarea moșiei, cheltuia cam zece mii de ruble pe an, avea un bucătar minunat (prietenului meu îi plăcea să mănânce bine) și primea din Moscova cele mai noi cărți și reviste franțuzești, căci rusește nu citea decât rapoartele vechilului său, și asta cu mare greutate. De dimineață (dacă nu pleca la vânătoare) până la prânz, și în timpul

¹ *Idem*, p.171.

prânzului, rămânea în halat; răsfoia niște planuri privitoare la gospodărie sau se ducea la grajd ori în șura de îmblăcit, unde glumea cu femeile care, fiind el de față, loveau cu îmblacii ceva mai harnic. După masă prietenul meu se îmbrăca cu mai mult dichis în fața oglinzii și se ducea la vreun vecin înzestrat cu două-trei fete drăguțe; făcea curte vreuneia dintre ele, liniștit și nepăsător, se juca cu ele de-a baba oarba, se întorcea acasă destul de târziu și îndată adormea tun¹.

Alta era situația cu familiile mari care aveau fete de măritat. La oraș, am văzut, existau mai multe posibilități de a-i aduce împreună pe tineri să se cunoască în vederea încheierii unor prietenii și viitoare căsătorii. Pentru micii nobili era destul de greu să ajungă până și în capitala de județ sau de gubernie (Moscova sau Petersburgul erau niște aspirații imposibile!), unde puteau să ia parte, ocazional, la balurile sau seratele organizate de adunările nobilimii. Pe de altă parte, dacă s-ar fi dus la oraș, cheltuielile de deplasare nu erau singurul motiv: în atmosfera de acolo tinerele și tinerii ar fi avut nevoie de niște veșminte perfect adecvate cadrului în care se aflau, dar nu toți își permiteau să comande din Europa sau chiar de la magazinele de modă din capitală haine după ultimele tendințe. Și atunci singura speranță pentru părinții disperați era să încerce să adune ad-hoc, chiar la moșia lor, prin petreceri organizate de ei sau de vecini, tineretul din zonă, eventual și partide bune aflate în trecere, pentru a rezolva o chestiune așa de delicată. Turgheniev, în povestirea *Duelgiul*, prezintă tocmai o asemenea situație: „Moșierilor din Rusia de sud le place să dea baluri și să poștească la conacurile lor pe domnii ofițeri, ca să-și mărite fetele (...).La zece verste de satul Kirilovo locuia tocmai un asemenea moșier, un oarecare domn Perekatov, stăpîn a patru sute de suflete și al unei case destul de mari. Avea o fată de vreo optsprezece ani, Mașenka, și o soție, Nenila Makarievna. Pe timpuri, domnul Perekatov fusese ofițer de cavalerie, dar, din dragoste pentru viața de țară și din lene își dăduse demisia și se apucase să trăiască tihnit, așa cum trăiesc moșierii de mîna a doua”²...

Dar, fie că aveau sau nu progenituri de măritat, mai toți nobilii scăpătați, de viță nobilă sau procopsiți nu demult, puteau avea cu moșia probleme mult mai serioase. Chestiunile administrative puteau fi – pentru mulți ruși cu o brumă de avere –, de multe ori, singura sursă de venit, o adevărată durere de cap. Incompetența totală în ceea ce privește latura administrativ-gospodărească își spunea, mai devreme sau mai târziu, cuvântul: „Oblomov primise în ajun de la țară, din partea vechilului său, o scrisoare cam neplăcută. Se știe despre el ce fel de lucruri neplăcute poate să scrie un vechil: recoltă proastă, dări neplătite de țărani, scăderea veniturilor și altele de felul ăsta”³.

¹ I.S. Turgheniev, *Trei portrete /1846/*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Ed. „Cartea rusă”, București, 1956, p.77-78.

² I.S. Turgheniev, *Duelgiul /1845/*, traducere de Ștefana Velisar Teodoreanu și Dumitru B. Dumitru, în vol. *Opere*, V, Ed. „Cartea rusă”, București, 1956, p.38.

³ Gončarov, *Oblomov*, p.10.

Asemenea lamentații venite din partea reprezentanților nobililor de la moșie erau din ce în ce mai frecvente în societatea rusă. Asta și pentru că aristocrația rusă, chiar și marii latifundiați, erau practic dependenți de o economie țărănească înapoiată. Și în secolul al XIX-lea vorbim de o practică patriarhală a agriculturii, care depindea exclusiv de tehnicile tradiționale țărănești: rotația culturilor, păstrarea aceluiași ciclu de pășunat, al aceluiași sistem de muncă și acelorași unelte și pentru pământurile țăranilor, și pentru cele ale boierului. Mai mult, contribuția proprietarului de pământ era, de cele mai multe ori, mică, drept pentru care nu avea de ce să aibă prea multe pretenții de la țăranii: „dacă primea ceea ce i se cuvenea sub formă de clacă, nici măcar nu mai asigura uneltele și semințele, bazându-se pe cele ale țăranilor. De aceea se afla într-o poziție prea slabă ca să mai inițieze schimbări sau să facă inovații”¹.

O altă problemă delicată o constituiau relații personale ale proprietarilor cu țăranii săi. Cu cât erau mai îndepărtate, cu atât mai puțin se putea ajunge la acord cu aceștia și se putea baza pe ei în încercarea de a realiza un parteneriat stimulat. Tot Gonțearov, în *Obломov*, ne prezintă o asemenea situație, care explica foarte grăitor lipsa de rentabilitate a moșiilor în cazul neimplicării proprietarilor în problemele agriculturii și mai ales ale țăranilor:

A trebuit totuși să mă mai duc și pe la țară să fac rost de bani. Cu războiul și cu atâtea campanii, nu mai aveam habar de situația de acolo, nu mai știam ce am și ce se petrece la moșie. Am plecat pentru vreo lună, să văd cum stau lucrurile și să dau dispoziții. Când am sosit, am găsit un haos de nedescris. La cancelarie, suma de cinci ruble, iar starostele dispărut după treburi. În schimb, preotul m-a întâmpinat cu crucea și cu apă sfințită, iar vechilul mi-a oferit pâine și sare. Am încercat să mă ocup de gospodărie, dar a ieșit și mai prost. M-am gândit ce m-am gândit, am trecut pe la toți vecinii, i-am chemat și i-am ospătat la mine, precum și întregul personal din județ – președinți, ispravnici și alții – și, în sfârșit, am găsit un vecin, un om așezat, zgârcit, chibzuit, gospodar, cinstit și meticulos, care-și petrecuse întreaga viață între grâu și ovăz, care semăna singur, recolta și treiera singur, și tot singur își transporta grânele la cheiul de pe Volga. Pentru cinci la sută din venitul meu a luat toate treburile moșiei mele pe umerii lui. Și acum le rostuieste pe toate, desigur, mai bine decât mine².

Existau situații în care nobilii încercau să influențeze obștea sătească prin impunerea propriilor candidați în posturile electivă, pentru a putea mai apoi, prin intermediul acestora, să-i facă pe țăranii să accepte schimbarea tehnicilor de lucru și îmbunătățirea stării de fapt. Reprezentanții importanți ai țăranilor, starostele obștii și conțopistul, cei care intrau în fapt în contact direct cu administratorul moșiei sau chiar cu proprietarul ei, puteau fi adesea impuși de către nobili; existau cazuri numeroase în

¹ Hosking, *op.cit.*, p.123.

² Gonțearov, *Amintiri*, în *Luna mai la Petersburg*, p.323-324.

care adunările sătești aveau propriii candidați, la care nu doreau să renunțe în nici un chip. Existau multe situații în care moșierul și administratorul depindeau în mare măsură de influența mai-marilor satului asupra restului țăranilor, fără ajutorul cărora nu puteau demara nici un fel de muncă în spațiul rural.

În realitate, proprietarul de pământ era nu numai la mâna țăranilor, ci și a propriului administrator, și asta pentru că nu se pricepea deloc la socoteli contabile, nemaiputându-l urmări pe acesta când vorbea de cheltuieli productive sau neproductive și fiind în imposibilitatea de a vedea care aspecte ale proprietății sunt rentabile și care nu, putând fi eventual îmbunătățite¹. Singura lui preocupare era nu de a crește profitul, ci de a-și mări venitul. Și atunci apela la ceea ce știa cel mai bine: mărirea impozitelor țăranilor, vânzarea sau ipotecarea unei părți din moșie, împrumuturi de la stat. Și în scrierile literare întâlnim numeroase ecouri ale acestor situații. Vom da un citat din Lev Tolstoi, din același roman, *Război și pace*, care poate fi considerat, pe bună dreptate, o cronică a societății ruse din prima jumătate a secolului al XIX-lea:

Administratorul principal, care vedea toate reformele tânărului conte ca pe niște aiureli păgubitoare nu numai pentru el și pentru conte, dar chiar și pentru țărani, era destul de viclean ca să facă unele concesi. Continuând să prezinte acțiunea de eliberare a țăranilor ca fiind cu neputință de dus la capăt, dispusese construirea de mari clădiri pentru școli, spitale și azile pe fiecare moșie, și organizase, pretutindeni pe unde urma să treacă stăpânul său, primiri, nu dintr-acelea solemne și pompoase, care să nu-i placă lui Pierre, ci cu caracter religios, procesiuni de recunoștință, cu icoane, cu pâine și sare, adică tocmai așa cum — pe cât își cunoștea el stăpânul — trebuia să fie ca să-l impresioneze și să-l amăgească².

Când însă discutăm despre niște moșieri mai în vârstă, scăpătați, lucrurile stau cu totul altfel. Despre altfel de cheltuieli discutăm, altele sunt preocupările zilnice. Nu e vorba de o avariție patologică, ci chiar de o sărăcie cronică. Am văzut, din statistici, că nobilii cu adevărat puternici din punct de vedere financiar constituie o minoritate, și totuși au impus în exterior stereotipul latifundiarului sau aristocratului de oraș rus extravagant și risipitor. Nobilimea mică de la țară, prezentată nu foarte des, și mai ales satiric, nu era un obiect de mândrie; iar liberalii, cu vederi mai degrabă de stânga, îi considerau tot de partea opusă celor mulți și fără drepturi, chiar dacă aveau în posesie numai câțiva țărani cu care se aflau, cel mai adesea, în relații de prietenie, chiar de suflet, în urma conviețuirii de decenii în aceeași conjunctură. Că vorbim de un conflict între generații — risipa tinerilor față de „chibzuiala” bătrânilor — sau de unul civilizațional — polaritatea între centru și periferie —, micii moșieri de țară, neputincioși

¹ Hosking, *op.cit.*, p.124.

² Tolstoi, *op.cit.*, II, p.123-124.

în gospodărirea fructuoasă a bunurilor de care dispun, fac eforturi serioase să trăiască de pe o zi pe alta. Unii o fac cu mândrie, chiar așa scăpătați fiind, pentru că titlul nobiliar, mai ales dacă era ereditar, era într-adevăr un motiv de împăunare și o sursă de mângâiere în fața lipsurilor pe care le avea. Tot în romanul *Oblomov* avem descrisă o asemenea situație:

Odaia e slab luminată de o singură lumânare de seu – lux admis numai în serile de toamnă și de iarnă. În lunile de vară, toată lumea căuta să se ducă la culcare și să se scoale fără lumânare, pe lumină.

Aceasta o făceau parte din obicei, parte din economie.

Cei din Oblomovka erau grozav de zgârciți pentru orice lucru ce nu era făcut în casă, ci cumpărat din târg.

Primitori cum erau, ar fi tăiat oricând cel mai bun curcan sau o duzină de pui pentru un musafir – n-ar fi pus însă o stafidă mai mult în mâncare și se îngălbeneau la față dacă același musafir se încumeta să-și toarne cu de la sine putere încă un pahar de vin (...).

Musafirul nu s-ar fi atins – doamne ferește! – de ceva mai înainte de a fi fost poftit de trei ori. Știa prea bine că o singură poftire însemna mai curând rugămintea de a refuza mâncarea ori vinul oferit, decât rugămintea de a gusta din ea.

Nu pentru orice musafir se aprindeau în casă două lumânări. Acestea se cumpărau de la oraș, pe bani și – ca orice lucru cumpărat – erau ținute sub cheie de către stăpâna casei. Mucurile se numărau cu grijă și se puneau bine (...).

Decât să cheltuiască bani, mai bine răbdau orice lipsuri; se învățaseră chiar să nu le bage de seamă.

Întocmai de aceea canapeaua din salon era demult plină de pete, iar fotoliul lui Ilia Ivanovici se chema numai că e de piele, dar, de fapt, era mai mult de câlți și sfoară; din piele nu mai rămăsese decât o singură bucată, pe spetează, iar restul se făcuse praf și se jupuisese de vreo cinci ani. Tocmai de aceea și toate porțile erau strâmbe, scara șubredă. Dar să plătești pentru vreun lucru, fie el și cel mai trebuincios, deodată, două, trei sau cinci sute de ruble – aceasta li se părea aproape o sinucidere.

Auzind odată că un tânăr moșier din vecinătate s-a dus la Moscova și a plătit acolo trei sute de ruble pe o duzină de cămăși, douăzeci și cinci de ruble pe cizme și patruzeci de ruble pe o jiletcă pentru nunta lui, bătrânul Oblomov își făcu semnul crucii și spuse repede, cu o expresie de spaimă în obraz, că „asemenea tânăr ar trebui băgat la închisoare”¹...

¹ Goncharov, *Oblomov*, p.134-135.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA CATEGORIA GRAMATICALĂ A GENULUI SUBSTANTIVELOR ÎN RUSĂ ȘI ROMÂNĂ

Maria OSIAC

This study comparatively depicts the gender of nouns in Russian and Romanian, the possibilities and limits of the semantic, formal and syntactic differentiation of this grammatical category, illustrating the similarities and differences between the two languages as far as the gender of nouns grammatical category is concerned.

Key-words: Russian language, Romanian language, gender of nouns.

Categoria gramaticală a genului substantivelor are la bază o serie de distincții naturale care delimitează obiectele însuflețite de cele neînsuflețite, obiectele ce denumesc animatele raționale de cele ce denumesc animate iraționale, numele de ființe de sex masculin de cele ce denumesc ființe de sex feminin.

Gruparea obiectelor în astfel de clase numite *genuri*, întâlnită în limbile indo-europene, lipsește în limbile ugro-finice, în cele turcice, mongolice, în chineză, în japoneză. În schimb, în alte idiomuri specialiștii au identificat existența a mai mult de trei genuri, cu care gramatica tradițională a limbilor indo-europene ne-a obișnuit: în limbile bantu din Africa de Sud numărul lor este între cinci și douăsprezece (o clasă aparte o constituie, de pildă, cea a numelor de plante).

Limbile rusă și română se înscriu în rândul celor în care categoria genului se realizează printr-un sistem tripartit, reprezentat de masculin, feminin și un gen numit de Aristotel „intermediar”, iar mai apoi, de gramaticile latine, „neutru”. Menționăm că existența neutrlui substantivelor românești a fost contestată de lingviști precum Sextil Pușcariu, Ch. Bazell, A. Guillerrou, I.I. Bujor, I. Pătruț, Vl. Hořejší, Robert A. Hall jr. ș.a., din cauza comportamentului ambiguu al acestei clase (de masculin la singular și de feminin la plural). Numit „ambigen”, „eterogen” sau „heteroclit”, neutrul din limba română – continuare a neutrlui latinesc (G. Ivănescu, I. Fischer), creație a limbii române, izvorâtă din necesitatea de a marca distincția dintre animat și inanimat (Al.

Rosetti) ori influență slavă (Al. Graur, E. Petrovici) – reprezintă însă o realitate de necontestat, și nu un hibrid subordonat masculinului și femininului. Genul neutru își sporește în perioada actuală rândurile, mare parte dintre împrumuturile recente înscriindu-se în această clasă: *banner, bestseller, business, cappuccino, fast-food, hard, jeep, laptop, living-room, look, play-back, pub, rating, site, show, staff, tiramisù, weekend*.

Genurile se pot exprima, în ambele limbi, semantic, formal, sintactic.

Diferențierea **semantică** a genurilor este relevantă numai în cazul denumirilor de ființe la care deosebiriile dintre substantivele masculine și cele feminine își găsesc echivalența în opoziția masculi-femele.

Astfel, sunt de gen masculin substantivele ce denumesc persoane sau animale de sex masculin: *мужчина – bărbat, дядя – unchi, брат – frate, художник – pictor, баран – berbec, голубь – porumbel* și sunt de gen feminin substantivele ce denumesc persoane sau animale de sex feminin: *женщина – femeie, мѣтя – mătușă, сестра – soră, художница – pictoriță, овца – oaie, голубка – porumbiță*.

Pentru a reda diferențele de sex în cele două limbi se folosesc, uneori, perechi de cuvinte cu rădăcini diferite: *брат – сестра, бык – корова, петух – курица/ frate – soră, bou – vacă, cocoș – găină*, alteori perechi de cuvinte care se formează de la aceeași rădăcină, prin fenomenul cunoscut sub numele de moțiune: *князь – княгиня, лев – львица, парикмахер – парикмахерша, японец – японка, принц – принцеса, леу – leoaică, фризер – фризеріță, японез – японезă*. Asemenea corespondențe nu există însă totdeauna: perechilor formate din cuvinte diferite în rusă le corespund uneori, în română, derivate de la aceeași rădăcină: *муж – жена, селезень – утка/ soț – soție, rățoi – rață*, alteori perechi cu aceeași rădăcină în rusă au, în română, echivalente total diferite formal: *козёл – коза, жар – capră*.

Dacă în cazul celor mai multe animate există, după cum se vede, o corespondență între gen și sex, alteori genul este convențional, prin masculin sau feminin (în cazul substantivelor epicene) desemnându-se ambele sexe: *бабочка – fluture, морж – morsa, пеликан – pelican, страус – struț, щука – știucă*. Alteori sunt consemnate, în ambele limbi, contradicții între gen și sex, când substantive ca *инженер – inginer, министр – ministru, ректор – rector*, se referă la femei ori, invers, când substantive feminine desemnează bărbați: *тряпка – papă-lapte, баба – muiere, от фricos (folosite figurat, în scopuri stilistice) sau, în română, calfă, cătană, santinelă*.

Subliniem că genul substantivelor nume de obiecte însuflețite poate să coincidă în rusă și română: *олень – cerb, медведь – urs, ёж – arici, журавль – cocor, карп – crap, кузнечик – greier* sunt masculine în ambele limbi; *белка – veveriță, кошка – pisică, лисица – vulpe, лягушка – broască, муха – muscă, сорока – coțofană, стерлядь – cegă* aparțin, deopotrivă, femininului. În schimb, *воробей, лебедь, верблюд, дятел, кит, чирок*, masculine în rusă, în română sunt de gen feminin: *vrabie, lebădă, cămilă, ciocănitoare, balenă, lișiță*; femininele *змея, крыса, куница, собака*,

свинья, чайка au, în română, corespondente masculine: șarpe, șobolan, jder, câine, porc, pescăruș.

Neutru include, în ambele limbi, nume de obiecte neînsuflețite, denumiri abstracte, noțiuni generale: *окно, платье, мышление, христианство, студенчество* sau, în română, *creion, radio, serviciu, vis*. Puține sunt, în ambele limbi, denumirile de obiecte animate de gen neutru: *животное, земноводное, млекопитающее, насекомое, чудовище, дитя, лицо* („persoană”), sau, în română, *animal, dobitoc, crustaceu, macrou, mamifer, manechin* („persoană”). După cum se observă, niciunul dintre animatele neutre nu face referire la sexul viețuitoarelor denumite.

Foarte multe substantive inanimite sunt însă, atât în rusă, cât și în română, de gen masculin (*гребень – pieptene, кулич – cozonac, мешок – sac, уголь – cărbune*) sau feminin (*икона – icoană, капля – picătură, кондитерская – cofetărie, пещера – peșteră*). O statistică referitoare la genul substantivelor românești arăta, de pildă, că numele de obiecte inanimite sunt în proporție de 71,59 % masculine și feminine, față de numai 28,41 % neutre¹. În ambele limbi deci, substantivele masculine și cele feminine denumesc ființe și obiecte (neînsuflețite), iar neutrele, cu câteva excepții, numai nume de obiecte (neînsuflețite).

Clase semantice unitare din punct de vedere al genului sunt puține, iar coincidențele dintre limbile comparate sunt întâmplătoare. Numele lunilor anului, de pildă, sunt, în ambele limbi, masculine; în schimb, denumirile zilelor săptămânii, toate feminine în română, sunt repartizate, în rusă, tuturor genurilor: *понедельник, вторник, четверг* sunt masculine, *среда, пятница, суббота* – feminine, iar *воскресенье* – neutru. Denumirile notelor muzicale, toate neutre în rusă, sunt, în română, de gen masculin.

În domeniul florei repartizarea pe genuri, este, uneori, aceeași: *базилик – busuioc, подснежник – ghiocel, тополь – plop*, sunt masculine în ambele limbi, *герань – mușcată, ива – salcie, лаванда – levănțică* - feminine; masculinelor *василёк, донник, жасмин, зимовник, куколь* le corespund însă în română substantive feminine: *albăstrea, sulfină, iasomie, brândușă, neghină*, în timp ce femininele *акация, берёза, лилия, роза, яблоня* au corespondente românești masculine: *salcâm, mesteacăn, crin, trandafir, măr*; aceeași plantă denumită, în rusă, prin masculinul *ландыш* este, în română, de gen feminin – *lăcrămioară*, ori masculin sau neutru când numele ei este tradus prin *mărgăritar*! Remarcăm faptul că în rusă de foarte multe ori prin termenii masculini care denumesc pomii sunt denumite, de asemenea, și fructele, spre deosebire de română, în care numele de fructe sunt feminine: *апельсин – portocal, portocală; вишня – vișin, vișină; груша – păr, pară; клубника – cărșun, cărșună; инжир – smochin, smochină; орех – nuc, nucă; смородина – coacăz, coacăză*.

Este bine cunoscut exemplul adus de L.V. Șcerba în legătură cu traducerea în rusă a unei poezii a lui Heine, în care cuvintele *ein Fichtenbaum* (substantiv masculin) și

¹ I.I. Bujor, *Genul substantivelor în limba română*, „Limba română”, 1955, 6, p. 64.

die Palme (substantiv feminin) sunt echivalate cu *сосна*, respectiv *пальма*, ambele feminine. Traducerea suferă din cauza nementinerii opoziției de gen din original. Opoziția masculin-feminin întâlnită în cântecele populare rusești între substantivele *дуб* și *рябина* face dificilă traspunerea acestora în limba română, în care cele două cuvinte *stejar*, respectiv *scorș* sunt de gen masculin.

Sunt, toate acestea, dovezi ale arbitrarității apartenenței substantivelor la un gen sau altul, ale faptului că apartenența la un anumit gen nu are – cu excepția majorității animatelor – decât în mică măsură legătură cu conținutul.

Identificarea genului după criteriul **formal**, al terminației, al finalei substantivului pare, în ambele limbi, mai accesibilă.

Astfel, în limba rusă sunt de gen masculin substantivele terminate în: consoană dură (*аист, огород, холодильник*), consoană muiată (*день, отель*), consoană șuierătoare (*карандаш, мяч, нож, товарищ*), -й (*герой, иней, урожай*); femininele se termină în: -а (*вина, газета, повариха*), consoană muiată (*жизнь, тетрадь*) sau șuierătoare (*помощь, рожь, течь, тушь*), iar neutrele se recunosc după una dintre terminațiile: -е (*мороженое, платье, расписание*), -о/-ё (*бордеро, слово, бельё, бритьё*), -мя (*время, знамя, имя*).

În clasa masculinelor sunt incluse, de asemenea, nume comune sau proprii de persoane de sex masculin terminate în -а sau -я (*воевода, юноша, дядя, Паша, Саша, Коля, Петя*), substantivele *кофе, подмастерье*, precum și unele derivate de la masculine cu sufixele -ищ-, -ишк-, -ушк-, -ин- (*домище, домишко, домина* – de la *дом*, *хлебушко* – de la *хлеб*).

În limba română¹ masculinele și neutrele se termină în consoană (*dud, melc, institut, televizor*), în -u silabic (*socru, cadru*), -i, -u nesilabici (*tei, soi, leu, ou*), femininele în -ă (*școală, vecină*), în -a (*baclava, sarma*), -ea (*chiftea, pătlăgea*), -i (*zi*). Terminația -e este comună celor trei genuri: *munte* (masc.), *floare* (fem.), *pronume* (n.).

Deși considerată mai practică², identificarea genului după terminație nu este totdeauna operantă. Nu numai terminația -e se regăsește la toate genurile, ci, adăugăm noi, și -i: *broccoli, colibri* (masc.), *kiwi* – „pasăre”, *zi* (fem.), *schî, taxi* (n.), -a: *ninja, paria* (masc.), *boia, mortadella* (fem.), *cha-cha-cha, cinema* (n.), -o: *avocado* – „planta”, *picolo* (masc.), *cacao, espresso* (fem.), *flamenco, zero* (n.). Semnalăm, de asemenea, existența unor substantive feminine – împrumuturi ceva mai vechi sau foarte recente – care se termină în consoană: *madam, call-girl*.

Și în limba rusă aceeași terminație se poate întâlni la toate cele trei genuri: *кофе* (masc.), *цете* (fem.), *полотенце* (n.); *пенальти* (masc.), *салями* (fem.), *алиби* (n.).

Criteriul **sintactic** al delimitării genului după forma determinantului pare a fi cel mai util.

¹ Theodor Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, București, 1981, p.124.

² Ibidem.

Astfel, în ambele limbi sunt folosiți ca determinanți ai genului adjectivele propriu-zise: *хороший друг* – prieten bun, *хорошая погода* – vreme bună, *хорошее пальто* – palton bun, adjectivele pronominale: *этот зуб* – acest dinte, *эта птица* – această pasăre, *это слово* – acest cuvânt, adjectivele ordinale: *первый шаг* – primul pas, *первая любовь* – prima iubire, *первое слово* – primul cuvânt, formele participiale: *построенный пилон/ пилон построен* – pilonul construit/ pilonul este construit, *построенная школа/ школа построена* – școala construită/ școala este construită, *построенное метро/ метро построено* – metroul construit/ metroul este construit.

Facem mențiunea că în limba română – spre deosebire de rusă, în care genul se determină numai la singular – tipurile de contexte prin care se delimitează genul cuprind și forme de plural ale determinanților (forma de plural este, în rusă, aceeași pentru toate genurile). Aceste contexte sunt, cel mai adesea, (1) *acest* ~, (2) *această* ~, (3) *acești* ~, (4) *aceste* ~ (uneori se folosesc perechile *un* – *doi* pentru masculin, *o* – *două* pentru feminin, *un* – *două* pentru neutru). Sunt considerate de gen masculin substantivele care admit contextele (1) și (3): *acest copil*, *acest munte*, *acești copii*, *acești munți*, feminine cele care acceptă numai contextele (2) și (4): *această colegă*, *această revistă*, *aceste colege*, *aceste reviste* și neutre substantivele admise numai de contextele (1) și (4): *acest mamifer*, *acest caiet*, *aceste mamifere*, *aceste caiete*.

O altă deosebire dintre cele două limbi constă în faptul că în limba rusă genul substantivelor mai poate fi determinat contextual și cu ajutorul adjectivelor la forma scurtă: *Нужен врач*; *Нужна репетиция*; *Нужно пальто* și al formelor verbale la timpul trecut și la modul condițional-optativ: *Продавец стоял*; *Старушка стояла*; *Кресло стояло*, respectiv *Ехал бы он домой*; *Ехала бы она домой*; *Ехало бы дитя домой*!

Criteriul își dovedește utilitatea în cazul substantivelor indeclinabile: *Молодой/ молодая шимпанзе стоял/ стояла в углу клетки*; *Кенгуру смотрел/ смотрела на нас*.

Celor trei genuri tradiționale li se adaugă, în ambele limbi, o subclasă a **genului comun**, de interferență a masculinului cu femininul.

În rusă substantivele de gen comun – delimitate încă de pe vremea lui Zizanii și Smotrițki – sunt, în mare parte, cuvinte expresive, emoționale, care caracterizează și evaluează persoanele (cel mai adesea negativ). Multe dintre ele sunt formate cu ajutorul sufixelor *-к(а)*: *бурка*, *-ак(а)*: *гуляка*, *-ушка*: *болтушка*, *-л(а)*: *читала*, *-он(я)*: *тихоня*, *-ул(я)*: *замазуля*, *-яг(а)*: *добряга*. Ele se comportă atât ca substantive masculine: *Какой ты неряха!*, cât și ca substantive feminine: *Какая ты неряха!*, selectând, în funcție de context, determinanți de un anumit tip.

Cuvinte de gen masculin ce denumesc profesii, funcții, de tipul: *академик*, *врач*, *декан*, *министр* sunt folosite, în ultima perioadă, atunci când denumesc femei, în contexte specifice femininului: *У нас новая декан*; *Министр ответила на все вопросы журналистов*, ceea ce-i determină pe unii cercetători ai fenomenului

lingvistic¹ să le considere ca făcând parte din rândurile substantivelor de gen comun.

Cea de-a doua ediție a *Gramaticii limbii române* include asemenea nume de animate personale de ambele sexe încadrate la genul masculin (*academician, medic, decan, ministru*), precum și pe cele încadrate la genurile feminin (*călăuză, rudă*) sau neutru (*star, vip*) alături de numele de animate nonpersonale în clasa substantivelor **epicene**².

În limba română sunt considerate de gen comun substantive precum: *coate-goale, flutură-vânt, gură-cască, mațe-fripte, somnoriță, terchea-berchea, țâști-bâști*, care sunt admise de toate cele patru tipuri de contexte adjectivale: (1) *acest gură-spartă*, (2) *această gură-spartă*, (3) *acești gură-spartă*, (4) *aceste gură-spartă*. Apartenența la masculin sau feminin a unor asemenea cuvinte se poate realiza numai contextual: *M-am săturat de acești/ aceste vorbă-lungă.*; *E un/ o papă-lapte.*

Din subclasa genului comun mai fac parte, în ambele limbi, nume proprii ca *Валя, Женя, Саша* sau *Gabi, Gigi, Iri, Vali*, hipocoristice care denumesc, deopotrivă, persoane de ambele sexe. Unii lingviști³ delimitează încă existența, în limba rusă, a așa-zisului **парный род**, gen al obiectelor formate din două părți identice, de tipul *брюки, очки, сани* – dar, de fapt, nu numai al lor, ci al tuturor substantivelor *pluralia tantum* –, iar în limba română a clasei **arhigenului**⁴, care cuprinde inanimate *singularia* și *pluralia tantum* ce apar în contexte nespecifice, comune masculinului și neutruului (*acest celofan/ muștar/ optimism*) ori femininului și neutruului (*aceste aplauze/ citrice/ represalii*). Pentru substantivele românești *pluralia tantum* apartenența la unul dintre cele trei genuri clasice este clară: *blugi, călți, ochelari* sunt masculine, *ghilimele, istericale, rechizite* – feminine, *aplauze, citrice, potroace* – neutre (în unele cazuri normele consemnează chiar două genuri: *zori*, spre exemplu, este și masculin și feminin). Pentru limba rusă, în schimb, raportarea la un anumit gen e obligatorie numai pentru substantivele cu formă de singular.

În limba română consemnăm și existența unui **(sub)gen personal**, subordonat masculinului și femininului, care cuprinde nume de persoane și de animale personificate. Cea mai importantă marcă a lui o constituie construirea cu prepoziția *pe* a acuzativului complement direct: *Îl văd pe Sorin*, față de *Văd filmul*⁵.

¹ L.I. Konovalova, http://www.ksu.ru/science/news/rus_lang/t54.htm

² *Gramatica limbii române, I, Cuvântul*, Ed. Academiei Române, București, 2005, pp. 67-68.

³ A.A. Zalizniak, *К вопросу о грамматических категориях рода и одушевленности в современном русском языке*, „Вопросы языкознания”, 4, 1964, pp. 77-80; I.G. Miloslavski, *Морфологические категории современного русского языка*, Moscova, 1981, p. 47.

⁴ Paula Diaconescu, *Numărul și genul substantivului românesc*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, pp. 237-260.

⁵ v. Maria Osiac, *Грамматическая категория одушевленности/ неодушевленности в русском языке и личный подрод в румынском языке*, „Filologie rusă”, XVII, 1999, pp. 302-310.

Unele substantive prezintă forme diferite de gen. În limba rusă, de pildă, se înregistrează variante cum sunt: *абрикос/ абрикоса, банкнот/ банкнота, георгин/ георгина, зал/ зала, рельс/ рельса, яблоко/ яблок*. Dacă în aceste cazuri cea de-a doua formă este considerată învechită, specifică limbii vorbite ori stilului poetic, alteleori variantele diferite de gen nu sunt diferențiate stilistic: *перифраз/ перифраза, скирд/ скирда, сназм/ сназма*. În română sunt în variație liberă substantive ca *apocalips/ apocalipsă* – s.n./ s.f., *basc/ bască* (beretă) – s.n./s.f., *colind/ colindă* (cântec) – s.n./ s.f., *pampa/ pampa* – s.n./ s.f., *pârgă/ pârg* – s.f./s.n.

Categoria gramaticală a genului substantivelor reprezintă deci, atât în rusă, cât și română, „o categorie morfologică fundamentală”¹, a cărei realizare cunoaște atât caracteristici comune, cât și particularități proprii fiecăreia dintre limbi.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, București, 1986
Bondarko, A.V., *Теория грамматических категорий*, Leningrad, 1976
Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 2005
Durnovo, N.N., *La catégorie du genre en russe moderne*, „Revue des études slaves”, 1964, fasc. 1-2, p. 208-221
Fodor, Ecaterina, Vaimberg, Solomon (red.), *Elemente de gramatică confruntativă a limbilor rusă și română*, TUB, 1985
Gladki, A.V., *Попытка формального определения понятий падежа и рода существительного*, „Проблемы грамматического моделирования”, Moscova, 1973
Gramatica limbii române, I, Cuvântul, Ed. Academiei Române, București, 2005
Hristea, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, București, 1981
Miloslavski, I.G., *Морфологические категории современного русского языка*, Moscova, 1981
Mucinik, I.P., *Категория рода и её развитие в современном русском литературном языке*, в сб. *Развитие современного русского литературного языка*, red. S.I. Ojegov și M.P. Panov, Moscova, 1963
Osiac, Maria, *Substantivul în perspectivă confruntativă*, București, 2003
Русская грамматика, red. N.Iu. Șvedova, vol. I-II, Moscova, 1980
Русская грамматика, red. N.Iu. Șvedova și V.V. Lopatin, Moscova, 1990
Șcerbakov, V.S., *Категория рода в русском языке*, Moscova, 1976

¹ Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 32; V.V. Vinogradov definește și el genul drept „trăsătura morfologică cea mai caracteristică a substantivelor”, în vol. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Moscova, 1972, p. 56.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

Vinogradov, V.V., *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Moscova, 1972

Zalizniak, A.A., *К вопросу о грамматических категориях рода и одушевлённости в современном русском языке*, „Вопросы языкознания”, 1964, 4

ÎNSEMĂNĂRILE DE PE CĂRȚILE BISERICEȘTI – VALORI CULTURALE, LITERARE ȘI ISTORICE

Dușița RISTIN

This article is meant to discuss the cultural, literary and historical values of the recorded notes that could be found on the church books from Banat area in the medieval and modern age. These recorded notes are relevant in describing the identity of Romanian and Serbia communities, pointing out their religious and everyday life. They extended and took the shape of the “local chronicles and histories” in the second part of the XIXth century.

Key words: recorded notes, manuscripts, printings, book history, Banat, medieval writers, identity, old literature, local chronicles.

Înțelegerea și reconstituirea universului mental al lumii rurale prin investigarea evoluției instituțiilor fundamentale ale satului cum sunt Biserica și școala se leagă de cele mai multe ori de mărturisirile cu caracter istoriografic ale preoților sau învățătorilor, care s-au realizat inițial prin însemnările liminare de pe cărțile bisericești. Aceste însemnări au evoluat la cronici de mari dimensiuni înserate pe filele întregi ale cărților bisericești sau în caiete anexe la aceste cărți, deoarece nu mai încăpeau pe spațiul îngust al cărților din strană sau din altar.

Genul poate fi încadrat ca atare memorialisticii, aceste surse constitutind mărturii ale memoriei colective, izvoare narrative cu intenționalitate istorică sau istoriografică, în care autorii descriu atât o experiență individuală, cât și una colectivă¹. Dincolo de nevoia de a transmite un trecut oferit ca exemplu contemporanilor, aceste „cronici locale” reprezintă o sursă de a defini identitatea oricărei comunități.

Pornind de la categoria însemnărilor, se remarcă faptul că forma cel mai des întâlnită a acestora este cea de felul proloagelor sau epiloagelor de pe manuscrisele vechi sau, mai rar, de pe cărțile tipărite, sau sub forma notițelor de pe marginea albă a manuscriselor copiate. Aceste însemnări pot fi adresate tuturor și de multe ori sunt alcătuite chiar dintr-o singură propoziție „în stare să cuprindă frumusețea versului și concentrarea unei maxime... o emoționantă mărturisire personală” (M. Kašanin). Ele

¹ N. Bocșan, *O carte de referință*, „Libertatea”, LXVI nr.2 (3515), Panciova, 2010, p. 10.

sunt o mărturie exemplară a istoriei cărților, pe care au fost înserate informații observații asupra motivului apariției, a comenzii, a existenței ulterioare, a vinderii sau a cumpărării, precum și, de multe ori, a distrugerii acestora.

De-a lungul secolelor, însemnările și inscripțiile au fost într-o permanentă legătură cu alte specii ale literaturii medievale, cu letopisețele și genealogiile, cu viețile sfinților și apocrifele. Tematic, acest „mozaic literar” a îmbrățișat diferite domenii ale activității umane, vieții și religiei și a consemnat marile sau micile evenimente ale comunităților în trecerea lor firească, așa cum acestea au avut loc. Aceste cuvinte scrise cu „gândul și pana” sunt adeseori comentarii ale frumuseții ctitoriilor domnești sau iconografice, mărturii ale fenomenelor naturale, ale eclipselor solare, ale nenorocirilor, inundațiilor, epidemiilor și, mai mult decât acestea, o cronică vie și trainică a războaielor și evenimentelor istorice, adresate contemporanilor și urmașilor spre aducere-aminte. Au fost un martor fugar al istoriei lumii, al impresiilor de călătorie, al intrigilor, cu texte adeseori de implicație politică, de angajare împotriva cotropitorilor, notate prin criptograme, ceea ce face ca uneori aceste însemnări să se transforme într-o specie a literaturii „ilegale”, ascunse. Se ajunge astfel la o altă calitate a acestei categorii literare, aceea de izvor de prima mână ce ne furnizează primele elemente de istoriografie, atât pentru români cât și pentru alte popoare, și pe care le găsim în aceste inscripții și însemnări cu caracter istoric¹.

Obiectul atenției copistului unui manuscris îl formează adeseori chiar propria sa persoană și îndeletnicirea sa, importanța cărții la care se lucrează, este o limbă a unei limbi, o povestire a poveștii, o carte despre carte, o scriere despre scriere. Într-o însemnare scrisă de „păcătosul Jovan” pe un prolog din anul 1573 se spune foarte sugestiv, de pildă, că bisericile fără cărți sunt „aidoma chipului fără ochi, pentru că omul care nu cunoaște scrierile sfinte se salbătește”². Însemnările sunt scurte mărturisiri ale celui care scrie, ce exprimă starea și sentimentele acestuia, motivele sau împrejurările legate de scriere. Uneori, chiar cititorii, inspirați de lectură, lasă pe marginea textului pasaje expresive mai scurte sau mai lungi.

Soarta cărții, drumul ei, prezentarea amănunțită a datelor referitoare la momentul scrierii, a locului și a destinației, numirea „păcătoșilor între călugări” care au trudit la scrierea cărții, numirea persoanei sau lăcașului căruia îi este lăsată această carte sub jurământ și cu blestem, încercările pe care a trebuit să le biruie scriptorul, toate acestea sunt obiectul însemnării din epilogul ms. 14 din fondul de la Arad, într-o *Psaltire cu tâlc* de la începutul secolului al XVII-lea (1612) de redacție sârbă³:

¹ G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, „Romanoslavica”, XV, București, 1967, p. 176.

² Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Beograd, 1902, p. 104.

³ Însemnarea a fost reprodușă în întregime de J. Milin în *Din vechile relații culturale sârbo-române*, Timișoara, 1999, p. 47 și parțial de către I. Iufu în *Manuscrisele slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, cap. IV, Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române din Arad, „Romanoslavica” VIII, București, 1963, p. 463-464.

Съврѣши се сѣа стаа и бжѣствнаа книга глголъми истлкованны
псалтѣрь въ лѣто .зрк. при игъменѣ Іоуваннѣ и васего вратас[т]ва въ
монастирѣи глгомо Гомионница храмъ въвѣдѣніе прѣстѣе влѣдце наше Бже.
Пръвѣе трѣди се о семь ермонѣхъ Евѣиміе потомъ прѣшадшѣ ни мнѣ
грѣшномѣ въ иноцѣхъ Макѣимѣхъ въ стѣе гори Аѣонскіе и доврѣшихъ сѣи
бѣлѣгъ месеца генѣфара .д. днѣ. И кто въсхощетъ сѣю книгѣхъ вътнимити
некоиъмъ лѣкавимъ помишлѣніемъ кромѣ прощеніа нѣ бѣды онѣхъ прощенъ въ
сѣи вѣкѣ и въ бѣдѣщи аминѣ. По сѣхъ молю ви се оци стѣи и братіе. Гл
рады аще воудетъ что погрѣшено исправлѣитѣ а нѣ кльнете понже пръвѣе
рѣскопѣсаніе выс[тѣ] мнѣ грѣшномѣ і еше не постѣгнѣлъ вѣхъ и пръвѣе
рѣскопѣсаніе выс[тѣ] мнѣ грѣшномѣ і еше не постѣгнѣлъ вѣхъ и оумомъ и рѣкою
и помишлѣніа многа нападахъ на мѣ и ничимъ же ихъ моѣхъ вътнати тачію
млатвою Ісоусовою и пощеніемъ и млчнѣніемъ и нѣстежаніемъ и вратолубіемъ
и трпеніемъ и смиреніемъ и кротостію. Тако повѣлѣше стѣи оци.

S-a săvârșit această sfântă Psaltire cu tâlc în anul 7120 (=1612), în timpul starețului Ioan și al tuturor fraților, la mănăstirea numită Gomionța, cu hramul Intrarea prea sfintei stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu. Mai întâi s-a trudit la aceasta ieromonahul Eftimie. După aceea mi-a venit rândul și mie păcătosul între călugări Maxim de la Sfântul Munte Athos și am terminat această însemnare în luna ianuarie, 4 zile. Și cine va încerca să ia această carte printr-o cugetare vicleană, fără ca s-o ceară, să nu fie iertat în acest veac și în cel următor, amin. De aceea mă rog vouă sfinții părinți și frați, pentru Dumnezeu, dacă va fi ceva greșit, îndreptați și nu blestemați, căci a fost primul manuscris făcut de mine păcătosul și încă nu câștigasem înțelepciunea și îndemânarea, și multe gânduri se năpustiră asupra mea, și cu nimic nu le-am putut alunga. Cu rugăciunea pentru Iisus, și cu postire, și cu tăcere, și cu dragoste pentru frați, și cu răbdare, și cu smerenie, și cu blândețe. Astfel au poruncit Sfinții Părinți.

În evul mediu literatura era o îndeletnicire instituționalizată, ea se realiza mai ales în lăcașurile de cult, în principal în cele monastice care reprezentau instituții ce veneau de la Dumnezeu și acest fapt conferea valoare textului scris sau copiat. În textul nostru, rolul „păcătosului între călugări” este mult simplificat și depășește granițele acelei modestii auctoriale specifice scriitorilor medievali. Cel care scrie își recunoaște neîndemânarea și lipsa de înțelepciune, este primul său manuscris, lucrarea nu a fost ușor de îndeplinit, căci, după mărturisirea sa, „multe gânduri se năpustiră asupra mea și cu nimic nu le-am putut alunga”. Autorul nu a putut să dea curs liber inspirației sale și

nu trebuia să se lase furat de sugestiile ce i le dădea textul originalului, care reprezintă o tradiție sacră. Aportul individual este doar acela de mijlocitor „păcătos” care, „cu rugăciune pentru Iisus, și cu postire, și cu tăcere, și cu dragoste pentru frați, și cu răbdare, și cu smerenie, și cu blândețe”, a trudit după „porunca sfinților părinți” pentru realizarea acestei cărți. Credința apare aici ca o consecință firească a naturii morale a copistului, întărită printr-o inițiere și o practică proprie, disciplinată, a tuturor virtuților, a postului, a tăcerii, dragostei pentru frați, a răbdării, smereniei și blândeții, urmând exemplul sfințeniei, semnul originarelor puteri și frumuseți din om.

Strădania scrisului, lucrul greu asupra cărții, alcătuiesc tema multor însemnări cu valoare expresivă din literatura veche. Scrisul nu este o activitate ușoară, poate fi uneori o luptă cu bolile și bătrânețea, o lucrare grea și răbdătoare, departe de dorințele inimii și de ispitele lumii materiale. Invocarea bunăvoinței sfinților părinți și a fraților de a nu-l blestema, ci de a-i corecta greșelile cu duhul blândeții, este o mărturisire sinceră și firesc umană a sentimentului de teamă a scriitorului pentru neizbânda trudei sale, măcinat de gândurile ce nu le poate alunga. Privite din acest unghi, aceasta apare și ca o dovadă simbolică a felului în care era simțită și trăită literatura veche, potențialitatea cărții fiind înnoibilă de probitatea morală a mesajului transmis prin intermediul însemnărilor.

Nu toți cei care au scris în evul mediu (autorii unor creații originale, traducătorii, copişti, diecii, logofeții) se pot numi scriitori, dar există printre aceştia și scriitori care pot avea astfel de însușiri alese. Este vorba despre aceia care în traducerea lor sau pe copia unui manuscris au lăsat despre ei sau despre vremea lor o scurtă sau mai lungă însemnare, importantă ca document istoric, sau ca o mărturie personală ori o mică povestire. Nenumărate sunt și însemnările în care copişti se adresează cititorului sau vorbesc cu ei înșiși¹, plângându-se că sunt obosiți sau că nu au avut parte de scrisul în singurătate și tihnă, ori că sunt nemulțumiți de ustensilele cu care scriu sau, dimpotrivă, mulțumiți de răsplata ce îi așteaptă la terminarea lucrării. Un călugăr își poate cere iertare pentru felul rău în care a izbutit să-și facă lucrarea: *писахъ ѿ соумракъ вер ми се зле писа ввзи листъ прости светаѣа неделаце*² „Am scris pe înserate. O, ce rău mi-a ieșit această filă. Iartă-mă, Sfântă Duminică” sau altul se poate plânde că: *до зде писа Богоква роучица многогрѣшна. Попива хартиа чрънил... ѿ ветра тере се злѣ пишоу*³, „Până aici a scris mâna păcătoasă a lui Bogoie. Hârtia a absorbit cerneala. S-a uscat hârtia de la vânt și se scrie rău”.

Adeseori, necazurile veneau și din cauza condițiilor climaterice nefavorabile, așa cum avea să consemneze monahul Atanasie care în timpul în care a copiat un minei pe la 1617 la mănăstirea Sf. Ana de pe muntele Athos, iarna a fost lungă și gerul așa de

¹ M. Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Belgrad, 1975, p. 41.

² Stojanović, *op. cit.*, II, p. 2.

³ *Ibidem*, p. 404.

năprasnic încât și cerneala i s-a întărit ca piatra¹. Nevoiți să facă față atâtor opreliști și nevoi, fiecare nouă carte pe care un călugăr o realiza dobândeă astfel o valoare inestimabilă. Conștienți de faptul că lucrarea lor ar putea foarte ușor să dispară și să se piardă astfel toată truda și marea dragoste pe care le-au depus în timpul scrierii, o oarecare speranță și consolare o investeau în inserarea în aceste însemnări a blestemelor în stare să le protejeze cartea: **И кто въсхощетъ сѣю книгѣ ѡтнимити некимъ лѣкавимъ помишлѣніемъ кроме прощенія нѣ бѣды онъ прощенъ въ сѣи вѣкъ и въ бѣдѣши аминъ** „Și cine va încerca să ia această carte printr-o cugetare vicleană, fără ca s-o ceară, să nu fie iertat în acest veac și în cel următor, amin.”

Dintre cei care vorbesc despre activitatea lor și despre sine, nu sunt toți nemulțumiți sau neliniștiți, există și dintre aceia care au o atitudine smerită, umilă. Astfel, pe la sfârșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea, un scriptor constată: **божествѣныхъ писаныи неислѣдимаа висота не просто приходити къ чловѣчьскомуу разоуму, нь прѣвѣк трѣбоуѣтъ чистоты и много разоума и оудаление всѣхъ скверныи и мирскихъ вѣщи**² „Înălțimea de necuprins a scrierilor dumnezeiești nu este ușoară înțelegerii omului, ci caută întâi curățenie și înțelepciune mare și îndepărtarea de toate lucrurile murdare și lumești”. Mai sunt și dintre aceia veseli, care nu se opresc în a pune într-o carte bisericească bucuria lor lumească: **да Богъ прости Мылчина кои ми да цкл(н)цоу вина и оукроух кре вѣхъ алчен вельми**³ „Să-l ierte Dumnezeu pe Milchin care mi-a dat o sticlută de vin și pâine, căci am fost tare flămând”.

În opoziție cu distanța și ținută protocolară a alcătuitoarelor de hrisoave și biografii domnești, autorii scurtelor însemnări ne permit să aruncăm o privire în atelierul lor și să le vedem starea sufletească, adeseori dedusă din naive și binevoitoare mărturisiri. Există, de asemenea, și cazuri în care însemnările se întind pe mai multe pagini, transformate într-o mică poveste cu valențe narative și poetice.

Istoria cărții, a culturii scrise, a cărții vechi românești își află importante date și în zestrea celor 36 de biserici românești din Banatul sârbesc. Aici au fost identificate aproape 300 de cărți vechi de patrimoniu, cu însemnări manuscrise care vorbesc despre trecutul satelor bănățene, despre viața românilor de aici⁴. Sunt însemnări care povestesc și despre aceste cărți: cine, când și de unde le-a cumpărat sau cine le-a donat bisericii și cum au ajuns ele în stranele sau în altarul bisericii. Cărțile de la Antim Ivireanul, tipărite la Târgoviște, la Râmnic, la Bălgrad, București, Buda sau la Blaj, peste tot unde au

¹ *Ibidem*, I, p. 367.

² *Ibidem*, VI, p. 95.

³ *Ibidem*, VI, p. 4.

⁴ Costa Roșu, *Istoria culturii scrise la românii din Banatul sârbesc*, „Tradiția: revistă de etnografie și folclor”, an XII, nr. 29-30, 2006, Novi Sad, pp. 4-5.

funcționat tiparnițe românești pot atesta un nivel cultural ridicat al românilor de aici în veacurile trecute. În Banat numărul cunoscătorilor scrisului și cititului era mai mare ca în oricare altă parte și cartea și-a dovedit odată în plus rolul ei social, prin mănăstirile, bisericile și persoanele care au comandat procurarea acestor cărți.

Au fost consemnate pe cărțile cumpărate de multe ori momentele importante din circulația acestora. Dăruirea unei cărți era un lucru deseori întâlnit, mai ales atunci când aceasta era dăruită bisericii întru amintirea viilor sau morților sau, după cum se consemna cu o sintagmă obișnuită, „spre veșnica lor pomenire”. De pildă, în *Chiriacodromionul* de București, tipărit în 1732 și păstrat în Biserica românească din Petrovașila (Vladimirovac) se spune:

Să se știe că această sfântă Cazanție sau Ievanghelie... am cumpărat-o eu Constantin Belaci și Gruia Bebescu pentru sufletul nostru și a morților bisericii ca să-i pomenească”, sau o altă însemnare foarte importantă făcută pe Evanghelia tipărită la București în 1750 și păstrată în Biserica din Srediștea Mică: „Această sfântă scriptură este dăruită Sfintei Maicii noastre Biserice a comunei Srediștea Mică prin locuitorii Nicolae Șoșdeanu, cumpărată fiind de dânsul, nefiind sfânta biserică în stare și după casarea sfintei biserici ca monastire casată la anul 1772, deci spre veșnica pomenire monastirea fiind prin documente adevărită și cetite documentele prin domnul preot Vicențiu Popa Neagoe paroh al Sfintei biserici s-au cetit că au fost zidită la anul 1222 care documente s-au dat namestnicului Gherasim scriitor al monastirii Mesiciului. Dânsul răposând nu le-am căpătat înderet spre păstrare¹.

La biserica din Iancaid (Jankov Most) a fost identificată o *Psaltire* tipărită la Bălgrad (Alba Iulia) în anul 1651 și care reprezintă cea mai veche carte românească păstrată în aceste părți. Una dintre cele mai cunoscute cărți de strană din Banatul sârbesc care a aparținut cândva bisericii din Toracu-Mare a fost *Mineiul* din 1705, scris de copistul moldovean Vasile Sturza „în pădure la Utvin”. Acum această carte se păstrează la Biblioteca Academiei din București, dusă acolo imediat după primul război mondial

¹ La Srediștea s-a aflat unica mănăstire românească din Banatul sârbesc a cărei importanță și rol în trecutul istoric al acestei zone a fost imens din punct de vedere cultural și religios. Din istoria acestui locaș de cult relevant este faptul că, în secolul al XIII-lea, pe locul unde este zidită actuală biserică ortodoxă română, a existat o mănăstire grecească cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril. Mănăstirea și localitatea cu denumirea actuală de Srediștea Mică (Kis Zdreliste) este amintită prima dată în anul 1597. În secolul al XVI-lea în anul 1527, ecumenul Arampie a mers la Radu-Vodă, domnitorul Țării Românești și, întorcându-se cu daruri bogate, reconstruiește biserica și mănăstirea. În anul 1777, la propunerile Sinodului bisericesc sârbesc, încuviințate de împăratul Iosif al II-lea, mănăstirea a fost desființată, iar biserica a fost lăsată localnicilor. Pe locul vechi, în anul 1878 a fost ridicată actuală biserică din Srediștea Mică (cf. prof. Dorinel Stan, *Glasul așezământului uitat*, „Tradiția: revistă de etnografie și folclor”, Novi Sad, an XII, nr.29-30, 2006, pp. 18-19).

pentru importanța datelor istorice scrise sub formă de cronică de ecleziașii bisericii din Torac, Adam Seleșan și George și Sava Alasu¹.

În urmă cu două sau trei veacuri, nu oricine cumpăra o carte și cu greu putea un singur om să aibă banii pentru asta, astfel că, de obicei, se asociau mai mulți consăteni. La Rătișor, în Banatul sârbesc, satul întreg a cumpărat în 1785 Mineiul în mai multe volume, pentru care a plătit 90 de florini. În acele vremuri, cu acești bani se puteau cumpăra câteva iugăre de pământ².

Evoluția culturii scrise consemnează și o fază mai târzie de utilizare a însemnărilor într-o „istorie” sau „monografie”³. Pe măsură ce scrisul devine obișnuință, ocupație curentă în satele românești din Banat ca urmare a progreselor în învățământ, însemnările făcute cu multă economie doar pe filele goale sau pe marginile vechilor cărți, potrivit unei diplomatici bine conturate, chiar dacă nu are severitatea canonică a celei oficiale, încep să se extindă spațial. Acestea se diversifică în conținut, sporesc cu mult informația și nu mai încap în limitele fixate anterior, impunând anexarea unor caiete speciale la tipărituri, adevărate „cronici locale” sau „istorii” întregi ce apar tot mai frecvent în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și spre sfârșitul acestuia și care valorifică în reconstrucția istorică pe care o fac tocmai însemnările manuscrise care se regăsesc pe cărțile bisericești.

¹ Roșu, *op. cit.*, p.5.

² *Ibidem*, p. 4.

³ Vezi Valeriu Leu, Costa Roșu, *Cronici bisericești. Manuscrisele din Banat, secolele XIX-XX*, Zrenjanin, 2009, p.12.

ZAPOMNIANE WYRAZY POLSKIE Z XVII WIEKU

St. STACHOWSKI

The article presents a group of words from F. Meninski's *Thesaurus Linguarum Orientalium* (1680), which denote agents and carriers of attributes. The collection contains about a hundred words. Only few of them are still in use nowadays in the formal language, mainly in historical novels. Some can also be still found in modern Polish dialects. These words, however, are new derivatives rather than the continuants of our words, and usually have a different meaning.

Key-words: F. Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium*, 17th century Polish words, Polish language, vocabulary, word formation

Swój znakomity *Thesaurus Linguarum Orientalium* wydał Franciszek à Mesgnien Meniński w Wiedniu w r. 1680. Jest to słownik trzech języków orientalnych (tureckiego, arabskiego i perskiego) z przekładem na język łaciński, niemiecki, włoski, francuski i polski. Wydany w trzech tomach liczy 6080 kolumn po dwie kolumny na stronie (czyli 3040 stron). Polski materiał językowy nigdy nie był wydany, nie ma nawet indeksu wyrazów polskich. Słownictwu polskiemu u Menińskiego poświęcono, o ile mi wiadomo, zaledwie dwa artykuły (Geneja Cz. 1975, Stachowski S. 2010).

W niniejszym artykule pragnę przedstawić garść wyrazów polskich, nieznanych dziś zupełnie lub używanych w literaturze, przede wszystkim w powieściach historycznych. Natomiast we współczesnych gwarach polskich spotykamy identyczne lub podobne doń derywaty, ale, z pewnością, nie są to ich kontynuanty, lecz raczej niezależne nowsze formacje słowotwórcze, które różnią się też od nich zwykle swoim znaczeniem. Materiał zebrany ze słownika Menińskiego przedstawia nazwy zawodów męskich lub nosicieli pewnych cech. Ułożyłem je w kolejności alfabetycznej sufiksów, przy pomocy których zostały utworzone od podstaw nominalnych lub werbalnych. Opuszczam oczywiście część orientalną, a podaję bez zmiany tylko część „europejską” hasła, a po niej w nawiasie numer kolumny.

1) Sufiks -acz (13):

głowacz – Capito, magnum capur habens. Der ein groß Haupt hat/ dick koepffig. *Testone, che hà grossa testa, & una gran testa.* Qui a grosse teste, & une grande teste, grand esprit. Głowacz/ co wielka głowa ma/ y wielka głowá (665).

jednacz – Praeco, proxeneta, & auctionator, *qui per forum incedens res venales circumfert, & augendo pretio divendit (...).* Außkuender/ Außruffer/ Herold/ Vnterhaendler/ Mackler. *Banditore, araldo, & sensale, mezzano.* Crieur public, heraut, courretier. Wożny/ iednacz / sprawca (2117); Mediator, proxeneta, pronubus. Mittler/ Friedenmacher/ Vnter-handler/ Heyratsmann. *Mezano, sensale, paraninfo.* Mediateur, intercesseur, courretier, procureur. Pośrednik/ jednacz/ spawcá/ dziewosłab (5064).

nalewacz – Qui propinat vinum, pocillator. Mundschenck. *Coppiere.* Eschanson, escuyer à coupes. Podczáby, nálewacz (2791).

omamiacz – Praestigiator, manûs agilitate oculum fallens. Gauckler/ Zauberer/ Taschenspieler. *Giocolare, giuocator di mano.* Joüeur de passepasse. Kuglarz, omámiacz (2818).

patrzacz – Videns, aspiciens, observans, observator, inspector, custos, spectator, praefectus. Zuseher/ Beschauer/ Einseher/ Inspector, Verwalter/ Pfleger. *Riguardatore, spettatore, inspettore, intendente, custode, guardiano, proueditore, soprastante, commjissario.* Regardeur, spectateur, intendant, pouruoyeur, commissaire, surintendant. Widzący/ przypatrujący się/ doglądacz/ patrzác/ dozorcá/ rewizor, komisarz (5103).

plywacz – Natator. Schwimmer. *Nuotatore.* Naguer. Plywacz (5624).

Pobielacz – Albarius. Außweisser/ Maurer. *Imbiancatore, muratore.* Maçon, Blanchisseur de murailles. Tynkarz/ pobielacz (640).

podrzeźniacz – Imitator, comoedus, facetus, mimus. Nachaeffer/ Gauckler/ oder Abenthewer/ der allerley Weiß und Geberd nachthun kan/ Comediant/ Possenreisser. *Contraffacitore de' gesti, fatti, ò parole d'altri, buffone, comediante, burleuole.* Contrefaiseur, qui sçait contrefaire les gestes, & contenance des autres, comedien, ioüeur de farces, bouffon. Podrzeźniacz/ wyráziiciel/ Komediant/ trefniczek (1322).

podszczuwacz – Accusator, delator. Anklieger / Anbringer. *Accusatore, referendario.* Accuseur, rapporteur. Oskárzyciel / potwarcá / Balbierz / podščzuwacz / obmowcá (3784-85). Der.: **podszczuwanie** – Delatio, sycophantia. Anklagerey/ falsche Anklag. *Delazione, riportamento, accusazione.* Accusation, rapport. Szalbierstwo/ podščzuwánie (3785).

powiadacz – Narrator rerum gestarum Antiquorum, *aut fabularum, morologus.* Maerlein=trager/ fabelhans. *Raccontare di fauole, ò istorie.* Conteur de sornettes, raconteur d'histoires. Powiádacz historyi albo bajek (3712)

surmacz – Fistulator, seu inflator fistulae, aulaedus, tibicen. Pfeiffer. *Suonator di flauto.* Joueur de fluste, de flageolet. Pißczek/ Surmác (5123).

wybijacz bawelny – Carminator. Ein Wollen=Schlager. *Scardassiere, che sbatte, scardassa la bambace.* Cardeur de cotton. Wybiiacz bawelny (894). – Por. gwar. *wybijacz* (Mp) 'narzędzie do wybijania dziur w metalu' (MSGP 325).

wykładacz – Comentator, paraphrastes. Verdollmaetscher/ Erdklaerer. *Commentatore.* Commentaire. Wykládacz (1290).

2) Sufiks -ak (1):

domak – Umbraticus homo, incubator domi suae, Microspicus; Qui ex domo sua nunquam exiit albae Gallinae filius. Mutter=Soehnlein. *Che non hà visto il mondo, non è uscito di casa*. Mignon. Domak/ nie bywały/ Domator (794). – Por. gwar. *domak* (Kasz) ‘stały mieszkaniac jakiegoś domu, także miejscowości’ (MSGP 50).

3) Sufiks -'an (1):

grubijan – Fatuus, stultus, stolidus, stupidus, hebes, socors. Ein Narr/ toerecht/ nicht gescheid/ wahnwitzig/ grob/ vngeschickt/ doelpisch/ naerrisch. *Matto, balordo, sciocco, poltrone, pazzo, goffo, ignorante*. Fol, sot, lourdaut, fade, estourdi, maladroït. Głupi/ nikczemnik/ grubian (87); Homo agrestis, malè moratus, rusticus. Ein grober Kerl/ Baur/ Bauersmann. *Grossolano, villano, contadino*. Grossier, vilain, païsan. Grubian/ chłop/ wieśniak (1970); Crassus, bardus, stupidus. Grob/ toelpisch/ vngeschickt/ dumm. *Grossolano, balordo*. Gros, lourd. Gruby, Grubiiian (5624).

4) Sufiks -arz (20):

gwiazdarz – Astronomus, astrologus. Stern=gucker/ Sterndeuter/ Calendermacher. *Astrologo*. Astrologue. Astrolog / gwiazdarz / praktykarz (4946).

haftarz – Qui aurea peniculamenta parat, acu aureâ pictor, Phrygio. Goldsticker. *Ricamatore*. Brodeur. Háftarz/ wyśywacz ze złotem (2440).

konwisarz – Stannarius, fusor stanni, & qui stanno obtegit vasa. Zinngieser. *Stagnatio*. Potier d'estain. Konwisarz (3740).

kramarz – Tabernarius, propola, aut venditor fructuum, leguminum, &c. Kramer/ Obstler/ Gewuertz=Kramer. *Riuenditore, Bottegaro, Fruttaruolo*. Revendeur, Mercier, Fruittier. Kramarz/ Przekupień (651).

mincarz – Monetarius, cusor aut signator. Muentz=schlager/ Muentzer/ Muentz=macher. *Mastro della zecca*. Monnoyeur. Mincarz (3034).

1. mularz – Mulio, mulorum onerariorum curator. Maultreiber. *Mulattiere*. Muletier. Mularz (1750); Mulio. Mauleseltreiber. *Mulattiere*. Muletier. Mularz (3627).

2. mularz – Aedificator, structor, factor, faber *tam lignarius, quàm nurarius*. Bauer/ Werckmann/ Zimmermann/ Tischler/ Maurer. *Fabricatore, edificatore, falegname, muratore*. Bastisseur, edificateur, forger, faiseur, charpentier, masson. Budownik/ buduiący/ robiący/ cieślá/ mularz (5532). – Por. gwar. *mularz* (Śl, Mp, Wp, Pom pd, Kasz) ‘murarz’ (MSGP 141).

oślarz – Agaso, asinarius. Esel=Treiber. *Somararo*. Asnier. Oślarz (243).

pieczętarz – Sigilli possessor aut custos. Siegel Bewahrer. *Guarda sigillo*. Garde-seau. Pieczętarz (5053).

pilśniarz – Fullo, *aut* qui vestes tundendo & lavando mundat dealbatque. Walcker. *Follone, purgatore*. Foulon. Pilśniarz/ pracz/ wálkarz (3703).

pocztarz – Veredariorum praefectus seu qui veredarios equos alit & petentibus porrigit. Postmeister. *Mastro della posta*. Maistre des postes. Pocztarz (4956); Rei veredariae supremus

praefectus. Ober=Postmeister. *Generale della posta*. General des postes. Naywyżby pocztarz (4956). – Por. gwar. *poczciarz* 1. ‘urzędnik pocztowy’ (Śl, Mp); 2. ‘listonosz’ (Mp) (MSGP 195).

praktykarz – Astronomus, astrologus. Stern=gucker/ Sterndeuter/ Calendermacher. *Astrologo*. Astrologue. Astrolog/ gwiazdarz/ praktykarz (4946).

puszkarz – Sclopetarius, & qui peritè utitur sclopetis, & qui ea conficit. Musquetier/ Schuetz/ vnd Buexenschmid. *Moschettiery, archibuggiere*. Mousquetaire, bon tireur, & arquebusier. Mußkieter, strzelec dobry/ y co strzelbę robi/ pußkarz (1298).

referendarz – Referendarius, secretarius, qui refert & exponit Regi omnia, & concipista qui extractus facit. Ein Fuerbringer/ vnd Concipist. *Referendario*. Referendaire, Maistre des requestes. Referendarz (1366).

reimentarz – Praefectus, Coryphaeus. Ein Oberer/ Fuergesetzter/ Hauptmann. *Capo di Squadra Christiana, Capitano, Guida*. Chef, Commandant. Głowá/ Reimentarz/ Komendant/ Wodz/ Herßt (657); Praefectus, dux turmae aut exercitûs. Haupt/ Hauptmann/ Obrister. *Capo d’essercito, ò di soldati, che commanda, generale*. Chef d’armée, ou d’autres, Commandant, General. Głowá/ Reimentarz/ Wodz (930).

szkudlarz – Scandularius. Schindelmacher/ Dachdecker. *Fattore di scandole*. Faiseur d’esselins. Szkudlarz/ co gonty albo deski robi (725).

świecarz – Candelarius, qui fundit, facit & vendit candelas. Unschlitkrämer/ der die Kertzen machet vnd verkaufft. *Candelaio*. Chandelier, faiseur & vendeur de chandelies. Świecarz/ kto świece leie/ robi/ albo przedaie (5038).

walkarz – Fullo, *aut* qui vestes tundendo & lavando mundat dealbatque. Walcker. *Follone, purgatore*. Foulon. Pilśniarz/ pracz/ wálkarz (3703).

welniarz – Lanifex, lanarius. Wollenarbeiter/ Wollenwercker/ Wollenschlager/ Wollenverkauffer. *Lanaiuolo*. Ouvrier en laine, qui appreste, ou vend la laine. Welniarz/ sukiennik (5558).

wendetarz – Veteramentarius, scrutarius. Tandler/ Altrais. *Racconciatore, Ciauatino, Scarpinello*. Rapetaceur, savetier, retourneur. Partacz/ wendetarz (218); Scrutarius. Tandler/ Froedler. *Rigattiere, Stracciaruolo*. Frippier. Tandlerz/ Wendetarz (651). – Zob. Sufiks *-erz*.

5) Sufiks *-ca* (5):

nalewca – A poculis, pincerna, pocillator. Einschenker/ Mundschenck. *Coppiere, chi dà da biere. Credenziere*. Eschanson, qui verse a boire. Podczáby/ nálewca (3638).

nawiedzca – Visitor, peregrinus. Besucher/ Pilgram. *Visitatore, pellegrino*. Visiteur, pelerin. Náwiedzca/ náwiedzacy/ y pielgrzym (2495).

obmowca – Jactator, garrulus. Großsprecher. *Millantatore*. Vanteur, jaseur. Chępliwiy/ obmowca (3776); Accusator, delator. Anklaeger/ Anbringer. *Accusatore, referendario*. Accuseur, rapporteur. Oskarżyciel/ potwarcá/ Balbierz/ podbczuwacz/ obmowca (3784-85).

potwarca – Accusator, delator. Anklaeger/ Anbringer. *Accusatore, referendario*. Accuseur, rapporteur. Oskárżyciel/ potwarcá/ Balbierz/ podbczuwacz / obmowca (3784-85).

przyczyńca – Intercessor, deprecator, advocatus, patronus. Vorbiter. *Intercessore, auuocato*. Intercesseur, patron, advocat. Przyczyńca / obrońca (2831). – Por. gwar. *przyczyńca* (Mp wsch, Kasz) ‘sprawca’ (MSGP 226).

6) Sufiks -ciel (2):

prosciciel – Rogator, orator. Bitter/ Better/ der bittet. *Pregatore, oratore*. Prieur. Prościel / prośący (5551).

szkodziciel – Damnificus, qui damna infert. Der Schaden bringt/ schadet. *Danneggiatore, che fà danni*. Qui fait dommage, ruineur. Szkodźiciel / škodnik (2496).

7) Sufiks -czyk (1):

pisarczyk – Discipulus, & puer, servus, famulusve artificis, *etiam* equi, agaso, adolescens, & à cancellis, copista in cancellaria, *seu ut vocatur* cancellista. Lehrjung/ Lehrknab/ Cantzelist. *Discepolo, scolare, garzone, scriuano, ò copista di Cancellaria*. Disciple, escolier, apprentif, garçon, & Copiste. Vczeń/ chłopiec/ pisarczyk/ podpisek (2752).

8) Sufiks -'ec (1):

pojmaniec – Captivus, mancipium, ervus. Ein Gefangener/ Leibeigner/ Slav. *Prigione, prigioniero, schiauo*. Prisonnier, esclave, captif. Poimaniec / niewolnik (227).

9) Sufiks -ek (7):

blazenek – Stultulus, & stultescens, mentis inops & petulans. Naerrlein/ naerrisch. *Pazzarello, un poco matto, & insolentuccio*. Petit sol, & sollastre. Blazenek/ y przygłupszy (2132).

młoczek – Triturator. Korn=droescher. *Battitore*. Batteur de bled. Młoczek (1886).

pieszczek – Delicatus, molliculus. Zart/ ein Zaertling. *Delicatuccio*. Delicat, douillet. Pieńczony/ pieńczek (5095).

piszczek – Fistulator, seu inflator fistulae, aulaedus, tibicen. Pfeiffer. *Suonator di flauto*. Joueur de fluste, de flageolet. Pińczek/ Surmácz (5123). – Por. gwar. *piszczek* (Śl) 'gwizdek' (MSGP 191).

podpisek – Discipulus, & puer, servus, famulusve artificis, *etiam* equi, agaso, adolescens, & à cancellis, copista in cancellaria, *seu ut vocatur* cancellista. Lehrjung / Lehrknab/ Cantzelist. *Discepolo, scolare, garzone, scriuano, ò copista di Cancellaria*. Disciple, escolier, apprentif, garçon, & Copiste. Vczeń/ chłopiec/ pisarczyk/podpisek (2752).

podśedek – Vicarius Judicis, projudex, & *in genere*, vicarius, legatus alterius, & apis, *ac* copiosum, multum bonum, & contingens res. Vicerichter. *Vicario del Giudice, Giudice subalterno, Luogotenente, vicegerente*. Sous juge, vicaire du juge, lieutenant. Podśedek (5123).

wrożek – Sortilegus, divinator, augur, ariolus, vates, vaticinator. Wahrsager/ weiser Mann. *Indouino*. Devin. Wrożek (2358); Divinatoriam artem exercere, divinare. Wahrsagen/ weissagen. *Indouinare, far l'indouino*. Faire le devin, deviner. Wrożyć/ wrożkiem bydź (2358).

10) Sufiks -'eń (2):

przekupień – Tabernarius, propola, aut venditor fructuum, leguminum, &c. Kramer/ Obstler/ Gewuertz=Kramer. *Riuenditore, Bottegaro, Fruttaruolo*. Revendeur, Mercier, Fruittier. Kramarz/ Przekupień (651); Propola, revendedor. Fuerkauffer/ Kraempler/ Troedler. *Riuenditore*. Revendeur, regrattier. Przekupień (4728). – Dziś przestarzałe.

przychodzień – Venturus, & externus, advena, hospes, peregrinus. Kuenfftiger/ Frembder/ Außlaender. *Venturo, e forastiere*. Futur, à venir, & estranger. Przybły/ y cudzoziemiec/ przychodzień (36-37); Incognitus, seu ignotus, & extraneus adventitius. Vnbekandt/ frembd/ Frembdling. *Non conosciuto, sconosciuto, forestiere, straniero, auuentitio*. Incognu, estranger. Nieznáomy/ cudzy/ obcy/ przychodzień (5534); Extraneus, advena, peregrinus. Frembd/ Frembdling. *Forastiere, straniero, venuto di fuori*. Estrabger, de dehors. Obcy/ cudzy/ przychodzień / nienáski (5559). – Dziś książkowe.

11) Sufiks -erz (6):

balwierz – Qui fricat, puer, seu famulus balnei, qui fricando, lavando, radendo, venam secando operam navat, & tonsor sive in balneo, sive extra. Bad=Knecht/ Bader/ Barbier. *Servitore del bagno, barbiere*. Valet du bain, barbier. Láziennik/ bálwierz (2117). – Por. gwar. *balbierz* (Wp. Pom pd) 'fryzjer' (MSGP 17).

farbierz – Tinctor. Faerber/ Tuencher. *Tintore*. Teinturier. Farbierz (948).

smuklerz – Sricarius, qui ex serico quidvis parat. Seidenverkauffer/ Schnuermacher/ Knoepffmacher. *Setaiuolo, che vende, ò fila la sete, e che lauora in seta, bottonaio*. Vendeur, ou fileur de soye, qui gtravaille en soye, boutonniér, passementier. Jedwabnik/ smuklerz (3688).

szalbierz – Sycophanta, captiosus, fraudulentus, deceptor, nugator, fallax, falsus. Betrieger/ falsch/ betrieglich, Falschheit/ Schalck/ Schelm. *Furbo, ingannatore, truffatore, barattuere, falso, mariuolo*. Fourbe, trompeur, faux, captieux. Fałbywy/ oßust/ wykrętny/ y Bálbierz (1362); Accusator, delator. Anklaeger/ Anbringer. *Accusatore, referendario*. Accuseur, rapporteur. Oskárzyćiel/ potwarcá/ Balbierz/ podbczuwacz/ obmowcá (3785); Astutus nequam, scelestus. Abgetriebner Schalck. *Mariuolo, furbo*. Fourbe, meschant garniment. Niecnotá Bálbierz (4236); Machinator, astutus, fraudulentus, deceptor, impostor, nequam, maleficus. Betrieger/ Schalck/ Schelm/ Boeßwicht. *Furbo, gabbatore, ingannatore, fraudolente, forfante*. Fourbe, trompeur, abuseur, imposteur, meschant homme. Szálbierz/ oßust/ zdrádlivy/ niecnotá (4856). Der.: **szalbiérka** – *Sic in Faem*. Deceptrix, machinatrix, nugatrix, malefica. Betriegerin/ Buebin/ Schaelckin/ Boeßwichtin. *Ingannatrice, furba*. Trompeuse, malitieuse, fourbe, meschante femme. Szálbierká/ niecnotliwa (4856). **szalbiéristwo** – Sycophantia, fraus, fallacia, falsitas. Betrug/ Schelmerey/ Schelmenstück. *Furberia, inganno, truffa, baratteria, falsità*. Fourbes, tromperie, fausseté. Szálbiéristwo/ fałß/ wykręty (1362); Delatio, sycophantia. Anklagerey/ falsche Anklag. *Delazione, riportamento, accusazione*. Accusation, rapport. Szalbiéristwo/ podbczuwanie (3785).

sznicerz – Entypicus sculptor in aere, argento, auro. Kupfferstecher. *Intagliatore nell'oro, argento, rame, &c*. Graveur. Sznicerz (3753); Asciator, dolator, sculptor. Schnitzer/ Bildhauer/ Kupfferstecher. *Intagliatore, scoltore*. Graveur, sculpteur. Sznicerz (5640).

tandlerz – Scrutarius. Tandler/ Froedler. *Rigattier, Stracciaruolo*. Frippier. Tandlerz/ Wendetarz (651).

12) Sufiks *-iczek* (2):

trefniczek – Compotator, familiaris Principis, quó praecipuè utitur ad hilaritatem, facetus, mimus. Bossenreisser/ Tisch=Rath/ Schalcks=Narr. *Buffone, faceto, che con dir mille barzelette, e facette fa rider la Compagnia*. Bouffon, fdaceteux, qui a le mot pour rire. Zartownik/ wciebniczek/ Trefniczek (737).

ucieszniczek zob. **trefniczek**.

13) Sufiks *-ista* (1):

materialista – Specierum simplicium venditor, seplasiarius. Materialist. *Droghiere*. Droguiste. Materiálistá (61).

14) Sufiks *-nik* (35):

batnik – Nauta, nauticus. Schiffmann/ Schiffer. *Barcaiuolo*. Barquerot. Bątnik (3605).

budownik – Aedificator, structor, facto, faber *tam lignarius, quàm murarius*. Bauer/ Werckmann/ Zimmermann/ Tischler/ Maurer. *Fabricatore, edificatore, falegname, muratore*. Bastisseur, edificateur, forger, faiseur, charpentier, masson. Budownik/ buduiący/ robiący/ cieślá/ mularz (5532); Aedilis, architectus. Baumeister/ Werckmeister. *Architetto, soprastante alle fabriche*. Architecte. Budownik/ archytek (4780). – Por. gwar. *budownik* (Mp) ‘człowiek zajmujący się budową domów’ (MSGP 29).

cetnik – Centurio. Hauptmann/ Capitan. *Capitano*. Capitaine. Rotmistrz/ Kápitan/ Cetnik (661).

czatownik – Excursor, praedator, populator. Der auff Partheyen außlauffet/ Rauber/ Beutmacher. *Scorritore, che và in scorreria*. Picoreur. Czátownik (1583).

halabartnik – Securifer, *genus militiae ad custodiam Imperatoris destinatae, ferè* Haellebarden=Traeger/ Trabant. *Alabardiere, Drabante*. Hallebardier. Hálábártnik (683); Janitor, ostiarius, & satellites. Thuer=hueter/ Thorwarter/ Trabant. *Portinaio, portiere, Drabante*. Portier, huissier, soldat de la garde, hallebardier. Odźwierny/ Hálábártnik (3621).

handlownik – Mercator. Kauff=mann/ Handels=mann. *Mercante, Mercatante, Negotiante, Trafficante*. Marchand. Kupiec/ handlownik (652).

holdownik – Vectigalis, & tributarius. Steuerbar/ Zinßbar. *Che paga censi, ò datio, & Tributario*. Censif, sujet a payer censive & tributaire. Czynn płacący/ holdownik (627); Qui pendit tributum, tributarius, vectigalis. Zinßbar. *Tributario, che paga il tributo, ò dà contribuzioni*. Tributaire, qui contribue. Holdownik/ ktory dań dáie (5422).

jedwabnik – Sericarius. Seidenhandler. *Mercante di seta*. Marchand de soye. Jedwabnik (25); Sericarius, qui ex serico quidvis parat. Seidenverkauffer/ Schnuermacher/ Knoepffmacher. *Setaiuolo, che vende, ò fila la seta, e che lauora in sete, bottonaio*. Vendeur, ou fileur de soye, qui travaille en soye, boutonier, passementier. Jedwabnik/ smuklerz (3688).

kopijnik – Hastatus. Speer=reuter. *Lanciere*. Lancier. Kopijnik/ usarz (3696).

kramnik – Tabernarius. Kraemer. *Merciaio*. Mercier. Kramnik/ kupiec drobnych rzeczy (1880).

kurewnik – Ganeo, scortator, moechus, fornicator, mulierum sectator. Geyl/ Hurer/ Hurenjaeger. *Puttaniere, lussurioso*. Luxurieux, putassier. Nierządnik/ porubnik/ kurewnik (2470); Meretricius, scortator. Hurentreiber/ Hurenjaeger. *Puttaniere*. Putassier. Kurewnik/ porubnik/ nierządnik (3633).

kuźnik – Faber ferrarius, ferri venditor, & soleator. Schmid/ Eysenkramer. *Fabro, ferraro, & maniscalco*. Forgeron, vendeur de fer, & mareschal. Kuźnik/ żelaznyk/ kowal (2138).

łaziennik = **łaziebnik**. – Balneator, Dominus aut Curator balnei. Bader. *Stuffaruolo, Padron del bagno*. Maistre du bain. Łaziennik/ łaziebnik (1804); Qui fricat, puer, seu famulus balnei, qui fricando, lavando, radendo, venam secando operam navat, & tonsor sive in balneo, sive extra. Bad=Knecht/ Bader/ Barbier. *Seruitore del bagno, barbiere*. Valet du bain, barbier. Łaziennik/ bálwierz (2117).

nierządnik – Ganeo, scortator, moechus, fornicator, mulierum sectator. Geyl/ Hurer/ Hurenjaeger. *Puttaniere, lussurioso*. Luxurieux, putassier. Nierządnik/ porubnik/ kurewnik (2470); Meretricius, scortator. Hurentreiber/ Hurenjaeger. *Puttaniere*. Putassier. Kurewni / porubnik/ nierządnik (3633).

olejnik – Olearius. Oeler. Oelver=Kauffer. *Ogliaro, che vende, ò fà l'oglio*. Huilier. Olejnik (2497); Olearius. Oelmacher. *Ogliaio*. Qui fait, ou vend de l'huile .Olejnik (5545-46).

ołownik – Faber plumbarius. Bleygiesser. *Piombiere*. Plombier, ouvrier en plomb. Ołownik (3788).

paśnik – Zonarius. Guertler. *Cinturiere*. Ceinturier. Páśnik (3795).

poradnik – Consiliarius, senator. Rath/ Rath=Herr. *Consigliere, Senatore*. Conseiller, sénateur. Porádnik/ Senátor (4670).

porubnik – Ganeo, scortator, moechus, fornicator, mulierum sectator. Geyl/ Hurer/ Hurenjaeger. *Puttaniere, lussurioso*. Luxurieux, putassier. Nierządnik/ porubnik/ kurewnik (2470). Meretricius, scortator. Hurentreiber/ Hurenjaeger. *Puttaniere*. Putassier. Kurewnik/ porubnik/ nierządnik (3633).

pośrzednik – Mediator, proxeneta, pronubus. Mittler/ Friedenmacher/ Vnterhandler/ Heyratsmann. *Mezano, sensale, paraninfo*. Mediateur, intercesseur, courtier, procureur. Pośrzednik/ jednacz/ sprawcá/ dziewczosłab (5064).

powodnik – Desultor, amphippus, qui desultorium equum manu ducit. Handpferd=Fuehrer. *Palafreniere, che conduce il cavallo à mano*. Palefrenier qui conduit le cheval de main. Powodnik (5565).

prywatnik – Foricarius. Mering=Raeumer/ Scheißhauß=Feger. Vuota secreti. Cureur de privé, de retrait. Prywetnik (933).

puklerznik – 1. Qui scuta clypeosque conficit, geritve. Schildmacher/ Schildtrager. *Scudiere, & che fà gli scudi, ò le targhe*. Faiseur de bouchiers, escuyer. Puklerznik/ kto puklerze y tarcze robi (3750). – 2. Clypeatus, scutatus. Mit einem Schild bewaffnet. *Armato di targa*. Armé de bouclier. Puklerznik/ puklerzem álbo tarczą uzbrojony (3750).

rachownik – Exactor rationum, rationum magister, pec. qui exigit ab executoribus tributorum rationes eorum. Buchhalter/ Rentmeister/ Rechenmeister. *Mastro de'conti*,

commissario. Maistre des comptes. Poborcá/ rachownik/ pisarz skárbowy (4419).

rowiennik – Ejusdem speciei animalia, homine, aequales. Einerley Menschen/ Thier. *Della medesima specie, vguali*. De mesme spece, de mesme race, esgaux. Jednegoż rodzáiu zwierza/ ludzie/ rowiennicy (31); Coaetanus, ejusdem aetatis. Eines Alters. *D'un'età, coetaneo*. D'un mesme aage. Rowiennik (5544).

slużebnik – Servitor, servus, minister. Diener/ Dienstbott. *Seruitoro, ministro*. Serviteur, servant. Slugá/ służebnik (3805).

spolzaletnik – Aemulus, rivalis, competitor. Mitbuhler/ Mitweber. *Riuale, emolo, competente, concorrente*. Rival, competitor, concurrent. Záwiśnik/ spolzaletnik/ konkurent (2352).

sukiennik – Lanifex, lanarius. Wollenarbeiter/ Wollenwercker/ Wollenschlager/ Wollenverkauffer. *Lanaiuolo*. Ouvrier en laine, qui appreste, ou vend la laine. Welniarz/ sukiennik (5558).

szkolnik – Ludimagister. Schulmeister. *Maestro di scuola*. Maistre d'escole. Szkolnik (4860). – Por. gwar. *szkolnik* (Mp, Maz, Kasz) 'uczeń' (MSGP 278).

utratnik – Inops, depauperatus, & *usit.* decoctor. Banquerotirer/ Fallit. *Fallitp, bancarotta*. Banqueroutier/ Fallit. Fálit / utrátnik/ zubożały (4813).

ważnik – Libripendis. Waagmeister. *Pesatore, chi hà cura di pesare le mercantie, &c.* Peseur. Wążnik (5368). – Por. gwar. *ważnik* (Pom pd, Kasz) 'gwóźdz u nasady dyszla, na który zakłada się wagę' (MSGP 312).

zawiśnik – Aemulus, rivalis, competitor. Mitbuhler/ Mitwerber. *Riuale, emolo, competente, concorrente*. Rival, competitor, concurrent. Záwiśnik/ spolzaletnik/ konkurent (2352).

zawodnik – Cursor, stadiodromus. Lauffer/ Renner. *Corridore*. Coureur. Zawodnik (3797).

żartownik – Compotator, familiaris Principis quó praecipuè utitur ad hilaritatem, facetus, mimus. Bossenreisser/ Tisch=Rath/ Schalcks=Narr. *Buffone, faceto, che con dir mille barzelette, e facette fa rider la Compagnia*. Bouffon, facetieux, qui a le mot pour rire. Zartownik/ wcieśniczek/ Trefniczek (737). – Por. gwar. *żartownik* (Mp, Maz wsch, Kasz) 'człowiek lubiący żartować; dowcipniś' (MSGP 363).

żelaźnik – Faber ferrarius, feri venditor, & soleator. Schmid/ Eysenkramer. *Fabro, ferraro, & maniscalco*. Forgeron, vendeur de fer, & mareschal. Kuźnik/ żelaznyk/ kowal (2138).

15) Sufiks *-on //-un* (2):

blazgon – Ridiculus, ludio, ludius, festivus, scurra, & homo larvatus. Laecherlicher/ kurtzweilicher Narr/ Schalcks=Narr/ Bossenreisser. *Ridicoloso, buffone, motteggiatore, matto, & mascherato*. Ridicule, facetieux. bouffon, plaisant bouffon, & fol, & masqué. Śmieśny/ śmieśek/ blážgon blázen (4646).

szeplun – Balbus. Staemblem. *Tartaglia*. Begue. Szeplun/ zaiąkliwy/ blekot (704); Traulus, balbus. Schnell Reder/ Stamler. *Barbotto, troglio, che non può pronunziar lo r*. Begue, qui ne peut pronocer la lettre r. Szeplun (874). Der.: **szeplunić** – Balbutire. Stambeln. *Tartagliare*. Begayer. Szeplunić/ zaiąkać się/ blekocić (704); Balbutire, trauliffare. Stammeln. *Scilinguare, balbettare*. Beguayer. Szeplunić/ beptác (874). **szeplunienie** – Balbuties. Das

Stammeln. *Il balbettare, ò scilinguare*. Beguayement. Szeplunienie (874).

16) Sufiks -ot (1):

blekot – Balbus. Staembler. *Tartaglia*. Begue. Szeplun/ zaiakliwy/ blekot (704). Der.: **blekocić** – Balbutire. Stamblen. *Tartagliare*. Begayer. Szeplunić/ zaiakać się / blekocić (704).

17) Sufiks -ota (1):

niecnota – Meretricis filius, nequam. Huren=Sohn/ Schalck. *Figlio di puttana, furbo*. Fils de putain, frippon, meschant, garniment. Skurwy syn/ niecnotá (3633); Astutus nequam, scelestus. Abgetriebner Schalck. *Mariuolo, furbo*. Fourbe, meschant garniment. Niecnotá Bálbierz (4236); Machinator, astutus, fraudulentus, deceptor, impostor, nequam, maleficus. Betrieger/ Schalck/ Schelm/ Borßwicht. *Furbo, gabbatore, ingannatore, fraudolente, forfante*. Fourbe, trompeur, abuseur, imposteur, meschant homme. Szálbierz/ oßust/ zdrádlivy/ niecnotá (4856). – Por. gwar. *niecnota* (Mp pn) ‘psota, żart, figiel’ (MSGP 152). Der.: **niecnotliwa** – *Sic in Faem*. Deceptrix, machinatrix, nugatrix, malefica. Betriegerin/ Buebin/ Schaelckin/ Boeßwichtin. *Ingannatrice, furba*. Trompeuse, malitieuse, fourbe, meschante femme. Szálbierká / niecnotliwa (4856).

18) Sufiks -uch /-uk (2):

najduk – Homo valdè vilis & contemptibilis, qui paupertatis, vel punishmentis ob adulterium metù aufugit, *aut* ad loca sacra & immunia confugit, & Expositivus. Nayduk (763). – Por. gwar. *najduch* (Śl, Mp.) ‘nieślubne dziecko, też przezwisko’ (MSGP 145); *najduch* albo *najduk* = *znajdek*; (Krakowskie) *nańduch* ‘dziecko nieprawego łoża, bękart’ (SGP 3: 233).

piecuch – Inops, mendicus, iners, *aut* mendicitati & malis operibus addictus. Bettler/ Bettelmann. *Mendico, miserabile, pitocco, pezzente*. Mendiant, gueux, miserable. Zebrak/ piecuch (1374).

19) Wyrazy złożone (2):

dziewosłab – Mediator, proxeneta, pronubus. Mittler/ Friedenmacher/ Vnterhandler/ Heyratsmann. *Mezano, sensale, paraninfo*. Mediateur, intercesseur, courtetier, procureur. Pośrednik/ iednac/ sprawcá/ dziewosłab (5064). – Por. gwar. *dziewosłab* (Mp, Maz) ‘pośrednik w zawieraniu małżeństwa; swat’ (MSGP 60).

wierszopis – Poëta. Poet. *Poeta*. Poete. Wierßopis/ Poetá (2750).

20) Substantywizowane przymiotniki (4):

podkomorzy – Aulicorum *aut* Cubiculariorum praefectus. Oberster Cammerherr. *Camerier maggiore*. Grand Chambellan. Podkomorzy (3621).

stanowniczy – Hospitiorum designator, metator. Furier/ Quartiermeister. *Forriero*. Fourrier. Stanowniczy (3809); Supremus hospitiorum designator. Quartiermeister. *Quartiermastro*. Maistre des quartiers, maistre de camp. Stánowniczy koronny/ woyskowy/ obożny (3809).

strażniczy – Excubitor, vigil nocturnus, speculator. Wacht/ Schild=wacht. *Guardia*, *sentinella*. Qui est de garde, sentinelle. Straż/ strażniczy/ stroż (5271).

tarasowy – Carcerarius, ergastularius, carceris custos *vel* praefectus. Stockmeister/ Thurmhueter. *Guardiano della carcere, che hà la cura de'carcerati*. Concierge, Gardien de prison. Tárásowy (2473).

21) Zapożyczenia (3):

falit – Inops, depauperatus, & *usit.* decoctor. Banquerotirer/ Fallit. *Fallito, bancarotta*. Banqueroutier. Fallit. Fálit/ utrątnik/ zubożały (4813). Der.: **falitem zostać** – Foro cedere. Banquerot spielen/ banquerotiren. *Fallire, esser, ò restar fallito, far bancarotta*. Faire banqueroute. Fálitem zostać (4813). **falictwo** – Bonorum cessatio, versura. Banquerott. *Fallimento, bancarotta*. Banqueroute. Fálictwo/ utrąta wbystkiego (4813).

lokat – Promagister, Proschulus, Hypodidascalus, Vicarius, substitus. Unterlehr=meister/ Factor/ Verwalter. *Proto, sostituto, sottomastro*. Sousmaistre, substitut, second maistre. Lokat/ námiestnik/ stárby (1939).

rufian – Leno, *pec.* propriae uxoris. Kuppler/ Hurenwirth/ Hahnrey. *Ruffiano, & becco*. Maquereau, cocu. Rufian / wbeteczny (3786). – Por. gwar. *rufiak* (Śl pd) 'łobuz, urwis' (MSGP 244).

Źródła

MSGP = Jadwiga Wronicz [red.], *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2009.

SGP = Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. III, L-O, Kraków 1903.

Nazwy geograficzne prowincji

Kasz = Kaszuby

Maz = Mazowsze

Maz wsch = Mazowsze wschodnie

Mp = Małopolska

Mp wsch. = Małopolska wschodnia

Pom pd = Pomorze południowe

Śl = Śląsk

Śl pd = Śląsk południowy

Wp = Wielkopolska

Bibliografie

- Geneja Cz., 1975 = *Słownictwo polskie w Thesaurus Linguarum Orientalium ... Franciszka à Mesgnien Menińskiego z roku 1680*, „Zeszyty naukowe UJ - Prace Językoznawcze” 47, Kraków, s. 95-117.
- Stachowski S., 2010 = *Lista zestawień leksykalnych polsko-tureckich Franciszka Menińskiego*, „Silva rerum philologicarum. Studia ofiarowane Profesor Marii Strycharskiej-Brzezynie z okazji Jej jubileuszu” pod redakcją Janusza S. Gruchały i Haliny Kurek (= Biblioteka LingVariów tom 10), Kraków, 2010, s. 385-390.

ЛАБИРИНТИ И ПЕПЕРУДИ
(Ескиз върху романа на Мирча Картареску *Ослепително*)

Ivan STANKOV

The article represents a glimpse of Mircea Cărtărescu's poetics in his novel *Dazzling*. We emphasize the writer's special neo-ritualism and neo-mythologism, the relative status of reality versus dream and the imaginary worlds of man's thought. We also point out the main figures in the narrative – the labyrinth and the butterfly.

Key-words: Mircea Cărtărescu, *Dazzling*, reality, dream, thought, neo-ritualism, neo-mythologism, labyrinth, butterfly.

Няма по-хубаво усещане от усещането на читателя, че книгата, която току-що е прочел, го знае наизуст. Че няма и капка от неговия обем, останала извън книгата. Че книгата е била написана за и чрез него, че той е герой и автор на книгата, че той и книгата са едно. Читателят, когото имам предвид, съм аз, а книгата, която ме знае наизуст, е романът на Мирча Картареску *Ослепително*.

Ще ми се набързо да мина по всичките модерни липси на този роман – липса на единен разказ, липса на удържащ целостта сюжет, липса на единно събирателно романово действие, липса на романови характери, липса на диалог, липса на етноцентриращи апломби, липса на явни историко-политически телеологизми, честото изчезване на реалността като предмет на “изображение”.

Пак набързо ще спомена и модерните наличности в романа: неговата пълна загадъчност, издигането на нереалността в статут на висока действителност, размяната на местата между съновиденията и живата конкретност, изящното слаломане между формите на сексуалността, различните степени на скрито цитиране, усмихнатото заиграване със свръхсериозните теми и дълбокото проникване в привидната незначителност, леките скокове от безкрайната сложност на телесността до ослепителната плът на мисълта ни, редуването без каквито и да е правила на ситуации “човек в лабиринта” със ситуации “лабиринтът в човека”...

Ако има нещо, което да държи изправено романовото тяло и което да предпазва цялостния текст от фрагментарен разпад, то това е особеността на *неоритуализъм* на повествованието. Разказът представлява поредица от осъществяващи се тук и сега ритуални практики. Всеки един от “героите” има свое инициационно изпитание, свой посветителен обред, който сменя конкретния му статус и прави възможно домогването му до различните форми на отвъдността, най-често до неговата собствена отвъдност. Всеки от “героите” има своето шаманско пътуване до мястото, където животът е изместен от знаците и до крайната точка, в която нашата мисъл мисли самата себе си. Трасето, полетът, обикновено са лабиринтообразни, изпитателни. Но ако ритуалът е само една част, макар и най-важната, от някакъв по-общ митичен комплекс, то какъв е тогава *неомитологизмът* в света на Картареску? В какво се изразява той? Може ли ритуализацията сама по себе си да роди познание, да породи и да подреди свят в съзнанието на модерния човек, да потвърди неговата цялостност и единство в следващото време, когато е отключена и втората посока на безкрайността? Как да бъде помирено грандиозното противоречие между Безкрайността и Цялото? Противоречие, което ни разкъсва, без значение дали си даваме сметка за това.

Точно тук е нацелен романът. С все по нарастващи мащаби на ритуалността повествованието се мъчи да преодолява глобалната симетрия на света, част от която е лошата симетрия между доброто и злото. В края на първия том цялото човечество е събрано при мистериозния извор на живота и на смъртта, за да създаде, да зачене един нов свят с нови измерения, да се изтрият знаците плюс и минус, един метаисторичен свят, един “отсамен” трансцендент.

Постижимостта му е означена от успешните индивидуални пробиви на “героите”, излитането или пропадането им през съпротивителната тъкан на реалността, чрез мъчителното припомняне на езика на детската митичност, на митичното детство, когато човекът и светът са все още единно цяло. Напълно цялостен единствено в мига на зачеването на яйцеклетката от сперматозоида, човек започва симетрично да се разпада на две, на четири, на осем, с течение на времето усвоява все по-голямо количество безкрайност и губи все повече от своята цялостност. До смъртта. У Картареску тя е заличена. Умиращото тяло е какавида на бъдещата пеперуда. Отхвърлянето на смъртта изисква продължение. От мъртвото се ражда живото, а от живото – мъртвото, и така до безкрайност. Разбира се, читателят веднага ще си даде сметка, че Платоновият “Федон” е просмукал една такава картина на света. И не случайно в разработването на версията по човешкото неумиране е включен нагледният зооморфен пример на пеперудата, един от главните герои на романа. Хиляди пеперуди заливат страниците. Не само за да дадат възможност на автора да разрази пластическата си изобразителна стихия, а да потвърди как в реалния свят едно същество може да

промени три пъти своите чисто физически измерения – ларва, какавида, пеперуда, побеждавайки трикратно своята собствена смърт и заживявайки три пъти в своето собствено бъдеще. При цялата мрачност на романа, тъкмо оттук извира неговата спасителна светлина.

Като всеки добър роман, и *Ослепително* отваря исторически перспективи, макар че тук те трябва да бъдат сложени в кавички. Независимо дали става дума за акциите на Секуритата или за строителството на чудовищния Народен дом наред Букурещ, дали се разказва за преселването на родопското село и преминаването на Дунава към Румъния, или за почистването на статуите в парка - всичко е ритуализирано, езиково е осигурено необходимото обредно напрежение, втвърдена е декорацията, за да се подчертае общата илюзорност, която гарантира безпрепятственото прехождане през инициационните фази. Стълби, тунели, утробни влагалища, улични лабиринти – това са все пространства, които водят към времена. Към другите времена на нереалността, обитавана единствено от нашата мисъл и от нашето въображение. Там са всички наши “творения” и всички наши открития. “Отривам, значи спомням си”, заковава Картареску, а читателят да върви да се оплаква на Декарт. Тук, тук е надеждата за реалното съществуване на Цялото. Да открия, означава да си спомня нещо, което никога не е било мое, но което съществува заедно с мен, което винаги е съществувало заедно с мен. Тогава значи и аз винаги съм съществувал редом с направените и ненаправените (ми) открития в топлата майчинска утроба на Цялото.

“Назад и навътре”, така разказвачът определя двете посоки, двете оси на своя свят, където сънят и споменът са абсолютни реалности, а реалността е сън със същата степен на абсолютност. Агресията при усвояването на трудните зони на света е всъщност една неутолима битийна жажда, жажда на мисълта да се разплати, да се разплазми, да се забие сама в себе си, да се мисли. Подобно на аромат, който сам разтваря ноздри, за да помирише себе си. Тук е краят на човешкия опит, но не и на човешкия свят. Отвъд е територията на вярата, животрептящите хоризонти на виденията, там са ангелите, които героите срещат, там е и ослепителното лице на Бога, което малкият Мирча, възнесен в небесата, вижда по време на един телепатичен сеанс във втория том. Ала същото “отвъд” ни чака и “отсам”, на другия ни край, в края на насочената навътре наша безкрайност – вярата, която кара пръста да се мръдне, щом му наредим и която циркулира със скоростта на светлината в нашето тяло, в тази наша малка империя, както казва авторът, заедно с кръвта и с лимфата.

Романът е пълен с физиология, не е пощадена нито една от системите – кръвоносна, храносмилателна, отделителна, нерва. Особено нервната! Проследени са пътищата на зрението, на слуха, на обонянието, обходени са всички възможни нервни пътища, най-напрегнати са блъсканиците в божествената наша тъкан, мозъчната, където невроните, аксоните и дендритите приемат и предават

информация, раждат спомени, сълзи и усмивки и ги разпращат за изпълнение обратно към мускулите и жлезите ни. Един феноменален физиологичен експлоринг, който завършва в крайните точки изобщо на нашия физиологизъм, там където човекът дематериализира света, светлината, звука, температурата. Човешкото тяло и човешката мисъл със своите вътрешни пътища са двама от основните герои на романа. Едно изящно и страшничко антропологично себепознаване, което се заиграва с идеята, че удивлението от света, което стои в началото на всяко философизиране, може да започне с удивление от самия себе си.

Част от лабиринтите, в които героите преживяват ритуалните си изпитания са именно функционалните физиологически системи на човешкото тяло, видени през втвърденото митологизиращо съзнание на разказвача. Самият разказ пък твърде често разчита на словесни конструкции, сходни с фолклорните топоси. Ако се появи черепна кост, тя обезателно ще е седефена, ако нещо е черно, то обезателно ще е черно като смола, ако има желязо, то обезателно ще е ковано желязо и т.н. В подобна фолклорно-митологична повторителност са потопени и множество “сюжетни” ситуации. Така ритуалният митологизъм в света на Картареску покрива всички романови нива. Той се проявява не само в прехождането между тукашния, горния и долния свят, не само в съответните ритуални практики, но и в пораждащата езикова текстура, в езика на самото разказване, който повтаря, контаминира, отклонява се и строи синтактични лабиринти, в които човек може и да се изгуби. Самият език на разказването виси напрегнат между полюсите на безкрайността и на цялото. В заплетените си екстазни синтагми той повтаря драматичния устрем и съдбовното изкушение на съзнанието да превземе, да обсеби целостта, а всъщност създава само нови и нови снимки на безкрайността, от която бяга. Тук беше и основната трудност на превода. Трябваше да бъде преведено не само разказаното, но и начинът на неговото разказване (както е известно това се налага само при добрите автори!). А езиците никога не са огледални, костните им системи и мускулните им групи не винаги съвпадат. Така че ако ще стреляте, стреляйте по преводача!

Съвременният читател обича дрънкане на културни оръжия, взети назаем, цитатни задявки със старите автори, канадската борба между писателските генерации. У Картареску той ще усети кафкианската мрачност, прустинското търпение на разказа, пинчъновските конспирации на сюжетните кръгове, селинджъровски огрубявания, маркесовски небивалици, болезнена набоковска втрепеност, непременно ще си спомни трептящия исмаил-кадаревски полусънен свят или бен-окринските халюцинантни построения. Ами че мога ли след толкова имена да кажа – един картарескиански свят? Да, мога! Тъкмо това казвах до тук, макар да си давам сметка, че имената на писателите трудно стават на прилагателни.

**RĂSPÂNDIREA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
A IZVOARELOR ISTORICE DESPRE VIAȚA CUVIOASEI PARASCHIVA**

Cosmin VILĂU

La vie de sainte Parascève est l'un des plus anciens monuments de la littérature bulgare du XIVe siècle, la source la plus proche de la vie de cette martyre, dont les reliques ont été portées en 1641 à Iassy, où elles sont conservées aujourd'hui encore, ayant un rôle important dans le culte orthodoxe. Elle a été écrite par le Patriarche de Tarnovo, Euthyme, le représentant le plus remarquable de la culture bulgare dans le XIVe siècle et a été répandue dans la littérature slave. Dans le territoire de la Roumanie, dans les quatre cycles de diffusion du travail d'Euthyme, patriarche de Tarnovo, et de ceux dispersés, on connaît sept copies slavo-roumaines: les manuscrits 301, 302 et 309 de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, 1770/681, 1789/700 et 1794/ 705 du monastère Sucevița et le codex du monastère Neamț de la fin du XVe siècle, aujourd'hui conservé à la Bibliothèque Publique de Saint-Petersbourg. Depuis le XVIIe, on connaît des transpositions en roumain faites par le métropolite Varlaam dans *Cazania* (Iassy 1643), ayant certains textes similaires et même identiques à l'écriture originale, d'autres faites par le métropolite Dosithée dans *Les vies des saints* (1683-1686), d'autres faites par le moine Macarie de Bucarest (la seconde moitié du XVIIIe siècle) dans *Les vies des saints* et d'autres faites par le moine Ștefan du monastère Neamț, dans *Les vies des saints* (1807-1815), les dernières étant rééditées en orthographe latin, en plusieurs éditions. Toutes les éditions des *Vies des saints* énumérées ont eu comme source d'inspiration principale la *Vies des saints* par le métropolite Demetrios de Rostov, ayant l'erreur, par la suite corrigée, que la sainte Parascève était d'origine serbe. Cette oeuvre est une expression des liaisons spirituelles des Roumains avec le monde slave du sud du Danube et avec le Mont Athos.

Mots clés: littérature bulgare, manuscrits slavo-roumaines, Patriarche Euthyme de Tarnovo, Sainte Parascève, *Les vies des saints*, filigrane, monastère.

Viața cuvioasei Paraschiva este unul din monumentele literaturii vechi bulgare a secolului al XIV-lea, sursa cea mai aproape de viața acestei mucenite, ale cărei moaște au fost aduse în 1641 la Iași, fiind dăruite de patriarhul Constantinopolului domnitorului Moldovei Vasile Lupu pentru ajutorul material acordat Patriarhiei Ecumenice. Numele de *Paraschiva* și derivatele sale apar frecvent în onomastica românească, creștinii dând aceste nume, conștienți fiind că sunt apărați de diferite necazuri¹. Etimologic, Paraschiva < gr. Παρασκευή = vineri, pregătirea care la slavii de sud se cheamă *Petca*, a

¹ Aurelia Bălan-Mihailovici, *Dicționar onomastic creștin*, București, 2003, p. 439-440.

cincea zi din săptămână – vineri¹. Această scriere apare ca o expresie a dezvoltării culturii vechi bulgare din secolul al XIV-lea, având și sprijinul țarului Ivan Alexandru. Teodosie, starețul mănăstirii Kilifarevo de lângă Târnovo, ucenic al lui Grigore Sinaitul, a scris arhetipul *Vieții cuvioasei Paraschiva*, redactată în forma definitivă de ucenicul său Eftimie de Târnovo, încât actualmente calitatea de autor îi este atribuită acestuia din urmă. Evenimentele ulterioare aducerii sfintei Paraschiva la Târnovo au fost relatate de Grigore Țamblac².

Personalitatea lui Eftimie de Târnovo

A fost cel mai de seamă reprezentant al culturii bulgare a secolului al XIV-lea. S-a născut în jurul anilor 1325 sau 1330, din vestita familie Țamblac din orașul Târnovo³. Educația religioasă a primit-o în familie, apoi a intrat în monahism la Târnovo, de unde a mers la mănăstirea Kilifarevo, devenind unul dintre apropiații cuviosului Teodosie. În 1363 a făcut parte din suita acestuia la Constantinopol, datorită pericolului turcilor, care amenințau Bulgaria. Cu acest prilej a avut posibilitatea să asculte predicile patriarhului ecumenic Calist și a altor predicatori de renume din orașul lui Constantin cel Mare. Tot aici a învățat și limba greacă. După moartea lui Teodosie a mers la mănăstirea Studion, unde a cunoscut pe Ciprian, viitorul mitropolit al Moscovei. A peregrinat apoi la Muntele Athos, mănăstirea Zograf, Constantinopol, și, în 1371, a revenit în Bulgaria unde a fost bine primit de țarul de Târnovo, Ivan Șisman (1371-1393), care i-a încredințat conducerea mănăstirii Sfânta Treime de lângă Târnovo. În 1375 a devenit patriarh al acestui țarat⁴ păstorind până la ocuparea acestui oraș de turci (1393). Ca stareț și patriarh a depus o intensă activitate în domeniul cultural, a îndreptat cărțile de cult, deoarece în decursul timpului unele litere își schimbaseră sunetul și întrebuințarea lor a devenit mai anevoioasă și nesigură. Această problemă se manifesta mai ales la ieruri și iusuri. În scriere unele litere erau eliminate cu totul altele se confundau unele cu altele. Spre a îndrepta aceste lucruri, Eftimie a stabilit norme ortografice, iar ortografia stabilită de el se numește târnoveană. Potrivit acestor reguli urma ca după litera **и** să se emite vocala iotată, în loc de **иѧ** să se scrie **ѧ**: **цѧристѧѧѧ, еѧггелѧѧѧ**⁵. Reglementările ortografice ale lui Eftimie au cunoscut o

¹ N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 127-128.

² Melchisedec Ștefănescu, *Mitropolitul Grigore Țamblac*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an II, 1884, vol. III, p.24; *Istoria na bălgarskata literatura*, Sofia, 1962, p.297-299, 331, cf. *Slava veche și slavona românească*, coord. Pande Olteanu, București, 1975, p. 348.

³ Epifanie Norocel, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica românească*, „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXIV, 1966, nr.5-6, p.554.

⁴ În 1371, după moartea țarului Ivan Alexandru, țaratul bulgar s-a împărțit în două părți, acordate celor doi fii ai săi: Ivan Strațimir – Vidinul, și Ivan Șisman - Târnovo.

⁵ I.D. Negrescu, *Limba slavă veche*, București, 1961, p.104.

largă răspândire. Potrivit biografului și ucenicului său Constantin Kostenițki-Filozoful, aceste „lumini” s-au întins de la Târnovo până la râul Marița și în părțile schiticești și Zagorie¹.

Activitatea sa ca patriarh a luat sfârșit în 1393, când trupele otomane, conduse de Baiazid, au atacat nordul Bulgariei, reușind ca la 17 iulie să cucerească Târnovo, iar pe Eftimie l-au trimis în exil. Viața sa a luat sfârșit în 1401.

Caracterul operei *Viața cuvioasei Paraschiva*

Este o jitie (slav. **житіе** = viață), adică o scriere hagiografică ce conține biografia martirilor, asceților și a unor sfinți părinți și ierarhi ai Bisericii². Are două părți: *biografică* și *miraculoasă*, aceasta din urmă apare datorită faptului că sfântul respectiv este înzestrat cu harul divin, trupul lui nu putrezește după moarte, iar moaștele sale sunt făcătoare de minuni³. În general datele istorico-geografice dintr-o jitie nu sunt totdeauna riguros exacte, în cele mai multe cazuri sunt întocmite pe baza tradiției populare, fiind rare cazurile în care jitiile au fost alcătuite de scriitorii contemporani sfântului sau pe date istorice sigure, unele sunt pe de-a-ntregul fictive, așa cum este cazul sfântului Barbar Mirotocet (izvorător de mir), canonizat oficial de Biserica Bulgară în secolul al XIV-lea spre a nu mai fi nevoiți să ia mir de la bizantini⁴.

Nu același lucru se întâlnește și în operele lui Eftimie de Târnovo. Avem toate motivele să susținem această afirmație, pentru că a fost un adversar convins al lucrărilor fictive, după cum afirma în *Panegiricul sfinților Constantin și Elena*, cap. XXVIII: „Căci nu urmând unor basme mincinoase am alcătuit acest cuvânt, ci am ales de la martori ai adevărului și nemincinoși lucruri pe înțeles, pe care cel ce dorește le va găsi în scrierile sfinte”⁵.

Răspândirea scrierii despre *Viața cuvioasei Paraschiva* în Țările Române

Primele izvoare istorice despre viața cuvioasei Paraschiva în spațiul românesc sunt semnalate pentru întâia oară în secolul al XV-lea. Există posibilitatea ca să fi pătruns și mai înainte, mai ales că legături politice cu bulgarii existau anterior acestui

¹ *Ibidem*, p.104.

² Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea. După manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1939, p. 64-65.

³ *Ibidem*, p.67.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Mihăilă, *Tradiția literară constantiniană de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xaruhopulos, Eftimie al Târnovei și domnii Țărilor Române*, în vol. *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979, p.221.

secol. Un manuscris anterior anului 1359, care cuprinde viața cuvioasei Paraschiva și având pe el chipul țarului Ivan Alexandru a fost descoperit pe pământ românesc¹. Nu știm cu exactitate dacă acesta a venit în secolul al XIV-lea sau mai târziu. Înființarea și dezvoltarea continuă a statelor feudale românești, Țara Românească și Moldova, a fost remarcabilă fiind și în plan cultural, având o puternică influență din Bulgaria. După părerea lui Emil Turdeanu, la formarea literaturii române de expresie slavă (și la scrierea *Vieții cuvioasei Paraschiva* n.n.) au stat următorii factori: „Această literatură ne apare ca rezultat al cooperării a trei factori diferiți: a) crearea instituțiilor – cancelaria, mănăstirile de către domnii și boierii țării; b) aportul imigrării textelor bulgare și sârbe; c) și mai ales apariția personalităților capabile a însuflă o școală”².

Un moment important în relațiile culturale între Țările Române și Bulgaria este 1393, când Târnovo a căzut sub turci. Oamenii de cultură ai bisericii bulgare au găsit atunci loc de refugiu în Țările Române, aducând cu ei manuscrise ale culturii bulgare, între care și cele referitoare la viața cuvioasei Paraschiva.

În literatura română veche opera lui Eftimie a cunoscut, după aprecierile lui Emil Turdeanu, patru cicluri³:

Primul ciclu pleacă de la Târnovo, din 1393 și ține până în epoca copistului Gavril, fiul lui Uric care a creat la mănăstirea Neamț o adevărată școală de copişti între anii 1438 (1439 - n.n.) - 1443. În lucrările executate de el nu apare însă nici un exemplar al vieții cuvioasei Paraschiva⁴.

Al doilea ciclu este al lui Vladislav Gramaticul⁵ care activase în munca de copist la mănăstirile Maicii Domnului din Muntenegru și Rila (începând cu 1480). Domnii români din secolul al XVI-lea care ajutau cu bani mănăstirile sârbești au achiziționat un exemplar cuprinzând mai multe opere ale lui Eftimie, dar nici aici nu avem viața cuvioasei Paraschiva.

¹ Emil Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Târnovei (1375-1393) în literatura slavo-română*, „Cercetări literare”, VI, București, 1946, p.10.

² *Idem*, *Les Principautés et les Slaves du Sud; Rapports littéraires et religieux*, în vol. *Etudes de littérature roumaine et des écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p.8.

³ *Idem*, *Opera patriarhului Eftimie...*, p.11; *Idem*, *La littérature bulgare du XIV siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p.135-139.

⁴ Cf. G. Mihăilă, *Manuscrisele lui Gavril Uric de la Neamț și însemnătatea lor filologică*, în vol. *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, p. 41-58.

⁵ Vladislav Gramaticul, născut la Novo Brdo în jurul anului 1430, a fost un pisar profesionist la actele de cancelarie și manuscrise, copiind un număr mare de sbornice și codexuri religioase, cu conținut patrician, monahal, dogmatico-polemic, panegiric și hagiografic; toate acestea au avut un mare rol în menținerea conștiinței tradiției culturale bizantine și au servit ca instrument de luptă împotriva agresiunii islamului și romano-catolicismului (cf. Emil Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 34, 37, 72, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 101, 108, 111, 115, 116, 119, 122, 124, 137, 138, 159; Octavia Nedelcu, *Istoria literaturii sârbe vechi*, București, 2001, p. 94)

Al treilea ciclu este tot al lui Vladislav Gramaticul. În opinia lui Emil Turdeanu, *Sbornicul mănăstiri Rila* din 1483, copiat de un ucenic al lui Vladislav Gramaticul, care cuprinde și *Viața cuvioasei Paraschiva*, redacția a doua amplificată, a fost copiat în Țările Române: manuscrisele 301 și 302, fond B.A.R.¹. Primul, care cuprinde *Viața cuvioasei Paraschiva* între filele 107-115², a fost scris în Țara Românească, în slavona de redacție sârbo-croată, în secolul al XV-lea³. Al doilea, care cuprinde *Viața cuvioasei Paraschiva* între filele 66-72, a fost scris în Moldova în secolul al XV-lea, în slavona de redacție medio-bulgară⁴.

Al patrulea ciclu a este al mănăstirii Zograf, dar de aici nu provine nici un exemplar al vieții cuvioasei Paraschiva.

În afară de aceste patru cicluri s-au mai răspândit lucrări și în mod răzleț. Astfel, după aprecierea lui Emil Turdeanu, în perioada celui mai vechi ciclu s-au copiat în Țările Române două manuscrise conținând redacțiuni mai vechi ale *Vieții cuvioasei Paraschiva*⁵, prima primitivă, a doua fiind prima redacție amplificată. Redacția primitivă este într-o copie în slavona de redacție sârbo-croată, într-un codex de la sfârșitul secolului al XV-lea, descoperit la mănăstirea Neamț⁶ și păstrat actualmente în Biblioteca publică din Sankt-Petersburg⁷. Manuscrisul 309, fond B.A.R., care cuprinde *Viața sfintei Paraschiva* filele 49-60v, a fost scris în Moldova, în secolul al XVI-lea, în slavona de redacție medio-bulgară⁸, redacția primă amplificată, după aprecierile lui Emil Turdeanu a fost descoperit la mănăstirea Bisericiani⁹.

Fondarea mănăstirii Moldovița, atestată documentar la 31 octombrie 1402¹⁰, a avut urmări importante pentru cultura veche românească, s-a format aici un adevărat focar de cultură în perioada slavonismului cultural. După părerea lui Iosif și Zlatca Iufu, ar fi fost aduse aici manuscrise slavone, la cererea lui Alexandru cel Bun, de la

¹ *La litterature...*, p.138.

² Vezi descrierea la P.P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Ediție îngrijită de Dalila Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă. Cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003, p. 9-11.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p.15-26. După Emil Turdeanu ambele manuscrise ar fi fost scrise în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*La litterature...*, p. 138), însă în acest timp nu este folosită în Țările Române hârtia filigranată cu licorn și foarfecă, cum are manuscrisul 301, și floare stilizată, cum are manuscrisul 302 (cf. Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, p.XXIX-XXXIII), de aceea apreciem datarea ca fiind conformă cu constatarea lui Panaitescu, *Catalogul manuscriselor...*, p. 9-11.

⁵ Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie...*, p. 17-18; idem, *La litterature bulgare...*, p. 139; G. Mihăilă, *Tradiția literară constantiniană...*, p.218.

⁶ Turdeanu, *La litterature bulgare...*, p.77.

⁷ *Ibidem*, p.139.

⁸ Vezi descrierea la P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române...*, p.53-

⁹ Emil Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie...*, p. 17; idem, *La litterature bulgare...*, p.96-97.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1992, p.320.

mănăstirea Studion din Constantinopol¹. Un număr de 44 manuscrise slavo-române din secolele al XV-lea – al XVI-lea, copiate la Moldovița se păstrează la mănăstirea Dragomirna, dintre care trei cuprind și *Viața cuvioasei Paraschiva*:

1) 1770/681, un *Minei pe luna octombrie*, din secolul al XV-lea, cuprinde viața pe scurt a sfintei²;

2) 1789/700, un *Sbornic*, din același secol, cuprinde viața pe larg³;

3) 1794/705, un *Minei pe luna octombrie*, din același secol, identic la conținut cu cel de sus⁴.

Nu dispunem însă de o cercetare completă a numărului exact de manuscrise slave care cuprind viața cuvioasei Paraschiva și care actualmente să fie în spațiul românesc. În afară de cele menționate mai sus, dăm exemplu manuscrisul slav 151 din Biblioteca Academiei Române, care cuprinde viața cuvioasei Paraschiva între filele 86v-97v care a venit la noi de la mănăstirea Xenofon din muntele Athos și a fost copiat în secolul al XVII-lea. Nu știm cu exactitate cum a ajuns în țara noastră acest manuscris, probabil a venit la noi după 1641, când au fost aduse în țară moaștele sfintei Paraschiva. Acesta poate fi un dar oferit domnilor Moldovei, pentru ajutoarele aduse mănăstirilor ortodoxe din Muntele Athos. Manuscrisul a fost dat mănăstirii Neamț din Moldova de unde a ajuns la Academia Română.

Copiile slavo-române nu sunt însă legate de aducerea moaștelor cuvioasei Paraschiva la Iași. Șase dintre ele au fost scrise în secolul al XV-lea, iar unul în secolul al XVI-lea, cel puțin cu aproape o jumătate de secol mai înainte, iar în același timp au început acțiunile de înlocuire a limbii române cu limba slavonă din cultul Bisericii Românești, debutul fiind, după cum vom vedea în rândurile următoare, cu *Cazania* din 1643 de la Iași. De altfel începând cu secolul al XVII-lea, numărul actelor de cancelarie scrise în limba română a fost în continuă creștere⁵, cunoscătorii limbii slavone fiind din ce în ce mai puțini.

Versiunile în limba română

Introducerea treptată a limbii române în cultul Bisericii Ortodoxe Române, în decursul secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea a dus la prelucrarea în românește a *Vieții cuvioasei Paraschiva*. Aceasta s-a făcut pentru întâia oară de către mitropolitul Varlaam

¹ I. Iufu și Zlatca Iufu, *Colecția Studion*, „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVII, 1969, nr. 7-8, p.817-835.

² Vezi descrierea la I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița – centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV-XVIII)*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIX, 1963, nr. 7-8, p.429.

³ *Ibidem*, p. 431.

⁴ *Ibidem*, p. 431-432.

⁵ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, coord. Gheorghe Bolocan, București, 1981, p. VII.

al Moldovei (1632-1653), în *Cazania* de la Iași (1643). Bun cunoscător al limbii slavone și om de cultură, Varlaam a reconstituit *Viața* sfintei după manuscrisele slave aflate atunci în Moldova. Cercetările lui Pandele Olteanu au dus la constatarea că, spre deosebire de celelalte capitole din *Cazanie*, în tema de față nu este utilizat nimic din lucrările mitropolitului grec Damaschin Studitul, ci ale altor autori, ale căror opere au fost prelucrate într-un mod unitar ca stil și cu simplificarea conținutului, renunțând la retorism, dialog, iar acțiunea se povestește simplu de către autor¹. Aceasta se poate constata și din compararea părții a II-a a *Vieții*...² cu partea corespunzătoare din *Cazanie*:

¹ *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p.346-347.

² Împărțire după ediția lui Emil Kalužniacki, *Werke des patriarchen von Bulgarien Euthimius (1375-1393)*, Wien, 1901, p. 59-77.

<p>Eftimie de Târnovo:</p> <p>Сїа оубо, сїа прѣподобнаа Ѡтчѣство имѣаше єпїватѣ, родителк же благочѣствы, ходеще въ всѣхъ божїихъ заповѣдехъ неꙗклонно, милостынями и благотворенїи всѣꙗ свою оукрашающе жизнь. Въспиташе же сїю добрѣю, прождше, и чистоꙗ голоꙗбцѣꙗ Христоꙗ въ подобныихъ нравѣхъ и, законѣ божїю добрѣ тоꙗ наказавше и неблазньнѣ, въ небесныє прѣидоше обитѣли, наслѣдницѣ дѣмѣꙗ оставльше Петкѣꙗ съ братомъ євдїмїемъ, иже и послѣжде єписцопъ Мадїтоꙗ быст[ь] и многа и прѣславнаа сътвори тамъ чюдеса. И по сѣмрѣти славныкего и дивнык мощи источникъ мѣра истѣкаахѣꙗ излишьнѣ, рѣкоꙗ мѣра велїю, истѣкающѣꙗ въ море на єдино пѣприще, ємоꙗже чюдеси и до сєли мнози свѣдѣтелїє прѣбывають, сказыюще дивнаа єго чюдеса и дѣанїа¹.</p> <p>Emil Kalužniacki, <i>op.cit.</i>, p. 62.</p>	<p>Varlaam:</p> <p>Ačasta svântă și prēcuvioasă fečoară Parascheva ȃra de moșie di↑ Epivat, născută di↑ părinți credinčoși și creștini buni. ↑tru toată viața sa de milostenie și cu fapte bune Lui Dumnedzău ↑gădu▲. Fără dēcasta svântă avură și altъ fečorъ parte bărbătescă, pre carele dēderă-лъ părinții lui la carte. Și dēca-l ↑văță carte bine părinții și lumē toată părăsi și pre sine să călugări și-i fū pusъ arhiereu și păstoriu la scaunulъ ȃe să chema Imaditъ, și acolo multe și mari čiudese făcū, și după moartē lui izvorъ de mir au cursъ di↑ trupulъ lui.</p> <p>Varlaam, <i>Cazania</i>, Ed. Jack Byck, București, 1963, p. 365.</p>
--	---

¹ Traducere: Aceasta așadar, această preacuvioasă avea patrie Epivatul, părinți binecinstitori, care cu neclintire merge în toate poruncile dumnezeiești, care împodobește cu milostiviri și binefaceri toată viața sa. Educată cu această bunătate a renăscut și curata porumbiță a lui Hristos, în dreptele cuvioșenii și cu buna lege dumnezeiască aici și neispită în lăcașurile cerești a ajuns, a lăsat casa moștenitoare Paraschiva, cu fratele Eftimie, care și în cele din urmă a fost episcop al Imaditei și multe și preaslăvite minuni a făcut acolo. Și după moarte slăvitul și dumnezeiescul lui trup izvor de mir vărsător curgea, mare râu de mir, care curgea în mare la întâiul stadiu și minunile lui atât de strălucitor au prisosit, care istorisesc divinele lui minuni și fapte.

Totuși, constatăm că unele texte sunt reproduse identic, așa cum este cererea cuvioasei de a fi dusă în Epivat:

<p>Eftimie de Târnovo:</p> <p>Въ скорѣ изымше моши мок, въ нарѣчитѣ положите мѣстѣ, не могѣ во на мнозѣ, злосмрадїе тѣлесє ѿного трѣпѣти, ибѣ и азъ чловѣкъ єсмь, изъ матернихъ ложеснь прошидѣ, ѿтчєство же мок се єпиватє зовомое, идеже вы н[ы]нѣ жительствоукте.</p> <p><i>Ibidem</i>, p. 68.</p>	<p>Varlaam:</p> <p>De sãrg sã luați trupul meu și ↑ loc de ținste sã-l puneți, cã nu poț rãbda potoarã aцelui om. Cãci cã și eu ↑cã sãn't omъ di↑zgãu de maicã nãscutã. Moșia mã Epivatъ, unde lãcuiți voi acmũ.</p> <p><i>Ibidem</i>, p. 369.</p>
--	--

Activitatea cãrturãreascã a mitropolitului Moldovei Dosoftei a constat între altele în tipãrirea lucrãrii *Viața și petrecerea sfinților* (4 vol., 1683-1686), vol. I cuprinzând sfinții pe lunile septembrie-decembrie, o lucrare de compilație având izvoare grecești și traduceri în românește¹.

Pe lângã aceste prelucrãri, se mai cunosc și traduceri în limba romãnã, dupã *Viețile sfinților* alcãtuite de mitropolitul Dimitrie al Rostovului (1651-1709), trecut în rândul sfinților de Biserica Ortodoxã Rusã. La cumpãna secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea, Pahomie, egumen al mãnãstirii neamț și viitorul episcop de Roman (1707-1713), a cãlãtorit în Rusia, prilej cu care a strãns o seamã de cãrți bisericești în limbile rusã și slavonã, între care și ale lui Dimitrie al Rostovului, pe care le-a dãruit mãnãstirii Neamț și schitului Pocrov². Existã posibilitatea ca sã fi adus și exemplare ale *Vieților sfinților*, care ulterior sã fi fost copiate în Țãrile Române și dupã care sã se fi fãcut traduceri în limba romãnã. Prima traducere s-a fãcut de ieromonahul Macarie, format în școala starețului Paisie Velicicovski, cu studii la Academia Domneascã din București, ajuns „dascãl al Evangheliei” în slujba Mitropoliei din București (1773)³. A doua s-a fãcut de ierodiaconul Ștefan, la mãnãstirea Neamț, alt ucenic al starețului Paisie, care a fãcut o nouã traducere a *Vieților sfinților*, în 12 vol., în cursul anilor 1807-1815, tipãrite la București–Cãldãrușani, 1835-1836, sub îndrumarea mitropolitului Grigore Dascãlul, retipãrite în ediție latinã cu binecuvântarea mitropolitului Nifon Ploieșteanul, București, 1901-1906. Pe lângã aceste prelucrãri în limba romãnã se mai cunoaște și una în limba

¹ Pãcurariu, *Istoria...*, vol. II, București, 1994, p. 103.

² *Ibidem*, p.352-354.

³ *Ibidem*, p. 588.

greacă, în primii ani ai secolului al XVII-lea, făcută de Matei al Mirelor, egumenul mănăstirii Dealu¹.

Trebuie consemnat însă și faptul că în unele izvoare istorice sârbești a apărut greșeala că sfânta Paraschiva s-a născut în Serbia, informație intrată în *Antologhionul* slav de la Câmpulung din 1643, în *Antologhioanele românești* de la Râmnic 1705, Iași 1726, București 1736, Râmnic 1745, Râmnic 1752, Iași 1755, București 1777, București 1786, Iași 1806 și în *Mineiele* românești pe octombrie: Râmnic 1776, Buda 1805, Neamț 1845². Aceiași eroare se întâlnește și în lucrările sfântului Dimitrie al Rostovului, la *Viețile Sfinților* traduse de Dosoftei și în ediția Neamț 1809³.

Nu încheiem aceste rânduri fără a ne referi la ferecătura tetraevangheliarului copiat de preotul Ioan Sârbu în la Craiova 1583⁴, executată din porunca domnitorului Matei Basarab în 1642, care cuprinde pe o parte *Răstignirea* și pe cealaltă *sfânta Paraschiva*, cu inscripții în limba slavonă. Deasupra unui heruvim care flanchează imaginea sfintei de față, în partea dreaptă apare scris cuvântul *Firov*, care este forma slavizată a numelui românesc *Firu*. Acest manuscris a fost dăruit de o familie de boieri mănăstirii Gura Motrului, care data din 1515 și avea ca hram sfânta Paraschiva, iar ferecarea acestei cărți este legată de manifestările moldovenilor cu ocazia aducerii moaștelor sfintei Paraschiva la Iași.

*
* *

Viața cuvioasei Paraschiva este un izvor istoric remarcabil, referitor la una din cele mai importante mucenițe, ale căror moaște se află pe teritoriul patriei noastre. Cele șapte copii slavo-române și manuscrisul slav 151 din Biblioteca Academiei Române, copiat la mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos arată interesul pentru jitia ei a oamenilor de cultură din evul mediu românesc, importanța ei în rândul celorlalți sfinți și legăturile spirituale ale românilor cu lumea slavă sud-dunăreană și cu muntele Athos.

¹ Turdeanu, *La litterature bulgare...*, p.98. Vezi și Iulian Ștefănescu, *Viața sfintei Parascheva cea nouă de Matei al Mirelor*, „Revista istorică română”, III, 1938, p. 347-373.

² Scarlat Porcescu, *Sfânta Parascheva cea nouă*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXII, 1956, nr.3-4, p.138.

³ *Ibidem*.

⁴ Emil Turdeanu, *Vechea legătură românească de carte*, în vol. *Oameni și cărți de altădată*. Ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely. Note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, București, 1997, p.251-252.

Bibliografie

- Dinekov, Petăr, *Личноста на Евтимий Търновски*, în *Проблеми на старата българската литература*, Sofia, 1989, p. 248-278
- Kalužniacki, Emil, *Werke des patriarchen von Bugarien Euthimius (1375-1393)*, Viena, 1901
- Mareș, Al., *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1987
- Mihăilă, G., *Tradiția literară constantiniană de la Eusebiu al Cezarcei la Nichifor Calist Xanihopulos, Eftimie al Târnovei și domnii Țărilor Române*, în vol. *Cultură și literatură română veche în context european - studii și texte*, București, 1979, p.217-379
- Negrescu, I.D., *Limba slavă veche*, București, 1961, p.104
- Norocel, Epifanie, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu biserica românească*, „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXIV, 1966, nr.5-6, p. 552-573
- Olteanu, Pandele, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974
- Panaiteanu, P.P., *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Ediție îngrijită de Dalila Lucia Aramă și revizuită de G. Mihăilă. Cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, 2003
- Idem, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, București, 1959
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1992, vol. II, București, 1994
- Piscopescu, Ecaterina, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea. După manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1939
- Porcescu, Scarlat, *Sfânta Parascheva cea nouă*, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXII, 1956, nr.3-4, p.122-151.
- Slava veche și slavona românească*, coord. Pandele Olteanu, București, 1975
- Turdeanu, Emil, *La littérature bulgare du XIV siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947
- Idem, *Opera Patriarhului Eftimie al Târnovei (1375-1393) în literatura slavo-română*, extras din „Cercetări literare”, VI, București, 1946, 29p + 9 pl.
- Idem, *Les Principautés Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux*, în vol. *Études de littérature roumaine et des écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leiden, 1985, p.1-14
- Idem, *Vechea legătură românească de carte*, în vol. *Oameni și cărți de altădată**. Ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely. Note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei; București, 1997, p. 233-256.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

MENTALITĂȚI

ÎNTRE IDENTITATE ȘI ALTERITATE. RUȘII ȘI RUSIA

Florentina MARIN

The identity of a nation is a continuous process, subject to evolution and transmutation. Its characteristics and national archetype may considerably vary in time according to external and internal influences. The present article analyses the representations of the Russian people from two different perspectives: Russians depicted by foreign travelers, writers, politicians, who had the chance to come into contact with this people, and the nation as seen from within by Russian philosophers and thinkers. Thus, it is quite challenging to notice how much the “internal” representation resembles or, on the contrary, differs from the “external” one. Also, the study encompasses different periods of time in order to reveal the transformations and changes which have been shaping the identity of this nation.

Key-words: identity, alterity, Russia, Russian soul, L.N. Tolstoi, N. Berdiaev, V. Erofeev

Identitatea unui popor este un proces în continuă evoluție și transformare. Însușirile unui grup etnic nu sunt date pentru totdeauna, acestea putându-se modifica în timp, în funcție de influențele care sunt exercitate din interiorul sau din exteriorul acestuia. În cele ce urmează ne vom rezuma la analiza imaginii poporului rus, așa cum este aceasta receptată și transmisă din interior, de către personalități consacrate în domeniul filosofiei și literaturii ruse, precum și din exterior, de către persoanele care au intrat în contact cu cultura și cu mentalitatea rusă. Prin aceasta vom încerca să aruncăm și o rază de lumină asupra câtorva stereotipuri formate de-a lungul secolelor cu privire la conduita și obiceiurile acestui popor, verificând în ce măsură sunt conforme cu realitatea. De asemenea, este interesant de observat în ce măsură imaginea pe care și-a creat-o poporul rus despre sine se regăsește în observațiile făcute de străini și dacă, nu cumva, în timp, percepția străină nu a modificat imaginea acestui popor despre sine.

Sufletul rus

De la început trebuie menționat faptul că este imposibilă realizarea unei imagini cu caracter generalizator a unui popor. De aceea, după cum afirma și R. Escarpit, doar în condiții excepționale poate rezulta o imagine globală a unei țări, deoarece în general se poate întrevădea „o pulbere de imagini asociate grupurilor umane”¹. Ceea ce se poate observa la un popor sunt anumite detalii, poate cele mai vizibile, în timp ce altele pot rămâne în umbră, neobservate. Tocmai detaliile evidente sunt cele care pot da naștere în timp diverselor observații cu caracter speculativ, stereotipurilor și ideilor preconcepute în ceea ce privește poporul respectiv.

Formarea identităților naționale este mai degrabă un proces modern, început la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a luat amploare în veacurile următoare. Identitatea unui popor constituie însumarea tuturor trăsăturilor indivizilor care îl compun, astfel încât rezultatul obținut reprezintă de fapt omogenizarea tuturor valorilor, virtuților dar și a viciilor, aspectelor pozitive sau mai puțin pozitive din viețile indivizilor care îl compun.

Adesea în literatură se vehiculează termenul deja consacrat de *suflet rus*. Prin acest concept se încearcă evidențierea trăsăturilor intrinseci ale poporului rus, trăsături înnăscute care îi conferă acestuia unicitate.

O primă trăsătură consacrată a rușilor este larghețea, vastitatea sufletului. Dacă ar fi să raportăm această trăsătură la spațiul geografic pe care îl ocupă Rusia, vom observa cu ușurință o simbioză între cele două. În principiu, relieful rus se prezintă sub forma unei stepe nesfârșite, a unui spațiu lipsit de munți, cu un peisaj destul de monoton. Nikolai Fiodorov a încercat să analizeze modul în care relieful afectează caracterul rușilor: „Lărgimea pământului rus facilitează formarea (...) caracterelor; spațiul nostru larg desfășurat servește drept trecere către întinderea nesfârșită a cerului, acest nou tărâm pentru marea izbândă”².

Aspectul mereu constant al stepei ruse, uniformitatea și imensa întindere a acesteia anticipează dragostea de libertate a rusului. Acesta poate apărea lumii ca un om respirând viață, puternic, un spirit liber și atras de tentația imensității. Tocmai această tentație a sădit în sufletul lui teama de infinit, așa cum l-a ajutat și să întrevadă abisul. Paradoxul constă în faptul că, deși, pentru străini, poporul rus poate părea unul oprimat, rușii și-au exprimat mai intens decât oricare alt popor năzuința spre libertate. Nu trebuie uitate manifestările de eliberare de-a lungul istoriei, începând cu eliberarea de sub jugul tătaro-mongol, continuând cu eliberarea de sub cenzura țaristă și culminând cu destrămarea sistemului comunist.

O altă trăsătură importantă a rușilor este dualitatea. Aceasta ar putea fi explicată prin două moduri. În primul rând, trebuie avut în vedere modul în care străinii au

¹ Leonte Ivanov, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatură română. 1840-1948*, Ed. Cartier, Chișinău, 2004, p. 122.

² *Idem*, p. 44.

receptat și s-au raportat la poporul rus. Poporul rus, născut la îngemănarea dintre Occident și Orient, a reprezentat dintotdeauna un tărâm misterios, exotic, straniu pentru călătorul occidental. F.M. Dostoievski atrăgea atenția celor dispuși să studieze poporul rus, spunând: „specificul nostru rus nu poate fi receptat de către Europa”¹, de unde rezultă îndelungata și chinuitoarea izolare a Rusiei de restul Europei.

Caracterul enigmatic persistă și în viziunea altor străini, care considerau că rusul nu seamănă cu nimic din ce cunoșteau ei. Tradițiile și obiceiurile acestui popor au stârnit controverse și în percepția marchizului de Custine, care considera Rusia „taina care învăluie totul”². Cu timpul însă, vălul mistic se va destrăma, iar marchizului îi vor apărea tot mai clare chipurile oamenilor, „atât de puțin deschise, că societatea însăși părea un vid”³. Dacă ar fi să analizăm factorul psihologic al poporului bazându-ne pe cele două categorii, *extrovertit/ introvertit*, atunci am putea înțelege caracterul „închis” al poporului din descrierile marchizului de Custine ca fiind o dovadă a faptului că rușii sunt un *popor introvertit*. Un studiu interesant cu privire la caracterul introvertit, *închis*, al rușilor, a fost întreprins în anul 1992 de un profesor de la Universitatea din Voronej, I.A. Sternin. Studiul, cu titlul *Улыбка в русском общении*, lămurește un detaliu surprinzător la ruși, și anume lipsa zâmbetului din comunicarea zilnică a acestora. După cum afirmă și autorul, stereotipurile internaționale existente, indiferent de superficialitatea de care dau sau nu dovadă, atribuie rușilor epitetul de *popor încruntat*⁴. Uimitor a fost faptul că majoritatea rușilor intervievați au recunoscut că poporul rus zâmbește mai puțin. Pornind de aici se observă o deosebire importantă între ruși și alte popoare, cum ar fi chinezii, japonezii, unde zâmbetul este socotit o îndatorire socială, acesta jucând un rol important în politețea popoarelor respective, sau spre deosebire de italieni, spanioli, unde zâmbetul izvorăște din caracterul expresiv al acestora.

După cum explică în continuare profesorul, zâmbetul la ruși are un rol diferit decât la americani, la popoarele din Europa Occidentală sau la asiatici. De exemplu, rușii nu consideră zâmbetul un component important al codului de politețe. De aceea americanii sunt intrigati când zâmbesc la magazin vânzătorului, iar acesta nu le răspunde. Pentru rus, zâmbetul nu are ce căuta într-o situație serioasă, când lucrezi sau ai de îndeplinit niște sarcini care necesită răspundere. Există și o faimoasă zicală rusească, „gluma-glumă, treaba-treabă” (*delu vremja, potehe čas* – contextual munca are timpul ei, distracția, numai o clipă), tocmai pentru a sublinia importanța activității care trebuie întreprinsă la un moment dat, pe când distracția are timpul ei mai scurt, ce e drept. De asemenea, rusul nu vede rostul de a zâmbi atâta timp cât nu are un motiv întemeiat. Poate deveni chiar suspicios când un necunoscut îi zâmbește fără nici un motiv.

¹ *Ibidem*, p. 17.

² *Ibidem*, p. 19.

³ *Ibidem*.

⁴ A.V. Abramovici, I. Vavra, Van Fusian et al., „Russkij jazyk za rubežom”, nr.2, Institut russkogo jazyka imeni A.S. Puškina, Moskva, 1992, p. 54.

În al doilea rând, dualitatea poporului rus a fost explicată, la modul general, de N. Berdiaev. Filosoful rus a încercat, prin studiul său, *O свободе и рабстве человека*, să analizeze în profunzime, din punct de vedere filosofic, dar și psihologic, caracterul uman. În viziunea sa, omul este chinuit neconținut de misterul existenței sale, neînțelegerea motivului apariției sale în această lume. Filosoful consideră că omul poate pătrunde sensul propriei existențe prin două mijloace: „fie prin intermediul elementului divin din el, fie prin intermediul elementului subteran, inconștient și demonic, adică prin ceea ce este tenebros în el. Și poate s-o facă pentru că este o ființă dublă, contradictorie, polarizată la cel mai înalt nivel, la fel de aproape de Dumnezeu ca și de animal, nobil și josnic, liber și sclav, capabil de înălțări, dar și de căderi, de mari iubiri și sacrificii, ca și de cruzime și de egoism neînfrânt”¹. Trebuie observat că despre caracterul dual al omului au discutat și alți filozofi, Dostoievski, Nietzsche, Kierkegaard, și de asemenea trebuie recunoscut aportul deosebit de important al lui Pascal la acest studiu, el fiind, de fapt, primul care a scos la lumină natura duală a omului.

Spre deosebire de filozofii menționați mai sus, Dostoievski considera că ființa umană, căzută în păcatul egoismului și al cruzimii, se poate salva numai luând drumul lung al suferinței și martiriului, pe care o întâlnim adesea la personajele sale. Însă, în viziunea lui Kierkegaard sau a lui Nietzsche, omul este privit ca o ființă căzută, aflată într-o continuă disperare și teroare, suferind de propria-i cădere și încercând să o depășească.

Berdiaev este de părere că, prin subconștient, omul se cufundă în universul tenebros al gândirii instinctuale, nefiind rațional în întregime. Ajungând la acest stadiu, are loc dedublarea individului, distingându-se astfel *eul de profunzime* și *eul de suprafață*². Despre aceste două ipostaze ale individului ne vorbește și L.N. Tolstoi. Scriitorul distinge o viață a individului convențională, numită și viață exterioară, dirijată de norme și convenții sociale, bazată pe minciună, și o viață autentică a individului, interioară, care îl pune pe acesta în fața propriei sale naturi, a profunzimii propriului eu și a lumii. Aceasta reprezintă de fapt dialectica dintre *eul superficial*, foarte socializat, foarte raționalist și civilizat, și *persoana* sau natura interioară a individului. Mai mult decât atât, Berdiaev atacă conceptele și cercetările sociologice despre om, acuzându-le că ar comite o gravă eroare, deoarece analizează numai diversele straturi ale *eului superficial* – identitatea omului în societate. Berdiaev este de părere că numai filosofia existențială, și nu cea sociologică sau biologică ar putea genera răspunsuri cu privire la veritabila teorie a persoanei³.

Caracterul dual al poporului rus se regăsește și în afirmația lui I. Bunin: „rusul este ca lemnul, din el se fac și băte, și icoane”. De aici rezultă o parte a mării enigme a acestui popor: un popor sensibil, deosebit de talentat, care poate cuprinde cele mai profunde finețuri ale percepției umane în artă (muzică, literatură, pictură), dar și

¹ Nikolai Berdiaev, *Despre scalvia și libertatea omului*, Ed. Antaios, Oradea, 2000, p. 146.

² *Idem*, p. 28.

³ *Ibidem*, p. 29.

caracterul nihilist, fatalist, distructiv, inert al poporului. Berdiaev îi considera pe ruși națiunea cea mai anarhică din lume, anarhia fiind, de fapt, trăsătura de bază a acestui popor.

N. Losski, încercând să surprindă fragmentarea și discontinuitatea poporului rus, afirma următoarele: „În orice rus sălășluiesc trei spirite: cel al lui Petru cel Mare, al contelui Mișkin și al lui Hlestakov”¹.

Spiritualitate – deșertăciune – predestinare

Sufletul rus este compus din trei coordonate esențiale care se întrepătrund, se substituie la un moment dat una pe cealaltă, pentru ca apoi să se continue: spiritualitate – deșertăciune – predestinare²

Pornind de la cele trei coordonate enunțate mai sus, regăsim la ruși un profund spirit religios. Biserica a stat, de fapt, la baza formării identității naționale la ruși. Acest aspect devine pregnant când observăm numărul incontestabil de mare al bisericilor și mănăstirilor din Rusia, ceea ce l-a condus pe Leonte Ivanov să denumească țara *o uriașă mănăstire*³. Puternicul caracter religios al rușilor se împletește cu superstițiile și legende care, în final, culminează cu ideea de predestinare a acestui popor.

Mesianismul religios al poporului rus izvorăște dintr-o legendă care spune că un călugăr, Filotei, a visat Moscova ca devenind, într-o bună zi, *a treia Romă*. Această credință a atins cote maxime în timpul căderii Constantinopolului. Acest eveniment a șocat lumea creștină, creând premisele apariției în spațiul rus a diverselor legende, care afirmă că Rusia a fost aleasă să ducă ortodoxia mai departe. O astfel de legendă este și *Povestea cuceririi Țarigradului* de Nestor Iskander, unde se recunoștea profecția conform căreia orașul cucerit, Constantinopolul, va fi eliberat într-o bună zi de către creștini, ceea ce, în viziunea rușilor, trimitea la ascensiunea puterii moscovite ca o nouă speranță a creștinilor ortodocși. Pe parcurs au fost inventate *Povestirile Imperiului babilonian*, care mai târziu au fost modificate pentru a asigura Rusiei dreptul la moștenirea bizantină⁴.

Misiunea mesianică a Rusiei este totuși diferită de mesianismul poporului evreu. Mesianismul celui de-al doilea se referă strict la salvarea propriului popor, în timp ce, pentru ruși, misiunea pe care o aveau de îndeplinit avea ca scop salvarea întregii umanități. Astfel, cunoscând această viziune universalistă, putem înțelege mai corect apariția naționalismului rus exacerbat, a panslavismului și a comunismului, care aveau ca scop îmbrăcarea sub o umbrelă comună a întregii lumi sub tutela, desigur, a Rusiei. N. Berdiaev condamna orice formă de naționalism, considerându-l la fel de periculos ca

¹ Apud Mihaela Moraru, *Universul artei ruse*, Ed. Meteor Press, București, 2004, p. 20.

² *Ibidem*, p. 25.

³ Ivanov, *op. cit.*, p. 44.

⁴ Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2004, p. 209.

și egoismul personal. „Naționalismul este o formă idealizată a trufiei umane”¹, afirma gânditorul rus.

Concepții cu caracter naționalist se întâlnesc și în scrierile unui alt filosof rus celebru, Piotr Ceaadaev, care susținea cu convingere această idee: „Noi (rușii) facem parte din acele popoare care există doar pentru a da lumii o lecție însemnată. (...) Avem menirea de a învăța Europa o mulțime de lucruri, pe care ea nu le poate înțelege altfel. (...) Misiunea noastră mondială deja a început”².

Despre mesianismul rus discută și poeta Marina Țvetaeva, ea fiind de părere că tragismul Rusiei constă în faptul că această țară se află „în vecinătatea țării numită Dumnezeu, o vecinătate care i-a hotărât destinul”³. Interesantă este însă observația lui Konstantin Leontiev, care considera că vocația Rusiei nu poate fi decât una religioasă, însă acesta nu a prezis țării sale acel viitor strălucit pe care l-a întrezărit Ceaadaev, ci, dimpotrivă, Leontiev plasa apogeul poporului rus undeva în trecut, având convingerea că acesta „va da naștere antihristului”⁴.

Misiunea mesianică a poporului rus a trezit în acesta atât religiozitatea profundă, cât și înțelegerea mistică a lumii, afinitatea deosebită pentru universul spiritual, conferindu-i totodată o finețe artistică și culturală de excepție. N. Losski vorbea despre o mare deschidere a poporului rus spre universalitate, dar și despre capacitatea acestuia pentru formele superioare ale existenței, care sunt mult mai profunde pentru ruși decât experiențele senzoriale. În ce privește deschiderea spre universalitate a rușilor, Dostoievski vedea în Pușkin dovada grăitoare a acestei trăsături a poporului: „În literaturile europene au existat genii uriașe – Shakespeare, Cervantes, Schiller. Arătați-mi măcar unul dintre aceste mari genii care să aibă acea capacitate de receptare universală ca Pușkin al nostru”⁵. De aici se pot distinge la ruși o varietate de tipologii umane: tipul filosofului, tipul omului mărunț întrezărit de Pușkin și prezentat în detaliu de Gogol și Dostoievski, tipul nihilistului, omul din subterană zăgrăvit cu mare acuratețe de Dostoievski, mujicul rus etc.

De asemenea trebuie remarcate bunătatea și generozitatea rușilor, având ca punct de plecare tot un fundament religios. După cum observa și Leonte Ivanov, odată cu creștinarea, poporul rus a văzut în Iisus un model de viață și de conduită, iar pildele Lui au fost asimilate și urmate cu sfințenie.

Din triada formată din coordonatele amintite mai sus face parte și deșertăciunea. Poporul rus a fost adesea criticat pentru inerția și lenea de care dă dovadă uneori. Tocmai această lipsă de acțiune l-a împins pe Ceaadaev să afirme contrariat: „Sunt absolut împotriva acestei stări de lene care a pus stăpânire și pe sufletele cele mai nobile,

¹ Berdeaev, *op. cit.*, p. 164.

² Olteanu, *op. cit.*, p. 207.

³ Ivanov, *op. cit.*, p. 18.

⁴ *Idem.*

⁵ F.M. Dostoievski, *Scrieri despre literatură și artă*, București, Cartea Românească, 1989, p. 194.

și pe mințile cele mai active și care îndeamnă la tânguire și la iluzii deșarte”¹. Rusul are înclinații spre filosofie, spre visare, însă rar reușește să-și pună în aplicare obiectivele. Adesea se spune că în acest popor, chiar și cel mai simplu individ este un filosof.

Rusul privește cu compasiune viciile, decăderea semenilor lor. Din comportamentul lui lipsește atitudinea cârcotașă față de necazurile și slăbiciunile celorlalți, spre deosebire de alte popoare. Mai mult decât atât, ei îi compătimesc pe cei loviți de soartă. „Orice rus adevărat se simte dator să izbucnească din când în când în lacrimi și să exclame, purificat de propria suferință: *O, tempora! O, mores!*”²

Influențele străine și efectele acestora asupra poporului rus

Dacă am analiza numai caracteristicile înnăscute ale unui popor, am risca să rămânem *înghețați în timp*, deoarece orice grup etnic se modifică, identitatea acestuia având o relație de schimb permanent cu alte popoare, sisteme sociale și politice, realități culturale, ideologii, curente de gândire etc. Din acest motiv, vom încerca să aruncăm o privire de ansamblu asupra influențelor străine, cu precădere occidentale, impregnate în conștiința și cultura rusului.

O puternică deschidere a Rusiei spre lumea occidentală se petrece în timpul lui Petru I. Statul rus, care pentru o bună bucată de timp fusese izolat de restul Europei, își deschide granițele culturale și științifice pentru a îmbrățișa cultura și mentalitatea altor popoare. Desigur, această deschidere nu a avut loc fără sacrificii uriașe din partea poporului, însă dorința țarului s-a dovedit de neclintit în fața tragediilor umane care au urmat inevitabil.

Prima cultură cu care poporul rus a intrat în contact a fost cultura germană. Aceasta, ca, de altfel, și limba germană, erau esențiale pentru persoanele care aveau la o viață politică activă. Influența germană ia amploare odată cu înființarea Academiei Imperiale de Științe (1725), unde se predau materii precum fizica, astronomia, matematica. Trebuie remarcat și interesul lui Petru cel Mare pentru a avea un popor învățat, compus din persoane erudite, de aceea la ordinul lui, reprezentanți ai aristocrației ruse erau trimiși în instituții de învățământ de prestigiu internațional din țări precum Germania, Austria, Olanda, Franța, Anglia etc. În acea perioadă s-a înregistrat un aflux important de intelectuali formați la aceste școli de prestigiu, care aveau misiunea de a aduce Rusia mai aproape de Europa, și de a-i asigura dezvoltarea necesară în toate domeniile: cultural, științific, politic, militar, administrativ etc.

O influență cu totul covârșitoare o are cultura franceză în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea asupra Rusiei. Nu încapе îndoiala că genii precum Pascal, Bossuet, Boileau, Racine sau Molière au avut un impact însemnat în progresul civic și moral al

¹ Apud Moraru, *op. cit.*, p. 24.

² *Idem*, p. 25.

Rusiei. Și Turgheniev aprobă importanța deosebită și beneficiile pe care le-a adus cultura franceză poporului rus: „Cu două sute de ani în urmă, în 1678, noi nu aveam încă o literatură națională. Cărțile noastre erau scrise în slava veche, iar Rusia, pe bună dreptate, se putea considera printre națiunile puțin civilizate, parțial europeană, parțial asiatică”¹.

Limba franceză s-a bucurat de o acceptare unanimă în rândul reprezentanților aristocrației ruse, aceștia preferând franceza în defavoare limbii ruse. Limba franceză era folosită de aceștia în situațiile zilnice, între membrii familiei, mulți dintre aceștia necunoscându-și propria lor limbă, rusa. Folosirea a două limbi diferite în interiorul aceluiași popor, ca și afinitatea spre cultura europeană prin *omisiunea* propriei culturi, au favorizat apariția unei rupturi puternice între aristocrație și populația de rând. Se poate spune, fără exagerare, că aristocrației și păturile sociale joase nu se puteau înțelege, deoarece literalmente vorbeau limbi diferite. Tocmai această ruptură avea să genereze mai târziu mișcările de eliberare ale poporului oprimat.

Cultura și limba engleză au influențat și ele formarea poporului rus, dar într-un mod mai restrâns. Un număr mare de persoane de etnie engleză se înregistraseră în armata rusă, în sistemul civil și educațional, chiar înainte de urcarea la tron a lui Petru I. În opinia lui Max Laserson, nobilimea cunoștea cultura engleză, fiind cel mai probabil atrasă de sistemul englez de guvernare din acea perioadă, de valorile civice, politice și sociale. Admirația pentru cultura, civilizația și creativitatea poporului englez au existat mult timp în Rusia, nefiind în vreun fel periclitată de Revoluția Americană. Mai mult chiar, Max Laserson înaintează convingerea că tocmai această revoluție i-a inspirat poporului rus voința și năzuința spre eliberarea națională.

Se știe că, după revolta decembriștilor, treptat în Rusia au luat naștere două extreme ale gândirii politice: extrema dreaptă – slavofilii, susținătorii statului de tip monarhic, și extrema stângă – naționaliștii. Este interesant de observat că, pentru amândouă grupările, Hegel a reprezentat un punct de sprijin central în gândirea și ideologia politică adoptată. Slavofilii îl percepeau pe Hegel ca fiind filosoful absolutismului imperial, al *Ideii Absolute*, în timp ce, pentru marxiști, gândirea lui Hegel întrunea toate aspectele dialecticii și libertății individului.

În opinia lui Laserson, mișcarea decembristă, rezultată la intersecția celor două curente de gândire politico-socială, a reprezentat un eveniment excepțional în istoria Europei, fiind condusă în special de aristocrația rusă. Aceasta a luptat pentru apărarea unor valori general umane ca libertatea de exprimare, egalitatea în drepturi, și cel mai important, abolirea iobăgiei. De fapt, de pe poziția lor înaltă, protestatarii militau pentru anumite scopuri și valori care îi putea defavoriza pe unii dintre ei, de exemplu, pe cei care dețineau câteva sute de suflete.

¹ Apud Max M. Laserson, *The American Impact on Russia – Diplomatic and Ideological – 1784-1917*, Ed. MacMillan, New York, 1950, p. 18.

Pe marginea mișcării decembriste Laserson lansează o polemică interesantă pentru a afla ce influențe externe au impulsionat și alimentat dorința rușilor de eliberare. Astfel, acesta observă două influențe: pe de o parte Revoluția Franceză, pe de altă parte, Revoluția Americană. Laserson consideră că Revoluția Franceză a fost cea care a stârnit în poporul rus năzuința spre libertate socială, dar și spirituală, ca apoi rușii să se îndrepte spre Revoluția Americană pentru inspirație, deoarece aceasta a dovedit mai multă substanță și profunzime decât cea franceză. Prin intermediul revoluției, americanii au reușit să disloce rădăcinile firave cvasi-feudale, punând bazele unei republici, unei națiuni noi de cetățeni egali în drepturi. De aceea, după cum afirma Max Laserson, nu e de mirare că rușii l-au acceptat pe generalul Washington în detrimentul generalului Bonaparte. Despre admirația rușilor vizavi de Revoluția Americană vorbește și Kakovski: „Suntem martorii unor evenimente de mare anvergură. Formarea Lumii Noi și introducerea noului regim în Statele Unite ale Americii de Nord au stimulat Europa să emuleze. Statele Unite vor străluci ca model pentru generațiile viitoare. Numele lui Washington, prietenul și binefăcătorul poporului, va trece de la generație la generație”¹. Reevaluarea principiilor democratice adoptate de Statele Unite ale Americii au condus la un punct de turnură important în gândirea politică rusă, care a culminat cu Revoluția Bolșevică. Și, oricât de bizar ar părea, evoluția raportului dintre poporul rus și cel american avea să se schimbe radical, la mai puțin de un secol de la adoptarea valorilor democratice de către ruși. Când aceștia ar fi trebuit să guste din libertatea câștigată, gândirea rusă a luat calea extremelor, ce a dus la formarea unei viziuni rigide, care a dăunat imaginii Americii în ochii radicaliștilor ruși.

După cum am observat în acest studiu, poporul rus întrunește o varietate de aspecte, atât caracteristici înnăscute, cât și trăsături și ideologii dobândite în urma schimburilor interculturale cu alte popoare. Dificultatea înțelegerii *sufletului rus* se datorează tocmai interferențelor profunde ale culturii occidentale cu cea orientală.

Viktor Erofeev declara într-un interviu acordat ziarului ucrainean „Den”:
„pentru a putea înțelege mai bine sufletul rus trebuie să ieși din el”². Astfel, Erofeev sugerează că, pentru receptarea corectă a identității acestui popor, este necesară o analiză pur obiectivă a acestuia, fie ea din interior sau exterior.

Bibliografie

- Abramovici, A.V., Vavra, I., Fusian, Van et al., *Russkij jazyk za rubežom*, no. 2, Institut russkogo jazyka imeni A. S. Puškina, Moskva, 1992
Berdiaev, Nikolai, *Despre sclavia și libertatea omului*, Ed. Antaios, Oradea, 2000

¹ Apud Max M. Laserson, p. 119.

² Apud Antoaneta Olteanu, *Proza rusă contemporană*, Ed. Paideia, București, 2008, p. 381.

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

- Bocșan, Nicolae, Mitu, Sorin, Nicoară, Toader, *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, vol. II, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998
- Dostoievski, F.M., *Scrisori despre literatură și artă*, București, Cartea Românească, 1989
- Erofeev, Viktor, *Enciclopedia sufletului rus*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2003
- Harriman, W. Avarrell, *America an Russia in a Changing World – A Half Century of Personal Observation*, Ed. Doubleday and Company, INC, Garden City, New York, 1971
- Ivanov, Leonte, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română. 1840-1948*, Ed. Cartier, București, 2004
- Laserson, Max M., *The American Impact on Russia – Diplomatic and Ideological – 1784-1917*, Ed. MacMillan, New York, 1950
- Moraru, Mihaela, *Universul artei ruse*, Ed. Meteor Press, București, 2004
- Olteanu, Antoaneta, *Miturile Rusiei clasice*, Ed. Paideia, București, 2004
- Olteanu, Antoaneta, *Proza rusă contemporană*, Ed. Paideia, București, 2008
- Rudică, Tiberiu, *Eu și celălalt. De la poziția egocentrică la poziția altruistă*, Humanitas, București, 1979
- Tonoiu, Vasile, *Despre diferențe, alteritate și dialog intercultural*, Ed. Academiei Române, București, 2005

CRITICA TOTALITARISMULUI ȘI CRITICA OCCIDENTULUI LA CZESLAW MIŁOSZ¹

Florin Ciprian MITREA

From the outset, this article tries to describe the philosophical critique of totalitarianism developed on the basis of a critique of Western civilization (in its certain features), as an important category of modern political thought. In this perspective, thinkers as Eric Voegelin, Alexandr Zinoviev and Alexandr Soljenitsyn can be considered highly representatives. That's why, one of the main endeavours of this article, entitled "The critique of totalitarianism and the critique of West to Czeslaw Milosz", is to demonstrate the legitimacy of comprising polish writer's thought in such a philosophical category. In order to attain this aim, the author highlights two essential sizes of miloszian analytic model on totalitarianism. First of all, he is dealing with the ideology as a central element of the XX-th century's political pathologies. In this context, the article proposes a comparison between the literary investigation from Milosz's "Captive Mind" and the philosophical approach formulated by Alain Besançon on the intellectuals grounds of leninism. Secondly, the author stands out the Eastern sensibility and outlook (based on the collective, although individual in the same time, experience of suffering) that Milosz considers to be the key component part of a certain spiritual superiority of the intellectuals from the countries which were crushed by the *Elephant of History* after 1945. Starting from this point, the article identifies some philosophical resemblances between Czeslaw Milosz, Leszek Kolakowski and Constantin Noica in the way of defining the concept of liberty (having as a ground the core dichotomy: *spiritual values vs material values*).

Key words: intellectuals, totalitarianism, Western civilization, Eastern sensibility, suffering, liberty.

În majoritatea țărilor din Estul și centrul Europei, raportarea la Occident a polarizat curente de gândire și atitudine politică din societățile respective. Astfel, afirmării unui filon intelectual de idealizare a modelului occidental i s-a opus o reacție

¹ Acknowledgment: Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/ 62259, proiect strategic „Științe socio-umane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socio-umane și politice”, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

puternică, înrădăcinată, de cele mai multe ori, în tradițiile culturale și istorice locale. Aceste dispute politice întemeiate, în special, pe o perspectivă de filozofia culturii, au atins o mare amplitudine în perioada interbelică. Esența dezbaterii avea să fie continuată, sub alte forme și la altă scară, după 1945, preopinenții fiind, de data aceasta, criticii totalitarismului pe de o parte și reprezentanții discursului oficial de cealaltă parte. Acest lucru se explică prin faptul că ideologia comunistă și regimurile politice care și-au asumat-o, s-au prezentat ca factori de modernizare a societăților asupra cărora au preluat, într-o mai mare sau mai mică măsură, controlul. Astfel, o întreagă pleiadă de scriitori care și-au pus problema rezistenței în totalitarism au văzut în regimul comunist o expresie patologică a modelului occidental de înlocuire a formelor sociale tradiționale cu cele moderne.

Una dintre caracteristicile cele mai importante ale criticii totalitarismului întemeiate pe critica Occidentului este aceea că privește patologiile politice ale secolului al XX-lea dintr-un punct de vedere care depășește modul curent de înțelegere a clivajului Est-Vest. Potrivit acestei perspective, conflictul politic dintre Răsărit și Apus, așa cum a fost el pus în scenă de paradigma *războiului rece*, reprezintă doar vârful icebergului. Dincolo de acest conflict de la suprafață se află o înrudire subacvatică între două ipostaze ale aceluiași fenomen. Un model explicativ reprezentativ pentru această perspectivă este cel formulat de Eric Voegelin, potrivit căruia lumea modernă este o lume a visului gnostic și a deformării realității, spre deosebire de lumea moralei clasice și creștine care era dominată de principiile *sophiei* și *prudentiei* ca forme de înțelegere adecvată a realității¹. Alterând raportul dintre cauză și efect, precum și pe cel dintre mijloace și scopuri, paradigma gnostică se raportează la realitate prin intermediul unor *operațiuni magice specifice lumii imaginare*, cum sunt dezaprobarea, condamnarea morală, declarațiile de intenție, stigmatizarea inamicilor ca agresori, interzicerea războiului, propaganda în favoarea păcii mondiale și a guvernului mondial. Astfel, arată Voegelin, „corupția intelectuală și morală care se exprimă în acest ansamblu de operații magice poate invada o societate prin atmosfera sa ciudată și fantomatică de azil de nebuni, cum s-a experimentat în epoca noastră în criza pe care a cunoscut-o Occidentul”². Un simptom al acestei patologii a modernității este caracterul autodestructiv al politicii gnostice ilustrat de ciudățenia războiului permanent într-o epocă în care se clamează dorința ardentă de pace. Definind *pacea* drept o formă adecvată a unui echilibru de forțe existent, *războiul* drept utilizarea violenței pentru restabilirea unui echilibru de forțe, iar *politica* drept reajustarea ordinii prin intermediul unor mijloace diplomatice de evitare a războiului, Voegelin subliniază pervertirea sensului acestor noțiuni în cadrul modernității occidentale. Astfel, politica gnostică se dovedește a fi autodestructivă prin faptul că prin măsurile destinate menținerii păcii se crează, de fapt, mai multe condiții favorabile pentru declanșarea războiului. Un exemplu

¹ Eric Voegelin, *La nouvelle science du politique. Une introduction*, traduction, préface et notes par Sylvie Courtine-Denamy, Paris, Editions du Seuil, 2000, p.234.

² *Idem*, p.235.

elocvent în acest sens, îl constituie perioada premergătoare celui de-Al Doilea Război Mondial, când *corul gnostic* al societăților politice occidentale asistau la ascensiunea național – socialismului în Germania și la expansionismul acestuia, fără a face nimic concret pentru a-l împiedica, dar întrecându-se, în schimb, în lansarea de *incantații magice* precum indignarea morală față de asemenea acte barbare și reacționare într-o lume a progresului. Același fenomen avea să se petreacă și după 1945, când puterile occidentale, deși victorioase militar, în loc să restabilească echilibrul de forțe, a ales distrugerea acestuia și crearea unui vid de putere dezechilibrant prin acordarea unui foarte mare spațiu de acțiune Uniunii Sovietice. Aceste politici au fost aplicate pe baza declarațiilor gnostice imaginare privind nu atât natura umană, cât o misterioasă evoluție a umanității spre pace și ordine mondială, precum și posibilitatea instaurării unei ordini internaționale abstracte fără legătură cu structura câmpului de forțe existente. Astfel, subliniază Voegelin, *obsesia onirică* de tip gnostic s-a dovedit a fi principalul obstacol în calea elaborării unei politici care să țină cont de structura realității¹. Prin urmare, conchide Voegelin, gnosticismul ca *teologie civilă a societății occidentale* reprezintă un pericol major pentru înțelegerea adecvată a politicului în raport cu natura umană și cu ansamblul datelor obiective ale societății. Un alt aspect relevant în acest context este faptul că gnosticismul cunoaște, potrivit lui Eric Voegelin, pe de o parte ipostaze *progresiste* și *idealiste* care sunt dominante în societățile occidentale, iar pe de altă parte ipostaze *activiste*, care caracterizează societățile totalitare. Chiar dacă cele două forme de expresii ale gnosticismului se află angajate într-o luptă deschisă pe scena publică a lumii, ele sunt, de fapt, legate printr-o verigă de profunzime, fapt ilustrat, de pildă, de aprecierile laudative ale unui cunoscut intelectual liberal, Harold Laski, la adresa lui Lenin².

O altă perspectivă de referință asupra relațiilor dintre civilizația occidentală și totalitarism este cea a lui Alexandr Zinoviev. Potrivit filosofului rus, „societatea occidentală, în esență, este de neconceput fără raporturile ei cu comunismul”, iar „ideologia comunismului s-a născut în Occident – ca o reflectare a problemelor societății occidentale”, întrucât „societatea comunistă reală din Rusia a apărut, în mare măsură, sub influența Occidentului, ca o formă sui generis de occidentalizare a Rusiei”³. În opinia lui Zinoviev, Revoluția din Octombrie 1917 și-a pus amprenta nu numai asupra Rusiei ci și asupra Occidentului, a cărui istorie, din acel moment, s-a desfășurat sub semnul luptei împotriva comunismului real. De fapt, arată Zinoviev, „fenomenele comunismului nu sunt doar ceva exterior Occidentului, nu doar obiect de batjocură în ideologia occidentală și material pentru manifestarea furiei moralizatorilor occidentali, ci sunt elementele proprii ale însuși modului de viață occidental”⁴. În acest sens,

¹ Cf. *Idem*, pp. 235-238.

² Cf. *Idem*, p. 239.

³ Alexandr Zinoviev, *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, traducere de Nadejda Stahovschi, Ed. Vremea, București, 2002, p. 46.

⁴ *Idem*.

dizidentul rus dă ca exemplu de elemente comune societății occidentale și celei comuniste rolul jucat de stat în reglarea proceselor economice și tema planificării și proiectării viitorului, precum și lărgirea sistemului statalității și corupția din mediul funcționăresc. Astfel, potrivit lui Zinoviev, avem de-a face cu un fenomen social unitar, cel al *occidentalismului*, care s-a exprimat în două forme diferite care uneori au intrat în relație de antagonism. Aceste două sisteme sociale descinse din matricea comună a occidentalismului sunt *capitalismul* și *comunismul*, primul dezvoltându-se în Apus și în America iar cel de-al doilea în Rusia și țările estice. Așadar, dizidentul rus consideră că, în esența sa, occidentalismul conține atât elementele fundamentale ale capitalismului cât și pe cele ale comunismului¹.

Pornind de la cadrul conceptual schițat mai sus, vom încerca să analizăm sistemul ideatic miłoszian și din perspectiva filozofiei politice, demers care ar putea evidenția o dată în plus complexitatea deosebită a operei scriitorului polonez. Raportul dintre Occident și Răsărit analizat prin prisma experienței fenomenului totalitar apare la Czesław Miłosz încadrat într-o perspectivă de filosofie a culturii, structurată în jurul Istoriei înțeleasă ca un concept cu două sensuri aflate într-o relație dihotomică. Pe de o parte, este vorba de Istorie ca expresie a forței brute și impersonale care mătură totul în calea ei neținând cont de unicitatea, fragilitatea și valoarea persoanei umane. De cealaltă parte, scriitorul polonez face referire la o istorie a rădăcinilor, a strămoșilor, a memoriei izbăvitoare care dă conținut și temei ontologic omului. Această tensiune conceptuală reprezintă unul dintre elementele-cheie ale gândirii politice miłosziene. Astfel, ipostazierea emblematică a primului sens al Istoriei (*ca teroare*, cum ar spune Mircea Eliade) îl reprezintă totalitarismele secolului al XX-lea și în special cel bazat pe ideologia comunistă. În ceea ce privește Istoria *ca memorie*, aceasta reprezintă, la Miłosz, principalul resort al rezistenței antitotalitare. Urmând această schemă dihotomică, reflecția de tip teologico-politic pe care o întreprinde Czesław Miłosz se dezvoltă într-o critică sistematică a comunismului. De aceea, în fața angoasei și nesiguranței patologice specifice omului secolului al XX-lea, Miłosz propune ca remediu o terapie prin memorie, prin recursul la rădăcini. Acesta este motivul pentru care autorul *Gândirii captive* consideră necesar să afirme răspicat că „rădăcinile mele sunt acolo, în Est, și aceasta este o certitudine”². Felul în care Miłosz își asumă identitatea de răsăritean, nu implică un complex de inferioritate ci, dimpotrivă, conștiința unei demnități și a unui titlu de noblețe întemeiate pe suferință. Referirea la rădăcinile estice, capătă la scriitorul polonez funcția esențială de afirmare a apartenenței la „soarta popoarelor pe spinarea cărora a călcat elefantul Istoriei”³.

¹ Cf. *Idem*, pp. 46-48.

² Czesław Miłosz, *Europa natală*, traducere din polonă, prefață și note de Constantin Geambașu, București, Ed. Univers, 1999, p.14.

³ Czesław Miłosz, *Gândirea captivă. Eseu despre logocrațiile populare*, traducere din polonă de Constantin Geambașu, București, Humanitas, 1999, p.216.

Definindu-se drept un om care s-a născut și a crescut „chiar la frontiera dintre Roma și Bizanț”, Czesław Miłosz își asumă această determinare geografică atât ca element reprezentativ al propriei identități, cât și ca opțiune metodologică. Astfel, pe de o parte, scriitorul polonez evidențiază dimensiunea tragică a popoarelor situate într-o astfel de zonă, iar, pe de altă parte, reliefează sensibilitatea deosebită care decurge din această dimensiune. În acest sens, Miłosz încearcă să analizeze esența secolului pe care l-a traversat, tocmai din perspectiva tensiunii dintre Răsărit și Occident.

Această tensiune, la rândul ei, este abordată de gânditorul polonez având ca reper fundamental ideea **uzurpării teologului de către politic**, temă centrală atât pentru grila interpretativă milosziană, cât și pentru critica poloneză a comunismului în ansamblul ei. Prin concluziile la care ajunge în urma analizării acestei teme, gânditorul polonez se întâlnește, într-o anumită măsură, cu rezultatele arheologiei conceptuale întreprinse de Alain Besançon în legătură cu rădăcinile leninismului. Elementul comun al celor două abordări constă în evidențierea faptului că ideologia comunistă nu poate fi înțeleasă în afara unei analize din perspectivă teologico-politică. Investigând mecanismele psihologice și filozofice ale cedării intelectualilor în fața ideologiei comuniste, Miłosz arată că succesul covârșitor al acesteia nu se explică decât prin faptul că ea se pretinde și funcționează ca o Nouă Credință. Profunzimea analizei întreprinse de scriitorul polonez și puterea explicativă a demonstrațiilor sale se datorează, de altfel, tocmai acestei identificări a caracterului anticreștin al doctrinei comuniste ca miez identitar al acesteia. Abordând lucrurile dintr-o astfel de perspectivă, reiese cu claritate faptul că din dimensiunea anti s-a născut dimensiunea uzurpatoare a comunismului în raport cu creștinismul. Cu alte cuvinte, ideologia leninistă nu s-a mulțumit doar cu un discurs antireligios în general și anticreștin în special, ci a dorit ca, după alungarea creștinismului din societate și din inimile oamenilor, să-i ia locul. Eroarea regimurilor totalitare comuniste a fost însă aceeași pe care au făcut-o și vechile tiranii, precum aceea a lui Nero, și anume faptul că n-au înțeles că forța creștinismului constă în spiritul de jertfă. Czesław Miłosz subliniază această realitate, analizând faptul paradoxal că, în țările din lagărul socialist, credința, deși continuu și sistematic lovită, renaște cu mai multă vigoare, în timp ce în Occidentul libertății și al bunăstării, creștinismul de-abia dacă mai supraviețuiește și atunci în forme foarte degradate. Astfel, observă autorul *Gândirii captive*,

religia creștină, limitată sau de-a dreptul nimicită în țările Noii Credințe, stârnește mereu interes (nesănătos). Dar oare creștinii în țările din Occident beneficiază în chip corespunzător de libertate? Se cuvine mai curând să tragem concluzia că nu. Religia a devenit acolo ceva în genul unor reminiscențe din zona moravurilor, al căror exemplu poate fi găsit în folclorul diferitelor popoare. Mai mult, pare să meargă mână în mână cu reacția politică. Probabil că, pentru a putea renaște, creștinismul are nevoie de constrângere – după cum arată râvna religioasă a creștinilor

din țările democrației populare. Rămâne doar întrebarea dacă aceasta nu este pioșenia șoarecelui în cursă și dacă nu a venit un pic cam târziu¹.

Așadar, potrivit analizei lui Czesław Miłosz, relația spiritual – politic este, în același timp, una de antagonism radical, dar și de interdependență. Dacă, în privința antagonismului, lucrurile sunt clare, în ceea ce privește interdependența, aceasta rezidă în faptul că fervoarea religioasă se hrănește din existența constrângerii, din prigoană, din relația tensionată cu puterea temporală. Pe de altă parte, politicul, la rândul său, pentru a avea forță și legitimitate, are nevoie de religios. Fie pentru a se întemeia pe el, așa cum se întâmpla în tipul tradițional de societate, fie, o dată cu apariția ideologiei revoluționare anticlericale și ateist militante, pentru a-i uzurpa poziția și a se hrăni dintr-o falsă legitimitate și dintr-un prestigiu care nu-i aparține. De aceea, afirma Alain Besançon, la capătul unei investigații filosofice înrudită cu cea a lui Miłosz, nu atât sub aspectul metodei, cât sub cel al unghiului de abordare, că „problema ideologiei nu apare decât pe terenul unei crize religioase”². Criza religioasă la care se referă Besançon poate îmbrăca fie forma retragerii tot mai accentuate a Bisericii și a manifestărilor religioase din mediul social fie, dimpotrivă, se poate ipostazia într-o renaștere a fervorii religioase dar având ca efect degradarea și alterarea formelor tradiționale de evlavie. Primul tip de criză ilustrează principiul potrivit căruia „peste tot, aiurea, ideologia combate și dezrădăcinează religia”³, situație prezentă în special în Europa occidentală, pe fondul unei prăbușiri și rătăcirii a religiei⁴. Al doilea tip de criză este ilustrat, în opinia cercetătorului francez, de cazul Rusiei unde, ca urmare a curentului slavofilist, „ideologia își începe cariera redeșteptând religia”, astfel încât „religia renaște aici, ca fervoare, gândire, cadru intelectual, sub forma coruptă a unei ideologii religioase”⁵.

Atât în analiza lui Miłosz, cât și în cea a lui Besançon, pe urmele lui Raymond Aron, este evidențiată în mod deosebit caracteristica de „religie laică” a ideologiei. Acest specific iese cel mai clar în evidență din preocuparea obsesivă a regimurilor comuniste pentru ceremonial, pentru solemnitate și pentru un anumit tipic de oficiere a unui cult al partidului unic și al materialismului dialectic. În acest sens, Czesław Miłosz evidențiază cele două dimensiuni ale acțiunii întreprinse de regimurile democrației populare în direcția decreștinării societății: pe de o parte desfășurarea unei „mari munci educative” pentru distrugerea „nesuferitei esențe metafizice din om”, iar, pe de altă parte, „imitarea liturghiei creștine de către partid și genul de slujbe făcute în fața portretelor conducătorilor”⁶. La rândul său, Alain Besançon, analizând „imperiul

¹ *Idem*, p.53.

² Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Humanitas, București, 1993, p.53.

³ *Idem*, p.76.

⁴ Cf. *Idem*, p.75.

⁵ *Idem*, p.76.

⁶ Miłosz, *op.cit.*, p.47.

falsului” creat de leninism, sesizează efortul de imitație pe care-l face limbajul ideologic față de limbajul liturgic. Potrivit lui Besançon, atributele principale ale limbajului liturgic sunt: caracterul transpersonal (manifestarea prezenței unei alte realități față de cea empirică și depășirea de către oficiant a propriei sale subiectivități, trăgând în această direcție și adunarea participantă), rigurozitatea (impusă de realitatea semnificată), lentoarea specifică a ritmului, dicția disctinctivă, promisiunea depășirii blestemului lui Babel (prin realizarea între participanți a chipului Unului)¹. Plasându-se într-un plan radical diferit, cel al realității fenomenale, limbajul ideologic (autodefinit ca științific) încearcă să preia, la nivelul său, aceste atribute: dimensiunea transpersonală (în sensul inaccesibilității față de inteligibilitatea comună), obiectivitatea, rigurozitatea și caracterul unificator². Astfel, limbajul ideologic apare ca „o fuziune a liturgicului și a științificului” (deși se pretinde în întregime științific), devenind „singura liturghie a singurei realități care nu-și trage consistența ontologică dintr-o Ființă transcendentă, ci dintr-o materie supusă determinismului”³.

Așadar, atât din analiza lui Miłosz, cât și din cea a lui Besançon, cele două înrundindu-se prin analiza fenomenului totalitar din perspectivă ontologică, reiese că forța hipnotizantă și puterea de subjugare a minților și conștiințelor de care a dat dovadă discursul ideologic în țările din Europa Centrală și de Răsărit (dar și asupra unei mari părți a intelighenției occidentale) se datorează caracterului de *religie laică* al bolșevismului. Acest aspect îl sublinia și Witold Gombrowicz, atunci când remarcă faptul că cei care aderă la comunism își asumă această ideologie ca pe o credință care le modelează întregul comportament⁴. De fapt, ideologii comunismului se pare că au intuit faptul că numai religia poate pătrunde în forul cel mai adânc al personalității umane. Ca atare, un discurs politic alcătuit din concepte și gesturi teologice secularizate reprezenta formula cea mai percutantă pentru a subjugă oamenii nu numai prin forță fizică ci și dinlăuntrul lor. Cu toate acestea, așa cum argumentează și Alexandr Zinoviev, deși ideologia comunistă aspiră să joace rolul de ghid spiritual al oamenilor, diferența de esență dintre cele două nu va putea fi niciodată, în mod definitiv, relativizată. În opinia lui Zinoviev, principala diferență dintre religie și ideologie este aceea că prima se

¹ Besançon, *op.cit.*, pp. 267-268.

² Cf. *Idem*, p.268.

³ *Idem*.

⁴ Cf. Witold Gombrowicz, *Jurnal*, selecție, traducere și note de Olga Zaïcik, Ed. Univers, București, 1998, p. 52. Iată un fragment relevant din analiza gombrowiczeană: „Dar iată că aici se impune o analogie primejdioasă. Atunci când stai de vorbă cu un comunist – nu încerci impresia că vorbești cu un «credincios»? Și pentru un comunist toate sunt rezolvate, cel puțin în faza actuală a procesului dialectic, el este deținătorul adevărului, el știe. Mai mult chiar, crede și mai ales vrea să creadă. Oricât ai fi de convingător, nu-l vei putea convinge, el s-a dăruit partidului: partidul știe mai bine, partidul știe în locul lui. Atunci când cuvintele tale se izbeau respinse de peretele ermetismului său nu ți se părea oare că adevărata linie de despărțire este cea dintre credincioși și necredincioși?”.

bazează pe credința deliberată, în timp ce cealaltă se mulțumește cu acceptarea formală. Astfel, arată dizidentul rus, „religia impregnează sufletul omului și se manifestă în comportamentul lor”, iar ideologia este un mijloc exclusiv exterior în conduita indivizilor și nu conduita însăși”¹.

De asemenea, în modelul explicativ al lui Leonard Schapiro, analogia dintre ideologiile moderne și religie are totuși o limită reprezentată de faptul că *ideologia nu este o biserică*. Astfel, Biserica este o instituție independentă, cu tradiții și scopuri proprii, existând în cadrul statului dar considerându-se separată de el și supus lui doar într-o măsură foarte limitată. De cealaltă parte, ideologia este un instrument al Tiranului totalitar și nu are existență sau forță în afara funcției de armă în mâinile regimului. În ciuda acestei realități, puterea totalitară se hrănește tocmai din faptul că Tiranul (individual sau colectiv) încearcă să se substituie atât Bisericii cât și Statului, nefiind, el însuși, nici Biserica și nici Stat². Acesta este motivul pentru care Schapiro consideră că expresia *stat totalitar* este o contradicție, mult mai potrivită fiind formula *regim totalitar*³. De altfel, distorsionarea relațiilor dintre Biserică și Stat este considerată ca factor determinant nu numai pentru regimurile totalitare, ci și pentru ceea ce s-a identificat ca fiind, în general, criza societății occidentale moderne. În acest sens, sociologul Descamps de Bragelongne argumentează că societatea apuseană își va regăsi „unitatea organică și eficacitatea” atunci când Biserica se va concentra pe funcția sa exclusiv *spirituală*, iar Statul își va asuma funcția sa *exclusiv tehnică și administrativă*⁴. Privind lucrurile în acest context conceptual, noutatea cea mai consistentă a criticii milosziene a comunismului apare ca fiind reprezentată de profunzimea cu care a redat procesul de prăbușire lăuntrică pe care ideologia comunistă l-a provocat unui uriaș număr de oameni din țările democrației populare. Totodată, atât la Miłosz, cât și la Besançon, întâlnim ideea deosebit de importantă că succesul ideologiei n-ar fi fost posibil, dacă, în prealabil, nu ar fi avut loc o deteriorare a religiei, ca o consecință a modernității. De aceea, în cadrul celor două modele explicative privind ideologia, totalitarismul apare și ca o urmare a unei amnezii colective, pornite din Occident, în secolul al XVIII-lea, și instalându-se, treptat, sub diverse forme și în Răsăritul continentului.

Un alt aspect relevant în contextul creionat mai sus, este faptul că, atât Miłosz, cât și Besançon, evidențiază, nu numai forța hipnotică a ideologiei (bazată pe uzurparea limbajului religios), ci și găunoșenia sa ontologică. Oricât a fost de performantă sub aspectul imitației și al agresivității, ideologia n-a reușit, totuși, să-și depășească limita

¹ Alexandr Zinoviev, *Le communisme comme realite*, traduit du russe par Jacque Michaut, Julliard/L'Age D'Homme, Paris, 1981, pp. 280-281.

² Cf. Leonard Schapiro, *Totalitarianism*, London and Basingstoke, The Macmillan Press Ltd, 1972, p. 65.

³ Cf. *Idem*, p. 71.

⁴ H. Descamps de Bragelongne, *Crise de l'Occident et societe chretienne*, Collection Alternance, Editions du Scorpions, Paris, 1958, pp. 245-246.

obiectivă care consta în faptul că ea nu era decât o formă fără rădăcini reale. Ca atare, subjugarea oamenilor nu putea fi definitivă și totală pentru că discursul ideologic nu era capabil să ostoiască setea naturală de spiritualitate și de metafizică a omului. Acest aspect este cu multă acuitate observat de Miłosz (natura sa de răsăritean ajutându-l în acest sens), arătând incapacitatea ideologiei de a satisface nevoia de sens a oamenilor. Astfel, potrivit autorului polonez, întregul edificiu discursiv, ideatic și instituțional al regimurilor comuniste poate zdrobi orice formă de rezistență însă nu poate contracara în nici un fel sentimentul de plictiseală pe care îl induce oamenilor.

Mai mult pe această nemulțumire lăuntrică decât pe nevoile materiale, s-a clădit, sugerează Miłosz, speranța răsăritenilor în lumea occidentală, astfel încât „privirea îndreptată spre Vest cu speranța că acolo se naște *ceva* este răspândită în rândurile intelectualilor din est într-o mai mare măsură decât i se pare Occidentului”¹. Acest *ceva* pe care esticii îl caută și își imaginează că îl pot găsi în lumea occidentală se referă atât la cărți geniale, filosofii sociale, mișcări artistice, principii noi în pictură sau muzică, cât și la libertatea credinței². Interesant este că, din acest moment al analizei, critica totalitarismului se îmbină, la Miłosz, în mod explicit, cu critica Occidentului. Privind lucrurile din punctul de vedere al intelectualului răsăritean, cu care se identifică, scriitorul polonez lasă să se înțeleagă că, din punctul de vedere al vieții lăuntrice, în ciuda constrângerilor de tot felul, țările estice sunt mai bogate decât își imaginează oamenii prinși în menhina sistemului opresiv și chiar decât cred occidentalii, captivi cum sunt în mreaja prejudecăților și ignoranței lor. Este ilustrativ pentru această perspectivă următorul pasaj:

Să acceptăm totuși – își spune omul din Europa Centrală și de Est – că în momentul de față superioritatea Occidentului în domeniul potențialului de producție, al tehnicii, al înlocuirii mâinilor umane cu mașina (ceea ce echivalează cu atenuarea gradată a deosebirii dintre munca fizică și cea intelectuală) este neîndoieabilă. Dar ce se întâmplă în mintea maselor din Occident? Oare nu este acesta un vis spiritual, iar, când urmează trezirea, oare stalinismul nu va fi singura lui formă? Oare creștinismul nu se retrage acolo, iar aceste mase nu sunt lipsite de orice credință? Neîndoieabil, așa este. Oare în mintea lor nu se cuibărește pustiu? Ba da. Acest gol nu se umple cu șovinism, cu romane și filme polițiste fără valoare artistică? Ba da. Ca urmare, ce ne poate oferi nouă Occidentul? Eliberarea *de ceva* înseamnă mult, dar acest lucru e prea puțin, mult prea puțin în comparație cu eliberarea *întru ceva*³.

Citatul de mai sus este, fără îndoială, unul dintre cele mai dense conceptual din opera lui Miłosz și chiar din întreaga critică poloneză a comunismului, în primul rând pentru că evidențiază cu multă fidelitate perspectiva răsăriteană asupra totalitarismului dar și asupra clivajului Est versus Vest, precum și asupra efectelor modernității. Recunoaștem, aici, inevitabil, o asemănare între Czesław Miłosz și Constantin Noica, în

¹ Miłosz, *op.cit.*, p.47.

² Cf. *Idem*, pp. 46-47.

³ *Idem*, p.46.

a cărui pledoarie pentru „modelul cultural european” se regăsește critica îndepărtării Occidentului supertehnologizat de adevărata identitate a bătrânului continent (întemeiată pe valorile antichității greco-romane și, mai ales, pe cele creștine). Așa cum scriitorul polonez arată coexistența performanței tehnice cu „pustiul” sufletesc, filosoful român critică „spiritul ingineresc” din pricina căruia omul apusean s-a situat „într-o condiție deopotrivă de supracivilizație și de subcultură totemică”, devenind „rafinat la culme” și redevenind „primitiv la culme”¹. Asemănarea dintre cei doi gânditori cu rădăcini interbelice constă și în importanța acordată cuvântului – concept *întru*. Dacă la Noica avem un întreg sistem filozofic ridicat în jurul acestei particule lingvistice, la Miłosz este vorba de definirea a două tipuri de libertate: ca urmare a eliberării *de ceva* (deci o **libertate politică**) și ca urmare a eliberării *întru ceva* (deci o **libertate spirituală**). De asemenea, se poate observa o similitudine și în ceea ce privește radicalitatea formulării judecății de valoare față de Occidentul contemporan. În acest sens, Noica denunță cu virulență artificialitatea fadă a ceea ce el numește „Bye-bye society”², iar Miłosz nu se sfiește să-i îndemne pe răsăriteni să respingă tranșant „idioteniile”³ provenite din Vest.

Lipsa de forță a Occidentului în fața totalitarismului comunist și chiar reaua-voință și ipocrizia multor intelectuali apuseni este cu acuitate evidențiată, într-un registru asemănător celui miłoszian, și de Aleksandr Soljenițin. După confiscarea arhivei sale și a romanului *Primul cerc*, de către KGB, Soljenițin și-a pus speranțele, pentru un timp, într-o reacție a opiniei publice occidentale. Această reacție întârziind să apară, în timp ce intelectualii occidentali luau atitudine în cazuri mai îndepărtate și mai puțin importante, scriitorul rus avea să diagnosticheze tranșant starea spirituală a lumii libere din punct de vedere politic. Astfel, în 1965, Soljenițin identifica drept cauză a tăcerii vinovate a intelectualilor din Occident patologia profundă a unei lumi decadente din punct de vedere spiritual. De aceea, scriitorul rus conchide:

Din partea Occidentului nu era nici o nădejde, de altfel, nici nu trebuie să contăm vreodată pe el. Dacă o să devenim liberi, aceasta nu ne-o vom datora decât nouă. Dacă, din experiența secolului al XX-lea, se va desprinde vreo lecție pentru omenire și se va pune problema cine cui îi va da această lecție, atunci trebuie să se știe că noi i-o vom da-o Occidentului, iar nu Occidentul nouă: excesul de bunăstare și confort i-a atrofiat voința și rațiunea⁴.

De altfel, Miłosz însuși declară, fără echivoc, faptul că succesul la publicul occidental, pe care l-au reputat anumiți scriitori ruși este *un mister*, întrucât „orice

¹ Constantin Noica, *Modelul cultural european*, Humanitas, București, 1993, p.14.

² *Idem*, p. 10.

³ Czesław Miłosz în dialog cu Adam Michnik, *Trebuie să te trezești dimineața devreme*, în Adam Michnik, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil-Popovici, Ed. Polirom, Iași, 2007, p.154.

⁴ Aleksandr Soljenițin, *Vișelul și stejarul. Însemnări din viața literară*, vol. 2, traducere din rusă de Maria și Ion Nastasia, Humanitas, București, 2002, p. 168.

individ normal care citește Pasternak sau Soljenițin în America, de exemplu, trebuie să simtă un esențial sentiment de rușine” pentru artificialitatea în care se complăce societatea în care trăiesc¹. Mai mult decât atât, scriitorul polonez consideră că, într-un anume sens, operele lui Pasternak și Soljenițin „judecă întreaga literatură contemporană”, reintroducând o ierarhie de valori a căror abandonare poate arunca lumea în nebunie.² Așadar, întâlnim atât la Soljenițin, cât și la Miłosz ideea, foarte explicit exprimată, a superiorității morale și spirituale a Europei Răsăritene față de cea Apuseană, această ierarhie având drept principiu de bază experiența suferinței ca sursă a maturității și înțelepciunii.

Identificarea a două sensuri principale pentru noțiunea de libertate (unul mai rudimentar, iar altul mai profund) pare a fi, la o analiză mai atentă, o caracteristică a perspectivei răsăritene asupra realităților social-politice. Această caracteristică rezidă tocmai în faptul că înțelegerea raportului dintre individ și societate se face prin referire la relația și tensiunea dintre **spiritual** și **politic**. Relevante în acest sens sunt și reflecțiile filozofice ale lui Leszek Kołakowski, unde întâlnim sublinierea existenței a două tipuri distincte de libertăți. Pe de o parte este vorba de libertatea exercitării voinței umane dincolo de orice lanț cauzal, determinisme exterioare sau considerente morale. Astfel, dincolo de orice constrângeri fizice omul are posibilitatea de a face opțiuni, bune sau rele (calitatea acestora nealterând cu nimic libertatea voinței). Acest tip de libertate, consideră Kołakowski, le este dat oamenilor „o dată cu umanitatea lor, fiind o temelie a acestei umanități și făcând ca omul să fie ceva distinct în existența sa”³. Pe de altă parte, există și o libertate „care nu este prezentă în natura ființei noastre, dar este opera culturii, a vieții colective, a dreptului”. În acest sens, libertatea devine un *etalon* de evaluare a regimurilor politice (care pot varia de la unele în care nivelul imperativelor și interdicțiilor este foarte scăzut, la tipurile autoritare în care există restricții privind actorii și curente sociale care pot periclita puterea politică sau până la tipurile totalitare care, bazate pe o ideologie globală și atotcuprinzătoare, au „ambția de a reglementa toate activitățile umane și de a nu lăsa nimic la alegerea individului”).⁴

De asemenea, filozoful polonez atrage atenția asupra tendinței pe care mulți oameni o au de a suprapune noțiunea de libertate pe dorința de a obține anumite bunuri. Întrucât de-a lungul istoriei, dar mai ales în secolul al XX-lea, „foarte mulți oameni și-au dat viața în lupta pentru libertate în sensul propriu-zis”, extinderea sensului cuvântului asupra tuturor dorințelor oamenilor „umbrește sfera noastră semantică” și poate duce la pierderea rădăcinii noțiunii. De aceea, subliniază Kołakowski, este necesar să distingem

¹ Czesław Miłosz, *Temoignage de la poesie*, traduit du polonais par Christophe Jezewski et Dominique Autrand, Presses Universitaires de France, Paris, 1987, pp. 106-107.

² *Idem*, p. 107.

³ Leszek Kołakowski, *Conferințe mici pe teme mari*, traducere și cuvânt înainte de Constantin Geambașu, Ed. Paideia, București, 2003, p. 79.

⁴ Cf. *Idem*.

între *eliberarea de ceva* și *libertatea pentru ceva*¹. Așadar, întâlnim la Czesław Miłosz, Constantin Noica și Leszek Kołakowski identificarea drept sens superior al libertății valorificarea creativității și aspirațiilor spirituale ale omului, indiferent dacă libertatea juridico-socială (desigur, dezirabilă) există sau nu. Istoria ne-a demonstrat din plin autonomia celor două înțelesuri ale libertății, prin existența multor situații în care constrângerile exterioare maxime nu au reușit să anihileze creativitatea și afirmarea personalității umane pe plan spiritual.

Revenind, în acest context, la dimensiunea răsăriteană a filozofiei lui Miłosz putem observa că aceasta reiese din afirmarea explicită a unei preeminențe a valorilor spirituale în raport cu cele materiale, bazată pe sesizarea unei înrudiri de substanță între materialismul comunist și materialismul bunăstării din Occident. Potrivit autorului *Gândirii captive*, adevăratul conflict nu este de natură geopolitică, între Est și Vest, nici de natură doctrinară sau economică, între comunism și capitalism, ci de natură morală, teologică și culturală, adică între perspectiva care valorizează spiritualul și perspectiva care absolutizează materia (fie în ipostaza materialismului dialectic, fie în cea a consumismului apusean). Această idee reprezintă o constantă a gândirii miłosziene, ea fiind prezentă atât în centrul grilei de abordare a fenomenului totalitar, cât și în cel al grilei de analizare a lumii postcomuniste. Astfel, într-un alt text, scriitorul polonez mărturisea că în anul 1989 nutrea speranța că „bogatele și dramaticele experiențe ale ultimilor 45 de ani vor produce un antidot care ne va imuniza în fața dorinței de a prinde cu amândouă mâinile, fără nici un discernământ, toate idiotețiile venite din Occident”². În acest sens, Miłosz subliniază necesitatea, după prăbușirea comunismului, asumării și întreținerii unui conflict între Răsărit și Apus „în numele unor valori care erau specifice nu numai Poloniei, ci tuturor țărilor care au trecut prin experiența comunistă și care trebuiau să se fi deșteptat”³. Conflictul dezirabil la care se referă Miłosz este unul de natură axiologică și culturală, pentru apărarea maturității și bunurilor spirituale acumulate prin suferință de popoarele care au experimentat totalitarismul comunist.

În contextul celor de mai sus, este necesar să subliniem ca element de noutate a gândirii politice miłosziene **analiza calitativă** asupra raportului dintre Est și Vest. Dacă, din punct de vedere economic și material, acest clivaj întreținut de „cortina de fier” era și este, de cele mai multe ori (atât la nivelul discursului comun, cât și la nivelul discursului intelectual), prezentat în termenii unei indiscutabile superiorități a Occidentului, investigația filozofică a scriitorului polonez schimbă în mod radical perspectiva. Această schimbare se produce prin mutarea centrului de greutate al analizei de pe aspectele economico-materiale pe cele culturale și spirituale și, în ultimă instanță, pe portretizarea tipului antropologic specific Răsăritului și, respectiv, Apusului. Concluzia acestei cercetări calitative indică o diferență radicală între omul răsăritean și cel apusean, primul dintre ei revenindu-i un plus de profunzime și o capacitate sporită

¹ Cf. *Idem*, p. 81.

² Miłosz, *Trebuie să te trezești dimineața devreme...*, p.154.

³ *Idem*.

de înțelegere a sensurilor adânci ale evenimentelor și ale vieții în general. În pofida privării de libertate politică, esticii aflați sub jugul totalitarismului comunist devin, potrivit lui Miłosz, depozitarii unei experiențe unice de suferință care se traduce într-o sporire a valorii umane. Astfel, „conștiința europenilor din Est” este „incomparabil mai avansată în înțelegerea evenimentelor contemporane decât cea a locuitorilor din statele care nu au cunoscut nimic deosebit”, întrucât „esticul gândește sociologic și istoric, iar acest mod de gândire este adânc înrădăcinat, pentru că l-a învățat la o școală foarte grea, în care pentru neștiință era amenințat nu cu o notă proastă, ci cu pierderea vieții”¹. De aceea, arată Miłosz, intelectualii din Est sunt, față de cei din Vest, la fel ca dalmatii din vechiul Imperiu Roman decadent, care, ei singuri, în mijlocul unei nepăsări generale, erau îngrijorați de prăbușirea iminentă².

De altfel, raportarea la diferența dintre Apus și Răsărit ca la diferența dintre moarte și viață este o temă care caracterizează într-o mare măsură critica răsăriteană a totalitarismului. Semnificative în acest sens sunt și scrierile episcopului sârb canonizat Nicolae Velimirovici care, după ce a experimentat totalitarismul nazist fiind închis în lagărul de la Dachau, a concluzionat că Europa occidentală este o lume bolnavă întrucât s-a îndepărat de rădăcinile ei creștine. Consecința acestei îndepărtări este aceea că „Europa duhnește a moarte”, „revoluționarii europeni poartă stindardul morții”, „Europa modernă este sinonimă cu moartea” pentru că „nu vrea să știe de viața de după moarte”.³ Așadar, ținând cont de toate aceste repere și parafrazându-l pe gânditorul român interbelic Nae Ionescu, care vorbea despre o „funcție epistemologică a iubirii” (în sensul că adevărata cunoaștere nu poate fi despărțită de iubire)⁴, putem spune că, în spiritul întregii critici răsăritene a totalitarismului, la Czesław Miłosz avem de-a face cu evidențierea unei *funcții epistemologice a suferinței*.

Bibliografie

Besançon, Alain. *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Humanitas, București, 1993

De Bragelongne, Descamps H., *Crise de l'Occident et société chrétienne*, Collection Alternance, Editions du Scorpions, Paris, 1958

¹ *Idem*, p.41.

² Miłosz, *Temoignage de la poésie...*, p.7.

³ Sfântul Nicolae Velimirovici, Episcopul Ohridei și Jicei, *Prin fereastra temniței*, traducere din limba sârbă, de Ionuț și Sladjana Gurgu, Ed. Predania, București, 2007, p. 220. Predicile din această carte au fost scrise de sfântul Nicolae Velimirovici în 1945, în timpul detenției din lagărul de la Dachau.

⁴ Cf. Nae Ionescu, *Neliniștea metafizică*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1993, pp. 75- 93.

- Gombrowicz, Witold, *Jurnal*, selecție, traducere și note de Olga Zaicik, Ed. Univers, București, 1998
- Ionescu, Nae, *Neliniștea metafizică*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1993
- Kołodkowski, Leszek, *Conferințe mici pe teme mari*, traducere și cuvânt înainte de Constantin Geambașu, Ed. Paideia, București, 2003
- Miłosz, Czesław, *Europa natală*, traducere din polonă, prefață și note de Constantin Geambașu, București, Ed. Univers, 1999
- Miłosz, Czesław, *Gândirea captivă. Eseu despre logocrațiile populare*, traducere din polonă de Constantin Geambașu, București, Humanitas, 1999
- Miłosz, Czesław, *Temoignage de la poesie*, traduit du polonais par Christophe Jezewski et Dominique Autrand, Presses Universitaires de France, Paris, 1987
- Miłosz, Czesław în dialog cu Adam Michnik, *Trebuie să te trezești dimineața devreme*, în Adam Michnik, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil-Popovici, Ed. Polirom, Iași, 2007
- Noica, Constantin, *Modelul cultural european*, Humanitas, București, 1993
- Schapiro, Leonard, *Totalitarianism*, London and Basingstoke, The Macmillan Press Ltd, 1972
- Velimirovici, Nicolae Sfântul, Episcopul Ohridei și Jicei, *Prin fereastra temniței*, traducere din limba sârbă, de Ionuț și Sladjana Gurgu, Ed. Predania, București, 2007
- Voegelin, Eric, *La nouvelle science du politique. Une introduction*, traduction, preface et notes par Sylvie Courtine-Denamy, Paris, Editions du Seuil, 2000
- Zinoviev, Alexandr, *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, traducere de Nadejda Stahovschi, Ed. Vremea, București, 2002
- Zinoviev, Alexandr, *Le communisme comme réalité*, traduit du russe par Jacque Michaut, Julliard/L'Age D'Homme, Paris, 1981

O LECTURĂ A POEMULUI *MOSCOVA-PETUȘKI* DE VENEDIKT EROFEEV

Maria SZEMENIUK

В тексте речь идёт о том, что герой повести, Веничка, разочерован окружающей средой и людьми, а в особенности Москвой, по этому он любой ценой хочет доехать до Петушков, которые являются для него раем на земле; это место, где ждёт его любимая женщина и сын. У Венички есть ещё один способ для того, чтобы сбежать от действительности - алкоголь. Но он ему только временно помогает и из-за этого Веничка не доедет до Петушков, а возвращается обратно в Москву, где ждёт его смерть.

Ключевые слова: путешествие, постмодернизм, советский режим, тоталитаризм, алкоголь, смирение, социальное положение

Venedikt Erofeev (1938-1990) ocupă un loc aparte în istoria literaturii ruse din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Când și-a scris poemul era doar un fost student, exmatriculat pentru excesul de alcool și pentru atitudinea sa nonconformistă, care lucra la cabluri în Șeremetievo. Tot el a devenit legenda *underground*-ului rusesc (nu politic, ci estetic). El a descoperit o realitate nouă, un erou nou cu o limbă, de asemenea, nouă.

Poemul în proză *Moscova-Petușki*¹ a fost scris în anul 1970 și publicat în multe țări ale lumii și mulți ani a circulat în Rusia doar în samizdat. Ca o ironie a sorții, prima publicare în țară a avut loc în anul 1988, în revista „Trezvost' i kul'tura”, în timpul campaniei lui Gorbaciov împotriva alcoolismului. Poemul a devenit principalul manifest artistic și filosofic al postmodernismului rus din anii 1970-1990.

Volumul epic al poemului nu este mare, conține 44 de capitole. Capitolul *Moscova - Secera și Ciocanul* începe catalogul sectoarelor de cale ferată dintre stații pe linia Moscova-Petușki. S-ar părea ca lumea obiectivă din poem este fragmentară, însă împletirea descrierii cu comunicarea directă și cu un apel la experiența ascultătorilor creează o structură firească a narațiunii. Structura poemului nu este o combinație formală a unor elemente diferite, ci o imagine semantică complexă a vieții umane. Dar, dacă ne raportăm la caracteristica de gen al fiecărui capitol, atunci observăm că există capitole – povestiri, legende, peripeții, ghicitori, vise. Sintetizate fiind, capitolele

¹ El a fost scris doar pentru a-i amuza pe colegii săi de muncă atunci când călătoreau prin Rusia.

formează o structură ciclică clară în care acțiunea și elementele adăugate sunt reunite de unicul erou care se află într-o dezvoltare dinamică sau, mai curând, de conștiința autorului care consolidează textul.

Acțiunea poemului are loc în anii '60 ai secolului al XX-lea, în lumea moartă a ideilor învechite, a valorilor sovietice compromise. La început, călătoria lui Venicika este una reală, dar cu cât ne apropiem de final, ea devine una filosofico-simbolică. Eroul trece prin mitologia evangheliei, prin istoria națională și universală, prin cultură. Textul este plin cu detalii din biografia autorului, iar eroul primește numele acestuia. Acest lucru accentuează subiectivismul poemului *Moscova-Petuški*, care face din el și o creație lirică.

În esență, poemul este o mărturisire a eroului/autorului, în care toate întâmplările au loc în spațiul din lumea lui interioară. Structura, subiectul, conflictul poemului îl duc pe cititor la întâlnirea cu probleme actuale și eterne ale omenirii.

În poem sunt prezentate aproape toate conveniențele și stereotipurile prozei sovietice. Naratorul și personajul principal, Venicika, apare ca un biograf sângeanos care dorește să-i fie credincios realității, până la cele mai mici detalii, dispărute din viața noastră de zi cu zi, care-i oferă poemului un ton caracteristic exotismului istoric.

Dacă urmărim cu atenție toate întâmplările lui Venicika, vom descoperi convingerea fermă a autorului acestui poem că lipsa de libertate și minciuna este o realitate incontestabilă, o lume elementară și inevitabilă în care omul este nevoit să trăiască, în cel mai bun caz, până la moarte. La o asemenea viziune asupra lumii problemele-cheie sunt supraviețuirea și autoconservarea pe care fiecare individ în parte trebuie să le rezolve singur.

Eroul lui Erofeev caută armonia cu lumea, el se grăbește să ajungă în orașul „binecuvântat” Petuški, pentru care depășește tot felul de piedici. Întoarcerea bruscă în direcția opusă îi provoacă multă zăpăceală și groază, dar are și un sentiment de îndoială cu privire la ordinea din lume.

În timpul călătoriei lui Venicika, care, în esență sa profundă, are loc în conștiința eroului, numai din când în când iese la suprafață realitatea care apare sub forma unui conflict inevitabil. Cu cât ne apropiem de final, cu atât vedem că existența este ceva teribil și sinistru. Prin urmare, eroul își pierde speranța în restabilirea armoniei, iar cititorului îi devine clar că acest conflict nu se poate rezolva în viața pământească.

Un rol important în poem îl joacă alcoolul. Smucindu-l pe erou din toate structurile sociale, vodca îl aruncă într-o lume aproape ireală, deformată de mintea lui beată a trenului din periferia Moscovei, unde împăraștește o libertate de carnaval căreia i se subordonează chiar și un reprezentant al autorităților, controlorul Semionîci.

Eroul trece prin toate stadiile beției, de la prima înghițitură, salvatoare, până la lipsa chinuitoare a ultimei, de la magazinele închise, dimineața, la prima oră, până la băutura de seară. Paginile de început ale romanului sunt revelatoare:

Toți spun: Kremlinul, Kremlinul. Pe toți i-am auzit vorbind despre el, dar eu nu l-am văzut niciodată. De-atâtea ori (de-o mie de ori), beat sau mahmur, am străbătut Moscova de la nord la sud, de la vest la est, de la un capăt la altul și la nimereală, și niciodată n-am văzut Kremlinul.

Ieri iarăși nu l-am văzut – și doar toată seara m-am învârtit împrejurul locurilor aceloră, și nu că aș fi fost foarte beat: de îndată ce ieșisem în Savelovski, băusem pentru început un pahar de zubrówka, pentru că știu din experiență că, în calitate de decoct matinal, oamenii n-au inventat ceva mai bun.

Așa. Un pahar de zubrówka. Și apoi, pe Kaliaevskaia, un alt pahar, numai că nu de zubrówka, ci de vodkă cu coriandru. Un cunoscut de-al meu spunea că vodca cu coriandru acționează în mod antiuman asupra omului, adică, întărind toate membrele, îi slăbește sufletul. La mine, cine știe de ce, efectul a fost invers, adică sufletul mi s-a întărit în gradul cel mai înalt, iar membrele mi-au slăbit, dar sunt de acord și eu că și asta-i ceva antiuman. De aceea, tot acolo, pe Kaliaevskaia, am mai băgat în mine două halbe de bere «Jiguliovskoe» și am băut alb de desert din gătlejul sticlei.

Desigur, o să mă întrebați: dar mai pe urmă, Venicika, mai pe urmă ce ai băut? La drept vorbind, nici eu nu mai știu bine ce am băut. Îmi aduc aminte - asta mi-o aduc limpede aminte - că pe strada Cehov am băut două pahare de vânătoarească. Doar nu puteam să traversez Sadovoe kol'ço fără să beau nimic, nu? Nu puteam. Înseamnă că am mai băut ceva.

Iar pe urmă m-am dus în centru, pentru că întotdeauna mi se întâmplă așa: când caut Kremlinul, ajung negreșit la gara Kursk, nu în centru. La drept vorbind, chiar trebuia să merg la gara Kursk, și totuși m-am dus în centru, ca să văd Kremlinul măcar o dată în viață: oricum, mi-am zis, n-o să văd nici un Kremlin și am să mă pomenesc de-a dreptul la gara Kursk...¹

După cum vedem din titlul poemului, scopul călătoriei eroului este o stație din suburbia Moscovei, Petușki, dar nu-i este dat lui Venicika să ajungă acolo, deoarece el doarme beat și, fără s-o știe, se întoarce la Moscova noaptea, unde, pentru a scăpa de criminali, ajunge în Piața Roșie și vede zidul Kremlinului pentru prima dată, după care va fi omorât. Metoda alcoolului este înșelătoare în biruirea realității. Acest lucru îl vedem în capitolul *Orehovo-Zuevo* din poem, unde este descris visul eroului în care revoluția victorioasă, care ocupă toate magazinele cu vin din zonă, are un sfârșit tragic din cauză că nimeni nu îi dă atenție.

Mai presus de toate, identitatea naratorului din *Moscova-Petușki* este determinată de capacitatea acestuia de a avea o compasiune fără margini față de toți. Acest poem, în care este descrisă o țară „alcoolică”, este lipsit total de un început satiric; mai mult de atât, în el se îmbină umorul atotzdrobitor cu teama profundă față de râs, cel puțin față de râsul tare și colectiv. Astfel, exploziile de râs, care apar în vagonul de tren după fiecare „poveste de dragoste” acoperă gănguritul incoerent al acelor oameni care, din cauza alcoolului, nu mai sunt capabili să se exprime. Dar chiar râsul sălbatic al mulțimii este preferat de autor, și nu râsul vesel al îngerilor. Aceste ființe celeste, cu care toată ziua povestește eroul poemului, își bat joc cu cruzime de credulul Venicika.

¹ Venedikt Erofeev, *Moscova-Petușki*, Ed. Cartier, Chișinău, 2004, traducere, note și postfață de Emil Iordache, p. 6-7.

Mai întâi ei îl trimit, foarte de dimineață, în restaurantul de la gară, după vin de Xerex, unde este umilit, apoi îi promit că îl vor întâmpina pe peronul din Petușki, unde nu-i este dat să ajungă și, în cele din urmă, se veselesc cu ocazia a ceea ce se va întâmpla în final cu bietul Venicika.

Îngerii puri, care nu sunt capabili de compasiune și care râd de omul aflat în suferință, sunt, de fapt, în inocența lor, demonii cinici. Aceștia îi amintesc eroului de niște copii odată văzuți de el care făceau haz pe seama unui mort strivit de roțile trenului. Imaginile acestor copii care apar în ultima pagină a cărții sunt modul cel mai clar de a arăta pesimismul profund al autorului față de natura umană. Această mentalitate nici pe departe nu contrazice cea mai mare milă pentru oameni, dimpotrivă. Pentru Venedikt Erofeev este întrutotul evidentă legătura logică și istorică dintre învățăturile care îi solicită omului perfecțiunea și ideologia și practica sistemelor totalitare.

Principalul câmp de luptă pe care se bate cavalerul moscovit cu monstrul său este, în poem, limbajul. Strategia de bază și cea mai eficientă, care se luptă cu omul, este minciuna. Folosindu-se de un imens avantaj cantitativ, fiind utilizată constant, minciuna absoarbe totul, cuvânt cu cuvânt, lăsând în afara sferei sale de influență doar un câmp vast al limbajului popular vulgar și zonele de elită ale unor ramuri de științe speciale. În perioade mai dificile aceste extreme se apropie uneori una de alta.

Venedikt Erofeev, în poemul său, nu combină numai rafinamentul cultural cu o grosolanie sfidătoare. El face drum între două centre de opoziție prin straturile moarte ale unui lexic spurcat, zdrobindu-le cu lovituri de ironie. Să luăm, de exemplu, două cuvinte rusești normale, *polnost'u* (în totalitate) și *okoncel'no* (definitiv) care, în anii '60, s-au transformat într-o combinație de sunete inseparabilă și fără sens. Urmărind, la începutul anilor '70, cele spuse de Venicika, cititorii au început să spere cu timiditate că tradiția cuvântului fabulos este vie în literatura rusă. Astăzi știm cu siguranță că acest lucru așa este.

Poemul lui Erofeev, *Moscova-Petușki*, este un precedent al mecanismului cultural în vederea creării unui hipertext izomorf tipic postmodernismului, creat pentru percepția imanentă în interiorul unui grup restrâns de oameni „iluminați”, devenind un fenomen de o importanță culturală universală.

Particularitatea acestui poem este dată de critici nu numai din cauza inovației limbii autorului, complexității compoziționale sau temei îndrăznețe, ci și pentru utilizarea varietății tradițiilor literare rusești și europene¹.

Printre principalele caracteristici ale poemului se numără reflexia continuă a autorului asupra cuvântului, paralelismul scenelor, repetabilitatea elementelor din text. O astfel de structură a textului îl leagă, pe de o parte, de tradiția poeziei epice naționale, iar, pe de alta, de patima postmodernismului de a se juca cu cuvântul în diferite

¹ Anna Lușnikova, *Прозаическая поэма Венедикта Ерофеева «Москва-Петушки»*, Tiumen', 2008. <http://revolution.allbest.ru/literature/00034954.html>

contexte. Dar, mai exact, definiția tipului narațiunii în poem intră în conceptul de text ornamental care se caracterizează prin mai multe feluri de narațiune, folosind diferite tehnici lingvistice pentru fiecare nivel și se mai caracterizează prin îmbinarea pasajelor de poezie și proză. Textele ornamentale clasice se formau pe baza alternanței ritmice ale pasajelor poetice și prozaice, schimbarea ritmului, introducerea unui număr mare de personaje intermediare. Metoda ornamentalizării din *Moscova-Petuški* este varietatea modurilor de citare. În poem găsim fragmente din romane și arii, din cântece sovietice, precum și citate poetice. De asemenea, textul poemului este ornamental datorită întreruperilor care apar constant și care se referă la grafice de cale ferată, scheme, rețete pentru cocktail-uri, reflecții pe teme abstracte.

O altă caracteristică a textului o reprezintă cosmologia poporului din care face parte și autorul. Aici este prezentat eroul cu un destin neobișnuit care reflectă fețele lumii spirituale ale națiunii. Până de curând, în Rusia Sovietică, au fost reliefate trei moduri de viață: se putea în întregime înscrie în modul de viață socialist, să dețină drepturi speciale în acest mod de viață sau să devină „de prisos”. Venicika își acceptă cu bucurie rolul de alungat și renegat ca pe un destin.

Venicika este un distrugător, dar pasiunea sa pentru a distruge nu poate fi comparată cu cea a înaintașilor săi. El nu îl atentează nici pe Dumnezeu, nici ordinea lumii, distrugerea lui Venicika are legătura doar cu el însuși, deoarece totul din jurul lui a fost deja distrus: universul cultural, al valorilor, al normelor. Eroul și-a trăit viața cu sentimentul absurdului care îl însoțea peste tot, a și murit cu acel sentiment de absurditate completă în tot ceea ce se întâmplă cu el.

Tema supremației absurdului asupra sensului dobândește la Erofeev o formă neașteptată a unui tratat despre sughitul la beție, pe care îl expune de-a lungul drumului de la stația Kilometrul 33 până la stația Elektrougli. Acest tratat, plin de terminologia lui Kant, expresii latinești, trimiteri la Marx și Engels, citate biblice și dostoevskiene, abordează teme legate de soartă și libertate, dezvăluie dialectica modificării reciproce a haosului și a ordinii, a întâmplării și a necesității. Și toate acestea pe o pagină și jumătate de text, pe care ai avea timp să-l citești între două stații, călătorind cu un tren personal. Venicika stabilește caracteristicile esențiale ale sughitului care-l copleșește pe om, nesubordonarea acestuia eforturilor intelectului și a voinței de a-l controla.

În sufletul lui Venicika nu există nici o urmă de demonism ascuns, de sălbăticie și nu e pierdut, deoarece în el trăiesc Petuški. Acest oraș este o lume a florilor și a păsărilor, unde pe nimeni nu-l împovărează păcatul primar din Biblie. În această lume există ceea ce nu poate fi întâlnit niciodată în Moscova oficioasă și anume, căldura vie care poate încălzi sufletul în zilele de îndoială și în timpul multor griji.

Venicika crede în învierea viitoare a lumii răstignite și de aceea sufletul său este deschis pentru iubire. Atașamentul său față de prietenă și față de Petuški, în mod ciudat, dar, în același timp, cu totul normal, vine în contact cu postmodernismul eroului, care se manifestă ca o nostalgie după valorile profanate, călcate în picioare ale culturii clasice.

Acest lucru reiese dintr-o multitudine de detalii, inclusiv din faptul că poemul este plin de exclamații speciale, asemănătoare cu formulele verbale ale rugăciunilor catolice. Deși, în mod clar, în aceste expresii se simte atât ironia, cât și autoironia, totuși repetarea lor frecventă mărturisește că ele îi sunt dragi eroului.

Eroul lui Erofeev trăiește într-o lume în care nu există loc pentru iubire, o lume cuprinsă de rău, care îl condamnă pe fiecare om la singurătate. Venicika s-a înfundat în acea coajă de nucă despre care Hamletul lui Shakespeare spunea că, dacă l-ar pune cineva în interiorul ei, s-ar simți stăpânul universului. Pentru Venicika această coajă este paharul. Singurătatea fizică este imposibilă în lumea socialistă, care seamănă cu un vagon de tren personal arhiplin, de aceea Venicika se înfundă în pahar ca într-un colț și, deși în această stare îi este mai des rău decât bine, el nu vrea să iasă din ea.

Vinul are un rol dublu în viața eroului: în planul social vinul îl duce la fund și îl pune mai prejos decât mulți alți compatrioți mai jalnici decât el; pe de altă parte, vinul îi împinge sufletul la o înălțime metafizică, unde nu există nimic în afară de o tânjire universală, o dezolare mondială, o tristețe de neevitat față de nimicnicia zbuciumului pământesc. Vinul îl ridică deasupra lumii, îl face mare, dar, în același timp, și singur, fără speranța de a ieși din această singurătate. Ipostaza lui socială, deplorabilă și dispensabilă, lânzește printre concetățeni, iar eul lui metafizic domnește peste lume, nelăsând pe nimeni să-i calce garnițeleși valorizându-și singurătatea spirituală ca dovadă a faptului că el este un „ales”.

Doar cu Dumnezeu și cu îngerii Venicika este sincer până la capăt. Pentru toți care încearcă să-i pătrundă în suflet, să-i distrugă, atât de importanta și draga, starea de singurătate, el are o armă eficientă de autoapărare – ironia intelectuală. Venicika recunoaște că nu este tare în credință, își conștientizează slăbiciunea și lașitatea. Uneori i se pare că Dumnezeu l-a lăsat pentru totdeauna nu numai pe el, ci a părăsit și Rusia. Totuși îi este propriu sentimentul, care-l face să creadă, că Dumnezeu niciodată nu a părăsit țara lui natală.

RECENZII

Repere ale gândirii ontologice reflectate în opera unui laureat Nobel pentru literatură. Ivo Andrić, *Semne lângă drum*, traducere din limba sârbă de Dragan Stoianovici, București, Ed. Curtea veche, 2010, 435 p.

În fiecare creație a sa, Ivo Andrić, laureatul premiului Nobel în 1961, se dovedește a fi un gânditor inspirat, un umanist profund și un virtuoz al logosului – un artist, numit pe drept cuvânt un *Homer balcanic*. În fiecare operă a sa, Andrić înfăptuiește, pe baza canoanelor logicii sale artistice de excepție o evaluare bine determinată, de ordin psihologico-istoric și etico-social. În tot ceea ce a așternut pe hârtie, contemplarea și meditația sunt discret zugrăvite de cromatica sensibilității ce aprinde iminent scânteia rezonanței emoționale în sufletul fiecărui cititor în contact cu opera sa.

Marii creatori, asemenea marilor evenimente istorice influențează, prin opera lor, psihologia oamenilor, a națiunilor chiar, metamorfozându-le, înnobilându-le, apropiindu-le spiritual, mai ales dacă este vorba despre popoare cu trăsături naționale asemănătoare, cristalizate de-a lungul veacurilor sub imperiul aceluiași destin istoric. În acest sens, opera lui Andrić este poate mai apropiată de lumea balcanică, de cititorul slav, fără să fie însă privată, ca orice mare creație, de elementul cosmic și universal cu orizonturi largi spre om și lume în general.

Ivo Andrić aparține generației de scriitori care a pășit în literatură în ajunul Primului război mondial. Primele sale creații, poeme în proză, vor fi întâmpinate cu căldură de către critică și cititori. Problemele grave ale epocii, incertitudinea și neliniștea în fața unui viitor care se anunța sumbru și amenințător, neîmpăcarea cu o ordine socială nedreaptă, roasă de contradicții își vor găsi ecoul în creația literară din acei ani. Primele experiențe de viață dureroase, accentuate de sensibilitatea deosebită a creatorului, l-au făcut receptiv la opera filosofului existențialist danez S. Kierkegaard, fără a fi însă un adept declarat al filosofiei existențialiste. Astfel, în concepția lui Andrić teza existențialistă a tragismului universal al vieții nu apare absolutizată, căci în înfrângerea și căderea fizică a omului el descoperă măreția lui morală și spirituală. Însingurarea, neliniștea, plictiseala, ostilitatea față de un mediu veșnic potrivnic, sunt elemente care se pot desluși din întreaga sa creație. Ca la toți umaniștii însă, omul rămâne acea valoare universală, reprezentând măsura tuturor lucrurilor, depășind ermetismul sumbru al angoasei existențialiste, al apologiei suferinței și a defetismului în fața încercărilor vieții, retragerii și izolării în sine, opunându-le credința în om și iubirea pentru oameni.

Străduința de a pătrunde și interpreta realitatea în toată complexitatea și profunzimea ei, interesul pentru frământările cele mai intime, dintotdeauna, ale ființei umane, confruntată cu ea însăși, cu mediul și cu clipa în care evoluează, în care își caută o forță și o constanță spirituală capabile să echilibreze fragilitatea ei pământească și existența efemeră în curgerea continuă a timpului, sunt reperele principale ale gândirii ontologice reflectate în scrierile lui Andrić.

Ivo Andrić este, fără îndoială, unul dintre cei mai traduși scriitori sârbi din țara noastră. Interesul crescut pentru Andrić se înregistrează imediat după decernarea premiului Nobel pentru literatură (1961) când apare prima traducere a excelentului roman *E un pod pe Drina* (*Na Drini ćuprija*), în 1962, în tălmăcirea lui Gellu Naum și a Ioanei G. Seber, cu o prefață de Dumitru Micu, București, ELU, după o versiune franceză. Peste patru ani, în 1966, sub egida aceleiași edituri, apare un volum de 16 povestiri, intitulat *Povestea cu elefantul vizirului* (*Priča o*

vezirovom slonu), în traducerea lui Gellu Naum și a Voislavei Stoianovici care semnează și o prefață amplă. În anul următor, în 1967 apare traducerea de excepție a romanului *Cronica din Travnic. Viziri și consuli* (*Travnička hronika. Konzulska vremena*), realizată de Virgil Teodorescu și Dragan Stoianovici, București, ELU. După o perioadă îndelungată de acalmie, în 2005 începe o nouă fază privind interesul stârnit de opera laureatului Nobel, grație tălmăcirii lui Steva Perinaț și Ion Pachia Tatomirescu a romanului *Curtea blestemată* (*Prokleta avlija*), Timișoara, Ed. Sârbilor din România. Trebuie menționată, de asemenea, o traducere de sertar care nu a văzut încă lumina tiparului semnată de profesorul Dorin Gămulescu. Este vorba de romanul *Domnișoara* (*Gospodjica*), care tratează alienarea individului de genul feminin, sub puterea distrugătoare a banului.

La o jumătate de veac de la decernarea premiului Nobel pentru literatură a apărut la sfârșitul anului trecut o nouă traducere a lui Andrić, o operă postumă a acestuia, *Semne lângă drum* (*Znakovi pored puta*) semnată de Dragan Stoianovici, la Ed. Curtea Veche, cu sprijinul Uniunii Sârbilor din Timișoara. Profesorul universitar de logică, Dragan Stoianovici, cunoscut traducător din lucrări de specialitate din engleză, franceză și sârbă (K.R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, Anthony Flew, *Dicționar de filozofie și logică*, Svetozar Stojanović *Meta-etica contemporană*, B. Russell, *Istoria filozofiei occidentale*, Leszek Kołakowski, *Principalele curente ale marxismului* pentru care a primit premiul revistei „Sfera politică” în 2009), se întoarce, prin opțiunea pe care o face, la o pasiune mai veche, cea de tălmăcitor al lui Andrić. În nota care succede acest volum de însemnări, aforisme, reflecții și cugetări ale autorului, profesorul Dragan Stoianovici aduce lămuriri privind geneza și cuprinsul acestei «cronici intime a sufletului său» așa cum o definește academicianul și criticul literar sârb Predrag Palavestra. Volumul, cuprinde patru secțiuni tematice: I. *Neliniști din veac*, II. *Pentru scriitor*, III. *Imagini, priveliști umori*, IV. *Insomnia*, consemnate de-a lungul vieții ca impresii și observații despre peisaje naturale sau citadine, din țara natală ori țările în care a petrecut perioade mai lungi sau mai scurte ca diplomat, meditații despre artă în general, despre literatură și muzică în special, despre viață, bătrânețe și moarte. Traducătorul a omis din volumul original, pe bună dreptate, secțiunea ce viza observații și reflecții făcute de Andrić despre cuvinte și expresii idiomatice, intitulată *Calendarul de veci al limbii materne*, precum și un număr de însemnări ce conțin denumiri geografice sau nume de personalități nefamiliare pentru cititorul român. Volumul inedit al lui Ivo Andrić, *Semne lângă drum*, este o formă de autocunoaștere și acceptare de sine în care autorul se scufundă prin introspecție, un spațiu în care dorința de autocunoaștere și iubire se intersectează, traducătorul reușind cu măiestrie să transpună aceste trăiri. Elocventă ni se pare, în acest sens, această mostră: „Doamne, nu lăsa ca inima noastră să rămână pustie, ci fă – pentru că totul atârână de voia Ta – ca întruna să dorim și să sperăm, iar ceea ce dorim să fie bun și temeinic, iar speranța să nu ne fie deșartă. Fă ca obiectul dorințelor noastre să fie mai înalt și mai frumos decât viața noastră, iar noi să nu trădăm nicicând nădejdea de mai bine din pricina unor înfăptuiri efemere și amăgitoare, car ne ascund zarea și ne promit mincinos odihna. Fă-ne să urmăm drumul drept, cu vremelnice poticniri, dar cu tihnă și glorie la capătul lui. Și dă-ne înțelepciune și curaj, de vreme ce ne dai ispite. Și oriîncotro am merge și am rătăci, nu îngădui ca la sfârșit să rămânem în afara atotcuprinzătoarei Tale armonii, căci asta ne dorim în fiecare clipă, în fiecare loc, cu fiecare pârțică a ființei noastre”.

Octavia Nedelcu

Лексикографията в европейското културно пространство. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, София, 19-20 октомври 2009 г., red. Lilia Krumova-Тvetkova, Sabina Pavlova, Ed. „Знак ‘94” , Veliko Tărnovo, 2010, 426 p.

Între 19-20 octombrie 2009 s-a desfășurat la Sofia a V-a Conferință Națională de Lexicologie și Lexicografie, cu participare internațională, sub egida Asociației de Lexicologie din Bulgaria și a Institutului de Limbă Bulgară de pe lângă Academia Bulgară de Științe. Comunicările prezentate sunt adunate într-un volum intitulat *Lexicografia în spațiul cultural european*, care vine, în mod firesc, în continuarea precedentului volum *Lexicografia și lexicologia în lumea contemporană*, ce conținea lucrările de la conferința precedentă.

Salutăm apariția acestei publicații, care, prin remarcabila ținută științifică a articolelor incluse, prin diversitatea temelor abordate, reconfirmă valoarea școlii bulgare de lexicografie. Semnalăm faptul că, din totalul de 47 de comunicări, 16 sunt ale participanților din străinătate, bulgariști și slaviști din Cehia, Grecia, Italia, Norvegia, Polonia, România, Rusia, Serbia, Slovacia, Ucraina.

Volumul, structurat pe trei capitole ample *Lexicografie unilingvă și bilingvă, Lexicografie computerizată, Lexicologie, frazeologie, terminologie*, ce corespund secțiunilor Conferinței, debutează cu comunicările în plen ale unor consacrați specialiști bulgari din domeniu. Maria Cioroleeva evidențiază principiile de elaborare și calitățile *Dicționarului Limbii Bulgare Literare Contemporane* în trei volume, lucrare de proporții considerată punctul de pornire al teoriei lexicografice bulgare, de la a cărei apariție s-au împlinit 50 de ani. În luarea sa de cuvânt, Emilia Perniška acordă o atenție deosebită statutului neologismelor în bulgara actuală. Ivan Kasabov explorează metodele semiotice în cercetarea sensului, iar Maria Popova dezbate problema componentei enciclopedice din microstructura și macrostructura unui dicționar unilingv.

Remarcăm cu satisfacție cele două participări românești: din partea Universității din București, Maria Dumitrescu – o prezență constantă și prețuită în cadrul acestor reuniuni științifice – a susținut comunicarea cu titlul *Cultură, multilingvism și lexicografie*, iar, de la Universitatea din Craiova, a luat parte Cristina Radu-Golea, cu o lucrare despre sensurile și trăsăturile morfologice ale adjectivelor ce exprimă culori, *Some Lexico-gramatical Values of chromatic terms*. De asemenea, ținem să amintim comunicarea Rumianei Liutakova, o apreciată specialistă în limba română de la Universitatea „Kliment Ohridski” din Sofia, referitoare la semnificațiile speciale ale noțiunii de *neologism*, în accepțiunea lingvisticii românești.

Lucrările cuprinse în volum reflectă anumite direcții de cercetare, tot mai vizibile în ultimii ani. Se remarcă interesul deosebit față de lexicografia bilingvă și amploarea pe care a dobândit-o aceasta, se observă orientarea lexicografică a cercetărilor etnoculturale, precum și căutarea unor modele lexicografice din ce în ce mai funcționale în cadrul lingvisticii computerizate. Volumul conține materiale interesante cu privire la conceperea dicționarilor speciale (frazeologice, de cuvinte noi, de argou, de frecvență etc.), precum și informații detaliate despre baza lexicală de date Pralex, despre FrameNet-ul bulgar și Corpusul Național Bulgar. Acesta din urmă conține peste 10000 texte, apărute între 1945 și 1989, clasificate în două mari categorii: texte informative (cu subcategoriile texte științifice și școlare, texte științifice de

popularizare, dicționare, enciclopedii, documentare și memorialistică, publicistică, religie etc.) și texte artistice, împărțite în subcategorii în funcție de genul literar și specia cărora le aparțin. Este demn de semnalat efortul specialiștilor de la Institutul de Limba Bulgară de a pune la dispoziția cercetătorilor și a publicului larg această impresionant de bogată și complexă documentare.

Volumul cu lucrările prezentate la a V-a Conferință Națională de Lexicologie și Lexicografie, reunite sub titlul *Lexicografia în spațiul cultural european*, oferă o informație solidă și recentă, puncte de vedere diverse de teorie și practică lexicologică, de la noi aspecte în abordarea articolului de dicționar până la terminologii interactive europene. Spațiul restrâns nu ne permite o prezentare mai amănunțită a acestei meritorii apariții editoriale, dar sperăm, prin această succintă prezentare, să fii trezit curiozitatea celor interesați pentru a o consulta.

Mariana Mangiulea

Viktor Erofeev, „Stalin cel bun”, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006

Este oare de crezut? Oare toate despre care vorbește Victor Erofeev reprezintă adevărul gol-goluț, acel adevăr nemilos care nu tolerează aranjamente și, din această cauză, este primit simplu, chiar dacă nu absolut? Nu avem cum să nu-l credem. Stalinismul, așa cum este prezentat aici, nu ca o abstracție teoretică, nu ca o serie de infracțiuni, despre care s-a scris de nenumărate ori, ci prin intermediul ascensiunii și declinului sorților omeniești și prin intermediul dimensiunilor negre ale standardelor de viață și psihologice, sociale și politice. Erofeev a spus adevărul despre un timp inuman, despre diabolicul din ideologia și practica unui regim care reprezintă una dintre cele mai negre pagini ale istoriei omenirii. Se înțelege că și în vremurile noastre se poate găsi ceva, care într-un mod stalinist poate să acuze că *Stalin cel bun* este un roman dușmănos, o parodie slabă, care încearcă în zadar să arunce cu noroi într-o epocă „măreață”, creată de „părintele popoarelor”. Într-un anumit sens n-am avea de ce să ne supărăm pe ei pentru că, minți mult mai luminate decât ei – adică acea parte a elitei intelectualilor occidentali din vremurile nu atât de îndepărtate – îl credeau pe Stalin sau, cel puțin, primeau ca îndreptățite crimele bolșevismului, atâta timp cât „deschideau” drumul către libertatea planetei.

Întrebarea cu care am început nu se restrânge strict la scrierile lui Erofeev despre o eră deja apusă. El va indigna pe cei care ar respinge despotismul lui Stalin, fără să gândească totuși, că stalinismul este viu. În mod cert, chiar dacă a murit acum peste o jumătate de secol, Stalin se bucură de o nemurire fructuoasă. În această lumină, nu mai par o prostie nici sugestiile autorului, cum că această nemurire dă nădejde Rusiei. Astfel, Erofeev spune: „Stalin astăzi – acesta este cultul puterii, plângerea după Imperiu, după ordine, după respect și brutalitate, după perfidie. Stalin reprezintă nașterea unei noi frici. În fiecare lider din Rusia zace un micuț Stalin”. Și în această direcție mai sunt multe alte pasaje din roman. Erofeev n-are cum să aibă dreptate, cuvintele lui sunt o hulă. Cum poate ceva scrie așa ceva despre o țară în care există democrație și libertatea cuvântului, viață parlamentară ș.a.m.d.? A fost ce-a fost, dar lumea trebuie să știe că Rusia a rupt-o definitiv cu stalinismul. Adevărul este că Erofeev e rus, scriitor talentat, că el

cunoaște mai bine decât noi patria sa și istoria ei, precum și viața ei actuală. Erofeev a înțeles de demult ce reprezintă, mai exact, puterea în Rusia, care este psihologia majorității rușilor și care este cel mai important lucru încă – de ce tocmai acolo sunt posibile coabitarea conducerii și comportamentului uman, gesturilor și emoțiilor, rebeliunii și resemnării, existenței și alcoolismului metafizic și a cine mai știe ce, care e străin restului lumii. Așa că romanul trebuie citit cu prudența necesară, fără prejudecăți și fără părtinire și cu o mare încredere. Autorul lui *Stalin cel bun* nu numai un scriitor talentat, ci și de o verticalitate impecabilă, atât cât contează pentru el (și contează mult, pentru că el scrie nu numai despre tragicul din soarta poporului rus, ci și despre propria sa deșteptare, cu prețul „patricidului”), a scris doar adevărul, acel adevăr de căpătâi, care naște toate celelalte adevăruri. Acesta este adevărul despre Iosif Vissarionovici Stalin, figură emblematică, figură care și astăzi este împărțită în două de către conștiința poporului rus. Pentru o jumătate Stalin rămâne despot și ucigaș politic în serie, așa cum îl numește Erofeev. Iar pentru cealaltă, el este „Stalin cel bun”, cel care a creat puterea Rusiei, a învins fascismul german, icoana, cu care au murit milioane de soldați, persoana uimitor de modestă, care a lăsat după moartea sa doar un dulap gol. Este interesant, de exemplu, că tatăl lui Erofeev, care-l urmărește îndeaproape, în calitate de traducător personal din franceză, îl va caracteriza, după multă vreme, drept executor, dar și sfânt. Înseamnă, așadar, că „Stalin cel bun” este sfântul fără de care jumătate de Rusie nici astăzi nu poate.

În romanul său, Victor Erofeev îl transformă pe Stalin într-o metaforă polisemantică, într-o epistolă semnificativă, care vine din trecut, așteptându-și răspunsul în prezent. Aceasta este metafora pentru cruzimea sa inimaginabilă, pentru sadismul fără precedent, pentru uciderea ideii de om însăși, pentru criza absolută a conștiinței, transformată în nebunie. În această privință, Stalin reprezintă doar nucleul metaforei, universul din jurul lui fiind format din susținătorii săi – cekişti și diplomați, scriitori cazoni și colhoziști, șoferi de taxi și militari, spioni și bețivi de cartier, care trag din numele lui Stalin o putere mistică, putere care să-i ajute să suporte mizeria socială și morală a vieții lor. Erofeev face din Stalin și o problemă chinuitoare despre cunoaștere și autocunoaștere, problemă cu care el însuși s-a confruntat, cu toate că făcea parte din mediile nomenclurii superioare și că o parte importantă a vieții sale și-a petrecut-o în privilegii și la standarde de viață total necunoscute poporului rus nenorocit. Autorul acestei cărți, străpunsă de autobiografism, care nu vrea să ascundă nimic, a călătorit până la sfârșit pe drumul spinos al deșteptării spirituale și intelectuale. În acest sens, romanul reprezintă odiseea unei conștiințe care este pătrunsă de îndoielile timpurii, spre a trece prin acele bifurcații chinuitoare dintre ispită și dreptate și pentru a ajunge, în final, la luminarea interioară, la iluminare. Din această cauză, plătind scump riscurile acestei iluminări, inclusiv cu o lovitură dureroasă la adresa familiei sale (el distruge, prin literatura sa disidentă, cariera strălucită a tatălui său), Erofeev are dreptul de a întreba încă o dată, către sfârșitul povestirii sale: „Cine ești tu cu adevărat?”. „Cine ești tu Iosif Vissarionovici?” se întreabă autorul, realizând în repetate rânduri greutatea întrebării sale, pentru că și literatura, și Rusia actuală răspund evaziv, aproximativ cu aceeași ambiguitate, care nu poate fi îndreptățită. Dar poate fi explicată și autorul tocmai asta încearcă să facă. Mai mult ca sigur el dă răspunsul corect. Erofeev merge mult mai departe de patosul antistalinist al romanelor sovietice, care s-au publicat pe vremea lui Gorbaciov. În majoritatea lor, Stalin, tirania și mizeria morală a epocii sale se dezvăluiau și se traduceau la nivelul contrapunctului. Da, Stalin e groaznic, el calcă în picioare dreptatea sistemului sovietic, ceea ce înseamnă călcarea în picioare a normelor leniniste. Dar nu aceasta este ideea sfântă! Esența sa este opera dreaptă a acelora pe

care Stalin îi va distruge unul după altul. Esența este în ceea ce trebuia să fie perestroika lui Gorbaciov, atât de tragic trecută în neființă. Cu toate acestea, Erofeev gândește destul de diferit și, prin urmare, romanul îl depășește prin vitejie și franchețe. El spune destul de direct: cauza sadismului, a decadenței morale, a erorii primare a experimentului sinistru în Rusia (și nu numai acolo, ca o completare) sunt nu numai anomaliiile din sufletele conducătorilor de partid și stat. Este vorba de anormalitate, comisă de conștiința umană, de milioanele de conștiințe umane absorbite de narcoticele utopiei, conform căreia existența umană nu reprezintă scopul suprem al universului, ci doar un mijloc aflat la îndemână. Este vorba despre lipsa de umanitate, despre neînțelegerea naturii umane, ignorarea completă a istoriei și sensului vieții, despre acea neajutorare a sufletului uman, atunci când depășește limitele conștiinței. Nu numai tiranii, ci și poporul lor, cel puțin o parte importantă a acestuia au primit cu resemnare animalică această otravă ideologică. Dar dacă resemnarea în cauză își are geneza într-o vreme mult mai îndepărtată, când poporul rus i-a fost inspirată ideea misiunii lor extraordinare? Și când au învățat să creadă necondiționat în Batiușka lor? Presupunerea aparține tot lui Erofeev, care spune: „literatura rusă nu a putut să se împace cu Stalin. Ea îl transformase pe Generalisim în călău, și pe călău în Generalisim. Răsucise imaginea lui și așa fără niciun sens. Și nu a observat că apariția lui Stalin a fost aceeași cu a unui Iisus Visarionovici. Numai că Iisus Visarionovici a venit în sânul altui popor ales – numindu-se teofor, la întâlnirea cu gazdele – oaspetele rămânând pentru totdeauna. Rusia e vrednică de Stalin cel bun”...

Nu pot fi omise câteva detalii. Romanul este dedicat tatălui, victimei, celui fără de care Erofeev, n-ar fi Victor Erofeev așa cum îl cunoaștem. Dedicția reală descoperă reflecții de natură foarte complexă, care sunt larg utilizate în roman. Acolo, autorul le-a reunit în ceea ce el numește „patricid”. Desigur, tatăl nu va fi ucis, dar atacul există. Acesta nu este fizic și deliberat, nu este rodul unei uri fiești, dar nu are cum să nu se întâmple, din moment ce izbăvirea și libertatea nu pot să nu treacă prin el. Aici, conflictul inevitabil dintre tată și fiu înseamnă inevitabilitatea coliziunii tragice dintre emblematicitatea a două idei diferite, a două tipuri de înțelegere a lumii. Și totuși, în ciuda „patricidului”, în prim-plan iese adevărul despre umanitatea interioară a omului, despre dragoste și recunoștință. Eroul romanului nu-și va abandona tatăl, nu va înceta să-l iubească. Atacul pe care l-a făcut, nu a fost împotriva lui, ci împotriva sistemului pe care l-a slujit tatăl său. În cazul de față, libertatea pentru care s-a luptat dovedește că numai în prezența sa umanitatea rămâne umanitate. Și doar atunci rămân neatinse regulile sacre ale existenței.

În ceea ce privește al doilea detaliu, el se bazează pe explicația clară a lui Erofeev că: „toate personajele din această carte, inclusiv oamenii reali și autorul însuși, sunt fictive.” Problema care rămâne, însă, este că nici „Stalin cel bun” nici restul nu reprezintă o invenție. Dacă există, totuși, ceva născocit, trebuie căutat nu în roman, ci în noi înșine, dacă, din întâmplare, n-am înțeles de ce a scris Erofeev aceste câteva sute de pagini...

Florin Sandu

Boris Groys, *Stalin – Opera de artă totală. Cultura scindată din Uniunea Sovietică*, tradusă în limba română de către Eugenia Bojoca și George State, Colecția „Balkon“, Idea Print&Design, Cluj, 2007, 98 pagini [*Gesamtkunstwerk Stalin. Die gespaltene Kultur in der Sowjetunion*, München-Wien, 1988]

Criticul de artă german Boris Groys reușește, prin studiul de față, să confere cititorului posibilitatea unei incursiuni în arta realismului socialist în ansamblul ei, de la originile sale în cultura avangardei ruse până la înmugurirea postmodernismului rus, prin *soț-art*. Remarcăm, de asemenea, că perspectiva lui Groys este una retrospectivă, dar mai ales una estetică, servind parcă drept „testament pentru mișcarea postmodernă“¹.

În cele patru capitole ale cărții (Avangarda rusă: Saltul peste progres; Arta stalinistă de a trăi; Arta postutopică: De la mit la mitologie; Designerii subconștientului) Groys interpretează într-un „tipar conceptual“ (p.12) proiectul artistic al artei avangardiste, a celei a realismului socialist, precum și reflecția *soț-art* asupra experimentului realismului socialist, evidențiind caracteristicile artei realist-socialiste. Prin studiul său Groys provoacă cele două accepțiuni standard referitoare la cultura stalinistă: pe de o parte, concepția conform căreia realismul socialist constituie o formă artistică inferioară din punct de vedere estetic, impusă în anul 1932, de către un regim opresiv care – în același timp, a lichidat toate valorile autentice; iar pe de altă parte convingerea conform căreia arta oficială a anilor '30 reflectă de fapt adevăratele valori țărănești într-un areal urban, ca urmare a proceselor de industrializare și urbanizare.

Astfel, Groys combate aceste idei, reliefând faptul că acei creatori ai realismului socialist erau de fapt moștenitorii elitei avangardei ruse și sovietice din anii '10 și '20 ai secolului trecut, iar proiectul lor modern de „modelare estetică a realității“, răspundea cerinței ca arta nu doar să înfățișeze lumea și ci să o transforme.

În capitolul central referitor la realismul socialist, Groys pune accentul pe trei subiecte: *atitudinea față de moștenirea clasică, rolul reflectării realității în formarea unui patrimoniu* („*mimesis*-ul realismului socialist este deci *mimesis*-ul voinței staliniste, asemănarea lăuntrică a artistului cu Stalin, faptul de a-i ceda egoul artistic în schimbul eficienței colective a întregului proiect“ – p.44) și *problema omului nou* (p. 32). Astfel, Groys recunoaște faptul că realismul socialist – în contrast cu avangarda – respinge formalismul și – de asemenea, în contrast cu avangarda – salută tradiția ca rezervor de materiale fără a fi eclectică. El reprezintă în continuare realismul socialist ca o perioadă idealistă cu tendințe romantice, în ciuda materialismului perceput și aclamat.

Prin experimentul realismului socialist, scopul principal al edificării socialismului devine și unul estetic, socialismul reușind să se impună și din punct de vedere estetic, după ce etic și politic acesta fusese deja enunțat. Totodată, în realismul socialist figura lui Stalin este percepută ca element central al proiectului menit să transforme lumea. În acest sens Groys – recunoscut pentru excentricitatea sa – face afirmații hazardate, argumentând că Stalin ar putea fi considerat cel mai mare artist avangardist rus, deoarece prin impunerea de către stat a realismului socialist, acesta a devenit punctul culminant al experimentul avangardist sovietic, în arta și viața.

¹ Viaceslav Ivanov, „Slavic Review”, Vol. 52, No. 3 (Autumn, 1993), pp. 600-604.

Totodată, autorul reușește să pună sub semnul îndoielii „mitului despre nevinovăția și sacrificarea avangardei ruse“ (o abordare binară și „eminamente morală“), iar încercarea sa de „înțelegere“ a experimentului estetic al realismului socialist, și al proiectului comunist în general, a condus la „legiferarea“ culturii din perioada realist-socialistă. Afirmăm acest lucru deoarece prin trecerea în revistă a celor mai importante clișee – pe care critica le dedică realismului socialist: o „cădere în barbarie“ care denotă caracteristicile unei „culturi a maselor“ ce survine distrugerii elitelor – autorul le deconstruiește, demonstrând că realismul socialist „a fost creat nu de mase, ci, în numele lor, de elitele cultivate, versate, care au trecut prin experiența avangardei și au venit spre realismul socialist ca urmare a logicii imanente de dezvoltare a metodei avangardiste, metodă ce nu avea nimic în comun cu gusturile și necesitățile reale ale maselor.“ (p. 9).

Remarcile lui Groys referitoare la mausoleul lui Lenin – pe de o parte, „cultul lui Lenin a jucat un rol important atât în legitimarea politică a lui Stalin, cât și în construirea esteticii realismului socialist, deoarece Lenin fusese proclamat înaintea lui Stalin prototip al «omului nou», «cel mai uman dintre toți oamenii»“ (p.54), iar, pe de alta „sensul expunerii corpului neînsuflețit al lui Lenin (...) este de a oferi o mărturie veșnică a faptului că el a murit cu adevărat, definitiv și irevocabil, că nu va învia niciodată și că nici o invocare a lui nu mai este posibilă – cu excepția urmașilor săi, care stau acum pe mausoleu“ (p.55) – reprezintă un nou material pentru studiile recente privind reprezentările unui rege mort în culturile arhaice și medievale. Artiștii de stânga au obiectat față acest cult arhaic. Însă Groys crede că, epoca stalinistă a realismului socialist a corespuns cerinței fundamentale a avangardei conform căreia arta încetează să reprezinte viața și începe să o transforme prin intermediul unui proiect total estetic-politic. După ce explică evoluția internă a artei staliniste, Groys sugerează cum realismul socialist treptat s-a dezintegrat după moartea lui Stalin.

Remarcăm, totodată, că fenomenul realismului socialist și arta totalitară, în ansamblu, au fost catalogate de mulți critici ca reprezentând o „tranziție istorică de la puritatea stilului avangardist la cea a eclecticismului postmodern”¹ al cărui *sof-art* nu este altceva decât reînvierea avangardei.

Capitolul dedicat mișcării *sof-art*, privită nu ca eliberare a mitului stalinist de caracterul său static, care are loc nu ca o negare a mitului respectiv, ci „ca o dilatare a acestuia la proporții nebănuite“ (p. 74) constituie, în opinia mea, cea mai redutabilă parte a întregii cărți. Groys consideră că *sof-art*-ul sau „postutopismul rus, ca travesti ironic al realismului socialist (...) a apărut din conștientizarea acestei complicități dintre putere și intelectualitate; el a apărut subit în proiectul artistic, aflat aparent în opoziție, al voinței de putere și în strategia reprimării politice propriie acestui proiect“ (p. 65).

În reliefarea acestei mișcări neo-avangardiste, care s-a născut în plin realism socialist, criticul se oprește asupra câtorva lucrări ale lui Komar și Melamid, Sorokin, Sokolov, Prigov, germenii postmodernismului în literatura rusă. Îmbrăcat parcă în haina purtătorului de stindard al acestei generații, Groys evidențiază în operele analizate, îndeosebi, trăsăturile totalitare.

Astfel, la Sorokin („strașnic talent“), Groys insistă asupra caracterului specific al „părții inferioare a corpului (după Bahtin) în lucrarea lui Sorokin, subliniind că prin absența din

¹ Marina Balina, Nancy Condee, Evgeny Dobrenko (eds.), *End-Quote: Sots-Art Literature and the Soviet Grand Style*. Evanston: Northwestern UP, 2000, p. 23.

povestirile scriitorului a caracterului carnavalesc și prin faptul că „nu stârnește râsul (...) el nu se deosebește cu nimic de ritualul anterior «înalt», al culturii «oficiale»“ (p. 80).

În ceea ce îl privește pe „cronicarul Kremlinului“, alias Sașa Sokolov, al cărui roman *Palisandria*, este „bogat în conexiuni mitologice și metaforice“ – criticul îl constituie unul dintre exemplele cele mai concludente pentru noua mișcare literară. „Sokolov (...) nu privește ideologiile vremurilor noastre – marxismul, freudismul, jungianismul, structuralismul – ca metadiscursuri (...), ci ca narațiuni literare *par excellence*, ca scheme tematice adevărate ale vremurilor noastre“ (p. 83).

Pornind de la Komar și Melamid, pentru care „soț-art nu este doar o simplă parodie a realismului socialist“ (p. 74), se remarcă faptul că în cultură sovietică indecisă și nesigură, soț-artiști s-au axat pe restabilirea continuității istorice – încorporând mitul lui Stalin în mitologia despre lume – și demonstrarea similitudinii sale cu presupusele mituri opuse. Artiștii „nu doar că nu «demască» mitul stalinist, nu doar că nu îl «demitologizează», ci, dimpotrivă, îl «remitologizează» (p. 73).

Prezenta carte poate fi considerată și o retrospectivă istorică a culturii (post)moderne ruse văzută în lumina noii dezvoltări, perspectiva istorică fiind denaturată de cea postmodernă. Dar studiul în sine constituie un important document istoric, indiferent cât de departe sau aproape de istoria reală se află ideile autorului. Într-o analiză a lucrării lui Groys, subtilul filolog rus Vyacheslav Ivanov sublinia câteva neajunsuri, dintre care ar trebui remarcat faptul că unii autori importanți ai perioadei staliniste – precum Andrei Platonov, Daniil Harms și alți scriitori ai mișcării OBERIU – nici măcar nu au fost menționați.

Am putea conchide că – prin expunerea artei realismului socialist, precum și a începutului mișcării culturale postmoderne ruse, cât și evoluția lor în contextul politic respectiv – a fost evidențiată încă o dată forța artistului rus și a operei sale de a depăși orice bariere estetice impuse de proiectul realismului socialist.

În încheierea pledoariei de față, afirmăm că studiul lui Groys, *Stalin – Opera de artă totală. Cultura scindată din Uniunea Sovietică* (apărut în anul 1988) este cu atât mai meritoriu cu cât constituie una dintre primele lucrări cu această tematică, iar nicio lucrare menită să cerceteze evoluția literaturii ruse la sfârșitul secolului trecut, nu poate fi completă fără înțelegerea fenomenelor literare precedente. Aspect remarcabil, calitatea traducerii creează sentimentul că avem de-a face cu originalul.

Cristina Neacșiu

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

CRONICI

Îngropați-mă pe după plintă

În decor, câteva ramuri susținute de fire nevăzute. Printre ele o umbrelă. Pe scenă apare un actor: Marian Râlea. „Numele meu este Sașa Savelev. Sunt în clasa a doua și locuiesc cu bunica și bunicul...” Personajul își amintește, povestea începe, spectacolul prinde viață, publicul începe să o trăiască.

Este *Îngropați-mă pe după plintă*, dramatizarea romanului omonim de Pavel Savaev și una dintre noutățile Teatrului Bulandra. Spectacol, a cărui premieră a avut loc pe 14 ianuarie 2011, înfățișează copilăria lui Sașa Savelev, viața lui de zi cu zi de lângă bunica tiranică, a cărei afecțiune se manifestă patologic și posesiv. Dorința lui Sașa este de a fi lângă mama, lucru care se întâmplă, cu voia bunicii, de două ori pe lună. Într-un emoționant episod de înfățișare simbolică a celor două prezențe feminine, Sașa o asociază pe bunica cu ideea de viață și pe mama cu cea de fericire: „Mama nu mă putea lua cu ea, fericirea nu putea deveni viață, și viața niciodată nu i-ar fi permis fericirii să se conducă după propriile legi. Ea le stabilise pe ale sale, și doar legilor ei mă puteam supune, acceptându-le, pentru a o iubi pe mama fără să stric nimic”. Bunica încearcă însă neîncetat să schimbe sentimentele copilului, căutând să-l convingă că mama l-a abandonat pentru un „pitic vampir”, cu care s-a și căsătorit. Astfel, Sașa este prins într-un cerc, între teama de bunică, dragostea de mama, indiferența față de bunic și frica artificială față de „piticul vampir”, ce va evolua însă spre afecțiune. Mai multe episoade conferă diversitate acestei lumi, căreia naivitatea și entuziasmul zburdalnic ale personajului povestitor oferă o notă de realism magic. Astfel, momente precum *Îmbăierea*, *Dimineața*, *Ziua de Naștere*, *Îngropați-mă pe după plintă*, *Ciumița* capătă savoare nu atât prin conținutul lor, cât prin felul în care sunt percepute și povestite de personaj, fapt care trezește în sală cel mai amar râs sau cele mai vesele lacrimi. Când Sașa se îmbolnăvește de gripă, găsește prilejul de a reflecta asupra morții. Din teama de a fi închis într-un mormânt, conjugată cu dragostea pentru mama îi vine ideea să fie îngropat pe după plinta casei unde locuiește ea, pentru a o putea vedea zilnic, fără să deranjeze pe nimeni. Și soluția aceasta îl liniștește. Piesa se termină prin dramatica moarte a bunicii, nesuportând despărțirea de nepotul care în cele din urmă ajunge la mama sa. Viscolul începe, confetiile zboară pe scenă, zboară peste spectatori, sugerând acea vârtoare a vieții, ce transcende timpul și spațiul.

Prin *Îngropați-mă pe după plintă*, regizorul Yuri Kordonsky își continuă șirul spectacolelor pe scenele bucureștene, toate cu mare succes la public. De data aceasta însă, Kordonsky decide să dramatize un roman contemporan al unui tânăr scriitor rus. *Îngropați-mă pe după plintă* a fost publicat în 1994, când autorul avea 25 de ani. În spatele textului se ascunde o parte din viața scriitorului însuși, actorul și regizorul Pavel Sanaev. Nepot al cunoscutului actor sovietic Vsevolod Sanaev, și fiu al renumite actrițe Elena Sanaeva, Pavel a locuit în copilărie timp de câțiva ani cu bunicii. Tocmai întâmplări din acești ani stau la baza cărții lui. Este perioada în care Elena Sanaeva se recăsătorește cu Rolan Bîkov, unul dintre cei mai mari actori și regizori ruși, „piticul vampir” din carte. Relația lor a fost mult timp condamnată de părinții ei, în special de mama tiranică, portretizată în carte. Romanul îi este dedicat lui Rolan Bîkov. În dramatizarea lui Kordonsky, personajul principal, interpretat de Marian Râlea, își amintește copilăria, o re trăiește împreună cu publicul. „Am încercat ca tot spectacolul – și adaptarea, și

decorul, și muzica, și luminile – să-l creăm ca prin ochii unui copil, fiind vorba de amintirile sale; ca o desenare reală a vieții sociale, ceea ce face posibil poezia, metafizica și care în povestea reală nu au existat. [...] De aceea am vrut ca acest rol să fie interpretat de un actor matur, cu experiență de viață și cunoștințe despre ce înseamnă timpul și ce este amintirea. Aceste lucruri sunt importante pentru mine în această poveste”¹. Ceea ce conferă originalitate spectacolului, este senzația că el se creează neîncetat, că nu urmează o partitură predefinită.

Mariana Mihuț își gradează rolul de bunică aspră, tiranică și posesivă, până la momentul certei cu bunicul. Atunci, într-un emoționant monolog, se dezvăluie întreaga suferință a personajului, adunată de-a lungul unei vieți, se dezvăluie întreaga iubire a unui om care nu știe să iubească: „O asemenea iubire este mai rău decât o pedeapsă, numai suferință aduce, dar ce-i de făcut, dacă așa este ea? Aș urla de la iubirea asta, dar fără ea de ce aș mai trăi?” Momentele comune din trecut trezesc suferințe diferite în pieptul bunicului, care erup paralel în monologul lui Claudiu Stănescu. Cu adevărat magistral este Marian Râlea, a cărui experiență în lucrul cu copiii, îl ajută să trecă cu eleganță de la rolul de personaj matur la cel de copil, de la detașarea matură la entuziasmul exaltat, să transforme acel trecut îndepărtat într-un prezent viu. Merită din plin să fie menționați Andreea Birbiri în rolul mamei, Marius Florea Vizante în cel al lui Tolea – „piticul vampir”. Valentin Popescu este vecinul Lioșa, iar Porfira Serafim, asistenta Tonea. Au roluri episodice Taisia Orjehovski, Sorin Flutur, Valdimir Purdel, Andrei Huțuleac.

Posibilitățile mecanice ale scenei permit o diversitate a decorului, trecându-se cu ușurință de la apartamentul cu două camere al bunicilor, la parc sau la apartamentul mamei. Conjugate cu energia textului și muzica de pe fundal, toate acestea favorizează crearea senzației de amintire care se transformă în prezent și prezentul în trecut. Pe senă, se repetă același joc trecut-prezent, printr-un neconținut dinamism al diversității decorului prin implicarea echipei de mașiniști. Simplitatea costumelor, realizate de Nina Brumușilă, încurajează această senzație. Lui Alexandr Savelev, elegantul personaj-povestitor i se opune copilul Sașa, caraghios înfoclit de bunica.

Din candoarea cu care Sașa povestește și din tragismul situațiilor se naște un umor dureros, ce se contractă în hohote de râs, sau curge în lacrimi. Din acest punct de vedere, textul se încadrează perfect în tradiția literaturii ruse, pentru care omul în fața dramei este o temă mai importantă decât omul în fața fericirii. Fericirea se poate descrie într-un singur fel, drama are nenumărate posibilități de expresie.

Cartea a fost ecranizată în Rusia, pentru rolul de bunică a dat probă însăși mama autorului, fără succes însă, pe motiv că ar fi prea blândă și prea tânără. Filmul însă nu l-a încântat pe Pavel Sanaev, care își scrisese propriul scenariu. Așa cum remarcă într-un interviu aceeași Elena Sanaeva, este o diferență notabilă între film și carte: filmul este despre ură, cartea despre iubire și iertare. Iar spectacolul este legat de carte.

Ciprian Nițșor

¹ Interviul cu Yuri Kordonsky, disponibil pe <http://www.jurnalul.ro/timp-liber/artecand-avem-raspunsuri-la-toate-intrebarile-spectacolul-moare-564891.html>

Romanoslavica vol. XLVII, nr.2

ANIVERSĂRI

ALEXANDRA TOADER LA 80 DE ANI

Iubita profesoară a unor numeroase generații de studenți care au învățat limba cehă și au făcut cunoștință cu cea mai bogată și cea mai veche dintre literaturile slave a împlinit anul acesta venerabila vârstă de 80 de ani. Este la fel de tânără și de frumoasă ca atunci când am cunoscut-o, în anul I de facultate, nu și-a pierdut nimic din vioiciunea de spirit și strălucirea chipului, căci așa cum spunea un mare scriitor rus, „după 40 de ani, omul are chipul pe care îl merită”.

S-a născut la 23 februarie 1931 la Buzău, într-o urbe mult mai liniștită atunci decât acum, unde și-a făcut studiile primare și liceale pe care le-a absolvit în 1949. A venit apoi la București și s-a înscris la nou înființata chiar în acel an Secție de limbi slave de la Facultatea de filologie din București, alegând studiul limbii cehe. A avut-o ca profesoară de cehă aici pe Elena Eftimiu, o adevărată doamnă a învățământului universitar din București, pionieră a predării limbii și literaturii cehe la Universitatea din București. Alexandra Toader ne amintea adesea de câtă perseverență aveau nevoie, ea și colegii ei, pentru a învăța o limbă pentru care nu aveau practic nici un fel de material didactic. Studenții copiau de mână din cele câteva cărți în limba cehă pe li le puneau la dispoziție profesoara lor. Erau vremuri grele, oamenii nu aveau voie să călătorească în străinătate, nu exista posibilitatea de corespondență și schimb de cărți cu Cehoslovacia. Dar în 1953 Alexandra Toader a absolvit facultatea cu rezultate strălucite și a rămas în continuare la catedră ca asistentă. În primul an de activitate la catedră este trimisă să efectueze un stagiu de documentare la prestigioasa Universitate Carolină din Praga (cea mai veche din Europa Centrală, a treia din Europa, în general), unde îi cunoaște personal pe câțiva dintre cei mai de seamă reprezentanți ai istoriei și criticii literare cehe de la vremea respectivă, căci interesul tinerei Lia – Lia Ciocârlia cum îi spuneau cu multă afecțiune prietenii – se îndrepta clar către literatură. După acest prim stagiu de documentare din noiembrie 1953 până în mai 1954 a mai avut ocazia de câteva ori să participe împreună cu studenții la Cursurile de vară de la Universitatea din Praga (căci pe atunci studenții nu puteau merge niciodată neînsoțiți în străinătate) și a mai făcut câteva stagii de documentare ceva mai scurte.

De atunci și până în anul 1986, când s-a pensionat, a lucrat neîntrerupt numai în Universitate, încântând generații întregi de tineri cu prelegerile și seminarele ei captivante. A ținut cursuri de literatură cehă, de cultura și civilizația poporului ceh, cursul de metodică a predării limbii cehe și a fost mereu alături de studenți în toate activitățile la care erau solicitați. Colegii remarcău întotdeauna comunicările studenților de la secția de cehă, elaborate sub îndrumarea Alexandrei Toader, prezentate în cadrul sesiunii științifice anuale. După cursurile ei de literatură au învățat zeci de studenți de la Secția de cehă, la început numai luând notițe și ascultând, ulterior și după cursul tipărit, pe care l-a publicat în 1971: *Istoria literaturii cehe (1780-1860)*. Este o lucrare extrem de temeinic documentată care ne servește și nouă, celor de astăzi, prin conținutul bogat de informații. Afirmările și opiniile exprimate acolo continuă să fie de actualitate, căci autoarea nu s-a lăsat influențată de interpretarea oficială a vremii care cerea ca operele literare să fie evaluate în funcție de măsura în care slujeau operei de construcție a

socialismului și nu după calitatea lor artistică și contribuția la dezvoltarea literaturii cehă.

Simțind acut lipsa unor lucrări de literatură cehă în original pe care să le poată citi studenții pentru a înțelege prin contact direct fenomenul literar ceh, Alexandra Toader a alcătuit două antologii fundamentale de literatură cehă, în care a surprins tot ce era mai important în istoria acesteia, din perioada Renașterii Naționale cehă până aproape de zilele noastre: *Antologie de texte literare cehă, secolul al XIX-lea*, TUB, 1973 și *Antologie de texte literare cehă secolul al XX-lea*, TUB, 1978.

Recunoscută specialistă în literatura cehă, Alexandra Toader a colaborat la *Dicționarul Enciclopedic Român*, Ed. Politică, 1962, pentru care a redactat fișele referitoare la literatura cehă. Cunoștințele temeinice de literatură cehă i-au permis să emită opinii și cu privire la anumite trăsături specifice ale acesteia, de pildă în studiul: *Contribuții la studiul influenței basmului chodean¹ asupra literaturii cehă din secolul al XIX-lea*, „Analele Universității C.I. Parhon, Secția Științe sociale – Filologie”, 15, VIII, 1959, p. 411-425.

O preocupare constantă a Alexandrei Toader a fost studierea interesului manifestat de cehi pentru literatura și poporul român și invers, care a constituit, de fapt, și subiectul tezei sale de doctorat cu titlul *Relații literare ceho-române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea* elaborată sub îndrumarea prof.dr.doc. I.C. Chițimia și susținută în 1977 la Universitatea din București și publicată ulterior la TUB, 1978.

În vederea elaborării acestui prețios studiu, Alexandra Toader nu s-a mulțumit să studieze textele literare din diverse reviste și publicații, ci a efectuat și o cercetare temeinică în arhive din România și din Cehoslovacia. Rezultatele acestor strădanii s-au materializat în mai multe articole publicate în reviste de specialitate, din care menționăm doar câteva:

În cele mai multe studii, autoarea a vorbit despre interesul manifestat de cehi față de români și România: *Jan Neruda și România*, „Analele Universității București, Secția limbi slave”, XVIII, 1969, p. 428-438; *Scriitorul ceh Jan Neruda despre poporul român*, „Viața militară” nr. 6/1967; *Un călător străin din secolul al XIX-lea despre București (Josef Štolba)*, „Viața militară”, nr. 12/1967; *Le roman roumain en Tchécoslovaquie pendant l'entre-deux-guerres*, „Synthesis. Histoire littéraire comparée”, V, 1978, p. 237-246; *Limba și literatura română în Cehoslovacia 1900-1938*, TUB, 1978; *Aspirația spre libertate și independență a poporului român în memorialistica cehă din secolul XIX*, „Romanoslavica”, XIX, 1979, p. 409-418.

Nu au lipsit nici studiile în care a reflectat asupra interesului manifestat de români față de cultura și literatura cehă: *Aspecte ale receptării literaturii cehă în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea*, „Romanoslavica”, XXII, București, 1984, p. 49-60; *Scriitori cehi în România primelor două decenii ale secolului XX, în vol. relații literare slavo-române*, CMUB, 1976, p.264-280.

¹ Este vorba de regiunea Chodsko din vestul Cehiei, cu centrul principal în orașul Domažlice, reprezentând o enclavă istorico-etnografică distinctă. Locuitorii zonei (ceh. *Chod*, pl. *Chodové*) au fost întotdeauna țărani liberi care aveau misiunea să apere granița de vest a statului ceh. Pe parcursul secolelor al XIV-lea – al XVII-lea au obținut diverse privilegii care le-au asigurat un statut aparte în cadrul sistemului feudal.

Cercetările efectuate în arhivele pragheze au dus la descoperiri importante, printre care un loc de seamă îl ocupă manuscrisele inedite ale lui Mihail Sadoveanu, și alte altor personalități române de marcă. Rezultatele cercetărilor pot fi cunoscute din articolele: *M. Sadoveanu în arhive pragheze*, „Manuscriptum”, VII (23), 2, 1976 și *Persönlichkeiten der rumänischen Kultur in der zwischenkriegszeit in den Pragen Archiven*, „Synthesis”, XIII, 1986, p.19-26.

Deosebit de bogată și importantă pentru cunoașterea literaturii cehe în România este activitatea de traducătoare a Alexandrei Toader, căreia i s-a dedicat imediat după absolvirea studiilor universitare și din care spicuim numai câteva titluri cu observația că este vorba, de fiecare dată, de scriitori de frunte ai literaturii cehe: K. Čapek, *Dašenka*, Ed. Tineretului, București, 1956; J. Neruda, *Povestiri din Malá Strana*, București, ESPLA, 1958; V. Koval, *Petre, eu și actorii*, Ed. Tineretului, București, 1959; Zd. Pluhař, *De mă vei părăsi*, București, ELU, 1961; Vl. Vančura, *Trei râuri*, București, ELU, 1966; Ed. Bass, *Cercul Humberto*, București, ELU, 1966; K. Čapek, *Afacerea Makropulos*, în vol. K. Čapek, *Teatru*, ELU, 1967. Piesa a fost jucată după traducerea Alexandrei Toader în 1966 la Teatrul de Stat din Ploiești; V. Nývlt, *Două milioane de martori*, Ed. Univers, 1971; K. Čapek, *Povestiri dintr-un buzunar și povestiri din celălalt buzunar*, București, Ed. Univers, 1973; K. Čapek, *Cartea apocrifelor*, București, Ed. Univers, 1973; Vl. Páral, *Tânărul și balena albă*, București, Ed. Univers, 1978; Vl. Henzl, *Aventurile doctorului Haig*, București, Ed. Ion Creangă, 1978; Zd. Pluhař, *Stația terminus*, București, Ed. Univers, 1982; L. Souček, *Bănuiala unei umbre*, Ed. Albatros, 1984.

Și nu putem încheia această impresionantă evocare a activității de traducător fără a aminti de tălmăcirea versurilor poezilor cehi, întreprindere anevoioasă, după cum se știe, dar în care Alexandra Toader s-a făcut remarcată întotdeauna, fiind printre puținii traducători de poezie din limbile slave care cunoaște limba din care traduce. Remarcabile sunt transpunerile poezilor simboțiști cehi, publicate în vol. *Simbolismul European*, vol. III, Ed. Albatros, 1983.

Încheiem aceste câteva rânduri cu fireasca urare de *La mulți ani!* în numele tuturor celor pe care, timp de câteva decenii la rând, i-a îndrumat cu tact, delicatețe, dar și admirabilă rigurozitate științifică.

Anca Irina Ionescu

Despre autori

Burci, Iustina – cercet.șt. dr. la Institutul de Cercetări Socio-Umane „G. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova; domenii de interes: literatură rusă, onomastică și lexicologie (iustinaburci@yahoo.com)

Diaconescu, Anca – prof.drd. la Liceul bulgar din București (menkaura36@yahoo.com)

Geambașu, Constantin – prof.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: literatură polonă contemporană, cultură polonă, literaturi slave comparate (kgeambasu@yahoo.com).

Godun, Cristina – lect.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură polonă (cristinas_777@yahoo.com)

Ilie, Marina – doctorand, absolventă a secției de filologie rusă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București (marinkamd@yahoo.com)

Ionescu, Anca Irina – prof.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, specialist în cultură și civilizație cehă, istoria literaturii cehe, lexicografie (irinatrada@idilis.ro)

Kiraly, Maria – prof.dr. pensionar la Catedra de limbi slave a Facultății de Filologie de la Universitatea de Vest din Timișoara, domenii de interes: lingvistică.

Kocój, Ewa – lector doctor la Facultatea de Administrație și Comunicare Socială, catedra de cultură, Universitatea Jagiellonă din Cracovia (ekocoj@poczta.onet.pl)

Lambru, Ruxandra – lect. dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: paleografie, slavă veche și gramatica comparată a limbilor slave (axural@yahoo.com)

Mangiulea, Mariana – conf.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: lingvistică bulgară (mariana.slave@yahoo.fr)

Mareș, Gabriel – doctorand, absolvent al secției de filologie cehă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București (mares_gabriel@yahoo.com)

Mareș, Nicolae – diplomat, ministru consilier, doctor în filologie, în prezent pensionar (nmareș38@yahoo.com)

Marin, Florentina – preparator la Catedra de filologie rusă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură (florymr@gmail.com)

Mârza, Radu, – lect.univ. dr., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, domenii de interes: cultură și civilizație rusă (rmarza@yahoo.com)

Milîn, Jiva – prof.dr. pensionar la Universitatea de Vest din Timișoara, domenii de interes: lingvistică (onisorudespina@yahoo.com)

Mitrea, Florin Ciprian – doctor în științe politice, absolvent al Facultății de Științe

Politice a Universității din București (mitrea_florin@yahoo.com).

Neacșiu, Cristina – doctorand, absolventă a secției de filologie rusă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București (nepotzikaeli@yahoo.com)

Nedelcu, Octavia – prof.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură și cultură sîrbă, literaturi iugoslave (cnedelcu2004@yahoo.com)

Nițșor, Ciprian – masterand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, „Studii de cultură rusă și comunicare în afaceri”; domenii de interes: literatură, mentalități (ciprian6200@yahoo.com)

Olteanu, Antoaneta – prof.dr. la Catedra de filologie rusă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea din București, domenii de interes: literatură rusă (perioada veche și modernă, literatura secolelor al XX-lea – al XXI-lea), istoria mentalităților, etnologie (antoaneta_o@yahoo.com).

Osiac, Maria – lect.dr. la Catedra de limbi germanice, slave și orientale a Universității „Spiru Haret” din București (mar_osiac@yahoo.com)

Porawska, Joanna – lect.dr. la Catedra de filologie romanică a Universității Jagiellone din Cracovia, domenii de interes: lingvistică romanică, etnolingvistică (joanna.porawska@gmail.com)

Ristin, Dușita – lect.dr. la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București, domenii de interes: slavă veche, gramatică comparată a limbilor slave, mentalități (dusica_ristin@yahoo.com)

Sandu, Florin – absolvent al secției de filologie bulgară-rusă a Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București (sandudoru@yahoo.com)

Stachowski, St. – prof.dr. la Facultatea de limbi orientale, Universitatea Jagiellonă din Cracovia, în prezent pensionar (kamil.stachowski@gmail.com)

Stankov, Ivan – prof.dr. la catedra de filologie bulgară, Universitatea din Veliko-Târnovo, lector de limba și literatura bulgară la Universitatea din București, domenii de interes: literatură română și bulgară contemporană, literatură comparată (stankoviv@abv.bg)

Szemeniuk, Maria – masterand la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, „Studii de cultură rusă și comunicare în afaceri”; domenii de interes: literatură comparată (mszemeniuk@yahoo.com).

Uliu, Adriana – conf.dr. pensionar la Catedra de Limbi moderne a Facultății de Litere de la Universitatea din Craiova, domenii de interes: literatură și cultură rusă (adriana_uliu@mail.ru)

Vilău, Cosmin – dr. în filologie, licențiat în teologie, profesor de religie în învățământul preuniversitar din Târgu-Jiu; domenii de interes: istoria slavisticii (cosmin.vilau@yahoo.com)

CUPRINS

PROFESORUL MIHAI MITU LA A 75-A ANIVERSARE

Mariana Mangiulea, <i>Profesorul Mihai Mitu la 75 de ani</i>	5
Joanna Porawska, <i>Anii profesorului Mitu petrecuți la Cracovia</i>	13
Iustina Burci, <i>Omonimia la nivelul terminologiei geografice populare</i>	17
Anca Diaconescu, <i>Arta bogomilă și simbolurile sale</i>	33
Constantin Geambașu, <i>Demersul comparat asupra literaturilor slave</i>	45
Cristina Godun, <i>Gombrowicz în ochii românilor</i>	51
Marina Ilie, <i>Iosif Brodski: experimentarea poetică a situației-limită</i>	65
Anca Irina Ionescu, <i>Frédéric Chopin și Cehia</i>	85
Maria Király, Adriana Uliu, <i>Câteva probleme controversate în didactica predării limbilor străine</i>	97
Ewa Kocój, <i>Święta Góra Grabarka w Polsce</i>	105
Ruxandra Lambru, <i>Nume laice în documentele de cancelarie muntenești din secolul al XV-lea</i>	115
Gabriel Mareș, <i>Receptarea cehă a lui Mircea Eliade în condițiile hiatului comunist</i>	123
Nicolae Mareș, <i>Nicolae Iorga în sprijinul Poloniei în toamna anului 1939</i>	137
Radu Mârza, <i>Istoriografia română a secolului al XIX-lea și publicarea de documente istorice. Contribuția Academiei Române</i>	153
Jiva Milin, <i>Sârbistica românească la confluența secolelor al XX-lea – al XXI-lea (1990-2010)</i>	165
Antoaneta Olteanu, <i>Cuiburile de nobili în Rusia secolului al XIX-lea</i>	185
Maria Osiac, <i>Considerații cu privire la categoria gramaticală a genului substantivelor în rusă și română</i>	209
Dușița Ristin, <i>Însemnările de pe cărțile bisericești – valori culturale, literare și istorice</i>	217
St. Stachowski, <i>Zapomniane wyrazy polskie z XVII wieku</i>	225
Ivan Stankov, <i>Лабиринти и пеперуди (Ескиз върху романа на Мирча Картареску „Ослепително”)</i>	237
Cosmin Vilău, <i>Răspândirea în Țările Române a izvoarelor istorice despre Viața Cuvioasei Paraschiva</i>	241

MENTALITĂȚI

Florentina Marin, <i>Între identitate și alteritate. Rușii și Rusia</i>	255
Florin Ciprian Mitrea, <i>Critica totalitarismului și critica Occidentului la Czesław Miłosz</i>	265
Maria Szemeniuk, <i>O lectură a poemului „Moscova-Petușki” de Venedikt Erofeev</i> ...	279

RECENZII

Octavia Nedelcu, <i>Repere ale gândirii ontologice reflectate în opera unui laureat Nobel pentru literatură. Ivo Andrić, „Semne lângă drum”, traducere din limba sârbă de Dragan Stoianovici, București, Ed. Curtea veche, 2010, 435 p.</i>	287
Mariana Mangiulea, <i>Лексикографията в европейското културно пространство. Материали от Петата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, София, 19-20 октомври 2009 г., red. Lilia Krumova-Ţvetkova, Sabina Pavlova, Ed. „Знак ‘94”, Veliko Tŕrnovo, 2010, 426 p.</i>	289
Florin Sandu, <i>Viktor Erofeev, „Stalin cel Bun”, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006,</i>	290
Cristina Neacșiu, <i>Boris Groys, Stalin – Opera de artă totală. Cultura scindată din Uniunea Sovietică, tradusă în limba română de către Eugenia Bojoca și George State, Colecția „Balkon”, Idea Print&Design, Cluj, 2007, 98 p. [Gesamtkunstwerk Stalin. Die gespaltene Kultur in der Sowjetunion, München Wien, 1988]</i>	292

CRONICI

Ciprian Nițșor, <i>Îngropați-mă pe după plintă</i>	299
--	-----

ANIVERSĂRI

Anca Irina Ionescu, <i>Alexandra Toader la 80 de ani</i>	303
--	-----

Despre autori	307
----------------------------	-----